

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U
OSIJEKU

DOKTORSKA ŠKOLA

Doktorski interdisciplinarni studij

Kulturologija

Andrea Vučetić Hruška

**IDEOLOGIJA
U HRVATSKIM DUGOMETRAŽNIM
IGRANIM FILMOVIMA 1970-IH I 1980-IH**

Doktorski rad

Osijek, 2025.

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U
OSIJEKU

DOKTORSKA ŠKOLA

Doktorski interdisciplinarni studij
Kulturologija

Andrea Vučetić Hruška

**IDEOLOGIJA
U HRVATSKIM DUGOMETRAŽNIM
IGRANIM FILMOVIMA 1970-IH I 1980-IH**

Doktorski rad

Mentor: prof. dr. sc. Zlatko Kramarić,
redoviti profesor u trajnom izboru

Osijek, 2025.

JOSIP JURAJ STROSSMAYER UNIVERSITY OF
OSIJEK

POSTGRADUATE UNIVERSITY DOCTORAL SCHOOL

Postgraduate University Study Program
Cultural Studies

Andrea Vučetić Hruška

**THE IDEOLOGY
IN CROATIAN MOVIES OF
THE 1970s AND 1980s**

Doctoral thesis

Mentor: Zlatko Kramarić, PhD,
Full Professor with Tenure

Osijek, 2025.

Mentor: **prof. dr. sc. Zlatko Kramarić**, redoviti profesor u trajnom izboru, Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku

PODACI O MENTORU¹

Prof. dr. sc. **Zlatko Kramarić** (Osijek, 1956.) zaposlen je pri Akademiji za umjetnost i kulturu Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku (kao redoviti profesor u trajnom izboru) te kao gostujući profesor na FON-univerzitetu u Skopju. Trenutno obnaša dužnost veleposlanika Republike Hrvatske u Albaniji, a prije toga bio je veleposlanik u Sjevernoj Makedoniji i na Kosovu te generalni konzul u Banja Luci.

Nakon prvih demokratskih i višestranačkih izbora 1990., postaje prvim gradonačelnikom Osijeka, na kojoj ostaje tijekom narednih četiriju mandata (do 2005.). Istovremeno, u razdoblju 1992. – 2008., jedan je od zastupnika u Saboru Republike Hrvatske, kao liberal. Njegovo promicanje liberalno-demokratskih vrijednosti i zagovaranje „politike mira, dijaloga i pomirenja“ tijekom 1990-ih, prepoznao je The National Institute (NDI) u Washingtonu, dodijelivši mu prestižnu nagradu „W. A. Hariman“ (1997.), koju su ranije dobili Havel, Saharov i Albright. Nadalje, izraelsko Ministarstvo turizma proglašava ga „ambasadorom dobre volje“ (2004.).

Iz bogatog stvaralačkog opusa izdvajamo sljedeće naslove: *Novi experimentum macedonicum* (1987.); *Uvod u naratologiju* (1989.); *Makedonske teme i dileme* (1991.); *Diskurs razlike* (1995.); *Identitet, tekst, nacija* (2009.); *Politika, kultura, identitet* (2013.) – sa suautoricom Angelinom Banović-Markovska; *Jugoslavenska ideja u kontekstu postkolonijalne kritike* (2014.); *Nostalgija – kratka povijest zaborava* (2016.); *Sat hrvatskog* (2018.); *Kultura i trauma* (2020.); *Kritička mračnog uma* (2021.); *Kritika političkog uma* (2022.), itd.

Sve navedeno ide u prilog tvrdnji dviju znanstvenica – Peternai Andrić i Ileš – da je riječ o jednom „od vodećih hrvatskih makedonista“ čiji je znanstveni interes iznimno širok, a odnosi se na teoriju književnosti, kulturalne studije, teorije identiteta i kulturalnu antropologiju.

Jedan je od članova Društva hrvatskih književnika, Hrvatskog filozofskog društva i Matice hrvatske, a od 2015. i član Makedonske akademije znanosti i umjetnosti (MANU).

---

¹ Usp. Kramarić, Zlatko: *Kritika političkog uma*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2022., str. 239.; Peternai Andrić, Kristina; Ileš, Tatjana: Proslov, u: *Kultura, nacija & diplomacija: zbornik povodom 65. rođendana prof. dr. sc. Zlatka Kramarića*, uredile Kristina Peternai Andrić i Tatjana Ileš, Filozofski fakultet Osijek – Akademija za umjetnost i kulturu Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku, Osijek, 2022., str. 9.

PREDGOVOR

Budućnost pripada onima koji vjeruju u ljepotu svojih snova.

(Eleanor Roosevelt)

Od djetinjstva me proganjala strast za pisanjem i želja da jednoga dana napišem i objavim knjigu vrijednu čitanja. Krenulo je s kraćim pričama i ilustracijama za vršnjake, nešto kasnije prešla sam na pisanje pjesama koje su privukle pažnju i onih starijih dok je u studentskim danima uslijedila malo ozbiljnija proza za odabrani krug prijatelja. Ništa od navedenoga nije završilo objavljivanjem knjige, no ljubav prema jeziku olakšala je izbor studija pa sam, uz povijest, upisala i studij hrvatskog jezika i književnosti – i nisam požalila. Zahvaljujući svojim profesorima s Filozofskoga fakulteta u Osijeku, zakoračila sam u svijet stručnog, a potom i znanstvenog istraživanja te sam odlučila ostati u njemu zauvijek, kroz pisanje i objavljivanje radova.

Priznajem da sam u studentskim danima počela maštati o tome kako ću i ja jednoga dana biti sveučilišna profesorica. Ta me činjenica motivirala da u roku završim studij, kao najbolja studentica u generaciji, no iz financijskih razloga nisam mogla nastaviti sa školovanjem na poslijediplomskoj razini neposredno nakon diplomiranja. Moj Osijek, koji sam uvijek doživljavala rodnim gradom (iako sam Požežanka), kao i doktorat, bili su „tiha patnja“ narednih šest godina, kada sam s nepunih 30 godina konačno upisala doktorski studij. Urođena znatiželja, kao i pomalo opsesivno-kompulzivna potreba da temi pristupim iz više perspektiva, usmjerile su me na doktorski interdisciplinarni studij Kulturologije koji je zadovoljio sva moja očekivanja.

Studentske obveze i polaganje ispita tekli su prilično glatko pa je obrana prvoga sinopsisa uslijedila svega godinu i pol nakon upisa (potkraj 2019. godine). Međutim, san da ću takvom dinamikom obraniti i doktorski rad brzo se rasplinuo. Naime, brojne su okolnosti od 2020. do 2023. godine, uz istovremen rad u srednjoj školi u punom radnom vremenu, značajno usporili istraživanje teme, bezbroj puta preispitujući moju upornost i samopouzdanje. U konačnici sam promijenila temu doktorskog rada te uspješno obranila novi sinopsis početkom 2024. godine. Moram naglasiti da to mukotrpno putovanje ne bi bilo moguće privesti kraju bez podrške posebnih ljudi u mom životu, odnosno ljudi koje izuzetno cijenim i zahvalna sam što ih poznajem.

Jedan je od njih definitivno moj mentor prof. dr. sc. Zlatko Kramarić, erudit, suputnik, ali i supatnik koji nije odustao od mentorstva nakon moje molbe za promjenom teme. Dugujem mu neizmjernu zahvalnost i poštovanje jer je, prije svega, Čovjek, a potom profesor, pedagog i psiholog, koji je pokazivao iznimno razumijevanje u teškim trenucima. Usprkos brojnim diplomatskim obvezama u inozemstvu i vrlo dinamičnom životu na nekoliko relacija, otpočetak je odvajao vrijeme za mene, ne samo za telefonske konzultacije nego i za susrete u Osijeku. Dragi i poštovani Profesore, hvala Vam što ste upravo Vi bili i ostali moj mentor! Pokazali ste strpljenje vrijedno divljenja.

Posebnu zahvalu dugujem svojim roditeljima (Ankici i Milanu), suprugu Marku i Markovim roditeljima (Zdenki i Slavku), ostalim članovima naših obitelji te dragim prijateljima (prepoznat ćete se). Pisanje doktorskog rada tražilo je veliku žrtvu i odricanje, ali ne samo od mene nego i od vas, stoga sam imala još veću želju ovo privesti kraju. Hvala vam što ste me bezuvjetno podržavali, podsjećali da se trud uvijek isplati, davali savjete, bili rame za plakanje i životni oslonac ne samo u lijepim nego i u manje lijepim trenucima. Često nisam imala vremena posvetiti vam se koliko zaslužujete, ali hvala vam što ste razumjeli zašto je tako. Volim vas! Sada je vrijeme dovršiti ovo životno poglavlje, prije započinjanja nekih novih koja su bila privremeno odgođena.

Doktorski rad posvećujem mami, tati i suprugu. Ovo je i vaš rad!

SAŽETAK

Naslovom doktorskog rada, predmet istraživanja (ideologija u hrvatskim dugometražnim igranim filmovima) smješten je u konkretni vremenski interval *sedamdesetih* i *osamdesetih* (1970. – 1989.) i prostorno je određen (SR Hrvatska, kao integralni dio tadašnje SFRJ). Također upućuje na postojanje nacionalne (hrvatske) kinematografije. Polazeći od glavne hipoteze da je ideologija prisutna i režimski vrednovana u hrvatskim dugometražnim igranim filmovima 1970-ih i 1980-ih, pri čemu su filmovi 1980-ih politički provokativniji, nastojalo se ostvariti sljedeće ciljeve: (1) prepoznati i oblikovati filmske modele na temelju redateljevog prikaza ideologije (uglavnom pozitivan ili uglavnom negativan); (2) istaknuti posljedice njegove političke pravovjernosti ili provokativnosti (kroz princip nagrađivanja, zabranjivanja ili otežavanja prikaza filma pred publikom); (3) komparativno analizirati političku provokativnost u hrvatskom dugometražnom igranom filmu 1970-ih u odnosu na 1980-e. Pritom se istraživački korpus sveo na 18 filmova, na temelju kojih je, različitim metodama, prepoznato, razvrstano i analizirano 8 filmskih modela, ovisno o načinu na koji redatelj iskazuje svoj stav prema ideologiji. Većina ideoloških modela kritizira vladajući socijalizam, podjednako 1970-ih i 1980-ih, no kako je uglavnom riječ o blagoj kritici, redatelji nisu imali većih problema.

Ključne riječi: *ideologija, hrvatska kinematografija, dugometražni igrani film, 1970-e, 1980-e.*

SUMMARY

According to the title of doctoral thesis, the subject of research (ideology in Croatian movies) is located in the precise time of the *1970s* and *1980s* (1970 – 1989) and is spatially determined (SR Croatia, as an integral part of the SFRY). It also refers to the existence of national (Croatian) cinematography. Starting from the main hypothesis that ideology is represented and valued by the regime in Croatian movies of the 1970s and 1980s, with the movies of the 1980s being more provocative, the following goals were sought to be achieved: (1) to recognize and create movie's models based on the director's representation of ideology (mostly positive or mostly negative); (2) to highlight the consequences of his political orthodoxy or provocativeness (through the principle of rewarding, prohibiting or making it difficult to show the movie to the public); (3) to analyze the political provocativeness in the Croatian movies of the 1970s compared to the 1980s. The research corpus was reduced to 18 movies, which were recognized, analyzed and classified into 8 movie's models, depending on the way the director expresses his attitude towards the ideology. Most ideological models criticize socialism, both in the 1970s and 1980s. The directors did not have major problems because they were mostly slightly critical of socialism.

Key words: *ideology, Croatian cinematography, movie, 1970s, 1980s.*

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
1.1. Određivanje predmeta i problema istraživanja.....	1
1.2. Hipoteza, ciljevi i metode istraživanja.....	3
1.3. Očekivani znanstveni doprinos.....	5
1.4. Struktura doktorskog rada.....	6
2. TEORIJSKI DIO.....	8
2.1. Uvod u društveno-politički i kulturni kontekst SR Hrvatske 1970-ih i 1980-ih.....	8
2.1.1. Krećući se prema <i>sedamdesetima</i> i hrvatskom nacionalnom pokretu.....	8
2.1.2. Hrvatske <i>sedamdesete</i> : posljednje desetljeće Titove vladavine.....	18
2.1.3. Hrvatske <i>osamdesete</i> : „s Titom poslije Tita“ u posljednjem desetljeću SFRJ.....	26
2.1.4. Kulturna politika: od ideološke propagande do cenzure, usprkos „slobodama“...	34
2.2. Ideologija – teorijski okvir.....	41
2.2.1. Što je (politička) ideologija?.....	41
2.2.2. Suvremene političke ideologije – obilježja i tipovi.....	46
2.2.2.1. <i>Liberalizam</i>	47
2.2.2.2. <i>Konzervativizam</i>	51
2.2.2.3. <i>Socijalizam</i>	56
2.2.2.4. <i>Nacionalizam</i>	60
2.2.2.5. <i>Fašizam</i>	63
2.2.2.6. <i>Feminizam</i>	68
2.2.2.7. <i>Ekologizam</i>	70
2.2.2.8. <i>Religijski fundamentalizam</i>	72
2.2.2.9. <i>Populizam</i>	74
3. ISTRAŽIVAČKI DIO.....	77
3.1. Određivanje istraživačkoga korpusa.....	78
3.2. Modeli hrvatskog <i>ideološkoga</i> filma 1970-ih i 1980-ih.....	88
3.2.1. Afirmacija bratstva i jedinstva od djetinjstva ili „kad se male ruke slože“.....	89
3.2.1.1. <i>Družba Pere Kvržice (1970.)</i>	91
3.2.1.2. <i>Vlak u snijegu (1976.)</i>	92
3.2.1.3. <i>Oblikovanje modela</i>	92

3.2.2. Prikaz moralne i kulturne dekadencije hrvatskoga fašizma.....	100
3.2.2.1. <i>Akcija Stadion (1977.)</i>	102
3.2.2.2. <i>Okupacija u 26 slika (1978.)</i>	103
3.2.2.3. <i>Oblikovanje modela</i>	104
3.2.3. Biti uvučen u ratni žrvanj, usprkos antiratnim stavovima.....	113
3.2.3.1. <i>U gori raste zelen bor (1971.)</i>	114
3.2.3.2. <i>Kiklop (1982.)</i>	115
3.2.3.3. <i>Sokol ga nije volio (1988.)</i>	116
3.2.3.4. <i>Oblikovanje modela</i>	117
3.2.4. Utjecaj Partije na intimni život ili kad se izgubi glava zbog klasnog neprijatelja..	124
3.2.4.1. <i>Samo jednom se ljubi (1981.)</i>	125
3.2.4.2. <i>Oficir s ružom (1987.)</i>	125
3.2.4.3. <i>Oblikovanje modela</i>	126
3.2.5. Iznevjereni ideali ili kako je revolucija pojela svoju djecu.....	132
3.2.5.1. <i>Obećana zemlja (1986.)</i>	133
3.2.5.2. <i>Večernja zvona (1986.)</i>	134
3.2.5.3. <i>Oblikovanje modela</i>	135
3.2.6. Crnohumorna i alegorijska kritika socijalizma 1970-ih.....	141
3.2.6.1. <i>Mirisi, zlato i tamjan (1971.)</i>	143
3.2.6.2. <i>Predstava Hamleta u Mrduši Donjoj (1973.)</i>	144
3.2.6.3. <i>Oblikovanje modela</i>	144
3.2.7. Kritika korupcije i kriminala 1970-ih 1980-ih ili jesmo li se za to borili?.....	152
3.2.7.1. <i>Kuća (1975.)</i>	154
3.2.7.2. <i>Živi bili pa vidjeli (1979.)</i>	154
3.2.7.3. <i>Treći ključ (1983.)</i>	155
3.2.7.4. <i>Oblikovanje modela</i>	156
3.2.8. Najskandalozniji politički filmovi o hrvatskom socijalizmu.....	164
3.2.8.1. <i>Lov na jelene (1972.)</i>	165
3.2.8.2. <i>Život sa stricem (1988.)</i>	165
3.2.8.3. <i>Oblikovanje modela</i>	166
4. ZAKLJUČAK.....	171
5. IZVORI.....	173

5.1. Filmografija.....	173
5.2. Književna djela.....	173
5.3. Pravni akti i dokumenti.....	174
6. LITERATURA.....	175
6.1. Autorske i uredničke knjige.....	175
6.2. Poglavlja u autorskim i uredničkim knjigama.....	178
6.3. Radovi u časopisima.....	181
6.4. Doktorski radovi.....	181
6.5. Mrežni izvori.....	182
7. POPIS PRILOGA.....	193
7.1. Popis fotografija.....	193
7.2. Popis grafikona.....	194
7.3. Popis tablica.....	194
7.4. Popis pokrata.....	195
8. KRATAK ŽIVOTOPIS DOKTORANDICE.....	196

1. UVOD

1.1. ODREĐIVANJE PREDMETA I PROBLEMA ISTRAŽIVANJA

Naslov teme „Ideologija u hrvatskim dugometražnim igranim filmovima 1970-ih i 1980-ih“ precizno određuje i predmet i problem znanstvenog istraživanja, sužavajući interes na vrstu igranoga filma (dugometražni), prostor (Socijalistička Republika Hrvatska) i vrijeme (1970-e i 1980-e²). Pritom Hrvatski filmski arhiv (Hrvatska kinoteka) bilježi ukupno 106 dugometražnih igranih filmova koji su nastali od 1970. do 1989., a u prosjeku traju oko 90 minuta.³ Iz naslova teme vidljivo je da je istraživački korpus trebalo ograničiti na one filmove u kojima dominira ideologija, na način da redatelj prema njoj iskazuje uglavnom pozitivan ili uglavnom negativan stav. Namjerno nije istaknuto o kojoj je ideologiji riječ jer se u filmovima ne javlja samo jedan ideološki oblik. Zašto bi ova tema bila vrijedna istraživanja?

Jedan je od razloga provokativnost *sedamdesetih* i *osamdesetih* o kojima se trenutno može govoriti s veće vremenske distance, a dodatnu nepristranost omogućuje i činjenica da je doktorandica rođena 1988. godine, stoga nema osobna sjećanja koja bi je nenamjerno mogla ometati pri istraživanju i analizi.⁴ U povijesnom smislu, istraženo razdoblje započinje godinama hrvatskoga proljeća, koje je usprkos početnom entuzijazmu rezultiralo kažnjavanjem njegovih sudionika te razdobljem poznate „hrvatske šutnje“. Sredinom tematiziranog razdoblja (1980.) umire Josip Broz Tito, koji je dotad pokušavao održati privid bratstva i jedinstva u multinacionalnoj državi. Krajem 1980-ih dolazi do raspada zajedničke države i nagovještaja rata. Kako *hrvatske* sedamdesete i osamdesete nisu hermetički zatvorena cjelina, istraživanje je teorijski potkrijepljeno tada aktualnim zbivanjima na svjetskoj sceni – od političkoga balansiranja u hladnoratovskim odnosima do pada Berlinskoga zida koji simbolizira pad komunizma.

Nadalje, film je, kao masovni medij i vrsta umjetnosti dostupna širim i ne nužno obrazovanim masama, mogao biti izvrsno propagandno sredstvo, naročito u jednostranačkoj

---

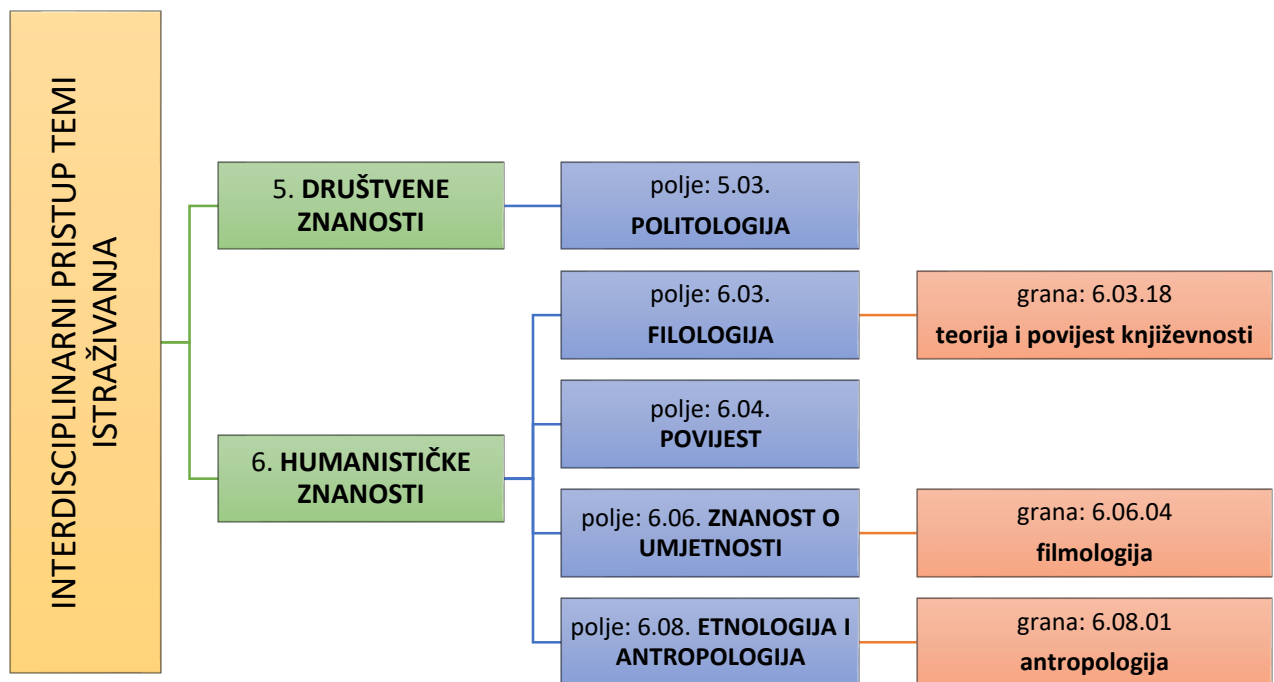
² S gledišta povjesničara, ta bismo dva desetljeća trebali omeđiti na sljedeći način: od 1971. do 1980. i od 1981. do 1990. Međutim, u ovom se doktorskom radu priklanjamo ideji da *sedamdesetima* smatramo godine koje počinju sa *sedamdeset-* (1970. – 1979.), a *osamdesetima* one sa *osamdeset-* (1980. – 1989.). Razlog je vrlo jednostavan: Titova smrt u prvoj polovici 1980. za cijelu je tadašnju Jugoslaviju bila svojevrsna prekretnica, stoga tom godinom, za potrebe ovog rada, završava jedno, a započinje drugo *filmsko* desetljeće.

³ Vidi u: Hrvatski filmski arhiv (Hrvatska kinoteka), prema: Hrvatski državni arhiv, <http://hda.arhiv.hr/hr/hda/fs-ovi/kinoteka.htm> (pristup: 30. 7. 2023.)

⁴ Naravno, time ne podcjenjujemo snagu i moć kućnih, privatnih sjećanja, koja mogu postati kanonska i službena (usp. Kramarić), ali u situaciji kada pišemo doktorski rad skloniji smo pogledu lišenom svake pa i najmanje pristranosti (op. A. V. H.). Usp. Kramarić: *Kritika političkog uma*, str. 122-123.

državi poput Jugoslavije. Pitanje je na koji se način u filmu javlja ideologija u desetljeću hrvatske šutnje, ali i u onom nakon Titove smrti? Kakva je bila kulturna politika države u vezi s filmom? Jesu li filmski redatelji bili režimski poslušnici koji su idealizirali vladajuću ideologiju ili su se, oslanjajući na moć umjetničke slobode, usudili kritizirati tadašnje političke prilike? Na koji je način odgovorila vladajuća struja – nagrađivanjem, kažnjavanjem ili bunkeriranjem filma i redatelja? Je li provokativnost bila veća 1970-ih ili 1980-ih? Može li se reći da je ta vrsta filma svojevrsna paradigma koja je oblikovala hrvatski kulturni i nacionalni identitet?

To su samo neka od pitanja koja su poslužila kao poticaj za istraživanje ove teme, kojoj smo morali pristupiti interdisciplinarno, odnosno oslanjanjem na teorijske spoznaje iz dolje prikazanih znanstvenih područja, polja i grana (**Grafikon 1.**).

Grafikon 1. Interdisciplinarni pristup temi istraživanja⁵

⁵ Nazive znanstvenih područja, polja i grana kao i njihove pripadajuće klasifikacijske oznake preuzeli smo iz čl. 1. – čl. 4. važećega Pravilnika o znanstvenim i interdisciplinarnim područjima, poljima i granama te umjetničkom području, poljima i granama, NN 3/2024., prema: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2024_01_3_69.html (pristup: 20. 11. 2024.)

1.2. HIPOTEZA, CILJEVI I METODE ISTRAŽIVANJA

Temeljem svega navedenoga, u doktorskom radu polazi se od **glavne hipoteze (H)** i **pomoćnih hipoteza (H1, H2, H3)**:

- **H:** *Ideologija je prisutna i režimski vrednovana u hrvatskim dugometražnim igranim filmovima 1970-ih i 1980-ih, pri čemu su filmovi 1980-ih politički provokativniji.*
  - **H1:** *Ideologija u hrvatskim dugometražnim igranim filmovima 1970-ih i 1980-ih prisutna je na način da redatelj pokazuje uglavnom pozitivan ili uglavnom negativan stav prema njoj.*
  - **H2:** *Ovisno o političkoj pravovjernosti ili provokativnosti u redateljevom prikazu ideologije, hrvatski dugometražni igrani filmovi 1970-ih i 1980-ih bili su nagrađivani ili je njihovim redateljima bilo otežavano ili zabranjeno prikazivanje filmova pred publikom.*
  - **H3:** *Hrvatski dugometražni igrani filmovi koji su nastali nakon Titove smrti (1980.) slobodnije i provokativnije progovaraju o tada aktualnim društveno-političkim problemima.*

Prema tome, **ciljevi istraživanja** jesu sljedeći:

1. prepoznati i oblikovati filmske modele na temelju redateljevog prikaza ideologije;
2. istaknuti posljedice redateljeve političke pravovjernosti ili provokativnosti;
3. komparativno analizirati političku provokativnost u hrvatskom dugometražnom igranom filmu 1970-ih u odnosu na 1980-e.

Kako bismo ostvarili ciljeve istraživanja te provjerili glavnu (H) i pomoćne hipoteze (H1, H2, H3), moramo odgovoriti na dolje navedena istraživačka pitanja. Pritom ćemo se služiti metodama koje su većinom preuzete iz *Metodologije i tehnologije izrade znanstvenog i stručnog djela*⁶, a to su najčešće povijesna metoda, metoda kompilacije, metoda deskripcije, metoda komparacije, induktivna metoda, deduktivna metoda, metoda analize, metoda sinteze, itd.

Slijede neka od orijentacijskih **istraživačkih pitanja**, u kojima se koriste gore navedene metode, s napomenom da će ih u doktorskom radu, ovisno o poglavlju i potpoglavlju, biti više:

---

⁶ Zelenika, Ratko: *Metodologija i tehnologija izrade znanstvenog i stručnog djela*, 4. izdanje, Ekonomski fakultet, Rijeka, 2000.

1. Kakve su bile društveno-političke i kulturne prilike u SR Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih? U kakvom su suodnosu s tadašnjim zbivanjima na svjetskoj sceni, omeđenima Hladnim ratom i padom Berlinskoga zida?
2. U kojoj su mjeri neki unutarnji politički događaji, poput hrvatskoga proljeća, „hrvatske šutnje“, smrti Josipa Broza Tita, velike ekonomske krize 1980-ih i sl. mogli utjecati na kulturu i umjetnost (uključujući film)? Kako je na film utjecala tadašnja međunarodna politika Jugoslavije i ostalih država?
3. Uzimajući u obzir relevantnu literaturu i tada važeće jugoslavenske pravne akte, što je moguće zaključiti o kulturnoj politici države prema filmu?
4. Na koji su način povezani film i propaganda? Kakav je utjecaj filma na masu?
5. Koliko je hrvatskih dugometražnih igranih filmova nastalo u razdoblju od 1970. do 1989.? Koji su to filmovi i tko ih je režirao?
6. U kojem je postotku i u kojim je filmovima moguće prepoznati uglavnom pozitivan ili uglavnom negativan stav redatelja prema ideologiji?
7. Može li se izdvojiti do dvadesetak najreprezentativnijih ideoloških filmova u cilju određivanja istraživačkoga korpusa za potrebe ovog doktorskog rada? Može li se, na temelju izdvojenih filmova, oblikovati ideološke modele koji potvrđuju paradigmatiku prisutnost ideologije u hrvatskom dugometražnom igranom filmu 1970-ih i 1980-ih?
8. S obzirom na pristup redatelja ideologiji, može li se uočiti reakcija države (i stručnoga žirija), vidljiva iz potpune zabrane ili otežavanja prikazivanja pred publikom, cenzuriranja ili nagrađivanja na filmskim festivalima? Jesu li ideološki filmovi utjecali na karijeru određenog redatelja i na koji način?
9. Jesu li ideološki filmovi 1980-ih bili hrabriji od onih iz 1970-ih, s obzirom na Titovu smrt 1980.?

1.3. OČEKIVANI ZNANSTVENI DOPRINOS

Uvidom u dostupnu i relevantnu znanstvenu literaturu o filmu te internetskim pretraživanjem izvedbenih planova i programa brojnih sveučilišnih sastavnica diljem Republike Hrvatske, možemo zaključiti da interes za proučavanjem teorije i povijesti filma, ali i studijem koji je u bliskoj vezi s njim, ne opada. Dapače, film postaje sve atraktivnijim predmetom istraživanja renomiranih znanstvenika te studenata preddiplomskih, diplomskih i poslijediplomskih, odnosno doktorskih studija. Prema tome, logično je pitati se koji je znanstveni doprinos ovog rada?

Usprkos postojećoj građi o hrvatskom dugometražnom igranom filmu, uočili smo da je interes suvremenih filmologa, kada je riječ o ideologiji, uglavnom usmjeren na razdoblje nakon sloma Jugoslavije, a ukoliko se odnosi na razdoblje u bivšoj državi, analiza se odnosi na sve nacionalne kinematografije. Navedeno možemo oprimjeriti ne samo Pavičićevom monografijom (2011.) o stilu i ideologiji postjugoslavenskoga filma nego i Stanićevim doktorskim radom (2022.) u kojoj razmatra ideologiju i spektakl u suvremenoj filmskoj i književnoj produkciji.⁷ Goulding (2004.) i Levi (2009.) referiraju se na ideologiju u filmu, ali u znatno širem, jugoslavenskom kontekstu.⁸ Prema tome, svojim bismo se radom usmjerili na ideologiju u hrvatskoj kinematografiji te bismo analizirali političku reakciju na nju tijekom turbulentnih 1970-ih i 1980-ih, osobito nakon hrvatskoga proljeća. Istraživanje ideološke filmske produkcije tih dvaju desetljeća ujedno omogućava uspoređivanje umjetničkih sloboda prije i poslije Titove smrti (1980.) što je dodatan doprinos istraživanju kulturne politike, s naglaskom na film.

---

⁷ Usp. Pavičić, Jurica: *Postjugoslavenski film: Stil i ideologija*, Hrvatski filmski savez, Zagreb, 2011.; Stanić, Saša: *Ideologija i spektakl u suvremenoj hrvatskoj književnosti i filmu*: doktorski rad, Filozofski fakultet, Zagreb, 2022.

⁸ Usp. Goulding, Daniel J.: *Jugoslavensko filmsko iskustvo, 1945. – 2001. – oslobođeni film*, preveo Luka Bekavac, V. B. Z., Zagreb, 2004.; Levi, Pavle: *Raspad Jugoslavije na filmu: Estetika i ideologija u jugoslovenskom i postjugoslovenskom filmu*, prevele Ana Grbić i Slobodanka Glišić, Biblioteka XX vek, Beograd, 2009.

1.4. STRUKTURA DOKTORSKOG RADA

Poštujući Upute za izradu i oblikovanje doktorskog rada⁹, nakon nenumeriranih stranica¹⁰ slijede numerirane stranice, odnosno temeljna poglavlja (Uvod; Teorijski dio; Istraživački dio; Zaključak; Izvori; Literatura; Popis priloga; Kratak životopis doktorandice) i njihova potpoglavlja.

U *Uvodu* određujemo predmet i problem istraživanja, ističući razloge koji su nas naveli na istraživanje ideologije u hrvatskim dugometražnim igranim filmovima 1970-ih i 1980-ih. Jasno ističemo glavnu i tri pomoćne hipoteze, kao i ciljeve ovog istraživanja. Međutim, da bismo uspjeli provjeriti hipotezu i ostvariti zadane ciljeve, polazimo od istraživačkih pitanja, služeći se određenim metodama znanstvenog istraživanja. Potom slijedi ovo potpoglavlje u kojemu objašnjavamo od kojih se dijelova sastoji doktorski rad. Iako bi ovdje bilo logično spomenuti teoretičare čija su nam promišljanja poslužila u formiranju teorijskog okvira, to ipak nećemo učiniti. Naime, kako temi pristupamo interdisciplinarno, brinemo da bismo pretjeranim obrazlaganjem i sučeljavanjem spoznaja iz različitih znanstvenih područja, polja i grana opteretili čitatelja na samome početku. Podrazumijeva se da će teorijska uporišta biti detaljno razrađena u poglavljima i potpoglavljima koja slijede. Također, u *Uvodu* donosimo i očekivani znanstveni doprinos ovog rada.

Teorijski dio podijeljen je na dva temeljna dijela. U prvome dijelu nastojimo smjestiti temu u konkretno vrijeme i prostor, pregledno uvodeći čitatelja u društveno-politički i kulturni kontekst SR Hrvatske 1970-ih i 1980-ih, uključujući tadašnja hladnoratovska zbivanja na svjetskoj sceni. Stavili smo težište na događaje u hrvatskom dijelu Jugoslavije, s obzirom da su značajno utjecali na sva područja ljudskoga djelovanja pa tako i na kulturu. Pritom su nam od velike koristi bile monografije i znanstveni radovi povjesničara, politologa i kulturnih antropologa. Nadalje, pisanje o kulturnoj politici dovelo nas je do pojma ideologije koji predstavlja drugi dio *Teorijskoga dijela*. Nakon definiranja što (politička) ideologija uopće jest, poslužili smo se znanstvenom građom politologa te preglednim tablicama kako bismo prikazali temeljna obilježja devet najvažnijih suvremenih ideologija (liberalizam, konzervativizam, socijalizam, nacionalizam, fašizam, feminizam, ekologizam, religijski fundamentalizam i populizam), s obzirom da moramo prepoznati i dokazati prisutnost neke od njih u filmovima.

---

⁹ Usp. Upute za izradu i oblikovanje doktorskog rada, prema: <http://doktorska.unios.hr/index.php/obraci/> (pristup: 18. 11. 2024.)

¹⁰ Nenumerirane su naslovnice na hrvatskom i engleskom jeziku, podaci o mentoru, predgovor, sažetak na hrvatskom i engleskom jeziku te sadržaj doktorskog rada.

Istraživački dio predstavlja srž ovog rada jer njime provjeravamo glavnu i pomoćne hipoteze, postavljene u potpoglavlju 1.2. (str. 3.). S obzirom da je u razdoblju od 1970. do 1989. nastalo 106 hrvatskih dugometražnih igranih filmova, morali smo pogledati, a potom izdvojiti one u kojima redatelj pokazuje uglavnom pozitivan ili uglavnom negativan stav spram neke ideologije. Potom smo svoj istraživački korpus dodatno reducirali prepoznavanjem obilježja po kojima smo ideološke filmove smjestili unutar konkretnih modela. U konačnici, na temelju osamnaest reprezentativnih filmova, predstavili smo osam ideoloških modela kojima potvrđujemo paradigmu o prisutnosti ideologije u filmovima 1970-ih i 1980-ih. Svakom modelu prethodi uvod u kojemu objašnjavamo poveznicu između dvaju ili triju filmova na temelju odnosa prema ideologiji, ističemo reakciju države u smislu (ne)nagrađivanja na Festivalu jugoslavenskog igranog filma u Puli (FJIF)¹¹, a potom prikazujemo sinopsise filmova kako bi daljnja interpretacija i analiza, pri oblikovanju modela, bila jasna. S obzirom da su brojni filmovi ovog korpusa nastali na temelju književnih predložaka, u tim smo se slučajevima poslužili dostupnom literaturom teoretičara i povjesničara književnosti, a kako istražujemo film, uključili smo i razmišljanja teoretičara i povjesničara filma te filmskih kritičara. Citiranjem filmova, kao primarnog izvora, dokazujemo svoja zapažanja te objašnjavamo pojedini ideološki model.

Nakon ovih dijelova doktorskog rada slijedi *Zaključak*, čiju svrhu ne trebamo objašnjavati, a potom *Izvori*, *Literatura* i *Popis priloga*, što pregledno prikazujemo. Na samome kraju, a u skladu s gore spomenutim Uputama za izradu i oblikovanje doktorskog rada, završavamo s *Kratkim životopisom doktorandice*, taksativno navodeći neke (ne sve) objavljene i recenzirane radove.

---

¹¹ Festival jugoslavenskog igranog filma u Puli (FJIF), danas poznat pod nazivom Pulski filmski festival, svake je godine, počevši od 1954. (tada kao Filmski festival u Puli), prikazivao sve filmske rodove tijekom ljeta. Od 1960. prikazuje isključivo dugometražne igrane filmove iz cijele Jugoslavije (ne samo iz hrvatskog dijela, op. A. V. H.). Nagrađivala su se najbolja tri filma godine: prvi Velikom zlatnom arenom, drugi Velikom srebrnom arenom, a treći Velikom brončanom arenom. Postojale su i nagrade za sve važnije kategorije (za režiju, za glavnu i sporednu mušku i žensku ulogu, za scenarij, za kameru, za glazbu, za scenografiju, a od 1980-ih i za kostimografiju, za montažu, za ton, za masku). Također, valja spomenuti i nagrade kritike i publike: Nagradu „Jelen“ (1958. – 1982.), „Vrata Pule“ (1989.) te „Zlatna vrata Pule“. S obzirom da je riječ o tada „središnjem događaju cjelokupne filmske industrije i kulture u Jugoslaviji“, kao i činjenici da je politički režim, pod izravnim pokroviteljstvom J. B. Tita, utjecao na nagrađivanje, jasno je da nagradu možemo promatrati kao određenu političku poruku tadašnjim redateljima (op. A. V. H.).

Usp. Pulski filmski festival, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/pulski-filmski-festival> (pristup: 3. 11. 2024.)

2. TEORIJSKI DIO

2.1. UVOD U DRUŠTVENO-POLITIČKI I KULTURNI KONTEKST SR HRVATSKE 1970-IH I 1980-IH

2.1.1. Krećući se prema *sedamdesetima* i hrvatskom nacionalnom pokretu

Usprkos tome što je 1945. konačno završio Drugi svjetski rat, mir nije bio dugoga vijeka. Na svjetskoj se sceni rasplamsao sukob između Istoka i Zapada, odnosno SSSR-a i SAD-a, a potrajao je sve do 1989. i pada Berlinskoga zida¹², „najznačajnijeg simbola Hladnog rata“¹³ i „najtvrdog materijalnog dokaza postojanja zla u svijetu“¹⁴. Uslijedila je blokovska podjela, odnosno „željezna zavjesa“¹⁵, koja će narednih desetljeća biti obilježena međusobnim natjecanjem dviju suprotstavljenih strana u nuklearnom naoružanju te njihovom vojnom konfrontacijom¹⁶. Međutim, razdoblje od 1945. nadalje nije bilo turbulentno samo u međunarodnom smislu nego se te godine promjene zbivaju i na tlu današnje Hrvatske što će znatno utjecati na razdoblje 1970-ih i 1980-ih koje je problematizirano u ovom doktorskom radu.

NDH, ta marionetska (op. A. V. H.) tvorevina nacističke Njemačke i fašističke Italije, koja je nekoć obuhvaćala današnju Hrvatsku, BiH te dio Srbije¹⁷, raspala se 8. svibnja 1945. ulaskom partizanske Jugoslavenske narodne armije (JNA) u Zagreb¹⁸. Pobjeđivši ustaše, uslijedio je partizanski obračun ne samo s političkim protivnicima (poput ustaša, četnika, haesesovaca i sl.) nego i s Crkvom te onima koji su smatrani neprijateljima, bez obzira jesu li uistinu bili odani režimu u razdoblju NDH ili su samo bili u radnom odnosu u tadašnjoj državi.¹⁹ Takvi su ljudi bili

---

¹² Berndl, Klaus: *Suvremena povijest nakon 1945.*, u: Skupina autora: *Povijest svijeta*, prevela Nevenka Fabijanić, National Geographic, Naklada Uliks, Rijeka, 2009., str. 530.

¹³ Berlinski zid, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2023., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/berlinski-zid> (pristup: 12. 7. 2023.)

¹⁴ Kramarić: *Kritika političkog uma*, str. 191.

¹⁵ Sintagmu je prvi upotrijebio Winston Churchill. Vidi u: Berndl, Klaus: *Trendovi u svjetskoj politici nakon 1945.*, u: Skupina autora: *Povijest svijeta*, str. 532.

¹⁶ Hobsbawm, Eric: *Doba ekstrema: Kratko dvadeseto stoljeće 1914.-1991.*, preveo Dražen Nemet, Zagrebačka naklada, Zagreb, 2009., str. 207.

¹⁷ Nezavisna Država Hrvatska, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2023., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/nezavisna-drzava-hrvatska> (pristup: 14. 7. 2023.)

¹⁸ *Povijest Hrvata, 3. knjiga: Od 1918. do danas*, uredili Ivo Perić i drugi, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 267.

¹⁹ Usp. Pavličević, Dragutin: *Povijest Hrvatske*, drugo, izmijenjeno i znatno prošireno izdanje sa 16 povijesnih karata u boji, Naklada P. I. P. Pavičić, Zagreb, 2000., str. 467-469.; Matković, Hrvoje: *Povijest Jugoslavije (1918 – 1991)*:

nazivani „bandom“, „nepoštenom inteligencijom“, „reakcijom“, „kontrarevolucionarima“ te „protivnicima poretka i revolucije“,²⁰ pri čemu se moramo zapitati zar je moguće da su baš svi oni, koji su se, posve nesretnim slučajem, našli u krivo vrijeme i na krivom mjestu, uistinu bili krivi (op. A. V. H.)?

Spomenuti su obračuni vjerojatno utjecali na izborne rezultate 1945., uoči kojih nije bio službeno zabranjen rad svih drugih političkih stranaka, uz vladajuću Komunističku partiju Jugoslavije (KPJ)²¹, ali su se komunisti ipak potrudili odgovoriti članove tih stranaka od sudjelovanja u izborima drugim metodama (toliko o valjda „poštenoj inteligenciji“, op. A. V. H.) – npr. spaljivanjem opozicijskih novina, odbijanjem tiskarskih usluga političkim protivnicima²² ili podmićivanjem važnijih predstavnika drugih stranaka boljim radnim mjestima²³. Izbori su bili organizirani tako da se gumenom kuglicom glasovalo ili za Narodnu frontu (čiji je nositelj bio Tito) ili se kuglicu moglo ubaciti u tzv. crnu ili ćoravu kutiju koja je bila bez nositelja²⁴, čime se ne samo kontroliralo za koga je tko glasovao nego je i bilo moguće manipulirati izbornim glasovima, npr. „bez ikakvih sankcija prebacivati kuglice iz kutije u kutiju“²⁵. U konačnici je pobijedila Narodna fronta s 88,66 % glasova²⁶ što ne bi trebalo biti iznenađujuće, s obzirom na okolnosti u kojima su provedeni izbori (op. A. V. H.).

Nekoliko dana nakon nekorektnih i namještenih izbora, Ustavotvorna skupština mijenja naziv u Federativna Narodna Republika Jugoslavija (FNRJ), u čijem je sastavu 6 republika (Hrvatska, Slovenija, Srbija, Crna Gora, Makedonija, BiH)²⁷. Međutim, u toj tobože federativnoj

---

Hrvatski pogledi, Naklada P. I. P. Pavičić, Zagreb, 1998., str. 282-285.; Bilandžić: *Hrvatska moderna povijest*, Golden marketing, Zagreb, 1999., str. 246.

²⁰ Usp. Matković: *Povijest Jugoslavije (1918 – 1991): Hrvatski pogled*, str. 282.; Pavličević: *Povijest Hrvatske*, str. 469.

²¹ Na Šestom kongresu KPJ-a (1952.) naziv stranke promijenjen je u SKJ (Savez komunista Jugoslavije). Vidi u: Pavličević: *Povijest Hrvatske*, str. 481.

²² Matković: *Povijest Jugoslavije (1918 – 1991): Hrvatski pogled*, str. 277.

²³ Bilandžić: *Hrvatska moderna povijest*, str. 218.

²⁴ Matković: *Povijest Jugoslavije (1918 – 1991): Hrvatski pogled*, str. 277-278.

²⁵ Goldstein, Ivo: *Hrvatska 1918-2008.*, Europapress holding – Novi Liber, Zagreb, 2008., str. 415.

²⁶ Pavličević: *Povijest Hrvatske*, str. 471.

²⁷ Matković: *Povijest Jugoslavije (1918 – 1991): Hrvatski pogled*, str. 280.

Prema *Hrvatskoj enciklopediji*, godine 1945. u sklopu Srbije nastaju Autonomna Pokrajina Vojvodina i Autonomna Kosovsko-Metohijska Oblast, koja od 1963. nosi naziv Autonomna Pokrajina Kosovo. Vidi u: Jugoslavija, prema:

i multinacionalnoj državi, uz koju pristaje alegorijski naziv „balkanski Babilon“²⁸, stvarnu su vlast imali Josip Broz Tito²⁹, Centralni komitet (CK) i njegovo uže, ali važnije tijelo Politbiro³⁰, tako da je „ideja federativne republike, koju su partizani tijekom rata često propagirali kao svoj cilj, (...) zapravo bila izigrana“³¹. Prava je istina da je to bila izrazito centralistička država čije se totalitarne vlasti i „jednopartijske političke diktature“³², valja pretpostaviti, isprva ne bi posramio ni tadašnji SSSR (op. A. V. H.). Komunistička je država, u svojim ranijim godinama postojanja, oponašala boljševički uzor³³, s obzirom da su komunisti vjerovali da će tako sigurno uspjeti stvoriti socijalističko društvo³⁴. Međutim, situacija će se promijeniti nakon definitivnog razlaza između Tita i Staljina.³⁵ Taj prekid odnosa sa SSSR-om, kao i činjenica da su međunarodni odnosi Jugoslavije i Zapada bili napeti, podrazumijevali su da se država zatekla u nezavidnom položaju.³⁶ Nekoliko godina kasnije, kako bi izbjegla svrstavanje u jedan ili drugi hladnoratovski blok (op. A. V. H.), Jugoslavija se opredjeljuje za nesvrstanost pa je tako prva konferencija nesvrstanih zemalja

---

Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2023., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/jugoslavija> (pristup: 27. 7. 2023.)

²⁸ Analizirajući postanak zajedničke države jugoslavenskih naroda, Ramet prvu Jugoslaviju (a to možemo primijeniti i na drugu, op. A. V. H.) uspoređuje s babilonskom kulom iz Knjige Postanka. Narodi, koji prethodno nisu bili u konfliktnim odnosima, u oba su se slučaja odlučili na zajednički suživot, nakon čega se pokazalo da govore različitim jezicima i došlo je do raspada. Vidi u: Ramet, Sabrina P.: *Balkanski Babilon: Raspad Jugoslavije od Titove smrti do Miloševićeva pada*, prevele Ines Krauth i Gordana Visković, Alinea, Zagreb, 2005., str. 21.

²⁹ Prema Bilandžiću, Tito je, uz nekolicinu svojih najbližih suradnika, imao „nezapamćenu vojnu i političku moć“. Ona uključuje zapovijedanje ideološki obojenom JNA, koja u ono vrijeme broji blizu milijun vojnika. Vidi u: Bilandžić: *Hrvatska moderna povijest*, str. 214.

³⁰ Matković: *Povijest Jugoslavije (1918 – 1991): Hrvatski pogled*, str. 281.

³¹ Goldstein: *Hrvatska 1918-2008.*, str. 417.

³² Isto, str. 417-418.

³³ Pavličević: *Povijest Hrvatske*, str. 464.

³⁴ Bilandžić: *Hrvatska moderna povijest*, str. 204.

³⁵ Staljin je, kao prvak Kominterne i „vođa svjetskog komunističkog pokreta“, namjeravao komunizam proširiti prema zapadu Europu, povezujući se s drugim komunističkim zemljama (Pavličević, str. 479.). Iako mu je Tito bio odan, znalo se dogoditi da je donosio neke odluke mimo Staljina, ohrabren time što su komunisti došli na vlast svojom borbom, a ne zahvaljujući Crvenoj armiji (usp. Goldstein, str. 442.). Pored toga, Jugoslavija je stvarala sve prisnije odnose s Bugarskom i Albanijom (Matković, str. 291-292.). Kako bi Staljin Jugoslaviju natjerao na poslušnost, Rezolucijom Informbiroa (1948.) optužio je Tita i pokušao utjecati na njegovu smjenu, no Tito se nije pokorio, nego se obračunao s onima koji su, u Jugoslaviji, i dalje slijepo slijedili Staljina (Pavličević, str. 480.). Usp. Pavličević: *Povijest Hrvatske*; Goldstein: *Hrvatska 1918-2008.*; Matković: *Povijest Jugoslavije (1918 – 1991): Hrvatski pogled* (navedene stranice).

³⁶ Matković: *Povijest Jugoslavije (1918 – 1991): Hrvatski pogled*, str. 305.

održana upravo u Beogradu (1961.) dok je jedan od ranijih pripremnih sastanaka bio na Brijunima (1956.).³⁷

Kada je riječ o unutarnjoj politici 1960-ih, važno je spomenuti novi Ustav (1963.) kojim dotadašnja FNRJ mijenja naziv u SFRJ (Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija), pri čemu je istaknuto da je ona „savezna država dobrovoljno ujedinjenih i ravnopravnih naroda i socijalistička demokratska zajednica zasnovana na vlasti radnog naroda i samoupravljanju“, a glavni je grad Beograd.³⁸ Naravno, promjene utječu i na imena njezinih republika pa se Hrvatska pretvara u SRH (Socijalistička Republika Hrvatska).³⁹ Pritom Pavličević u pridjevu „socijalistička“ uočava „kao da se želi reći kako je već *izgrađen socijalizam*“.⁴⁰ Iako se iz ovoga može iščitati Titov pokušaj da se novim imenom naglasi kako sve funkcionira po planu, moguće je zapitati se koliko je ta multinacionalna država u tom trenutku uistinu bila uravnotežena, znajući što je sve uslijedilo (op. A. V. H.).

Šezdesete godine naizgled su stabilne, naročito zbog gospodarskog uspona u prethodnom desetljeću, manje nezaposlenosti i Titove uloge u pokretu nesvrstanih, no ekonomska je situacija ipak bila drugačija.⁴¹ Zbog velike krize, najavljena je i reforma 1965. u gospodarstvu i društvu.⁴² Problem se nastojalo riješiti smanjenjem carinske zaštite, poticanjem izvoza, poskupljenjem uvoza i strožom kreditno-monetarnom politikom⁴³, no Duda piše da je sve bilo osuđeno na neuspjeh zbog pokušaja spajanja dvaju nespojivih sustava⁴⁴. Nije realno spajati gospodarski sustav, utemeljen na samoupravljanju i načelu suradnje s političkim sustavom u kojem postoje monopol i naređivanje.⁴⁵

---

³⁷ Nesvrstanost, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2023., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/nesvrstanost> (pristup: 14. 7. 2023.)

³⁸ Usp. čl. 1. i čl. 5. Ustava Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, 1963.

³⁹ Usp. Pavličević: *Povijest Hrvatske*, str. 482-483.; Matković: *Povijest Jugoslavije (1918 – 1991): Hrvatski pogled*, str. 341-342.; Goldstein: *Hrvatska 1918-2008.*, str. 497.

⁴⁰ Pavličević: *Povijest Hrvatske*, str. 483.

⁴¹ Matković: *Povijest Jugoslavije (1918-1991)*, str. 345.

⁴² Pavličević: *Povijest Hrvatske*, str. 483.

⁴³ Usp. Matković: *Povijest Jugoslavije (1918-1991)*, str. 347.; Bilandžić, Dušan: *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije: Glavni procesi*, II. izdanje, Školska knjiga, Zagreb, 1979., str. 312.

⁴⁴ Duda, Igor: *Pronađeno blagostanje: Svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih*, Srednja Europa, Zagreb, 2010., str. 24.

⁴⁵ Isto.

Zbog navedenoga, ne samo da su bile onemogućene i proizvodnja i potrošnja⁴⁶ nego je došlo i do otpuštanja dijela radnika⁴⁷, pri čemu neki od njih odlaze na privremeni rad u inozemstvo kao gastarbajteri⁴⁸. U konačnici je sav teret pao na republike i pokrajine koje su bile najrazvijenije, a među kojima je bila i SR Hrvatska, stoga je suviše objašnjavati zašto je upravo ona počela zahtijevati „politiku čistih računa“ i inzistirati na zadržavanju onoga što je zaradila.⁴⁹

Nažalost, problematična gospodarska situacija nije bila jedini problem koji je zabrinjavao nezadovoljne hrvatske građane. Poznato je da su još od 1950-ih postojali problemi kulturne i jezične politike koji su bili vidljivi i u narednim desetljećima (op. A. V. H.), pri čemu će ovdje biti navedeni samo neki. Primjerice, hrvatski su povjesničari morali surađivati pri izradi zajedničke *Historije Jugoslavije I. i II.* (1953. i 1959.) u kojoj je na umjetan način prikazana naizgled ista prošlost, ali tako što je izostavljena jedinstvena povijest Hrvatske.⁵⁰ Unitarizacija, odnosno namjerno stapanje hrvatskog i srpskog u jedan jezik, ostvarena je, u režiji KPJ-a i Matice srpske, Novosadskim dogovorom (1954.).⁵¹ Tim je dokumentom, u 10 odredbi, formalno istaknuta ravnopravnost dvaju izgovora (ekavskog i ijekavskog), dvaju pisama (ćirilice i latinice), a s obzirom da postoji jedan jezik (srpskohrvatski, odnosno hrvatskosrpski), javila se potreba za zajedničkim pravopisom i rječnikom.⁵² Prihvatimo li da je jezični identitet „ukupnost pojedinačnih obilježja i varijeteta na osnovi kojih se jedan jezik prepoznaje kao samostalan sustav“⁵³, možemo se pitati u čemu se, u ovom slučaju, očituje hrvatska jezična samostalnost (op. A. V. H.)? Upravo nas zato ne treba iznenaditi što su Hrvati politiku jezičnog jedinstva, godinama prije Novosadskog dogovora, doživljavali napadom na svoj identitet.⁵⁴ Osim toga, nisu li komunisti od dolaska na

---

⁴⁶ Pavličević: *Povijest Hrvatske*, str. 483.

⁴⁷ Goldstein: *Hrvatska 1918-2008.*, str. 499.

⁴⁸ Isto, str. 509-510.

⁴⁹ Pavličević: *Povijest Hrvatske*, str. 483.

⁵⁰ Isto.

⁵¹ Usp. Pavličević: *Povijest Hrvatske*, str. 483.; Matković: *Povijest Jugoslavije (1918-1991)*, str. 354.

⁵² Novosadski dogovor, prema: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje: <http://ihji.hr/iz-povijesti/novosadski-dogovor/70/> (pristup: 16. 7. 2023.)

⁵³ Jezični identitet, prema: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje: <http://struna.ihji.hr/en/naziv/jezicni-identitet/54601/> (pristup: 15. 7. 2023.)

⁵⁴ Radelić, Zdenko: *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991.: od zajedništva do razlaza*, Školska knjiga – Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2006., str. 403.

vlast vrlo selektivno pristupali pojedinim nacionalnim imenima⁵⁵, jasno dajući do znanja koji/čiji je jezik važniji (op. A. V. H.)?

U takvim je nepodnošljivim okolnostima (koje su se s 1950-ih prelile i na 1960-e, op. A. V. H.) Titova smjena Aleksandra Rankovića⁵⁶, vođe UDB-e koji je dotad maltretirao i likvidirao ljude na nacionalnoj osnovi, vjerojatno pružila nadu da će se zaustaviti jezično i kulturno izživljavanje nad Hrvatima, kao i ostalim potlačenim narodima. Tom razmišljanju doprinose brojni čimbenici, npr. smjena vodećih političkih kadrova (pri čemu mlađi i školovaniji ljudi imaju liberalnije ideje od svojih prethodnika)⁵⁷, otvaranje granica čime su omogućena putovanja (i na Zapad)⁵⁸, ali i osnivanje brojnih ogranaka Matice hrvatske, različitih društava, pokretanje stručnih i zavičajnih časopisa, sve veća zaokupljenost nacionalnim temama, a time i problemom jezika i pravopisa⁵⁹.

Kako je vodeću ulogu u kulturnom životu Hrvatske preuzela Matica hrvatska⁶⁰, upravo je preko nje uslijedio otpor dugogodišnjem beogradskom centralizmu putem Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika⁶¹. Njezini potpisnici, a riječ je o brojnim znanstvenim i

---

⁵⁵ Ovdje se referiramo na Pavličevićevu konstataciju da su komunisti od 1945. u Hrvatskoj uklanjali pridjev *hrvatski* u nazivima nacionalnih društava, udruga i ustanova, zalažući se za nadnacionalno, umjesto nacionalnog. Međutim, zašto onda nisu bili dosljedni i u slučaju Srbije (op. A. V. H.)? Vidi u: Pavličević: *Povijest Hrvatske*, str. 476-477.

⁵⁶ Aleksandar Ranković bio je jedan od najvažnijih ljudi u drugoj Jugoslaviji. Matković navodi da je obnašao funkciju ne samo potpredsjednika republike nego i organizacijskog tajnika SKJ, glavnog odgovornog za sve partijske funkcije te je bio vodeća figura UDB-e. Smatrali su ga budućim nasljednikom Tita kojemu je bio odan još od 1937., ali se 1960-ih počeo udaljavati od njega (Matković, str. 350-351.). Goldstein je, u svojoj knjizi, naveo da je Ranković, u želji da uskoro zamijeni Tita, navodno u njegovoj rezidenciji postavio prislušne uređaje (Goldstein, str. 507.). Kada se na tajnoj sjednici 1962. suprotstavio Kardeljevim reformistima, zagovarajući centralističko-unitarističke ideje, Tito se konačno morao odlučiti kojim će putem poći. Prema njegovim riječima, za odluku su mu trebale četiri godine. Međutim, kada je osjetio da bi ga Ranković mogao ugroziti te da zagovara „velikosrpski monopol u međunacionalnim odnosima“, riješio ga se (Matković, str. 350-351.). Usp. Matković: *Povijest Jugoslavije (1918-1991)*; Goldstein: *Hrvatska 1918-2008.* (navedene stranice).

⁵⁷ Smjena kadrova, koja otpočinje 1960-ih, ujedno je i smjena generacija pa je lako uočiti jaz između starijih i mlađih članova Saveza komunista. Iz perspektive mladih, stari su „umorni“, „birokratizirani“, „nepismeni“, „dogmatski“, stoga je potrebno reformirati SK. Vidi u: Bilandžić: *Hrvatska moderna povijest*, str. 571.

⁵⁸ S putovanjima se dolazilo u kontakt sa „zapadnim obrascima ponašanja“ koji su se ubrzo pojavili i u Jugoslaviji, oblikujući subkulturu, obilježenu dugokosim mladićima u trapericama i djevojkama u mini suknjama. Pored toga, dolazi do prodora rock-glazbe što nije shvaćeno „antikomunistički“, nego kao rezultat tadašnje mode. Vidi u: Goldstein: *Hrvatska 1918-2008.*, str. 517. i 534.

⁵⁹ Pavličević: *Povijest Hrvatske*, str. 485.

⁶⁰ Isto.

⁶¹ Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika objavljena je u 359. broju Telegrama, „tjednika za kulturna pitanja“ koji je izlazio u Zagrebu. Vidi u: Perić, Ivo: *Hrvatska u socijalističkoj Jugoslaviji: Kronika važnijih zbivanja*, Dom i svijet, Zagreb, 2006., str. 172.

kulturnim djelatnicima, izrazili su nezadovoljstvo zbog neravnopravnosti hrvatskoga jezika, nasuprot nametanju „državnog“, odnosno srpskog jezika.⁶² Zahtijevali su ravnopravnost četiriju jezika (slovenskog, srpskog, hrvatskog i makedonskog)⁶³, no iako, po našem mišljenju, Hrvati nisu zahtijevali nikakav poseban položaj unutar zajedničke države, nego samo ono što im je trebalo biti zajamčeno u federativnoj zajednici, reakcije na Deklaraciju bile su, nezasluženo pretjerane (op. A. V. H.).

Matković ističe da je CK SKH smatrao kako su upravo njegovi članovi krivi što je došlo do potpisivanja Deklaracije⁶⁴, a u optužbama je prednjačio Miloš Žanko, koji je tada obavljao funkciju potpredsjednika Sabora⁶⁵. Bez obzira što se činilo da Tito isprva nije bio na strani Žanka⁶⁶, za njega je taj dokument ipak bio poput „noža u leđa državi“ što je prijetilo socijalističkoj viziji bratstva i jedinstva⁶⁷. Ta „politička diverzija“⁶⁸ za posljedicu je imala kažnjavanje brojnih važnih osoba iz tadašnjeg političkog i kulturnog života (poput V. Holjevca, F. Tuđmana, M. Krleže, V. Pavletića⁶⁹), kažnjavanje 34 od 70 potpisnika Deklaracije i izbacivanje 10 potpisnika iz Saveza komunista⁷⁰, a važne institucije (poput Matice hrvatske, Matice iseljenika i Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske) prikazane su kao mjesta odakle se širio nacionalizam⁷¹.

Bez obzira na spomenute političke odmazde, Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika postaje kamen temeljac „u borbi Hrvata za (...) jezična, a time i nacionalna prava u drugoj Jugoslaviji“.⁷² Pavličevićeva se tvrdnja podudara s Ivičevićem koji početak

---

⁶² Usp. Matković: *Povijest Jugoslavije (1918-1991)*, str. 355.; Goldstein: *Hrvatska 1918-2008.*, str. 533.

⁶³ Bilandžić: *Hrvatska moderna povijest*, str. 516.

⁶⁴ Matković: *Povijest Jugoslavije (1918-1991)*, str. 355.

⁶⁵ Žanko je išao toliko daleko da je, kompilacijom „kavanskih priča“ te citiranjem brojnih glasila, nastojao dokazati da je riječ o (hrvatskom, op. A. V. H.) nacionalizmu. Vidi u: Bilandžić: *Hrvatska moderna povijest*, str. 516.

⁶⁶ Radelić: *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. - 1991.: od zajedništva do razlaza*, str. 405.

⁶⁷ Matković: *Povijest Jugoslavije (1918-1991)*, str. 355.

⁶⁸ Sintagma je preuzeta iz: *Povijest Hrvata, 3. knjiga: Od 1918. do danas*, str. 335.

⁶⁹ Isto.

⁷⁰ Iste su brojke navedene u monografijama triju povjesničara. Usp. Goldstein: *Hrvatska 1918-2008.*, str. 533.; Bilandžić: *Hrvatska moderna povijest*, str. 517.; Radelić: *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. - 1991.: od zajedništva do razlaza*, str. 406.

⁷¹ Bilandžić: *Hrvatska moderna povijest*, str. 517.

⁷² Pavličević: *Povijest Hrvatske*, str. 486.

hrvatskog proljeća smješta upravo u 1967. kada dolazi do potpisivanja tog dokumenta.⁷³ U Deklaraciji možemo prepoznati proljeće hrvatskog proljeća, promatramo li taj pokret kroz četiri godišnja doba – od proljeća do zime, odnosno simbolički: od buđenja do umiranja, no tih se godina nije „budilo“ i „umiralo“ samo u SFRJ (i SRH-u) (op. A. V. H.). Naime, Klasić 1968. godinu s pravom naziva jednom od najturbulentnijih u drugoj polovini 20. stoljeća.⁷⁴ Tada je ubijen američki senator i predsjednički kandidat Robert Kennedy⁷⁵; još uvijek traje Vijetnamski rat⁷⁶; u Francuskoj započinje žestok prosvjed studenata i radnika što državu dovodi do anarhije⁷⁷; u Poljskoj se događaju slični otpori⁷⁸; a u Čehoslovačkoj, odnosno u Pragu rađa se (i nasilno umire) praško proljeće⁷⁹. Uočava se da je 1968. godina obilježena nastankom brojnih mladenačkih i studentskih pokreta koji su stvorili političke napetosti i, bez obzira na nasilno gušenje vojnim putem, ipak ostavili svoj trag.⁸⁰

---

⁷³ Ivičević, Jozo: *Iz novije hrvatske povijesti*, Matica hrvatska, Zagreb, 2007., str. 298.

⁷⁴ Klasić, Hrvoje: *Jugoslavija i svijet 1968.*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2012., str. 7.

⁷⁵ *Povijest, 18. knjiga: Poslijeratno doba (1945.-1985.)*, uredio Nikica Barić, prevele Ana Badurina i Marina Buza Vidas, Europapress holding, Zagreb, 2008., str. 238.

⁷⁶ Vijetnamski rat, u kojemu su se sukobila dva Vijetnama (Sjeverni i Južni), uz uplitanje SAD-a (na strani Južnog Vijetnama), potrajao je od 1957. do 1973. Samo do 1968. američki su vojnici napali Sjeverni Vijetnam s ukupno 2,5 milijuna bombi, a u ratu su dodatno koristili kemijsko i biološko oružje. Broj poginulih ljudi (na kraju rata) premašio je milijun. Vidi u: Vijetnamski rat, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2023., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/vijetnamski-rat> (pristup: 22. 7. 2023.)

⁷⁷ *Povijest, 18. knjiga: Poslijeratno doba (1945.-1985.)*, str. 23-24.

⁷⁸ Isto, str. 626.

⁷⁹ Te je turbulentne godine Alexander Dubček postao prvi tajnik CK KP Čehoslovačke, naslijedivši Antonína Novotnýja, ranije optuženog da je upravljao staljinistički. Dubček je težio „socijalizmu s ljudskim licem“, stoga je reformama demokratizirao politički život, omogućivši slobodu mišljenja i tiska. Međutim, Leonid Iljič Brežnjev, generalni sekretar KP Sovjetskog Saveza, smatrao je da Dubček time ugrožava socijalizam i udaljava se od Moskve. Uznemiren, u Prag je poslao 200.000 vojnika i tenkova, smijenivši i uhitivši politički vrh Čehoslovačke te izazvavši reakciju tisuća građana Čehoslovačke koji su podržavali Dubčeka. Kasnije su brojni intelektualci i pobornici „praškog proljeća“ bili smijenjeni ili su morali iseliti iz svoje države. Iako je sovjetski čin izazvao međunarodnu osudu, Brežnjev je opravdao invaziju tzv. Brežnjevljevom doktrinom po kojoj, u slučaju ugroze socijalizma u jednoj socijalističkoj državi, druga ima pravo vojno intervenirati.

Usp. *Povijest, 18. knjiga: Poslijeratno doba (1945.-1985.)*, str. 628-629.; Dubček, Alexander, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2023., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/dubcek-alexander> (pristup: 22. 7. 2023.); Novotný, Antonín, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2023., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/novotny-antonin> (pristup: 22. 7. 2023.); Brežnjev, Leonid Iljič, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2023., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/breznjev-leonid-iljic> (pristup: 22. 7. 2023.)

⁸⁰ *Povijest, 18. knjiga: Poslijeratno doba (1945.-1985.)*, str. 35.

Taj je trag zasigurno vidljiv i u pobunama jugoslavenskih studenata (op. A. V. H.) koje su uslijedile iste godine, isprva u Beogradu, a potom i u Zagrebu, Ljubljani i Sarajevu⁸¹. Iako bi se pod zajednički nazivnik pobunjenih jugoslavenskih studenata mogao staviti zahtjev za većim slobodama i smanjivanjem socijalne nejednakosti⁸², beogradski su studenti bili radikalniji, izlazili na ulice (do okršaja s policijskim snagama) te su u sveučilišnom prostoru smišljali daljnje akcije⁸³. Studenti zagrebačkog sveučilišta nisu bili homogeni u svom djelovanju (op. A. V. H.) što je vidljivo iz toga da je samo dio njih želio izaći na ulice (iako ni to nisu učinili)⁸⁴. Osim toga, dvojili su trebaju li se solidarizirati sa svojim beogradskim kolegama i tražiti bolje materijalne i obrazovne uvjete ili ipak poći za hrvatskim interesima.⁸⁵ Prosvjedi su završeni nakon pomalo neuobičajenog (prema Goldsteinu) Titovog obraćanja na televiziji u kojemu je studentima obećao ispraviti društvene nepravde te im je poručio „da se prihvate učenja i polaganja ispita“.⁸⁶

Iste je godine politički vrh SRH-a (a riječ je o mlađim ljudima, kao što su Miko Tripalo, Savka Dabčević-Kučar i Pero Pirker⁸⁷) iskritizirao ekonomsku situaciju u zajedničkoj državi, zatraživši transparentnost računa SFRJ, ukidanje monopola beogradskih banaka (dakle, i centralizma, op. A. V. H.) i smanjivanje gospodarskih i industrijskih obaveza hrvatskog dijela⁸⁸ što Pavličević smatra „prvim iskorakom u politici tzv. čistih računa“⁸⁹. Iako je tadašnje Predsjedništvo CK SKJ ustalo protiv hrvatskog partijskog vodstva, Tito je dao podršku hrvatskim partijskim vođama što im je poslužilo kao dodatan poticaj.⁹⁰ Bez obzira na donedavnu političku kampanju protiv potpisnika Deklaracije, činilo se da se kulturni život u Hrvatskoj ponovno

---

⁸¹ Usp. Goldstein: *Hrvatska 1918-2008.*, str. 534.; Matković: *Povijest Jugoslavije (1918-1991)*, str. 357.; Pavličević: *Povijest Hrvatske*, str. 486-487.; *Povijest Hrvata, 3. knjiga: Od 1918. do danas*, str. 336.

⁸² Pavličević: *Povijest Hrvatske*, str. 487.

⁸³ Matković: *Povijest Jugoslavije (1918-1991)*, str. 357-358.

⁸⁴ Goldstein: *Hrvatska 1918-2008.*, str. 534.

⁸⁵ *Povijest Hrvata, 3. knjiga: Od 1918. do danas*, str. 336.

⁸⁶ Usp. Goldstein: *Hrvatska 1918-2008.*, str. 534.; *Povijest Hrvata, 3. knjiga: Od 1918. do danas*, str. 336.; Matković: *Povijest Jugoslavije (1918-1991)*, str. 358.

⁸⁷ Matković: *Povijest Jugoslavije (1918-1991)*, str. 359.

⁸⁸ Usp. Pavličević: *Povijest Hrvatske*, str. 486.; *Povijest Hrvatske, 3. knjiga: Od 1918. do danas*, str. 336.

⁸⁹ Pavličević: *Povijest Hrvatske*, str. 486.

⁹⁰ Matković: *Povijest Jugoslavije (1918-1991)*, str. 360.

intenzivirao, sudeći po izdavačkoj djelatnosti Matice hrvatske te brojnim časopisima.⁹¹ Zanimljivo je spomenuti da su Matičini časopisi (Kolo, Kritika, Dubrovnik) kao i Matičin Hrvatski tjednik ukazivali na vrlo nepovoljan položaj Hrvatske unutar Jugoslavije čime se zatirao njezin nacionalni identitet⁹² što bi ranije bilo nezamislivo i nedopušteno (op. A. V. H.). Međutim, time isprovociran Miloš Žanko, u partijskom je glasilu Borba 1969. optužio hrvatske partijske čelnike za širenje nacionalističkih aspiracija.⁹³

Čini se da je obračun između unitarista i federalista unutar CK-a bio neizbježan, stoga se, uz Titovu suglasnost, odigrao 1970. na Desetoj sjednici CK SKH u Zagrebu⁹⁴ koja je bila prenošena televizijskim putem⁹⁵ što dotad nije bila praksa (op. A. V. H.). Irvine tu sjednicu naziva svojevrsnom prekretnicom jer je podrazumijevala da nacionalne teme više nisu tabu.⁹⁶ Hrvatsko partijsko vodstvo je, na optužbe da propagira nacionalizam, uzvratilo optužbom da unitaristi zaustavljaju gospodarsku reformu.⁹⁷ Potom je od Žanka bilo zatraženo očitovanje, tako što će ili korigirati ranije dane ocjene ili će podnijeti ostavku, no nije htio učiniti ništa od navedenog.⁹⁸ Posljedično, smijenjen je sa svih funkcija koje je obnašao⁹⁹, a lišen položaja i moći, ostatak života proveo je u Beogradu¹⁰⁰. Takav je rasplet, uz podršku Tita, dodatno rasplamsao hrvatsku nacionalnu svijest (op. A. V. H.), stoga je Deseta sjednica CK SKH od povijesnoga značenja¹⁰¹.

---

⁹¹ Bilandžić: *Hrvatska moderna povijest*, str. 554-555.

⁹² Matković: *Povijest Jugoslavije (1918-1991)*, str. 361.

⁹³ *Povijest Hrvata, 3. knjiga: Od 1918. do danas*, str. 337.

⁹⁴ Pavličević: *Povijest Hrvatske*, str. 487.

⁹⁵ Bilandžić: *Hrvatska moderna povijest*, str. 557.

⁹⁶ Irvine, Jill: „Hrvatsko proljeće i raspad Jugoslavije“, u: *Političke analize: tromjesečnik za hrvatsku i međunarodnu politiku*, god. 2, br. 7, 2011., str. 30.

⁹⁷ Pavličević: *Povijest Hrvatske*, str. 487.

⁹⁸ *Povijest Hrvata, 3. knjiga: Od 1918. do danas*, str. 337.

⁹⁹ Goldstein: *Hrvatska 1918-2008.*, str. 543.

¹⁰⁰ Steindorff, Ludwig: *Povijest Hrvatske: od srednjeg vijeka do danas*, preveli Renata Steindorff-Andrun i Srećko Lipovčan, Naklada Jesenski i Turk – Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 2006., str. 203.

¹⁰¹ Bilandžić: *Hrvatska moderna povijest*, str. 557.

Pored toga, Radelić ističe da je ta sjednica prestala s praksom „izbjegavanja suočavanja s međunacionalnim problemima i otvorila put slobodnijem političkom životu, borbi za jezik, državnost i samostalniji gospodarski razvoj“. Vidi u: Radelić: *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. - 1991.: od zajedništva do razlaza*, str. 437.

Međutim, Matković ističe dvije proturječne posljedice ove sjednice: (1) dolazi do još oštrije „kritike hrvatskog partijskog vodstva i njegove politike“; (2) Hrvatska nakon te sjednice još više ustraje na društvenoj reformi i reformi federacije¹⁰² koja će uslijediti neposredno nakon toga, no iako se ulazak u novo desetljeće činio obećavajućim, sreća je bila kratkoga vijeka (op. A. V. H.).

2.1.2. Hrvatske sedamdesete: posljednje desetljeće Titove vladavine

Svjestan potrebe za društvenim promjenama, Tito je tijekom 1970. oformio ustavno povjerenstvo koje je trebalo predložiti reformu federacije, a na čijem je čelu bio Edvard Kardelj.¹⁰³ Prijedlozi su išli u smjeru davanja većih ovlasti republikama i pokrajinama što bi za svaku od njih definitivno bilo bolje nego ranije (op. A. V. H.), a SFRJ bi zadržala samo tri funkcije i to one koje se odnose na: vanjsku politiku, obranu i društveno uređenje¹⁰⁴. Usprkos protivljenjima ponekih unitarista i srpskih intelektualaca koji su to promatrali u kontekstu „razbijanja srpske republike“, prijedlog je na kraju prihvaćen, odnosno potvrđen ustavnim amandmanima (1971.).¹⁰⁵ Moglo bi se reći da je bilo posve očekivano što su te promjene u hrvatskom narodu dočekane s velikim ushićenjem¹⁰⁶ i što su se u hrvatski nacionalni pokret uključili gotovo svi društveni slojevi¹⁰⁷. Činilo se da je hrvatsko proljeće dočekalo svoje ljeto, odnosno Hrvatsku je zahvatio val političkih sloboda što je bilo neobično za jednu komunističku državu. Pritom se ovu tvrdnju može temeljiti na činjenici da se 1970. i 1971. primjećuju čak tri politička središta (u jednopartijskoj državi!, op. A. V. H.): CK SKH (na čelu s Mikom Tripalom i Savkom Dabčević-Kučar), Matica hrvatska i studentski pokret¹⁰⁸. Usprkos početnoj jedinstvenosti¹⁰⁹, ipak su uslijedili problemi koji će dovesti do konačnog sloma hrvatskoga proljeća¹¹⁰.

---

¹⁰² Matković: *Povijest Jugoslavije (1918-1991)*, str. 363.

¹⁰³ Usp. Pavličević: *Povijest Hrvatske*, str. 488.; Matković: *Povijest Jugoslavije (1918-1991)*, str. 363.

¹⁰⁴ Matković: *Povijest Jugoslavije (1918-1991)*, str. 363.

¹⁰⁵ Isto, str. 363-364.

¹⁰⁶ Pavličević govori o „neviđenoj nacionalnoj euforiji“. Vidi u: Pavličević: *Povijest Hrvatske*, str. 488.

¹⁰⁷ Matković: *Povijest Jugoslavije (1918-1991)*, str. 365.

¹⁰⁸ Bilandžić: *Hrvatska moderna povijest*, str. 583.

¹⁰⁹ Isto.

¹¹⁰ Pavličević, u jednom od poglavlja svoje monografije, poistovjećuje nazive hrvatski nacionalni pokret i hrvatsko proljeće, smještajući ih u vremenski okvir 1967. – 1971. Međutim, ističe da je sintagma hrvatsko proljeće nastala po

Naime, u ljeto 1971. dolazi do podjele CK SKH na dvije frakcije: Bakarić je htio zaustaviti masovnu euforiju, a Tripalo i Dabčević-Kučar zalagali su se za veće društvene slobode, bojeći se jugoslavenskog unitarizma i srpstva¹¹¹. Nadalje, usprkos službenoj zabrani višestranačja, Matica hrvatska počela se ponašati poput političke stranke¹¹² te je postajala sve popularnija (uzme li se u obzir značajan porast broja novih članova u kraćem vremenskom razdoblju),¹¹³ a to je definitivno predstavljalo opasnost za vlast (op. A. V. H.). Ipak, Goldstein tvrdi da su studenti bili nacionalno najosvješteniji.¹¹⁴ Upravo su oni u svibnju 1971. (mjesec dana prije donošenja službenih ustavnih amandmana, op. A. V. H.) zahtijevali: izbor Tita za doživotnog predsjednika (vjerojatno se nadajući da će i on njih podržati u zahtjevima, op. A. V. H.); davanje deviza onima koji su ih zaradili (dakle, Hrvatskoj, op. A. V. H.); služenje vojnog roka na republičkom jeziku i u svojoj republici; promjenu naziva države, itd.¹¹⁵ Razumljivo je da su slabije razvijene republike, koje su godinama imale korist od hrvatskog turizma, prve istupile protiv tih zahtjeva. Međutim, nije bilo realno očekivati da će Hrvatska doživotno šutjeti i podnositi i tu vrstu neravnopravnosti (pored ostalih vrsta iste, op. A. V. H.).¹¹⁶

---

uzoru na praško te označava „općehrvatski narodni pokret“. S druge strane, protivnici pokreta podrugljivo ga nazivaju maspok (prema: masovni pokret). Kod Matkovića prevladava naziv hrvatski nacionalni pokret, s obzirom da je riječ o „pokretu s elementima nacionalnog programa“. Usp. Pavličević: *Povijest Hrvatske*, str. 488.; Matković: *Povijest Jugoslavije (1918-1991)*, str. 361.

¹¹¹ Matković: *Povijest Jugoslavije (1918-1991)*, str. 365.

¹¹² Matica je na svojoj godišnjoj skupštini krajem 1970. negirala političku djelatnost. Međutim, nije mogla zanijekati da je imala sva važna obilježja stranke, poput predsjednika, članova, definirane hijerarhije, neslužbenog političkog programa te časopisa i novina (Bilandžić, str. 583-584.). Naročito je žestok (za ono vrijeme) bio Matičin Hrvatski tjednik koji je isticao „nedjeljiv suverenitet hrvatskoga naroda“ (Goldstein, str. 544.) na što se zasigurno nije blagonaklono gledalo u SFRJ, k tome još i nadnacionalnoj! Pavličević ističe da je Matica, „možda i previše bučno“, stvarala nove ogranke ne samo u Hrvatskoj nego i izvan nje (Pavličević, str. 488.). Osim Hrvatskog tjednika, Matičina politika buđenja nacionalne svijesti bila je vidljiva i u sljedećim časopisima: *Kolo*, *Život umjetnosti*, *Svjetlost*, *Istarski mozaik*, *Dometi*, *Zadarska revija*, *Mogućnosti*, *Pogledi*, *Čakavska rič*, *Dubrovnik*, *Ogledi*, *Revija*, *Hrvatska pokrajina*, *Pakrac danas* i *Riječi* (Radelić, str. 439.). Usp. Bilandžić: *Hrvatska moderna povijest*; Goldstein: *Hrvatska 1918-2008.*; Pavličević: *Povijest Hrvatske*; Radelić: *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. - 1991.: od zajedništva do razlaza* (navedene stranice).

¹¹³ Unutar godinu dana, počevši od studenog 1970., Matica je od 2.323 člana došla do brojke od 41.000 članova. Vidi u: Bilandžić: *Hrvatska moderna povijest*, str. 584.

¹¹⁴ Goldstein: *Hrvatska 1918-2008.*, str. 544.

¹¹⁵ Bilandžić: *Hrvatska moderna povijest*, str. 585.

¹¹⁶ Navedenu je misao moguće upotpuniti rečenicom iz *Povijesti Hrvata*: „Kao jedna od gospodarski i kulturno razvijenijih republika u jugoslavenskoj federaciji, Hrvatska je najbolnije osjećala kako je njezin mogući gospodarski i kulturni razvitak usporavan zbog prekomjerno velikog odljeva dinarskih i deviznih sredstava u savezne fondove.“ Vidi u: *Povijest Hrvata, 3. knjiga: Od 1918. do danas*, str. 340.

Nije šutio ni Tito koji je u lipnju 1971., od svih republika koje su činile SFRJ, upravo u Hrvatskoj prepoznao najveće „divljanje nacionalizma“, smatrajući da pobornici navedenoga trebaju dati ostavke na svoje partijske funkcije.¹¹⁷ U srpnju 1971. Bakarić se počeo distancirati od hrvatskog nacionalnog pokreta, a čak je i Dabčević-Kučar istaknula da je protiv šovinizma.¹¹⁸ Samo koji mjesec kasnije došlo je do štrajka studenata koji su očekivali da će Hrvatska postati suverena država¹¹⁹, a kako bi privukli što veći broj ljudi, djelovali su pod parolom „Hrvatskoj njezine devize“¹²⁰. Tita je taj štrajk prilično zabrinuo, no poslušao je prijedlog Bakarića i Kardelja te je, za vrijeme održavanja štrajka, pozvao predstavnike CK SKH na sastanak u Karađorđevo.¹²¹ Uoči same sjednice Predsjedništva SKJ, Tito je u razgovoru s hrvatskim predstavnicima proveo čak 16 sati, omogućivši im da argumentiraju svoje zahtjeve.¹²² Nakon dvodnevne rasprave i Titove osude politike hrvatskog vodstva, narednih su dana uslijedile brojne ostavke.¹²³ Međutim, iako je Tito obećao da neće biti progona i odmazde, to se nije obistinilo.¹²⁴ Štoviše, moguće je uočiti da su 1970-e „godine restaljinizacije jugoslavenskog društva“.¹²⁵

Hrvatske *sedamdesete* definitivno započinju na najgori mogući način, potvrđujući da se u komunističkoj državi nitko ne smije ogriješiti o ideologiju, odnosno vidljivo je da je politika itekako utjecala na sva područja ljudskog djelovanja pa tako i na kulturu (op. A. V. H.). Pojedinci koji su se zamjerali vladajućima samo zato što su se usudili preispitivati tadašnji režim i glasno zahtijevati promjene u sustavu, u kojemu promjene smije željeti i provoditi jedino Tito (op. A. V.

---

¹¹⁷ Goldstein: *Hrvatska 1918-2008.*, str. 545-546.

¹¹⁸ Isto, str. 546.

¹¹⁹ Isto, str. 547.

¹²⁰ Prema Bilandžiću, studenti su vjerovali da će i poduzeća, a naročito ona koja su turističkoga karaktera, podržati njihove zahtjeve. Vidi u: Bilandžić: *Hrvatska moderna povijest*, str. 626.

¹²¹ Ondje je bilo Titovo lovište u čemu Pavličević primjećuje simboliku – riječ je o mjestu na kojemu će odstrijeliti hrvatsko partijsko vodstvo. Vidi u: Pavličević: *Povijest Hrvatske*, str. 490.

¹²² Zadivljujuće je, zaključuje Bilandžić, što je čovjek u tim godinama (a tada je bio 79-godišnjak, op. A. V. H.), izdržao višesatni razgovor. Međutim, pokazao je da poštuje određenu proceduru. Vidi u: Bilandžić: *Hrvatska moderna povijest*, str. 648.

¹²³ Matković: *Povijest Jugoslavije (1918-1991)*, str. 367.

¹²⁴ Bilandžić: *Hrvatska moderna povijest*, str. 655.

¹²⁵ Kramarić, Zlatko: *Kritika mračnog uma (ili o etici krivnje)*, Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Osijek, 2021., str. 7.

H.), ili su dobili otkaze ili završili na robiji¹²⁶ ili su postali politički emigranti¹²⁷ što neodoljivo podsjeća na početke uspostave partizanske vlasti 1945. kada je uslijedio obračun s „nepoštenom inteligencijom“, itd., o čemu se pisalo u potpoglavlju „Krećući se prema *sedamdesetima* i hrvatskom nacionalnom pokretu“ (op. A. V. H.). Kažnjeni su čak i studenti.¹²⁸ Šokantno je što je od uspostave partizanske vlasti do „olovnih godina“ i „hrvatske šutnje“¹²⁹ moralo proći čak 26 godina, unutar kojih se postupno nazirao slobodniji protok misli i ideja (op. A. V. H.), čemu se Tito oko 1970. nije protivio¹³⁰, a onda je reagirao izrazito represivno. Uslijedila je cenzura slobodnog mišljenja i pisanja kroz zabranu rada Matice hrvatske te obustavu njezinih časopisa¹³¹, uništavanje nepoćudnih knjiga¹³², a u sam vrh Saveza komunista Hrvatske (SKH) došli su poslušnici koji su zabranjivali kritiziranje stanja u državi¹³³. Što se to i zašto se tako drastično i brzo promijenilo u Titovim stavovima?

Odgovor na to pitanje pokušali su dati brojni povjesničari pa tako Bilandžić nudi nekoliko mogućnosti: (1) ostarjeli Tito uvidio je da bi mogao izgubiti vlast; (2) Jugoslavija bi mogla ući u građanski rat; (3) SAD i SSSR nisu željeli raspad Jugoslavije jer bi to poremetilo odnose njihovih

---

¹²⁶ Bilandžić: *Hrvatska moderna povijest*, str. 655.

Ostavke Dabčević-Kučar, Tripala, Pirkera i važnih partijskih dužnosnika prihvaćene su 12. prosinca 1971. na sjednici CK SKH u Zagrebu (dakle, nekoliko dana poslije sastanka u Karadorđevu, op. A. V. H.). Pretpostavljamo da je politički vrh države bio itekako svjestan posljedica koje bi ostavke mogle imati na masu koja je podržavala predstavnike hrvatskog nacionalnog pokreta, stoga su, za vrijeme te zagrebačke sjednice, na ulicama dežurale i vojska i milicija koje su studentima, smještenim u studentskim domovima „Nina Maraković“, „Sava“ i „Cvjetno naselje“, zabranjivale napustiti objekt. Vidi u: *Povijest Hrvata, 3. knjiga: Od 1918. do danas*, str. 343.

¹²⁷ *Povijest Hrvata, 3. knjiga: Od 1918. do danas*, str. 355.

¹²⁸ Partizanski su se prvoborci uspješno založili za ukidanje stipendija svim studentima koji su bili aktivni u hrvatskom nacionalnom pokretu. Osim toga, milicija je obavljala pretrase studentskih domova, u potrazi za kompromitirajućim brošurama, stoga su neki studenti bili privedeni i u milicijske stanice gdje ih se fizički i psihički maltretiralo. Vidi u: Isto, str. 343-344.

¹²⁹ Te dvije sintagme koristi Pavličević. Vidi u: Pavličević: *Povijest Hrvatske*, str. 491.

¹³⁰ Tito je isprva „blagonaklono“ gledao ideju hrvatskog proljeća, pogotovo jer mu se činilo da su neki zahtjevi njegovih sudionika bili korektni. Vidi u: *Povijest Hrvata, 3. knjiga: Od 1918. do danas*, str. 341.

¹³¹ Usp. Bilandžić: *Hrvatska moderna povijest*, str. 655.; Matković: *Povijest Jugoslavije (1918-1991)*, str. 367.

¹³² Primjerice, Školska knjiga objavila je: *Povijest naroda* T. Macana, *Povijest IV. I.* Perića i *Hrvatski pravopis* S. Babića, B. Finke i M. Moguš, no sve su tri knjige uništene, a njihovi su autori, urednici i recenzenti bili kažnjeni. Ipak, naknadno je jedno izdanje *Hrvatskog pravopisa* završilo u Londonu, odakle se vraćao u SRH pod imenom *Londonac*. Vidi u: Pavličević: *Povijest Hrvatske*, str. 489-490.

¹³³ Matković: *Povijest Jugoslavije (1918-1991)*, str. 367.

snaga, itd., no i sâm autor zaključuje da je teško pronaći pravi odgovor.¹³⁴ Matković, slično kao i Bilandžić, jedan od razloga pronalazi u Titovoj svijesti da bi demokratizacijom društvenog sustava njegov režim i vodeći položaj bili dovedeni u pitanje, stoga pribjegava staljinističkim metodama u gušenju hrvatskog nacionalnog pokreta¹³⁵, iako je sa Staljinom raskinuo još 1948. godine. Nije li to licemjerno i proturječno (op. A. V. H.)? Pavličević smatra da je prevladala Titova taština¹³⁶, budući da je za života i političkoga djelovanja stvorio svoj kult ličnosti¹³⁷. Ivičević, kao jedan od onih koji je tada završio na robiji, u svojoj je knjizi zapisao da nije studentski štrajk bio kriv za Titov državni udar u Karađorđevu, nego nije bilo moguće spojiti demokratizaciju i konfederalizaciju s „prosvijećenim apsolutizmom u Jugoslaviji“.¹³⁸ Je li to bio strah od Brežnjeva¹³⁹ koji je samo koju godinu ranije tenkovima uništio san praških studenata (op. A. V. H.)? Koji god da je razlog bio u pitanju, sudionici hrvatskog proljeća kažnjavani su i tijekom

---

¹³⁴ Bilandžić: *Hrvatska moderna povijest*, str. 629.

¹³⁵ Matković: *Povijest Jugoslavije (1918-1991)*, str. 367.

¹³⁶ Pavličević: *Povijest Hrvatske*, str. 490.

Savka Dabčević-Kučar je u svibnju 1971., na 26. obljetnicu oslobođenja Zagreba, istaknula da Tito podržava njezinu političku opciju i to pred auditorijem od čak 200.000 ljudi (Goldstein, str. 545.) što zasigurno govori o njezinoj popularnosti u narodu (op. A. V. H.). Osim toga, u to su se vrijeme i o njoj i o Tripalu počele pjevati narodne pjesme (Bilandžić, str. 583.) što je moguće povezati s „kultom ličnosti“, kakav je u jednopartijskoj državi dozvoljen i poželjan, ali samo ako se odnosi na vođu (op. A. V. H.). Usp. Goldstein: *Hrvatska 1918-2008.*; Bilandžić: *Hrvatska moderna povijest* (navedene stranice).

¹³⁷ Nazivan „ljubičicom bijelom“ i „ljubičicom plavom“, Tito pretvara svoj rođendan (25. svibnja) u Dan mladosti – državni praznik kada bi se organiziralo nošenje štafete te slet u Beogradu. Uslijedila je promjena imena glavnih ulica i trgova koji su bili nazivani po maršalu Titu. Nadalje, Titovi su govori često obilježavali razne događaje na kojima bi, po potrebi, trebao biti nasmijan, zabrinut ili ljutit. Supruga Jovanka, kao česta pratnja na putovanjima, trebala je poslužiti prikazivanju Tita kao obiteljskog čovjeka. Rodno selo Kumrovec postaje ne samo mjestom u koje organizirano dolaze učenici i turisti nego i prostorom u kojem su trajali „šestomjesečni tečajevi marksističke i društveno-političke izobrazbe za mlade komunističke kadrove“. Vidi u: Goldstein: *Hrvatska 1918-2008.*, str. 488-489.

¹³⁸ Ivičević: *Iz novije hrvatske povijesti*, str. 307.

¹³⁹ Tijekom sjednice Predsjedništva SKJ-a na Brijunima, u travnju 1971. (nekoliko mjeseci prije Karađorđeva), Tito je zaprijetio da će iskoristiti vojsku u slučaju najekstremnijih nacionalista u svakoj republici SFRJ. Brežnjev je bio upućen u vrlo napetu jugoslavensku situaciju, stoga je telefonski ponudio pomoć što Radelić smatra „izravnim pritiskom na Tita“. Vidi u: Radelić: *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. - 1991.: od zajedništva do razlaza*, str. 447.

1972.¹⁴⁰, čime je proljeće slomljeno, promijenivši sva godišnja doba, a Hrvatska je ušla u još jedno mračno poglavlje.¹⁴¹

Od 1973. Tito je nastavio provoditi „politiku čvrste ruke“ što znači da je uspostavio strogu hijerarhiju i poslušnost u Savezu komunista te je, kroz uvođenje marksizma na svim obrazovnim razinama, promovirao „tekovine revolucije“.¹⁴² Osim toga, stalno je govorio da bratstvo i jedinstvo „treba čuvati kao zjenicu oka svoga“.¹⁴³ Činjenica je da se, nakon represije u Hrvatskoj i drugim republikama 1970-ih, više nitko nije usudio suprotstaviti Titu.¹⁴⁴ Kako je tih godina bio sve manji broj radnika u članstvu Saveza komunista, cilj je bio povećati njihov broj na čemu se radilo objavljivanjem tiskovina koje su upozoravale da je potrebno biti budan radi „obrane ugroženih vrijednosti revolucije“ i da postoji opasnost od akcije „neprijateljskih samoupravnih snaga“.¹⁴⁵ Unitaristi i centralisti su, u slamanju nacionalnih pokreta u Hrvatskoj i u drugim republikama, vidjeli šansu za obnovom jugoslavenskog centralizma i ponadali su se poništenju ustavnih amandmana iz 1971.¹⁴⁶, ali ih se nije poslušalo, nego su ti amandmani ugrađeni u novi Ustav 1974.¹⁴⁷ To znači da je državni vrh zapravo prihvatio kritike i zahtjeve koji su dopirali iz hrvatskog

---

¹⁴⁰ To je godina s najviše zabilježenih političkih procesa, u kojima su optuženicima izricane zatvorske kazne u Staroj Gradiški i Lepoglavi. Vidi u: *Povijest Hrvata, 3. knjiga: Od 1918. do danas*, str. 348.

Perić je u toj političkoj hajci na sudionike hrvatskog proljeća prepoznao bezumnu odanost „jednouljnu komunističkog režima“, „građansku nezrelost“, ali i „nesnošljivost prema Hrvatima“. Vidi u: Perić: *Hrvatska državotvorna misao u XIX. i XX. stoljeću*, Dom i svijet, Zagreb, 2002., str. 448.

¹⁴¹ Totalitaristički i ponižavajući odnos države spram ljudskih sloboda u SFRJ (i SRH-u) 1970-ih vjerojatno je najbolje prikazan sljedećim ulomkom, preuzetim iz: *Povijest Hrvata, 3. knjiga: Od 1918. do danas*, str. 354.

(...) Kaznenim djelom smatrao se i tzv. verbalni delikt. Mnogi su ljudi zbog javno izgovorene kritičke riječi, zbog režimu nepoćudne političke anegdote ili političkog vica, kao i zbog otpjevane režimu nepoćudne domoljubne pjesme, kazneno odgovarali pred sudom ili pred sucem za prekršaje. Kao poseban vid represije uveden je pri zapošljavanju i napredovanju u službi kriterij tzv. moralno-političke podobnosti. Mogao je tko biti i pijanac i lijenčina i nesposoban i malverzant, biti moralno-politički podoban (samo ako je bio član SKJ i stranački poslušan). A moralno-politički nepodobni bili su oni koji nisu bili članovi SK ili nisu imali VIP-a (veze, intervencije, protekcije), koji su bili vjernici ili su imali nekoga u bližem srodstvu tko je u tijeku rata na bilo koji način podržavao NDH ili je tko od njihove bliže rodbine poslije rata bio kažnjavan.

¹⁴² Pavličević: *Povijest Hrvatske*, str. 493-494.

¹⁴³ Bilandžić: *Hrvatska moderna povijest*, str. 672.

¹⁴⁴ Njegova je moć tada poprilično porasla. Vidi u: Isto, str. 681.

¹⁴⁵ Matković: *Povijest Jugoslavije (1918-1991)*, str. 372.

¹⁴⁶ Bilandžić: *Hrvatska moderna povijest*, str. 672.

¹⁴⁷ Matković: *Povijest Jugoslavije (1918-1991)*, str. 372.

i drugih nacionalnih pokreta te su Tito, Kardelj i Bakarić, „u strahu od tada pojačanog srpskog nacionalizma“¹⁴⁸, novim Ustavom krenuli u smjeru decentralizacije¹⁴⁹.

Prema Ustavu iz 1974., uvodi se kolektivno predsjedništvo, no Tito je i doživotni predsjednik (jedino on, op. A. V. H.) i predsjednik Predsjedništva SFRJ.¹⁵⁰ Potpredsjednikov mandat traje godinu dana i na to mjesto „po pravilima rotacije“ dolazi jedan od osam članova iz šest republika i dviju pokrajina.¹⁵¹ Nadalje, dolazi do jačanja suvereniteta republika i autonomnih pokrajina, pri čemu su pokrajine bile gotovo ravnopravne s republikama.¹⁵² Ne samo da je ustavnim promjenama trebalo onemogućiti hegemoniju jedne nacije ili jedne republike unutar SFRJ¹⁵³ (što se može iščitati i iz članka 154. Ustava Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije iz 1974., u dijelu koji se odnosi na jednaka prava svih građana)¹⁵⁴ nego je i pokušaj jedne nacije da se nametne drugoj bio kažnjiv¹⁵⁵. Paradoksalno je, kako tvrdi Matković, što je tim Ustavom učinjeno više od onoga što su tražili predstavnici hrvatskog nacionalnog pokreta (a koji su drastično kažnjeni zbog svojih zahtjeva i želje za ravnopravnošću, op. A. V. H.).¹⁵⁶ Pozitivno je što njime nisu bila zadovoljena očekivanja unitarista i centralista.¹⁵⁷ S druge strane, i dalje se ne

---

¹⁴⁸ Pavličević: *Povijest Hrvatske*, str. 494.

¹⁴⁹ Goldstein: *Hrvatska 1918-2008.*, str. 567.

¹⁵⁰ Usp. Pavličević: *Povijest Hrvatske*, str. 494.; Matković: *Povijest Jugoslavije (1918-1991)*, str. 373.

Radelić spominje da je Tito tri godine ranije odbijao mogućnost da ga se proglašuje doživotnim predsjednikom jer niti to želi, niti mu je to omogućeno Ustavom. Međutim, to se ipak dogodilo 1974. Vidi u: Radelić: *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. - 1991.: od zajedništva do razlaza*, str. 483.

¹⁵¹ Usp. Matković: *Povijest Jugoslavije (1918-1991)*, str. 373.; Radelić: *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. - 1991.: od zajedništva do razlaza*, str. 474.

¹⁵² Usp. Matković: *Povijest Jugoslavije (1918-1991)*, str. 373.; Pavličević: *Povijest Hrvatske*, str. 494.

¹⁵³ Radelić: *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. - 1991.: od zajedništva do razlaza*, str. 477.

¹⁵⁴ Citiramo gore spomenuti članak.: „Građani su jednaki u pravima i dužnostima bez obzira na **nacionalnost** (naročito ističemo ovu stavku, op. A. V. H.), rasu, pol, jezik, veroispovest, obrazovanje ili društveni položaj. Svi su pred zakonom jednaki.“

Vidi čl. 154. Ustava Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, 1974.

¹⁵⁵ Prema članku 170., ne samo da je protuustavno nego i kažnjivo „svako propagiranje ili sprovođenje nacionalne neravnopravnosti, kao i svako raspirivanje nacionalne, rasne ili verske mržnje i netrpeljivosti“. Vidi u: Isto.

¹⁵⁶ Matković: *Povijest Jugoslavije (1918-1991)*, str. 373.

¹⁵⁷ Ovo smo ranije citirali, ali ponavljamo. Vidi u: Pavličević: *Povijest Hrvatske*, str. 494.

može govoriti o slobodi govora¹⁵⁸, tako da je sve to bilo forme radi. Štoviše, Banac uočava da je riječ o vrlo proturječnom dokumentu jer, s jedne strane, omogućuje veće ovlasti republičkih i pokrajinskih sastavnica SFRJ, a s druge ih strane čvrsto drži pod kontrolom Partije.¹⁵⁹

Nakon Ustava iz 1974., u svakom je sljedećem zakonu bila naglašavana samostalnost republika i pokrajina što im je od 1976. omogućilo prava poput podizanja međunarodnog zajma, pri čemu je federalna država bila jamac.¹⁶⁰ Usprkos pozitivnim aspektima samostalnosti, jasno je da su zaduživanja mogla biti vrlo opasna za ekonomski opstanak SFRJ (op. A. V. H.). Poznato je da je tijekom 1960-ih tadašnja privredna reforma omogućila veću moć banaka, uz istovremenu težnju za razvojem slobodnog tržišta.¹⁶¹ Međutim, time bi bila razbijena ideja samoupravljanja, koje je predstavljalo temelj partijske ideologije nakon raskida sa Staljinom, stoga je vlast bila u nedoumici kako zadržati samoupravnu koncepciju, ali bez vraćanja na „čisti državni socijalizam“?¹⁶² Kardelj je, u pokušaju spašavanja partijskog samoupravljanja, uveo „koncepciju udruženog rada“, a 1976. izglasan je Zakon o udruženom radu (ZUR)¹⁶³ koji Pavličević naziva promašajem, odnosno neuspjelim pokušajem balansiranja između socijalističkog i kapitalističkog

---

¹⁵⁸ Matković: *Povijest Jugoslavije (1918-1991)*, str. 373.

¹⁵⁹ Banac, Ivo: *Raspad Jugoslavije: Eseji o nacionalizmu i nacionalnim sukobima*, Durieux, Zagreb, 2001., str. 120.

¹⁶⁰ Bilandžić: *Hrvatska moderna povijest*, str. 684.

¹⁶¹ Matković: *Povijest Jugoslavije (1918-1991)*, str. 374.

¹⁶² Isto.

U vezi sa samoupravljanjem, pojam označava uređenje, odnosno sustav u kojem poslovima unutar zajednice upravljaju oni koji obavljaju te poslove. Ideja je prvi put zabilježena kod utopijskih socijalista poput Babeufa, Saint-Simona, Fouriera i Owena, kasnije će je razvijati anarhisti (Proudhon i Bakunjin) te će je teorijski potpuno razraditi Marx i Engels, odnosno njihovi sljedbenici marksisti, smatrajući da državu treba ukinuti putem revolucije i potom uspostaviti radničko samoupravljanje. Povijest bilježi različite modele samoupravljanja, stoga ćemo ovdje spomenuti jugoslavenski model (samoupravni socijalizam). Nakon razlaza sa Staljinom (1948.), Jugoslavija je 1950-ih uvela radničko samoupravljanje koje se razlikovalo i od ostalih socijalističkih centralističko-etatiističkih sustava i od političkog pluralizma kakav je postojao u kapitalističkim državama. Ustav iz 1963. isticao je da je nepovredivost i neotuđivost samoupravljanja koje je jedno od glavnih prava i obveza svakoga državljanina SFRJ.

Vidi u: Samoupravljanje, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2023., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/samoupravljanje> (pristup: 26. 7. 2023.)

¹⁶³ Koncepcija udruženog rada podrazumijevala je podjelu pojedinog poduzeća na tzv. osnovne organizacije udruženog rada (OOUR) koje su trebale same stvarati dohodak. U teoriji bi radnici imali veće ovlasti (op. A. V. H.) jer ne samo da bi sami odlučivali na zborovima nego bi se s njima morale povezati određene društvene djelatnosti (poput prosvjete, zdravstva i kulture) te dogovarati svoje programe koji bi potom OOUR-i plaćali. Matković dalje piše da država više ne bi posredovala „između društvenih djelatnosti i privrede“ jer bi taj posao preuzeli SIZ-ovi (samoupravne interesne zajednice). Međutim, kako je ipak riječ o državi u kojoj je glavnu riječ vodila Partija, s nepovjerenjem gledamo na mogućnost neuplitanja države (op. A. V. H.). Slično razmišlja i Matković koji kaže da je cijeli koncept trebao prikriti „monopol partijske vlasti i političke birokracije“ dok je totalitarna kontrola dodatno pojačana. Vidi u: Matković: *Povijest Jugoslavije (1918-1991): Hrvatski pogled*, str. 374-375.

sustava proizvodnje i upravljanja¹⁶⁴. Toga je ubrzo postao svjestan i Kardelj, iako je neuspjeh pravdao time da društvo još uvijek ne podržava socijalističko samoupravljanje¹⁶⁵, ali državu više nitko nije mogao spasiti pa ni Tito koji se zadnjih godina svoga života više bavio vanjskom nego unutarnjom politikom, a 1979. jako se razbolio¹⁶⁶. Država se uskoro susrela s izazovom kako dalje nakon Tita.

2.1.3. Hrvatske osamdesete: „s Titom poslije Tita“ u posljednjem desetljeću SFRJ

Osamdesete su godine, u jugoslavenskom društvenom i političkom životu, obilježene smrću nekoliko jugoslavenskih vođa: nakon Edvarda Kardelja, iduće 1980. umro je Josip Broz Tito, a nedugo nakon toga i Vladimir Bakarić¹⁶⁷, pri čemu se Titova smrt nalazi na razmeđu ovdje analiziranih 1970-ih i 1980-ih te samim time označava kraj jednoga, odnosno početak drugoga razdoblja. Iako bi bilo zanimljivo analizirati Titovu političku baštinu s ove vremenske distance, to nije tema ovog doktorskog rada. Međutim, ukratko ćemo istaknuti probleme koji su se javili nakon njegove smrti jer su oni ubrzali raspad SFRJ.

Kada političku scenu napusti državnik koji se, u svojih 87 godina života, većinu vremena izjašnjavao kao komunist, 43 godine predvodio KPJ te 35 godina i obnovljenu jugoslavensku državu (prvo kao predsjednik vlade, a onda kao predsjednik republike)¹⁶⁸, logično je pitati se tko bi uopće mogao doći na njegovo mjesto, pogotovo što se, pored Tita, nitko nije imao mogućnosti pripremiti za takvu ulogu jer je sve bilo u njegovim rukama. Pretpostavljamo da su parole „S Titom – poslije Tita“¹⁶⁹ i „Druže Tito, mi Ti se kunemo da sa Tvoga puta ne skrećemo“¹⁷⁰ trebale stvoriti privid da je situacija u multinacionalnoj državi pod kontrolom (op. A. V. H.). Također, parole su

---

¹⁶⁴ Pavličević: *Povijest Hrvata*, str. 494.

¹⁶⁵ Goldstein: *Hrvatska 1918-2008.*, str. 571.

¹⁶⁶ Isto, str. 587.

¹⁶⁷ Usp. Bilandžić: *Hrvatska moderna povijest*, str. 695.; Radelić: *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991.: od zajedništva do razlaza*, str. 490.

¹⁶⁸ Matković: *Povijest Jugoslavije (1918-1991): Hrvatski pogled*, str. 378.

¹⁶⁹ Pavličević: *Povijest Hrvatske*, str. 495.

Bilandžić tumači navedenu parolu kao mogućnost tolerantnog suživota svih naroda i republika u Jugoslaviji, naravno, uz uvjet da se društvo radikalno promijeni. Vidi u: Bilandžić: *Hrvatska moderna povijest*, str. 696.

¹⁷⁰ Matković: *Povijest Jugoslavije (1918-1991): Hrvatski pogled*, str. 379.

prikazivale partijsku odanost¹⁷¹ čak i nakon njegove smrti kada se uz njegov autoritet vezao pridjev „nedodirljiv“¹⁷². S obzirom da je Tito balansirao između centralističkih i federalističkih koncepcija¹⁷³, bilo je teško očekivati da će netko drugi moći i htjeti preuzeti istu ulogu i ovlasti (op. A. V. H.). Osim toga, Goldstein uočava da „sustav koji ovisi o jednom čovjeku ne može biti dobar“¹⁷⁴. Možda je to shvatio i Tito (op. A. V. H.) jer je ranije uveo kolektivno rukovodstvo¹⁷⁵. Pitamo se je li Tito, u skladu sa svojim kultom ličnosti, povjerovao da je nezamjenjiv ili je ipak uvidio da je u jednoj multinacionalnoj državi dovoljna tek iskra koja bi zapalila već otprije napete nacionalne odnose? Upravo je nacionalni problem jedan od izraženijih nakon Titove smrti¹⁷⁶, no prvo nam valja objasniti ekonomske probleme u koje je nakon 1980. zapala država.

Krajem 1970-ih došlo je do velike ekonomske krize u Jugoslaviji, kakva nije zabilježena od 1945.¹⁷⁷ Ne samo da je državni vrh smatrao da samoupravni socijalizam ne može doživjeti krizu¹⁷⁸ nego su i kritičari postojećeg stanja bili ismijavani i nazivani „krizolozima“¹⁷⁹. Veliki je problem predstavljao veliki vanjski dug u iznosu od 20 milijardi dolara¹⁸⁰, zbog kojega se država iznova zaduživala kako bi podmirila barem dio duga¹⁸¹. S obzirom na „galopirajuću inflaciju“ i

---

¹⁷¹ Partija se gotovo „ritualno“ zaklinjala i prisezala da će nakon Titove smrti nastaviti njegovim putem. Usp. Matković: *Povijest Jugoslavije (1918-1991): Hrvatski pogled*, str. 379; Pavličević: *Povijest Hrvatske*, str. 495.

¹⁷² Radelić: *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991.: od zajedništva do razlaza*, str. 579.

¹⁷³ Matković: *Povijest Jugoslavije (1918-1991): Hrvatski pogled*, str. 339-340.

¹⁷⁴ Goldstein: *Hrvatska 1918-2008.*, str. 590.

¹⁷⁵ Pavličević: *Povijest Hrvatske*, str. 495.

¹⁷⁶ Nemiri na Kosovu uslijedili su gotovo odmah nakon Titove smrti. Sve je započelo demonstracijama srednjoškolaca i studenata, no kasnije se uključuju i ostali stanovnici, s motom „Kosovo – republika“. Nakon sukobljavanja s policijom i vojskom te brojnih uhićenja, Partija je buđenje nacionalne svijesti albanskog naroda okarakterizirala kao nacionalizam. Vidi u: Matković: *Povijest Jugoslavije (1918-1991): Hrvatski pogled*, str. 386-387.

¹⁷⁷ Bilandžić: *Hrvatska moderna povijest*, str. 715.; 720.

Kramarić uzroke ekonomske krize pronalazi u kontaminaciji bivše države „antidemokratskim sadržajima, što je vidljivo iz mnogih političko-ekonomskih procesa, počevši od nasilne kolektivizacije do nekontrolirane industrijalizacije“. Vidi u: Kramarić: *Kritika političkog uma*, str. 8.

¹⁷⁸ Matković: *Povijest Jugoslavije (1918-1991): Hrvatski pogled*, str. 377.

¹⁷⁹ Radelić: *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991.: od zajedništva do razlaza*, str. 494.

¹⁸⁰ Usp. Goldstein: *Hrvatska 1918-2008.*, str. 595.; Matković: *Povijest Jugoslavije (1918-1991): Hrvatski pogled*, str. 377.

¹⁸¹ *Povijest Hrvata, 3. knjiga: Od 1918. do danas*, str. 357.

nemogućnost vraćanja tog iznosa, zemlja je bila pred bankrotom¹⁸² što se odrazilo i na nemogućnost plaćanja uvoza dovoljne količine nafte, sirovina, benzina i električne energije¹⁸³. Uza sve to, vladajući režim svojom je izolacionističkom politikom onemogućio uključivanje Jugoslavije na svjetsko tržište zbog čega je ona ekonomski sve više tonula.¹⁸⁴

Da bi se ekonomski problemi nekako riješili, privremeno su se uvele mjere poput „naizmjenične vožnje automobila po sistemu par-nepar, racionirane potrošnje benzina, višesatnog isključivanja iz elektroenergetske mreže“, no to je više štetilo nego pomagalo¹⁸⁵. Kriza je utjecala i na djelomičnu opskrbu određenim potrepštinama (u slučaju kave, čokolade i deterdženata)¹⁸⁶ pa su počinju koristiti bonovi za šećer, kavu, ulje i deterdžent¹⁸⁷. Pojedinci su odlazili u inozemstvo (primjerice, u Austriju i Italiju) u nabavku, no to je prouzročilo daljnji „odljev konvertibilnih valuta kojih je ionako manjkalo“.¹⁸⁸ Zanimljivo je spomenuti da, usprkos padu životnog standarda te društvenom raslojavanju¹⁸⁹, nije bilo društvenih nemira što Goldstein opravdava sporazumom između vlasti i radnika jer je radnicima bilo dozvoljeno da se, pored redovnoga posla, bave i nekim drugim, a radno mjesto bilo je teško izgubiti¹⁹⁰. Nastavno na to, Radelić ističe snalažljivost brojnih pojedinaca koji su koristili bolovanje, rad u inozemstvu, a nisu im bile strane ni siva ekonomija kao ni krađa materijala iz poduzeća.¹⁹¹

Kada je država konačno priznala da je riječ o krizi, nastala je komisija kojom upravlja Sergej Kraigher, kako bi ukupno tristotinjak političara i znanstvenika predložilo neko rješenje.¹⁹²

---

¹⁸² Radelić: *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991.: od zajedništva do razlaza*, str. 494.

¹⁸³ Usp. Goldstein: *Hrvatska 1918-2008.*, str. 596.; Matković: *Povijest Jugoslavije (1918-1991): Hrvatski pogled*, str. 377.

¹⁸⁴ Matković: *Povijest Jugoslavije (1918-1991): Hrvatski pogled*, str. 378.

¹⁸⁵ Goldstein: *Hrvatska 1918-2008.*, str. 596.

¹⁸⁶ Isto.

¹⁸⁷ Bilandžić: *Hrvatska moderna povijest*, str. 715.

¹⁸⁸ Goldstein: *Hrvatska 1918-2008.*, str. 596.

¹⁸⁹ Matković: *Povijest Jugoslavije (1918-1991): Hrvatski pogled*, str. 389.

¹⁹⁰ Usp. Goldstein: *Hrvatska 1918-2008.*, str. 595.; Radelić: *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991.: od zajedništva do razlaza*, str. 493.

¹⁹¹ Radelić: *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991.: od zajedništva do razlaza*, str. 493-494.

¹⁹² Bilandžić: *Hrvatska moderna povijest*, str. 718.

Njihov tekst „Dugoročni program ekonomske stabilizacije“ (DPES)¹⁹³, odnosno „Polazne osnove dugogodišnjeg ekonomskog programa stabilizacije“ (1983.) predstavljao je partijski način rješavanja problema¹⁹⁴. To je značilo da se samoupravljanje uopće nije dovodilo u pitanje, već su krivci bili upravo „oni koji su protiv samoupravljanja“.¹⁹⁵ Bilo je i onih koji su se zalagali za radikalne promjene i u privrednom i u političkom sustavu¹⁹⁶, no kako je onda uopće moguće govoriti o promjeni ako promjene nema, odnosno ne smije biti (op. A. V. H.)? Upravo zato Kraigherov DPES nije bilo moguće provesti jer je sadržajno bio proturječan – dok se, s jedne strane, oslanjao na kontrolu Saveza komunista, s druge je zahtijevao „radikalne strukturalne promjene“.¹⁹⁷

Spomenuli smo tek nekoliko uzroka i posljedica gospodarske krize 1980-ih (op. A. V. H.), no ne smijemo zanemariti da je Jugoslavija također uporno pokušavala očuvati poduzeća koja nisu bila isplativa¹⁹⁸ te je vodila „politiku zatvaranja“ zbog čega je bila onemogućena na svjetskom tržištu.¹⁹⁹ U državi je uvijek bilo onih političara koji su se suprotstavljali stranom kapitalu, otvarajući se prema svjetskoj trgovini, ali u najmanjoj mogućoj mjeri, bez obzira što su najveći profit ostvarivale države s visokom tehnologijom, naftom ili vrlo jakim poljoprivrednom proizvodnjom.²⁰⁰ Čini nam se da je Jugoslaviju ta začahurenost unutar samoupravnog socijalizma, kao i politika izolacionizma, sprječavala ostvariti promjenu koja bi joj možda i olakšala izlazak iz teške gospodarske krize.

Situacija nije bila bolja niti kad je riječ o nacionalnom pitanju. Iako se u državi naizgled isticao republički suverenitet, to nije bilo tako, naročito zato što se javio problem u kojem smjeru dalje voditi državu – kao konfederalističku ili kao centralističku.²⁰¹ Čini nam se da je upravljanje

---

¹⁹³ Goldstein: *Hrvatska 1918-2008.*, str. 597.

¹⁹⁴ Matković: *Povijest Jugoslavije (1918-1991): Hrvatski pogled*, str. 388.

¹⁹⁵ Goldstein: *Hrvatska 1918-2008.*, str. 597.

¹⁹⁶ Matković: *Povijest Jugoslavije (1918-1991): Hrvatski pogled*, str. 389.

¹⁹⁷ Goldstein: *Hrvatska 1918-2008.*, str. 597.

¹⁹⁸ Matković: *Povijest Jugoslavije (1918-1991): Hrvatski pogled*, str. 378.

¹⁹⁹ Isto.

²⁰⁰ Bilandžić: *Hrvatska moderna povijest*, str. 721.

²⁰¹ Matković: *Povijest Jugoslavije (1918-1991): Hrvatski pogled*, str. 390.

državom ipak više naginjala centralizmu, usprkos isticanju suvereniteta republika²⁰², jer Pavličević ističe sve veću izraženost podobnosti i ortodoksne poslušnosti Partiji, u skladu s čime je bilo moguće napredovati ili nazadovati²⁰³. Zbog porasta velikosrpskog nacionalizma 1980-ih²⁰⁴, sve su češće bile kritike, uz svijest da se takvo stanje neće dugo održati²⁰⁵. Tobože zabrinuti srpski akademici 1986. objavljuju Memorandum Srpske akademije nauke i umetnosti (SANU), stvarajući „psihozu egzistencijalne ugroženosti i neslobode svakog Srbina i srpskog naroda u cjelini“.²⁰⁶ U tom smislu, pretpostavljamo da je upravo taj dokument potaknuo hrvatske komuniste da ipak donekle liberaliziraju Hrvatsku. Naime, njime su zagovornici velikosrpskih ideja planirali, uz podršku Srpske pravoslavne crkve, uklopiti u svoju buduću državu i Hrvatsku i BiH²⁰⁷, uz izgovor i napad na pokojnoga Tita da je brojnim jugoslavenskim narodima (osim srpskom!) dozvolio razvijati nacionalne identitete čime je diskriminirao Srbiju²⁰⁸. Kako navodi Kramarić,

*taj dokument/Memorandum, uradak nekih članova SANU, predstavljao je, a vrijeme je to i potvrdilo, stvarnu političku platformu ondašnje srpske partijske/komunističke politike, i kao takav doveo je do konačne disolucije Jugoslavije kao države.*²⁰⁹

---

²⁰² Matković: *Povijest Jugoslavije (1918-1991): Hrvatski pogled*, str. 390.

²⁰³ Pavličević: *Povijest Hrvatske*, str. 496.

²⁰⁴ U vezi sa Srbijom, valja istaknuti da ona od sredine 1980-ih provodi propagandu prema kojoj su Srbi u zajedničkoj državi ugroženi i nad njima se tobože provodi genocid. Kako bi propaganda imala dodatnu težinu, trebalo je napisati novu povijest srpskoga naroda, kojemu je književnik Dobrica Ćosić još 1960-ih pridijevao „velike žrtve i patnje za slobodu“, postavši time „ocem [srpske] nacije“, a zapravo dokazavši da je mitoman (op. A. V. H.). Problematično je, po našem mišljenju, i to što se 1980-ih „željelo revidirati općenito negativan stav komunističke historiografije prema četnicima te četničku politiku i konkretne akcije objašnjavati kao logičan pokušaj obrane egzistencije Srba i interesa srpskog naroda“. Vidi u: Goldstein: *Hrvatska 1918-2008.*, str. 617-618.

²⁰⁵ Pavličević: *Povijest Hrvatske*, str. 496.

²⁰⁶ Matković: *Povijest Jugoslavije (1918-1991): Hrvatski pogled*, str. 391.

²⁰⁷ Pavličević: *Povijest Hrvatske*, str. 497.

²⁰⁸ Goldstein: *Hrvatska 1918-2008.*, str. 620.

U vezi s navedenim, citiramo Bilandžića (vidi u: Bilandžić: *Hrvatska moderna povijest*, str. 752.):

Memorandum je politička optužnica protiv titoističkoga komunističkog režima s tezom da je komunistički pokret Jugoslavije od samog početka bio antisrpski i antijugoslavenski, te da je ostvarivši hrvatsko-slovensku dominaciju, kako u NOB-u 1941-1945, tako i u čitavom poslijeratnom razdoblju, po političkoj volji Tita i Kardelja razbio jedinstveni srpski nacionalni korpus po republikama, onemogućivši stvaranje srpske države u jugoslavenskoj federaciji, a nad Srbijom uspostavio političku i ekonomsku dominaciju razvijenih zapadnih republika, blokirao normalan razvoj srpskoga društva – jednom riječju, stavio Srbiju i cijeli srpski narod u podređeni položaj u SFRJ.

²⁰⁹ Kramarić: *Kritika političkog uma*, str. 31.

Liberalizacija u hrvatskom dijelu Jugoslavije očitovala se kroz češći povratak hrvatskih emigranata u Hrvatsku, ali i pojavu novih stranaka, poput Hrvatske demokratske zajednice (HDZ), Hrvatskog socijalno-liberalnog saveza, kasnije Hrvatske socijalno-liberalne stranke (HSLŠ), dviju „prvih demokratskih stranaka u dotad 'socijalističkoj' Hrvatskoj“.²¹⁰ Međutim, u Srbiji su se istovremeno počeli zbivati događaji koji će uskoro utjecati i na Hrvatsku. Naime, spomenute velikosrpske ideje dobile su zamah dolaskom novoga čovjeka na političku scenu Srbije²¹¹.

Slobodan Milošević (1941. – 2006.), predsjednik CK Saveza komunista Srbije²¹², nastupao je populistički, govoreći ono što narod očekuje²¹³. Cilj mu je bio omogućiti svim Srbima život u jednoj državi koja bi se i dalje nazivala Jugoslavijom, no u stvarnosti bi to bila velika Srbija.²¹⁴ Kako bi mu to uspjelo, Milošević je iskoristio srpske medije i tisak u promidžbi nacionalnih stereotipa drugih naroda u SFRJ i izmišljanju kako je Srbija godinama bila žrtva²¹⁵, a od 1988. kreću tzv. „mitinzi istine“ ili „događanja naroda“.²¹⁶ Pretvorivši Crnu Goru u satelitsku državu Srbije i ukinuvši konstitutivni status Vojvodine i Kosova, dotad autonomnih pokrajina, Milošević je stvorio „jedinствену srpsku državu“²¹⁷, a idući je korak bila etnički homogena Srbija do koje se moglo doći isključivo ratom²¹⁸.

Na 600. obljetnicu poraza na Kosovskom polju 1389. (u čemu Kramarić pronalazi „neku čudnu simboliku“²¹⁹), Milošević i Srpska pravoslavna crkva odlučuju ujediniti *vascelo srpstvo*,

---

²¹⁰ Pavličević: *Povijest Hrvatske*, str. 497-499.

²¹¹ Isto, str. 499.

²¹² Usp. Matković: *Povijest Jugoslavije (1918-1991): Hrvatski pogled*, str. 394.; Milošević, Slobodan, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2023., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/milosevic-slobodan> (pristup: 26. 7. 2023.)

Bilandžić piše da je Slobodan „preko noći postao diktator s ambicijom da zamijeni Tita“ te dodaje da se na mitinzima često pjevalo: *Sad se narod uveliko pita, tko će nama da zamijeni Tita, sad se znade tko je drugi Tito, Slobodan je ime plemenito*. Vidi u: Bilandžić: *Hrvatska moderna povijest*, str. 756.

²¹³ Goldstein: *Hrvatska 1918-2008.*, str. 623.

²¹⁴ Matković: *Povijest Jugoslavije (1918-1991): Hrvatski pogled*, str. 395.

²¹⁵ Banac: *Raspad Jugoslavije: Eseji o nacionalizmu i nacionalnim sukobima*, str. 142.

²¹⁶ Matković: *Povijest Jugoslavije (1918-1991): Hrvatski pogled*, str. 395.

²¹⁷ Iako je ukidanjem konstitutivnog statusa dviju, dotad autonomnih, pokrajina povrijeđen Ustav SFRJ iz 1974., savezni organi nisu reagirali. Vidi u: Isto, str. 396-397.

²¹⁸ Banac: *Raspad Jugoslavije: Eseji o nacionalizmu i nacionalnim sukobima*, str. 142.

²¹⁹ Kramarić: *Kritika političkog uma*, str. 32.

tako što se po cijeloj zemlji nose „mošti kneza Lazara“ te se na Kosovu najavljuju nove bitke i mitinzi.²²⁰ „Mošti“, odnosno posmrtni ostaci imali su važnu ulogu „u podizanju borbenoga morala i ratne psihoze“.²²¹ Nedugo nakon toga, na Kosovu polju (blizu Knina) uzvikuje se „Ovo je Srbija“, iz čega se mogu naslutiti ne samo srpska najava rata Hrvatskoj²²² nego i „otimanje hrvatskog teritorija“²²³. Međutim, dok je to hrvatska javnost žestoko osudila (jer bi svaka druga reakcija bila neprimjerena, op. A. V. H.²²⁴), hrvatski su komunisti reagirali vrlo mlako i nedovoljno odlučno²²⁵, poznatom „hrvatskom šutnjom“²²⁶, za razliku od Slovenaca koji su se glasno suprotstavili najavi Srbije da će i ondje održati miting 1989. te su Srbima zaprijetili i oružjem bude li zatrebalo.²²⁷

U jugoslavenskim republikama uskoro dolazi do pojave različitih političkih stranaka, a time i prvih višestranačkih izbora, no kako su se jedino dvije republike (Srbija i Crna Gora) izjasnile za ostanak komunista na vlasti²²⁸, bilo je jasno da se Jugoslavija raspada i da to nije u

---

²²⁰ Pavličević: *Povijest Hrvatske*, str. 499.

²²¹ Bilandžić: *Hrvatska moderna povijest*, str. 751.

²²² Pavličević: *Povijest Hrvatske*, str. 499.

²²³ Matković: *Povijest Jugoslavije (1918-1991): Hrvatski pogled*, str. 405.

²²⁴ U vezi s tim, Kramarić ukazuje na propuste politologa, povjesničara i sveučilišnog profesora Dejana Jovića koji Slobodana Miloševića smatra „Jugoslavenom i borcem protiv srpskog nacionalizma“ čiji cilj nije bio stvaranje velike Srbije. Više o tome vidi u: Kramarić: *Kritika političkog uma*, str. 71.

Pa kako onda protumačiti uzvike „Ovo je Srbija!“ i činjenicu da su na tim mitinzima bili uglavnom Srbi?! (op. A. V. H.)

²²⁵ Usp. Pavličević: *Povijest Hrvatske*, str. 499.; Matković: *Povijest Jugoslavije (1918-1991): Hrvatski pogled*, str. 406.

²²⁶ Moguće je da se tadašnje hrvatsko političko vodstvo bojalo da bi ih poduzimanje ikakve akcije moglo dovesti u još teže stanje (zasigurno poučeni iskustvo hrvatskog nacionalnog pokreta, op. A. V. H.). Vidi u: *Povijest Hrvata, 3. knjiga: Od 1918. do danas*, str. 360.

²²⁷ Usp. Pavličević: *Povijest Hrvatske*, str. 499.; Matković: *Povijest Jugoslavije (1918-1991): Hrvatski pogled*, str. 406.

U nastavku citiramo Bilandžića:

Hrvatsku politiku spram velikosrpskoga pokreta mnogo teže je objasniti od slovenske koja je bila i jasna, i odlučna, i dosljedna. Hrvatsko državno-partijsko rukovodstvo nije bilo na razini povijesne situacije. Njegova politika je bila neprecizna, neodređena, taktična, promjenljiva, oportunistička i – proturječna, jer su njezini akteri bili u međusobnom sukobu kako zbog borbe za vlast, tako još više zbog različitih koncepcija glede budućnosti Jugoslavije i društvenog uređenja.

Vidi u: Bilandžić: *Hrvatska moderna povijest*, str. 761.

²²⁸ Matković: *Povijest Jugoslavije (1918-1991): Hrvatski pogled*, str. 408.

interesu Miloševiću koji bi raspadom izgubio teritorij namijenjen stvaranju velike Srbije (op. A. V. H.). Nakon što je srbizirana JNA²²⁹ razoružala Hrvate, četnici započinju s akcijama u Hrvatskoj pa tako 1990. dolazi do pobune u Kninskoj krajini te „balvan-revolucije“²³⁰. Neuspjeli pokušaj pregovora dogodio se početkom 1991. kada se sastaju predsjednici svih šest republika kako bi utvrdili državno uređenje Jugoslavije, no i ondje dolazi do izražaja srpski nacionalizam.²³¹ Referendumi u Hrvatskoj i Sloveniji dodatno su potvrdili težnju stanovnika za samostalnošću i suverennošću što je, u slučaju Hrvatske, Hrvatski sabor potvrdio 25. 6. 1991., a primjer su uskoro slijedile i ostale republike (osim Srbije i Crne Gore). Međutim, Milošević je, uz pomoć JNA i svojih četnika oružano napao Hrvatsku, prethodno potičući pobune u istočnoj Slavoniji, Lici, Kordunu i Banovini.²³² Uslijedio je krvavi Domovinski rat u kojem su Srbi izvršili agresiju na Hrvatsku, a koji je završio općepoznatim oslobodilačkim akcijama Bljesak i Oluja (1995.)²³³.

---

²²⁹ Iako je JNA većinom bila sastavljena od Srba i Crnogoraca, Banac tvrdi da su njezini vojnici sve do ljeta 1991. više naginjali komunizmu nego velikosrpstvu, smatrajući se „braniteljima socijalizma“ (str. 123.). JNA je postupno, zahvaljujući Miloševićevom huškanju, pretvorena u vojsku koja se borila za velikosrpske interese (Radelić, str. 596.).

Usp. Banac: *Raspad Jugoslavije: Eseji o nacionalizmu i nacionalnim sukobima*; Radelić: *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991.: od zajedništva do razlaza* (navedene stranice).

²³⁰ Matković: *Povijest Jugoslavije (1918-1991): Hrvatski pogled*, str. 409.

²³¹ Naime, hrvatski predsjednik Franjo Tuđman i slovenski predsjednik Milan Kučan zalažu se za konfederativno uređenje, pri čemu bi nastao „savez samostalnih i suverenih država“, bošnjačko-hercegovački predsjednik Alija Izetbegović i makedonski predsjednik Kiro Gligorov žele „kombinaciju federacije i konfederacije“, no srpski i crnogorski predstavnici (Slobodan Milošević i Momir Bulatović) rješenje vide isključivo u centraliziranoj Jugoslaviji. Vidi u: Isto, str. 411.

Očigledno je da bi Miloševićev prijedlog ustrojstva Jugoslavije omogućio Srbima upravljanje svim republikama i narodima iz Beograda što bi doprinijelo stvaranju velike Srbije (op. A. V. H.).

²³² Usp. Isto, str. 412-413.

²³³ Šokantna je činjenica, na koju upućuje Kramarić, da Noam Chomsky, kojega se smatra jednim od najpoznatijih intelektualaca, usprkos zanimanju za navedena ratna zbivanja, vrlo površno pristupa toj temi. Za njega se 1995. u Hrvatskoj dogodilo etničko čišćenje, no „u tim njegovim (pre)širokim teorijskim analizama nigdje se (...) ne vidi zločinačka uloga JNA, (veliko)srpskih političkih strategija“, itd. Vidi u: Kramarić: *Kritika političkog uma*, str. 81.

2.1.4. Kulturna politika: od ideološke propagande do cenzure, usprkos „slobodama“

Ranije pišući o društveno-političkom kontekstu SR Hrvatske, u jedno smo od prethodnih potpoglavlja (usp. 2.1.1.) implementirali i neke događaje koji se odnose na stanje u kulturi. Konkretno, spomenuli smo kako je tadašnja vlast, u cilju brisanja nacionalnih razlika i stvaranja umjetnog jugoslavenskog identiteta, nastojala izmisliti zajedničku prošlost i jezik Hrvata (putem pisanja *Historije Jugoslavije I. i II.*, Novosadskoga dogovora, itd.). Međutim, ispostavilo se da je zapravo riječ o velikosrpskoj politici koja je brzo dobila odgovor u vidu Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika (1967.) (op. A. V. H.).

Iako se hrvatska kulturna i znanstvena zajednica njome nastojala izboriti za obećanu jezičnu ravnopravnost u zajedničkoj državi, hrvatske težnje i pokret poznat pod nazivom hrvatsko proljeće negativno su dočekani u državnom vrhu koji je Deklaraciju doživio kao prijeteći i agresivni hrvatski nacionalizam i odstrijelio nepoželjne hrvatske političare u Karađorđevu (op. A. V. H.).²³⁴ Prema Vučetić, takva su prijelomna razdoblja obično rađala represiju i cenzuru.²³⁵ Posljedično, početkom 1970-ih kažnjeni su svi oni koji su se usudili dati svoj potpis i podršku tom dokumentu (op. A. V. H.). Ne samo da su tadašnji brojni intelektualci bili spriječeni u svojem daljnjem radu i prisiljeni napustiti SR Hrvatsku nego će se posljedice osjećati i kasnije. O tome piše i Kramarić:

Ako ste željeli aktivno participirati u javnom životu 70-ih i 80-ih godina prošlog stoljeća u socijalističkoj Hrvatskoj, onda je bilo nadasve poželjno osuditi politička zbivanja iz 71. godine, odnosno morali ste se kritički referirati spram negativnih (nacionalističkih) tendencija unutar tog pokreta. Bilo kakve intelektualne aktivnosti koje se nisu uklapale u propisane

---

²³⁴ Tako Lučić navodi sljedeće:

Masovni pokret bio je i masovna prijetnja. Vojska je bila pozvana sudjelovati u čuvanju „unutarnjeg jedinstva“, baš kao što je Tito i obećao devet godina ranije. Ipak, nije sve prošlo bez posljedica; unitarizam je poražen, komunistički blok je napukao, a vjera u mogućnost „demokratizacije Partije“ i „svijetlu budućnost“ ozbiljno je poljuljana. S druge strane, preživjela je odlučnost Partije i svih njezinih dijelova da zadrži monopol vlasti i da ne dopusti konkurentskim idejama ulazak u javni prostor. Izabrano je novo vodstvo SK Hrvatske koje je Partiji vratilo revolucionarnu oštrinu, a izvanpartijskoj javnosti nametnulo dugogodišnju šutnju.

Usp. Lučić, Ivica: Uvod, u: *Bijela knjiga Stipe Šuvara: Originalni dokument Centra CK SKH za informiranje i propagandu od 21. ožujka 1984.*, Večernji edicija, Zagreb, 2010., str. 18.

²³⁵ Vučetić, Radina: *Monopol na istinu: Partija, kultura i cenzura u Srbiji šezdesetih godina XX veka*, Clio, Beograd, 2016., str. 15.

*ideološke partijske okvire nisu bile dopuštene. Tematizacija stvarnosti nije bila moguća izvan unaprijed određenih modela.*²³⁶

U medijskom prostoru i u sredstvima javnog informiranja i dalje je prednost imao srpskohrvatski jezik (bez obzira na to što je Ustav iz 1974. propisao u vezi s hegemonijom jedne nacije nad drugom, op. A. V. H.). Ironično, samo 19 godina nakon hrvatske Deklaracije, srpski su akademici i Srpska pravoslavna crkva Memorandumom SANU procijenili da su srpski jezik i kultura ozbiljno ugroženi (usp. potpoglavlje 2.1.3.).

Postavlja se pitanje kakva je uopće bila službena kulturna politika toga razdoblja. Međutim, za početak nam valja odrediti što kulturna politika uopće jest. Postoji više definicija kulturne politike, no njihov zajednički nazivnik predstavljaju regulacija, upravljanje i financiranje²³⁷ što je vidljivo i iz definicije u *Hrvatskoj enciklopediji*. U njoj se ističe da je kulturna politika posebna vrsta državne politike koja se tiče kulture, tako što

posebnim zakonima, mjerama i financijskim sredstvima (posebno naglašavamo ovaj dio, op. A. V. H.) štiti kulturnu baštinu, održava i potiče proizvodnju kulturnih dobara (...), uključujući umjetnička djela, obrazovanje za kulturu i umjetnosti te sva ostala kulturna znanja, proizvode i usluge od javnog interesa.²³⁸

Ova je definicija indikativna (a možebitno i provokativna) jer pokazuje da kultura i umjetnost itekako ovise o tome hoće li i u kojoj mjeri dobiti novčanu pomoć države, a nije li to u proturječju s umjetničkim slobodama? Uzmemo li u obzir da je u to vrijeme riječ o jednopartijskom sustavu upravljanja, možemo pretpostaviti da je sufinanciranje ovisilo isključivo o procjeni države je li neko kulturno ili umjetničko djelo vrijedno toga. Prema kojim se kriterijima biralo one koji će dobiti novčanu pomoć? Je li država tada uopće imala dovoljno stručne ljude koji bi bili u stanju procijeniti kvalitetu nečijega rada – jer, realno, niti sva djela imaju istu vrijednost niti su financije rupa bez dna koja treba brinuti isključivo o kulturi, zanemarujući i ostala važna područja?

---

²³⁶ Kramarić, Zlatko: Nacija. Ideologija. Povijest, u: Kramarić, Zlatko; Banović-Markovska, Angelina: *Politika, kultura, identitet (interkulturalni dijalog)*, Odjel za kulturologiju Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku – Školska knjiga, Osijek – Zagreb, 2013., str. 187.

²³⁷ Matanovac Vučković, Romana; Uzelac, Aleksandra; Vidović, Dea: Kulturne politike na putu prema održivosti, u: *Pregled kulturnog razvoja i kulturnih politika u Republici Hrvatskoj*, uredile Romana Matanovac Vučković, Aleksandra Uzelac i Dea Vidović, Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske, Zagreb, 2022., str. 17.

²³⁸ Kulturna politika, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/kulturna-politika> (pristup: 15. 12. 2024.)

Ipak, Ustav iz 1974. jednim je ulomkom svog Uvodnog dijela istaknuo pravo na „slobodu stvaralaštva“. Citiramo, uz napomenu da smo podebljali riječi koje želimo naglasiti:

*Polazeći od toga da su obrazovanje, nauka i **kultura bitan činilac razvoja socijalističkog društva**, podizanja produktivnosti rada, razvoja stvaralačkih snaga ljudi i svestranog razvoja ličnosti, humanizovanja socijalističkih samoupravnih odnosa i opšteg napretka društva, socijalistička zajednica **obezbeđuje slobodu stvaralaštva** kako bi što uspješnije služili podizanju stvaralačkih sposobnosti radnih ljudi, unapređivanju socijalističkih društvenih odnosa i svestranom razvoju slobodne i humanizovane ličnosti.*²³⁹

S pravne strane, čini se da nema razloga za brigu jer je sloboda stvaranja ozakonjena i to najvišim pravnim aktom jedne države. Međutim, uzevši u obzir da je država ona koja na kraju odlučuje hoće li, primjerice, neki film dobiti sredstva za snimanje, dozvolu za prikazivanje, itd., moguće je pretpostaviti i to da je bilo onih koji su nad sobom provodili autocenzuru kako se ne bi ogriješili o ruku koja ih hrani ili partijskih rukovoditelja koji su, možda očinski, savjetovali nekom redatelju da malo doradi svoju ideju, u skladu s očekivanjima. Kakva su bila ta očekivanja, dijelom je vidljivo iz gore citiranog ulomka Ustava – kultura je i više nego dobrodošla, no njezina je funkcija „razvoj socijalističkog društva“. Što je to značilo u praksi?

U Polaznim osnovama kulture i prosvete Centralni je komitet KPJ, odmah po dolasku na vlast 1945., istaknuo potrebu za reorganizacijom agitacije i propagande. U tom se dokumentu, nadalje, naglašava da za potrebe „pravilnog ideološkog i političkog vaspitavanja širokih narodnih masa“ sva područja ljudskoga djelovanja moraju biti pod kontrolom Partije, njezinih komiteta i rukovoditelja pojedinoga komiteta (pa tako i onoga zaduženoga za kulturu, op. A. V. H.).²⁴⁰ U tom cilju nastaje Agitprop (odjel za agitaciju i propagandu), zadužen za kontrolu i poticanje kulturnih i umjetničkih djelatnika da svojim radom veličaju marksističku ideologiju i progovaraju o poželjnim temama, kao što su: narodnooslobodilačka borba, poslijeratna obnova i kolektivizacija, vjerovanje u svijetlu budućnost, itd.²⁴¹ Jasno je da su to bile aktualne teme neposredno nakon Drugoga svjetskog rata, iako će se one povremeno revitalizirati i kasnije.

---

²³⁹ Usp. Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, Uvodni dio, V. poglavlje, 1974.

²⁴⁰ Usp. Polazne osnove kulture i prosvete. Osnovne direktive Agitpropa, u: *Kulturna politika Jugoslavije 1 (1945-1952)*: zbornik dokumenata, uredili Branka Doknić, Milić F. Petrović i Ivan Hofman, Arhiv Jugoslavije, Beograd, 2009., str. 118-119.

²⁴¹ Agitprop je ostvario zavidne rezultate u razdoblju od nepune četiri godine od osnivanja. Zahvaljujući njegovoj aktivnosti, neki su poznati kulturni radnici i umjetnici prestali stvarati dok su se neki drugi (poput Miroslava Krležu i

Ako su postojale poželjne teme, znači li to da je bilo i nepoželjnih? Iako Vučetić spominje da su, usprkos cenzuri, u socijalističkoj Jugoslaviji postojale velike umjetničke slobode²⁴² te je bilo moguće i promišljati izvan zadanih okvira²⁴³, poznato je da su još 1945. Privremenim uputstvom o istražnom postupku organa Odjeljenja zaštite naroda definirane zabranjene teme, a nastao je i popis svih onih knjiga koje je žurno trebalo zabraniti²⁴⁴. U tom se kontekstu Kramarić referira na Sabrinu P. Ramet, politologinju koja je uočila pet nepoželjnih tema u vrijeme života i djelovanja Josipa Broza Tita. Tako je bilo zabranjeno pisati „o nesvrstanosti; o Brozovoj osobnoj ulozi u ratu i službenoj verziji rata; o promociji religijskih pogleda i političkih aktivnosti Crkve; o politici u odnosu na nacionalno pitanje i o vojnim pitanjima, posebice o ulozi JNA“.²⁴⁵ Pišući o cenzuri u hrvatskom novinstvu 1945. – 1990., Grbeša donosi tabu teme (bliske, ali proširene u odnosu na one koje navodi Ramet, op. A. V. H.) o kojima se novinari isprva nisu usudili pisati, a potkraj toga razdoblja ipak krše pravila, makar kroz karikaturu navedenih.²⁴⁶

I sâm je Tito svojevremeno rekao da književno stvaralaštvo (i ne samo književno, op. A. H.) ne treba biti ukalupljeno, no ne smiju se, pod izgovorom umjetničke slobode, stvarati štetni sadržaji²⁴⁷ (jasno, štetni ukoliko dovode u pitanje opstanak režima, op. A. V. H.). Iako se on svojom konstatacijom referirao na književnost, posve je jasno da je ta formula primjenjiva na bilo koju vrstu tadašnje umjetnosti jer partijski su cenzori budno pratili i reagirali na iskazivanje neprijateljstva prema državi ne samo za vrijeme Titova života nego i poslije (op. A. V. H.). To

---

Ive Andrića) priklonili novoj struji. Možda je to bilo iz političkih uvjerenja, a možda kako bi opstali u novonastalim uvjetima.

Usp. Matković: *Povijest Jugoslavije (1918 – 1991): Hrvatski pogled*, str. 282.; Bilandžić: *Hrvatska moderna povijest*, str. 240-243.; *Povijest Hrvata: Od 1918. do danas*, str. 431.

²⁴² Vučetić: *Monopol na istinu: Partija, kultura i cenzura u Srbiji šezdesetih godina XX veka*, str. 15.

²⁴³ Kramarić: *Kritika političkog uma*, str. 27.

²⁴⁴ Lučić: Uvod, u: *Bijela knjiga Stipe Šuvara: Originalni dokument Centra CK SKH za informiranje i propagandu od 21. ožujka 1984.*, str. 11.

²⁴⁵ Kramarić, Zlatko: *Jugoslavenska ideja u kontekstu postkolonijalne kritike*, MeandarMedia – Odjel za kulturologiju Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Zagreb – Osijek, 2014., str. 47-48.

²⁴⁶ Bilo je zabranjeno i/ili nepoželjno pisati o: (1) revoluciji radničke klase; (2) o životu i djelu Josipa Broza Tita; (3) o samoupravljanju, s naglaskom na SIZ-ove i delegatski sustav; (4) o ulozi, karakteru i rukovodstvu JNA; (5) o tekućinama revolucionarne borbe SKJ; (6) o tekućinama narodnooslobodilačke borbe; (7) o temeljima društvenoga sustava; (8) o ustavnom poretku; (9) o koncepciji ONO (Općenarodna obrana) i DSZ (Društvena samozaštita); (10) o pokretu nesvrstanih, itd.

Usp. Grbeša, Josip: *Cenzura u hrvatskom novinstvu 1945.-1990.*, Naklada Jurčić, Zagreb, 1998., str. 196.

²⁴⁷ Bilandžić: *Hrvatska moderna povijest*, str. 242.

nam je posve jasno, znajući da je 1984. nastala tzv. Bijela knjiga, „jedan od najopskurnijih dokumenata Saveza komunista Hrvatske“ čiji je cilj bio kazniti sve one koji se svojim kulturnim i umjetničkim radom nisu uklapali u poželjni ideološki okvir²⁴⁸. Iste je godine donesen i Zakon o zaštiti lika i djela Josipa Broza Tita²⁴⁹ jer je bilo za očekivati da će se mnogi usuditi preispitivati i Titovu i partijsku politiku (op. A. V. H.). Zato se stalno stvarala „atmosfera straha (pazi što govoriš, a još više pred kime to govoriš)“²⁵⁰, a svaki pokušaj nepoželjnog djelovanja bio bi uočen „i na vrijeme sankcioniran“.²⁵¹ O tim olovnim vremenima, čiji je i sam bio svjedok (ali ga to nije spriječilo u slobodnom izražavanju i argumentiranju, makar ono tada bilo nepopularno, op. A. V. H.), Kramarić govori sljedeće:

Povijest jugoslavenske komunističke partije i nije ništa ino nego povijest njezinih stalnih obračuna sa svojim (ne)istomišljenicima. Jedino u svemu tome bilo je važno tko je taj koji će biti u prilici da bude glavni interpretator partijske politike. Prema tome, uopće nije bilo bitno što ćete im odgovoriti na to njihovo besmisleno pitanje, jer ni jedan naš odgovor ne bi bio zadovoljavajući. Osim priznanja da radite protiv države!²⁵²

Ako su kulturni i umjetnički djelatnici željeli izbjeći probleme, svakako je bilo poželjno raditi za državu i, po mogućnosti, pred što većom publikom. U tom se smislu izvrsnim propagandnim sredstvom smatrao film. Realno, da bismo u to vrijeme pogledali domaći jugoslavenski film, ne moramo znati čitati, dovoljno je samo gledati i slušati, pogotovo ako je film snimljen po narudžbi Partije jer onda nema „krivoga skretanja“. Lenjin je davno shvatio propagandnu moć filma koji je praktičan za manipulaciju „ljudskom sviješću i podsviješću“,²⁵³ a

---

²⁴⁸ Originalni je naziv dokumenta glasilo: O nekim idejnim i političkim tendencijama u umjetničkom stvaralaštvu, književnoj, kazališnoj i filmskoj kritici, te o javnim istupima jednog broja kulturnih stvaralaca u kojima su sadržane politički neprihvatljive poruke. S obzirom na to da ga donosi CK SKH po Šušarovoj narudžbi (iako se ne odnosi samo na Hrvatsku, op. A. V. H.), zanimljivo je da se 1980-ih Beograd smatrao liberalnijim središtem od Zagreba. Tako piše Despot, no Lučić tvrdi da je većina nepoćudnih autora ipak bila iz Srbije, a ne iz Hrvatske. Usp. Despot, Zvonimir: Predgovor, u: *Bijela knjiga Stipe Šušara: Originalni dokument Centra CK SKH za informiranje i propagandu od 21. ožujka 1984.*; Lučić: Uvod, u: *Bijela knjiga Stipe Šušara: Originalni dokument Centra CK SKH za informiranje i propagandu od 21. ožujka 1984.*, str. 7.

²⁴⁹ Lučić: Uvod, u: *Bijela knjiga Stipe Šušara: Originalni dokument Centra CK SKH za informiranje i propagandu od 21. ožujka 1984.*, str. 21.

²⁵⁰ Kramarić, Zlatko: *Sat hrvatskog (re:vizija prošlih sjećanja)*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2018., str. 75.

²⁵¹ Kramarić: *Kritika političkog uma*, str. 27.

²⁵² Kramarić: *Kritika mračnog uma (ili o etici krivnje)*, str. 15-17.

²⁵³ Škrabalo tako donosi podatak da je davne 1922. upravo Lenjin, razgovarajući sa svojim komesarom za prosvjeđivanje – Anatolijem Vasiljevičem Lunačarskim – dao do znanja da je film najvažnija vrsta umjetnosti. Usp.

tom se mišlju vodio i Tito, smatrajući da će film omogućiti „socijalistički preobražaj čovjeka i društva“²⁵⁴ i potičući dovođenje kina i u sela²⁵⁵. Međutim, čini se da nisu svi redatelji dijelili mišljenje vladajućega vrha o temeljnoj funkciji filma.

U tom je kontekstu zanimljivo spomenuti dopis koji je Milovan Đilas, svojevremeno sekretar CK KPJ, uputio Centralnom komitetu i Komunističke partije Hrvatske i Komunističke partije Slovenije. U njemu kritizira odnos filmskih poduzeća „Jadran“ i „Triglav“ za dovođenje državnog vrha pred gotov čin time što između države i poduzeća nema prethodnoga dogovora oko izbora teme, nema detaljnih knjiga snimanja, nema traženja suglasnosti, ne poštuje se cenzura, itd.²⁵⁶ To je definitivno jedan od dokaza da je film u počecima druge Jugoslavije u potpunosti bio „državna stvar“²⁵⁷ (ili je barem nastojao ostaviti takav dojam, op. A. V. H.), ali i da su o sudbini filmova često odlučivali nestručni politički kadrovi²⁵⁸. Nakon prekida dobrih odnosa između Tita i Staljina, možemo govoriti o određenoj liberalizaciji (npr. uvoze se filmovi sa zapada što dotad nije bio slučaj), no zamjećuje se traženje trećega puta – i u kulturi.²⁵⁹ To, dakako, ne znači da je, u skladu sa slobodama 1960-ih, nestala budnost onih koji su bili odgovorni za izgradnju socijalističkog društva (op. A. V. H.).

Škrabalo, Ivo: *101 godina filma u Hrvatskoj: 1896. – 1997.: pregled povijesti hrvatske kinematografije*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1998., str. 7.

²⁵⁴ *Povijest Hrvata: Od 1918. do danas*, str. 430.

²⁵⁵ Tako se u službenom dokumentu navodi sljedeće: „Osnovno je osnivanje bioskopa na selu. Imamo elektrificirana sela, potrebno je obezb[i]jediti sobu, klupe, platno, aparature.“ Usp. Zapisnik sa savjetovanja održanog 20. I. 1948. sa rukovodiocima kulturnog sektora u Agitpropima CK i PK po pitanju kulturno-masovnog rada, u: *Kulturna politika Jugoslavije 1 (1945-1952)*, str. 316.

²⁵⁶ Milovan Đilas, sekretar CK KPJ, Centralnom komitetu KP Hrvatske i Slovenije, u: *Kulturna politika Jugoslavije 2 (1945-1952)*: zbornik dokumenata, uredili Branka Doknić, Milić F. Petrović i Ivan Hofman, Arhiv Jugoslavije, Beograd, 2009., str. 227-229.

²⁵⁷ Dok je Tito bio u dobrim odnosima sa Staljinom, partijski su rukovoditelji budno motrili „svako (...) slovo budućeg filma“, a nije im bilo strano ni miješanje u izbor glumaca (iako za to nisu bili stručni, op. A. V. H.). Politika je i ondje ostavila svoj trag jer uloga negativca nikako nije smjela biti dodijeljena glumcu koji je član Partije niti je netko, izvan Partije, mogao dobiti značajniju ulogu. Usp. Škrabalo: *101 godina filma u Hrvatskoj: 1896. – 1997.: pregled povijesti hrvatske kinematografije*, str. 168.

²⁵⁸ Hrvoje Turković potpuno je u, za ono vrijeme provokativnom, naslovu, „Ljudi, gdje vam je savjest? U povodu filmskih komisija, opet“ (1971.) kritizira sastav komisije za ocjenu filmova Republičkog fonda te ističe da od ukupno 15 članova budu 2-3 filmska radnika, a samo jedan kritičar. Iako je taj osvrt nastao 1971. (što je uistinu hrabro, s obzirom o kojoj je godini riječ, op. A. V. H.), knjiga će biti objavljena tek 2016. Usp. Turković, Hrvoje: *Politikom po kulturi: Polemike (1968-2002)*, MeandarMedia, Zagreb, 2016., str. 70.

²⁵⁹ Škrabalo: *101 godina filma u Hrvatskoj: 1896. – 1997.: pregled povijesti hrvatske kinematografije*, str. 184.

Unatoč tome, Kramarić ističe da je bilo i „otvorenih aluzija na ondašnju politiku i političare“. Međutim, dodaje da se to uglavnom odnosilo na neke nižerangirane političare dok se „s članovima Centralnog komiteta nije (...) moglo samo tako šaliti“, kao ni s „višim oficirima, pukovnicima i generalima“ koji su predstavljali „zaštićenu vrstu“.²⁶⁰ Ipak, neki su otišli puno dalje od ismijavanja tih nižepozicioniranih partijskih ljudi, utvrdivši da takav vid slobode ima svoju cijenu. Ovdje mislimo na srpskog studenta režije Lazara Stojanovića čiji je film *Plastični Isus* 1970-ih proglašen „moralno, politički i pedagoški 'nepodobnim““, zbog čega je njegov tvorac upamćen kao jedini redatelj u povijesti jugoslavenskoga filma koji je završio u zatvoru.²⁶¹ Ondje je boravio dvije godine pod optužbom da je svojim filmom iskritizirao ni više ni manje nego kult vođe – Tita,²⁶² drznuvši se taknuti onoga koji je nedodirljiv (op. A. V. H.).

*Redatelja „Plastičnog Isusa“, Lazara S., u zatvor nisu poslali samo budni partijski higijeničari, nego su to učinili uz veliku pomoć njegovih profesora, mentora, njegovih kolega redatelja, kojima je bilo jasno da ta sloboda umjetničkog stvaranja ipak nije baš toliko apsolutna, kao što je to naivni Lazar pomislio, nego je ona i te kako kontrolirana, limitirana. Postoje jasne granice, koje nije moguće nekažnjeno prijeći. Partija je u tom slučaju, kao i u nekim drugim slučajevima, bila samo u ulozi prvog asistenta režije. I, naravno, da je sa svim akterima te predstave besramno manipulirala.*²⁶³

Na kraju ovoga potpoglavlja valja zaključiti da je socijalistička Jugoslavija prepoznala važnost kulture, ali usprkos deklarativnom zagovaranju stvaralačke slobode, bilo je posve jasno da je temeljna funkcija kulturne politike poticati ona djela koja će učvrstiti vladajuću ideologiju dok su, s druge strane, bili kažnjavani ili mogli biti kažnjeni oni koji su svojim djelima, slučajno ili namjerno, dovodili u pitanje temeljne postulate socijalizma i revolucije. S obzirom da ovim doktorskim radom nastojimo proniknuti u ideološku srž nekih hrvatskih dugometražnih igranih filmova 1970-ih i 1980-ih, u idućem ćemo potpoglavlju ponuditi teorijski okvir ideologije – i to ne samo socijalizma. Naime, kasnije će se pokazati da socijalistička ideologija nije bila jedina koju smo prepoznali u tadašnjem filmu.

---

²⁶⁰ Usp. Kramarić: *Sat hrvatskog (re:vizija prošlih sjećanja)*, str. 44-45. i 50.

²⁶¹ Levi: *Raspad Jugoslavije na filmu: Estetika i ideologija u jugoslovenskom i postjugoslovenskom filmu*, str. 76-77.

²⁶² Usp. Goulding: *Jugoslavensko filmsko iskustvo, 1945. – 2001. – oslobođeni film*, str. 249.

²⁶³ Kramarić: *Sat hrvatskog (re:vizija prošlih sjećanja)*, str. 55.

2.2. IDEOLOGIJA – TEORIJSKI OKVIR

Naslov doktorskog rada „Ideologija u hrvatskim dugometražnim igranim filmovima 1970-ih i 1980-ih“, ali i potreba određivanja istraživačkoga korpusa, obvezuju nas analizirati pojam *ideologija* u teorijskom smislu, koristeći se spoznajama sociologa, politologa, filozofa te drugih društvenih i humanističkih znanstvenika koji su je proučavali. Pritom ćemo se služiti metodama kompilacije, komparacije, analize i sinteze, nastojeći odgovoriti na pitanja: što (politička) ideologija jest, koje su najpoznatije suvremene ideologije te koja su njihova obilježja i tipovi. U ovom dijelu rada ne nastojimo detaljno secirati jedan od najkontroverznijih socioloških i politoloških pojmova²⁶⁴, odnosno jedan od najosporavanijih pojmova u društvenim i humanističkim znanostima²⁶⁵, već „skicirati“ pojam u onoj mjeri u kojoj će nam pomoći dokazati svoju prisutnost u filmovima koji su temelj doktorskog rada.

2.2.1. Što je (politička) ideologija?

Usprkos različitim tumačenjima onoga što *ideologija* jest, posve je sigurno da je pojam *idéologie* prvi upotrijebio francuski filozof Destutt de Tracy (1754. – 1836.)²⁶⁶ krajem 18. stoljeća kako bi njime označio „znanost o idejama“²⁶⁷, istovremeno sebe i svoje istomišljenike nazivajući *ideolozima*²⁶⁸. Njihova je ideologija uključivala četiri elementa: 1) teoriju koja je objašnjavala iskustveni svijet čovjeka; 2) program ne samo društvene nego i političke organizacije; 3) javno

---

²⁶⁴ Najkontroverznijim ga naziva Ravlić u prvom poglavlju *Svjetova ideologije*. Vidi u: Ravlić, Slaven: *Svjetovi ideologije: Uvod u političke ideologije*, CID – Politička kultura, Podgorica – Zagreb, 2013., str. 3.

²⁶⁵ Van Dijk, Teun A.: *Ideologija: Multidisciplinarni pristup*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2006., str. 11.

²⁶⁶ Destutt de Tracy, Antoine Louis Claude, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/destutt-de-tracy-antoine-louis-claude> (pristup: 11. 11. 2024.)

²⁶⁷ Van Dijk: *Ideologija: Multidisciplinarni pristup*, str. 12.

Iako je, kao što navodi van Dijk, pojam *ideologija* prvi put spomenut krajem 18. stoljeća, *Hrvatska enciklopedija* naglašava da njegovu prapočetke valja potražiti u „idolima“ Francisa Bacona te spoznajnoj teoriji Johna Lockeja. Tako Bacon, koji razum povezuje s „ideološkom obojenošću procesa mišljenja“, spominje 4 idola: „idole plemena“, „idole tržnice“, „idole kazališta“ i „idole špilje“, o kojima je moguće pročitati više u *Politološkom rječniku*.

Usp. Ideologija, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/ideologija> (pristup: 3. 11. 2024.); Lenk, Kurt: Ideologija/Kritika ideologije, u: *Politološki rječnik: Država i politika*, uredio Dieter Nohlen, preveli Marinko Krajnović i Miroslav Krajnović, Pan Liber, Osijek – Zagreb – Split, 2001., str. 103.

²⁶⁸ Ravlić, Slaven: *Političke ideologije: ideje, tipovi, akteri*, Plejada, Zagreb, 2022., str. 10.

djelovanje kako bi taj program dobio potporu; 4) misao o jedinstvenoj poziciji intelektualaca.²⁶⁹ U pokušaju da analizom čovjekovih duhovnih aktivnosti prepoznaju praktična pravila, koja će se moći primjenjivati u različitim područjima ljudskoga djelovanja (u odgoju, u politici, u pravu), Tracyjevi ideolozi isprva su uživali podršku Napoleona Bonapartea.²⁷⁰ Međutim, čim su počeli kritički promišljati o njegovim osvajačkim ambicijama, i on počinje drugačije razmišljati o njima te pojam koristi u negativnom smislu.²⁷¹ Ne samo da ih je vrijeđao i rugao im se nego je ideologe optužio i za neuspješne vojne pothvate svojih vojnika.²⁷² Kako su ostali teoretičari nastojali definirati ideologiju?

Devetnaesto stoljeće produbilo je vrlo kritički pogled na pojam ideologije²⁷³ što je vidljivo i kod Karla Marxa (1818. – 1883.), njemačkoga filozofa, povjesničara, pravnika i ekonomista²⁷⁴. Malešević smatra da je Marx „jedini postavio relativno koherentnu teoriju ideologije“.²⁷⁵ Zanimljivo je uočiti da Marx promatra *ideologiju* na dva načina: 1) kao istoznačnicu za duhovnu proizvodnju, odnosno nadgradnju u kojoj su moral, religija, znanost, itd.; 2) kao iskrivljenu svijest i spoznaju.²⁷⁶ U vezi s drugim načinom, valja istaknuti da Marx smatra da su ideje vladajuće klase ujedno „izraz vladajućih materijalnih odnosa“ (u čemu Malešević prepoznaje povezanost s dominacijom), a ona klasa koja ima sredstva za materijalnu proizvodnju, tako posjeduje i sredstva za duhovnu proizvodnju, pri čemu stvara iluziju da svi članovi društva misle kao upravo ta klasa.²⁷⁷ Marx rješenje vidi u uspostavi proletarijata koji bi ukinuo klase i klasnu vladavinu, iz čega izvodi zaključak da je samo takva, socijalistička ideologija znanstvena te istinito spoznaje stvarnost, za

---

²⁶⁹ Ravlić: *Svjetovi ideologije: Uvod u političke ideologije*, str. 6.

²⁷⁰ Ravlić: *Političke ideologije: ideje, tipovi, akteri*, str. 10.

²⁷¹ Napoleon ih počinje nazivati „onima čija filozofija nema veze s političkom stvarnošću, teoretičarima i metafizičarima koji su udaljeni od života“. Vidi u: Isto.

²⁷² Ravlić: *Svjetovi ideologije: Uvod u političke ideologije*, str. 6.

²⁷³ Isto, str. 7.

²⁷⁴ Marx, Karl, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/marx-karl> (pristup: 10. 11. 2024.)

²⁷⁵ Malešević, Siniša: *Ideologija, legitimnost i nova država: Jugoslavija, Srbija i Hrvatska*, prevela Slobodanka Glišić, Jesenski i Turk – Fabrika knjiga, Zagreb – Beograd, 2004., str. 30.

²⁷⁶ Ravlić: *Svjetovi ideologije: Uvod u političke ideologije*, str. 7.

²⁷⁷ Vidi u: Ravlić: *Političke ideologije: ideje, tipovi, akteri*, str. 10.; Malešević: *Ideologija, legitimnost i nova država: Jugoslavija, Srbija i Hrvatska*, str. 31.

razliku od buržoaske ideologije koja predstavlja ovdje opisanu iskrivljenu svijest.²⁷⁸ Razlikovanju jedne od druge ideologije pridružio se i Lenjin, iako je on ideologiju nazivao „sustavom ideja ili teorija kojima se koriste protagonisti klasne borbe“.²⁷⁹

Za razliku od Marxa, Antonio Gramsci (1891. – 1937.), talijanski političar i publicist²⁸⁰, u djelu *Zatvorske bilježnice* promišlja o ideologiji u kontekstu svoje teorije hegemonije²⁸¹. Tako jedna klasa ostvaruje hegemoniju ne samo na temelju ekonomske vlasti nego i kulturne te ideološke hegemonije.²⁸² Podređena klasa gotovo nesvjesno i bez otpora prihvaća nametnute ideje vladajuće klase koje ova, kao hegemon, nameće kroz mehanizme socijalizacije, poput škole, Crkve ili masovnih medija.²⁸³ Za njega je kulturna hegemonija koju osigurava kapitalizam vrlo moćno oružje, stoga predlaže radničkoj klasi da iskoristi istu tu strategiju u ostvarivanju svoje hegemonije.²⁸⁴ Za Gramscija je rješenje stvoriti novu klasu koja bi izgradila protuhegemoniju ili kroz pisanje ili kroz značajnije uloge u organizacijama poput političkih stranaka²⁸⁵, a na temelju čega bi mogla „osporiti hegemonijske strukture“²⁸⁶. Tako je za Gramscija ideologija prvenstveno svijest koja,

*primjereno svojoj klasnoj ulozi, može sadržavati i stanovite samoobmane i mistifikacije, ali nije bitno iluzija i manipulacija, nego „objektivna i djelatna zbilja“. U svom „najvišem značenju“ ideologija je pogled na svijet koji se „implicitno izražava u umjetnosti, u pravu, u privrednoj djelatnosti, u svim individualnim i kolektivnim manifestacijama života“, ali može postati, što vrijedi i za filozofiju prakse (marksizam), ideologijom „u lošem smislu, to jest dogmatski sustav apsolutnih i vječnih istina“ (...).*²⁸⁷

---

²⁷⁸ Ravlić: *Političke ideologije: ideje, tipovi, akteri*, str. 10.

²⁷⁹ Ravlić: *Svjetovi ideologije: Uvod u političke ideologije*, str. 8.

²⁸⁰ Gramsci, Antonio, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/gramsci-antonio> (pristup: 10. 11. 2024.)

²⁸¹ Ravlić: *Svjetovi ideologije: Uvod u političke ideologije*, str. 8.

²⁸² Ravlić: *Političke ideologije: ideje, tipovi, akteri*, str. 11.

²⁸³ Isto.

²⁸⁴ Malešević: *Ideologija, legitimnost i nova država: Jugoslavija, Srbija i Hrvatska*, str. 35.

²⁸⁵ Ravlić: *Političke ideologije: ideje, tipovi, akteri*, str. 11.

²⁸⁶ Ravlić: *Svjetovi ideologije: Uvod u političke ideologije*, str. 8.

²⁸⁷ Isto, str. 8-9.

Francuski filozof i sociolog Louis Althusser (1918. – 1990.)²⁸⁸, također marksist, ideologiju je definirao kao „sustav reprezentacije ideja (pojmova, mitova), koji ima vlastitu logiku i strogost te povijesnu trajnost i ulogu unutar društva“²⁸⁹. Ravlić tvrdi da ideologija za Althussera predstavlja važan i vječan društveni element, ima veze sa znanošću, no njezina je praktična uloga važnija od one teorijske ili spoznajne. Osim toga, ideologija sadržava i materijalnu egzistenciju jer postoji u ideološkim aparatima i praksama, a nastaje uslijed klasnih borbi. U istoj monografiji Ravlić kaže da bi se moglo reći da je Althusser nadogradio Gramscijevu teoriju hegemonije, jasno suprotstavljajući represivne i ideološke državne aparate jer se prvi (vojska i policija) ostvaruju nasiljem, a drugi (obrazovanje, religija, obitelj, kultura, itd.) imaju ideološku prirodu. Dok je u srednjem vijeku Crkva bila vladajući ideološki aparat, nakon Francuske revolucije to mjesto zauzima škola.²⁹⁰ Althusser smatra da upravo škola ideološki utječe na djecu u njihovoj najranijoj životnoj dobi, učeći ih raznim vještinama, koje su obavijene ideologijom, iako se ona predstavlja neutralnom i lišenom bilo koje ideologije²⁹¹.

Idući je važan teoretičar ideologije Karl Mannheim (1893. – 1947.), njemački filozof i sociolog²⁹². Činilo se da, za razliku od Marxa, Mannheim ne doživljava ideologiju kao iskrivljenu svijest²⁹³, već je za njega ona „društveno uvjetovano mišljenje, koje je tijesno povezano s kolektivnim životnim iskustvom, htijenjem i djelovanjem pojedinih društvenih grupa“²⁹⁴. Međutim, iako je razlučio partikularni od totalnog pojma ideologije²⁹⁵, Ravlić tvrdi da se Mannheim ipak „zapleo u mrežu ideološkog mišljenja“, ne uspijevajući se u potpunosti odvojiti

---

²⁸⁸ Althusser, Louis, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/althusser-louis> (pristup: 11. 11. 2024.)

²⁸⁹ Ravlić: *Svjetozi ideologije: Uvod u političke ideologije*, str. 9.

²⁹⁰ Usp. Isto, str. 10-11.

²⁹¹ Usp. Isto, str. 10-12.

²⁹² Mannheim, Karl, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/mannheim-karl> (pristup: 11. 11. 2024.)

²⁹³ Ravlić: *Svjetozi ideologije: Uvod u političke ideologije*, str. 11.

²⁹⁴ Ravlić: *Političke ideologije: ideje, tipovi, akteri*, str. 11.

²⁹⁵ Partikularni pojam ideologije podrazumijevao bi da ne vjerujemo nekim protivnikovim idejama jer smatramo da nam nešto namjerno prikriva. To ne znači da je riječ o laži, nego zbog protivnikovih interesa dolazi do zavaravanja. S druge strane, totalni pojam ideologije znači da su „sustavi ideja svih društvenih grupa društveno vezani i uvjetovani, što omogućuje ispitivanje funkcionalnog odnosa ideja i društvenih uvjeta“. Vidi u: Ravlić: *Svjetozi ideologije: Uvod u političke ideologije*, str. 12-13.

od pojma ideologije „kao lažne svijesti“²⁹⁶. Kada je riječ o suvremenim ideologijama, u svom djelu *Ideologija i utopija*, Mannheim navodi: (1) birokratski konzervativizam; (2) konzervativni historicizam; (3) liberalno-demokratsku buržoasku misao; (4) socijalizam-komunizam i (5) fašizam.²⁹⁷

U novije vrijeme ukazuje se na povezanost ideologije s politikom i političkom moći²⁹⁸, što je bilo naročito izraženo u 20. stoljeću kada se javljaju totalitarne ideologije²⁹⁹. Iako su političke ideje postojale od pamtivijeka, političke ideologije predmet su proučavanja tek posljednjih dvjestotinjak godina.³⁰⁰ Primjerice, sociolog Michael Mann, govoreći o oblicima socijalne moći, navodi četiri: ekonomsku, vojnu, političku i ideološku, pri čemu ideološka izvire iz „čovjekove potrebe da nađe konačno značenje u životu, da usvaja norme i vrijednosti te da sudjeluje u estetskim i ritualnim praksama“.³⁰¹ Zahvaljujući Mannu, moguće je bolje razumjeti objektivni status ideologije pa Mann ističe kako političke ideologije

*nisu tek pasivni izrazi društvenih i klasnih interesa; one imaju određenu autonomiju te sposobnost da motiviraju i vode političko djelovanje i tako utječu na društveni život. Omogućuju da socijalne činjenice dobiju političko značenje, daju smisao elementarnim društvenim procesima i osvjetljavaju događaje, a svakodnevne empirijske pojavnosti uzdižu na razinu povijesti. Povezane su sa socijalnim i povijesnim prilikama u kojima se razvijaju i političkim interesima kojima služe. Čine dio iskustva vremena u kojemu su oblikovane, iz kojega dobivaju vrijednost i smisao i za koje predstavljaju istinu.*³⁰²

Istovremeno, pojedina ideologija odnosi se na konkretnu društvenu skupinu, vrijednosti koje promovira, interese kojima teže njezini zagovornici, ali i definira odnose sa suparnicima³⁰³

---

²⁹⁶ Ravlić: *Svjetozi ideologije: Uvod u političke ideologije*, str. 13-14.

²⁹⁷ Ravlić: *Političke ideologije: ideje, tipovi, akteri*, str. 11.

²⁹⁸ Ravlić: *Svjetozi ideologije: Uvod u političke ideologije*, str. 18.

²⁹⁹ Engleski politolog Freedon ističe da, usprkos početnoj fascinaciji totalitarnim ideologijama (poput fašizma i komunizma), dolazi i do velikog otpora prema njima čija je posljedica koalicija država sa Zapada u cilju odupiranja mogućoj opasnosti. Vidi u: Freedon, Michael: *Sadržaj i metoda političkih ideologija: Procjena transformacije*, u: *Političke ideologije*, uredio Michael Freedon, prevela Rajka Rusan, Algoritam, Zagreb, 2006., str. 7. i 10.

³⁰⁰ Ravlić: *Političke ideologije: ideje, tipovi, akteri*, str. 9.

³⁰¹ Ravlić: *Svjetozi ideologije: Uvod u političke ideologije*, str. 19.

³⁰² Isto, str. 19-20.

³⁰³ Ravlić: *Političke ideologije: ideje, tipovi, akteri*, str. 12.

koji se mogu promatrati kroz polarizaciju – Mi nasuprot Njima³⁰⁴, pri čemu su oni Drugi, dakako, negativci (op. A. V. H.).

Prema tome, nekoliko je funkcija političke ideologije: (1) doprinijeti razvoju osobnog identiteta; (2) osigurati perspektivu i orijentaciju; (3) motivirati na djelovanje; (4) pomoći u procesu odlučivanja; (5) pomoći u oblikovanju političkog sustava; (6) omogućiti političku povezanost neke skupine ili cijele zajednice.³⁰⁵ Ove su funkcije zajednički nazivnik suvremenih političkih ideologija o čijoj ćemo podjeli, obilježjima i tipovima govoriti u idućem potpoglavlju.

2.2.2. Suvremene političke ideologije – obilježja i tipovi

Zaokupljenost politologa Slavena Ravlića naslovljenom tematikom vidljiva je na temelju triju knjiga o glavnim političkim ideologijama koje su nastale unutar razdoblja od dvadesetak godina. Riječ je o sljedećim naslovima: *Suvremene političke ideologije* (2003.), *Svjetozi ideologije: Uvod u političke ideologije* (2013.) te *Političke ideologije: ideje, tipovi, akteri* (2022.).³⁰⁶ Na temelju iščitavanja i uspoređivanja navedenih knjiga, zaključili smo da je njihov zajednički nazivnik pregled temeljnih političkih ideologija, uz naglašavanje idejnih začetnika, vrijednostima na kojima počivaju te tipovima ideologije.

Međutim, razlika je, prvenstveno, u broju prepoznatih ideologija pa Ravlić u prvoj knjizi donosi prikaz sedam ideologija (liberalizam, konzervativizam, socijalizam, nacionalizam, fašizam, feminizam i ekologizam), u drugoj ih proširuje religijskim fundamentalizmom, a u trećoj knjizi donosi i devetu ideologiju – populizam. Razlika je očita i usporedbom broja stranica pa prvi naslov broji 296 stranica, drugi naslov 384, dok je treći naslov prikazan na 214 stranica.³⁰⁷ Kako je izdanje iz 2013. najopširnije, najčešće ćemo ga koristiti, no posegnut ćemo i za izdanjem iz 2022., ne samo zbog ideologije koju Ravlić ne spominje u prethodnim knjigama nego i zbog novih te svježijih spoznaja. To ne znači da, osim Ravlića, nećemo koristiti i spoznaje drugih teoretičara, no on će nam ipak poslužiti kao polazišna točka, s obzirom da i donosi tuđa teorijska promišljanja.

---

³⁰⁴ Van Dijk: *Ideologija: Multidisciplinarni pristup*, str. 415.

³⁰⁵ Ravlić: *Svjetozi ideologije: Uvod u političke ideologije*, str. 20.

³⁰⁶ Usp. Ravlić, Slaven: *Suvremene političke ideologije*, Politička kultura, Zagreb, 2003.; Ravlić: *Svjetozi ideologije: Uvod u političke ideologije*; Ravlić: *Političke ideologije: ideje, tipovi, akteri*.

³⁰⁷ Usp. Isto.

2.2.2.1. Liberalizam

Liberalne ideje postoje od 17. stoljeća (doduše, ne pod tim imenom), a isprva su njihovi zagovornici zahtijevali vjersku ravnopravnost, slobodu savjesti te individualna prava.³⁰⁸ Međutim, u ideološkom se smislu liberalizam afirmira u 19. stoljeću koje je zbog toga prozvano *liberalnim stoljećem*³⁰⁹ te je „prva sveobuhvatna politička ideologija u modernom smislu“³¹⁰. Njegovu je pojavu moguće povezati s bogaćenjem građanske klase koja, usprkos sve većoj ekonomskoj moći, i dalje ne participira u politici što joj postaje glavna težnja i zbog čega, s vremenom, okuplja i druge obrazovane ljude koji dijelom pripadaju srednjoj klasi.³¹¹

Ravlić navodi da je suprotstavljanje apsolutnim monarsima vidljivo početkom 19. stoljeća, odnosno 1812. u Španjolskoj, u djelovanju političke skupine *Liberales* koja se odupire politici kralja Ferdinanda VII. i dobiva sve veću podršku širih narodnih masa. Kasnije će taj izraz prijeći i u druge države, označavajući sve one koji su se zalagali za bilo kakve reforme tim, tada pogrdnim imenom, iako pojam neće dugo imati negativno značenje.³¹² Iz današnje perspektive moguće je reći da su liberalne ideje u temeljima Zapada, stoga su zapadni politički sustavi često nazivani pojmom *liberalna demokracija*.³¹³

Bez obzira na razlike koje postoje u npr. europskom i američkom shvaćanju liberalizma³¹⁴, postoje određena obilježja koja, u posebnom suodnosu, određuju liberalizam kao ideologiju, a vidljiva su u **Tablici 1**. Odlučili smo obilježja svih ideologija (ne samo liberalizma) prikazati tablično, u cilju što bolje preglednosti – u lijevom je stupcu naziv obilježja, a u desnom njegov

---

³⁰⁸ Liberalizam, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/liberalizam> (pristup: 16. 11. 2024.)

³⁰⁹ Ravlić: *Svjetozi ideologije: Uvod u političke ideologije*, str. 39. i 51.

³¹⁰ Schiller, Theo: Liberalizam, u: *Politološki rječnik: Država i politika*, str. 189.

³¹¹ Ravlić: *Svjetozi ideologije: Uvod u političke ideologije*, str. 38.

³¹² Ravlić: *Političke ideologije: ideje, tipovi, akteri*, str. 21.

Zanimljivo je da su britanski torijevci tako nazivali svoje protivnike vigovce, nazivajući ih britanskim liberalima (*British Liberales*) od 1816. godine. Međutim, već od 1820-ih pojam se počinje koristiti u pozitivnom smislu što je vidljivo iz naziva novina (*Liberal*), stranaka, itd. Vidi u: Ravlić: *Svjetozi ideologije: Uvod u političke ideologije*, str. 39.

³¹³ Liberalizam, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/liberalizam> (pristup: 16. 11. 2024.)

³¹⁴ Ravlić naglašava, pozivajući se na brojne autore, da je europsko „liberalno“ u SAD-u zapravo „konzervativno“. Vidi u: Ravlić: *Svjetozi ideologije: Uvod u političke ideologije*, str. 40.

opis. Pritom naglašavamo da smo nazive obilježja preuzeli iz Ravličevih monografija (iz 2013. ili 2022.), opise pojedinog obilježja proširili smo kompilacijom spoznaja različitih teoretičara (iako dominira Ravlič), dok je grafički prikaz isključivo naša ideja.

Iako bi nam čitatelj ove disertacije mogao zamjeriti pretjerano fusnotiranje (većine) rečenica, moramo naglasiti da je to, u našem slučaju, obrambeni mehanizam. Naime, tema ideologije sama je po sebi vrlo provokativna, a kako je riječ o pisanju doktorskog rada, ne smijemo si dozvoliti preveliku slobodu u komentiranju pojedine ideologije kako ne bismo pokazali pristranost – ni kao povjesničarka ni kao doktorandica.

Tablica 1. Osnovna obilježja liberalizma

<i>sloboda</i>	Govoreći o temeljnim elementima, odnosno obilježjima liberalizma, Ravlič ističe <i>slobodu</i> kao osnovnu jezgru ³¹⁵ , što nije neobično znajući da pojam potječe od francuske riječi <i>libéralisme</i> , odnosno latinskog <i>liberalis</i> u značenju „slobodarski“ ³¹⁶ . Ipak, kako navodi Ravlič, slobodu je moguće tumačiti na različite načine pa tako postoje „negativna sloboda“ ili „sloboda od“ (u smislu odsutnosti vanjske prisile) te „pozitivna sloboda“ ili „sloboda za“ (pri čemu je pojedincu omogućeno oblikovati svoje životne ciljeve ukoliko time ne ugrožava prava drugih pojedinaca). U istoj monografiji spominje se i da osnovne slobode pojedinca podrazumijevaju da on ima pravo na slobodu kretanja, savjesti, mišljenja, govora, udruživanja, vlasništva, poduzetništva, itd., ³¹⁷ ukoliko time ne ugrožava slobodu drugih ³¹⁸ .
<i>tolerancija</i>	Prema Ravliču, liberali se zalažu za <i>toleranciju</i> koja je od prvotne vjerske proširena i na ostala područja što je dovelo do nastanka liberalne maksime, utkane u sve civilizirane poretke: „svi su ljudi jednaki, bez obzira na razlike u vjeri, ideologiji, rasi, naciji, klasi,

³¹⁵ Ravlič: *Političke ideologije: ideje, tipovi, akteri*, str. 22.

³¹⁶ Liberalizam, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/liberalizam> (pristup: 16. 11. 2024.)

³¹⁷ Ravlič: *Svjetovi ideologije: Uvod u političke ideologije*, str. 41. i 43.

³¹⁸ Liberalizam, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/liberalizam> (pristup: 16. 11. 2024.)

	spolu, staležu, profesiji, imućnosti i političkim uvjerenjima“. Međutim, usprkos navedenoj maksimi, tolerancija nije primjenjiva u slučaju radikalnih totalitarizama, poput fašizma ili komunizma, pri čemu ne treba biti tolerantan prema netolerantnima jer bi se time izgubile sloboda, jednakost i tolerancija, što je izrečeno Popperovim paradoksom ili paradoksom tolerancije. ³¹⁹
<i>jednakost</i>	Liberalizam zagovara brojne vrste <i>jednakosti</i> , kao što su: pravna, politička i socijalna, no odbacuje ekonomsku jednakost jer se niti jedan liberal ne slaže s tim da svi pripadnici društva trebaju imati jednake prihode i bogatstvo. ³²⁰
<i>vlasništvo</i>	Ne samo da je <i>vlasništvo</i> jedan od najvažnijih elemenata liberalizma nego ga deklaracije iz 18. stoljeća ³²¹ podrazumijevaju temeljnim ljudskim pravom. ³²² Međutim, nije li problematično vezati vlasništvo uz slobodu? Kako piše Ravlić (2013.), upravo je to slučaj s klasičnim liberalizmom jer nemati vlasništvo podrazumijeva nemati slobodu, a biti vlasnikom nekome daje moć nad nekim drugim. On dalje navodi da je John Stuart Mill tome nastojao doskočiti partnerskim odnosom između kapitalista i radnika u industriji čime bi se očuvalo vlasništvo i zagarantirala pravednost. ³²³
<i>individualizam</i>	Iako se društvo sastoji od pojedinaca koji stupaju u međusobne odnose, oni i dalje zadržavaju svoje posebnosti. ³²⁴ Štoviše, upravo njihove posebnosti daju snagu liberalizmu i usmjeravaju ga prema budućnosti. ³²⁵

³¹⁹ Ravlić: *Svjetozi ideologije: Uvod u političke ideologije*, str. 44.

³²⁰ Isto, str. 44-45.

³²¹ Primjerice, američka Deklaracija nezavisnosti (1776.) i francuska Deklaracija o pravima čovjeka i građanina (1789.) (op. A. V. H.).

³²² Ravlić: *Svjetozi ideologije: Uvod u političke ideologije*, str. 45.

³²³ Isto, str. 46.

³²⁴ Liberalizam, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/liberalizam> (pristup: 16. 11. 2024.).

³²⁵ Schiller: Liberalizam, u: *Politološki rječnik: Država i politika*, str. 189.

<i>država</i>	Cilj je liberalizma ograničiti ovlasti države i onemogućiti joj provođenje samovolje uvođenjem trodiobe vlasti i „podjele vlasti između središnjih i lokalnih tijela“, no ona ipak mora pružiti sigurnost svojim stanovnicima. ³²⁶
<i>konstitucionalizam</i>	S obzirom da je liberalna država ona u kojoj se mora poštivati zakon, proizlazi da njezin građanin može biti kažnjen samo ako ne poštuje zakon, pri čemu svi imaju jednaku kaznenu odgovornost. ³²⁷
<i>demokracija</i>	U liberalizmu postoji posebna vrsta demokracije koja kombinira liberalne i demokratske vrijednosti, odnosno „individualnu slobodu i političku jednakost, prava manjina i vladavinu većine, konstitucionalizam i volju naroda“. ³²⁸

U povijesnom smislu, liberalizam je prolazio određene promjene, stoga je moguće govoriti o četirima temeljnim oblicima, a to su: (1) klasični liberalizam; (2) demokratski liberalizam; (3) socijalni liberalizam i (4) konzervativni liberalizam ili neoliberalizam.³²⁹ Jasno je da liberalizam nije zaobišao ni Hrvatsku, a za potrebe ćemo doktorskog rada spomenuti njegov status u vremenima postojanja druge Jugoslavije. U svojoj monografiji Ravlić ističe da je u razdoblju ne samo Jugoslavije nego i prethodne NDH bilo opasno biti liberal, no to ne znači da su zagovornici liberalizma šutjeli; štoviše, bili su vrlo aktivni za vrijeme hrvatskoga proljeća. Naglašava i to da se krajem 1980-ih već uočavaju promjene, u vidu većih osobnih sloboda, ideje nacionalnoga samoodređenja, ali i slobodnoga tržišta što će 1989. rezultirati nastankom Hrvatske socijalno-liberalne stranke (HSLŠ), prve oporbene političke stranke, čije će vrijednosti biti utkane i u Ustav 1990.³³⁰

³²⁶ Ravlić: *Svjetozi ideologije: Uvod u političke ideologije*, str. 47-48.

³²⁷ Isto, str. 48.

³²⁸ Isto, str. 49.

³²⁹ Više o tome vidi u: Ravlić: *Svjetozi ideologije: Uvod u političke ideologije*, str. 50-60.; Ravlić: *Političke ideologije: ideje, tipovi, akteri*, str. 27-33.

³³⁰ Ravlić: *Svjetozi ideologije: Uvod u političke ideologije*, str. 65.

2.2.2.2. *Konzervativizam*

Kao što i sam naziv govori, konzervativizam, koji dolazi od latinske riječi *conservatio*, nastoji „očuvati nešto od kvarenja ili uništenja“³³¹, odnosno očuvati postojeće stanje. I Kalanj, govoreći o konzervativizmu, ističe da je riječ o „određenom stanju duha“ čiji je cilj očuvati postojeći politički, socijalni ili ekonomski poredak, no da bi se pojam u potpunosti razumio i da ne bi ostao na razini apstrakcije, potrebno ga je smjestiti u konkretno vrijeme i prostor.³³² Od koga ili čega je trebalo čuvati i obraniti poredak?

Općepoznata je činjenica da se pojavu konzervativizma može pratiti još od vremena Francuske revolucije jer ova ideologija nastaje upravo kao odgovor ne samo na Revoluciju nego i liberalizam koji je tada dobio puni zamah. Za vrijeme Francuske revolucije na neslavan su način skončali i doslovno ostali bez glave kralj Luj XVI. i njegova supruga Marija Antoaneta, a potom je Francuska od apsolutne monarhije u kratkom razdoblju nekoliko puta promijenila oblik državnog uređenja. Pritom je kraljevska dinastija bila spriječena i za nju je bilo opasno pokušati se vratiti na prijestolje, naročito u razdoblju Napoleona Bonapartea koji je vrlo mlad (u dobi od samo 27 godina!) sebe proglasio carem i predstavljao ugrozu ostalim apsolutnim monarhijama. Uopće nas ne iznenađuje činjenica da su ga tadašnje moćne europske države (poput Pruske, Habsburške Monarhije, Ruskog Carstva i Velike Britanije) gledale s mržnjom te su na Bečkom kongresu 1814. i 1815., prilikom njegovog kratkotrajnoga gubitka vlasti, nakon „bitke naroda“ kod Leipziga, nastojale vratiti sjaj nekadašnje francuske monarhije – ne iz nekih altruističnih razloga, nego kako njihovi narodi ne bi bili inspirirani Francuskom revolucijom i događajima koji su uslijedili te zamijenili svoje kraljeve osobama bez kraljevske krvi.³³³

Što se to „pokvarilo“ Francuskom revolucijom po mišljenju tadašnjih konzervativaca? Dojučerašnji pripadnici viših društvenih staleža³³⁴ bili su razočarani uništavanjem tradicionalnoga

---

³³¹ Zato se za limenku koja sprječava kvarenje hrane koristi izraz „konzerva“. Vidi u: Ravlić: *Političke ideologije: ideje, tipovi, akteri*, str. 39.

³³² Kalanj, Rade: „Mijene i konjunktore konzervativizma“, u: *Revija za sociologiju*, god. 29, br. 3-4, 1998., str. 197.

³³³ Nijedna rečenica ovog odlomka nije potkrijepljena literaturom jer su ovo ne samo općepoznate činjenice nego je i autorica doktorskog rada magistra edukacije povijesti.

³³⁴ Poznato je da je Francuska uoči Francuske revolucije bila podijeljena na tri glavna staleža: svećenstvo, plemstvo i tzv. treći stalež u kojemu su bili svi ostali građani. Problematično je što su prva dva staleža, usprkos udjelu od samo 2 % od ukupnog francuskog stanovništva, imala brojne povlastice i bili su oslobođeni plaćanja poreza, za razliku od trećega staleža koji je bio praktički obespravljen (usprkos udjelu od 98 %) te je morao plaćati porez. Tijekom 1791. dolazi do novog Ustava kojim se dokida ta podjela na staleže, iako se i dalje uočava društvena stratifikacija. Naime, bivši treći stalež unutar sebe se podijelio na žirondince i jakobince, pri čemu su prvi djelomično zadovoljili svoju potrebu za obogaćivanjem dok su drugi i dalje inzistirali na revoluciji (cijeli odlomak: op. A. V. H.)

društva i strogoga hijerarhijskoga poretka³³⁵ jer su se time dokidale brojne povlastice i status koji su ranije uživali, prvenstveno na temelju svog podrijetla, a ne sposobnosti (op. A. V. H.). Najveći je kritičar Francuske revolucije bio Britanac Edmund Burke (1729. – 1797.), otac modernog konzervativizma, a težnji za povratkom na stari poredak priključuje se i književnik René de Chateaubriand svojim časopisom *Le Conservateur*³³⁶. U konačnici, konzervativizam predstavlja

*stajalište pojedinaca i grupa koje se protive promjenama postojećeg stanja. Danas se izraz rabi u različitim značenjima, pa se govori o političkom, kulturnom, estetskom, vjerskom i jezičnom konzervativizmu. Konzervativizmom se naziva i posebna politička taktika i metoda političkog djelovanja koja podupire status quo, ravnotežu, pomirljivost i kompromis, te nesklonost ili oklijevanje prema promjenama.*³³⁷

Kada je riječ o osnovnim obilježjima konzervativizma, Ravlić izdvaja njih osam koje pregledno opisujemo u **Tablici 2.**

Tablica 2. Osnovna obilježja konzervativizma

poredak	Dužnost je zakona i prava čuvati <i>poredak</i> , koji predstavlja najvažnije obilježje konzervativizma. ³³⁸ Pritom se pravu dodjeljuje bezuvjetna valjanost, iz čega proizlazi „ideja o suverenosti kao izvoru prava“. ³³⁹ Ravlić objašnjava da je suverenost „neotuđivo i nedjeljivo pravo donošenja odluke“ što dalje znači da su ljudi prisiljeni biti poslušni pred suverenom (onim koji ima to pravo) i bezuvjetno ga poštivati jer
----------------	---

³³⁵ Konzervativci su okrivili Francusku revoluciju i za uspostavu nereda, bezakonja i terora. Vidi u: Ravlić: *Političke ideologije: ideje, tipovi, akteri*, str. 39.

³³⁶ Usp. Burke, Edmund, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/burke-edmund> (pristup: 30. 11. 2024.); Ravlić: *Političke ideologije: ideje, tipovi, akteri*, str. 39-40.

³³⁷ Ravlić: *Političke ideologije: ideje, tipovi, akteri*, str. 40.

³³⁸ Ravlić: *Svjetovi ideologije: Uvod u političke ideologije*, str. 77.

³³⁹ Ravlić dalje objašnjava da konzervativci poštuju i smatraju obaveznim ranije donesene odluke dok su engleski konzervativci čak davali prednost starijim zakonima. Vidi u: Isto.

	zakoni obvezuju. ³⁴⁰ Schiller dodaje da je poredak „u skladu s plemićkim privilegijama i vlasničkim odnosima“. ³⁴¹
autoritet	Za razliku od <i>moći</i> koja se ostvaruje primjenom sile, konzervativci ističu da se <i>autoritet</i> posve prirodno razvija, utemeljen je na pristanku te također obvezuje. ³⁴² U odnosu na liberalizam, „on nije tek nužno zloniti proizlazi iz ugovora slobodnih pojedinaca, nego se razvija prirodno“. ³⁴³ Ravlić (2013.) navodi da se konzervativizam zalaže za postojanje brojnih autoriteta kako bi se društvo što bolje razvijalo i kako bi svatko znao svoj položaj i ulogu u njemu. Nadalje, ističe da je za konzervativce posve prirodno dati važnost <i>vodstvu, hijerarhiji i disciplini</i> , kao što je prirodno i postojanje društvenih nejednakosti (čim se govori o hijerarhiji, op. A. V. H.) jer je nekome namijenjena neka društvena uloga – npr. aristokrati su bolji od drugih jer su sposobni upravljati masom dok masa, odnosno građani moraju biti disciplinirani i poslušni. ³⁴⁴ Ti su pojmovi u suprotnosti s liberalnim idejama jednakosti i slobode. ³⁴⁵
ljudska nesavršenost	Jedna je od temeljnih razlika između liberala i konzervativaca u tome kako doživljavaju karakter pojedinca. ³⁴⁶ Za razliku od optimističnih liberala koji vjeruju u mogućnost poboljšavanja života i prihoda, pesimistični konzervativci smatraju da je čovjek po prirodi intelektualno ograničen i moralno nesavršen, svakodnevno se boreći s

³⁴⁰ Usp. Ravlić: *Svjetovi ideologije: Uvod u političke ideologije*, str. 77.; Ravlić: *Političke ideologije: ideje, tipovi, akteri*, str. 41.

³⁴¹ Schiller, Theo: Konzervativizam, u: *Politološki rječnik: Država i politika*, str. 167.

³⁴² Primjerice, podrazumijeva se da roditelj ima autoritet nad djetetom, bez da su prethodno sklopili kakav sporazum. Vidi u: Ravlić: *Svjetovi ideologije: Uvod u političke ideologije*, str. 78.

³⁴³ Ravlić: *Političke ideologije: ideje, tipovi, akteri*, str. 41.

³⁴⁴ Edmund Burke, kojega smatramo ocem modernoga konzervativizma, naglašava da se ovo naročito odnosi na niže društvene slojeve, ukazujući na načela prirodnog podređivanja. Pripadnici nižih slojeva moraju biti poslušni i poštivati tuđe vlasništvo. Ako žele steći nešto svoje, moraju raditi, a kada shvate „da uspjeh nije razmjern nastojanju, mora ih se poučiti o njihovoj utjesi u konačnim razmjerima vječne pravde“. Usp. Ravlić: *Svjetovi ideologije: Uvod u političke ideologije*, str. 74. i 78-79.

³⁴⁵ Kalanj: „Mijene i konjunktore konzervativizma“, str. 198.

³⁴⁶ Ravlić: *Svjetovi ideologije: Uvod u političke ideologije*, str. 79-80.

	tradicionalnim porocima. ³⁴⁷ Kako bi se takvo ponašanje obuzdalo, važna je uloga tradicionalnih institucija koje promiču disciplinu i vjeru – npr. Crkva, obitelj, škola, vlada, itd. ³⁴⁸
tradicija	Konzervativci su „čuvari <i>ancien régime</i> “, ³⁴⁹ neizmjenjivo poštujući tradiciju i običaje koji predstavljaju ne samo mudrost iz prošlih vremena nego su dio identiteta, dokaz ukorijenjenosti, pripadnosti i stabilnosti, stoga je prirodno što je žele obraniti i prenijeti na buduće generacije. ³⁵⁰ Štoviše, tradicionalna povijesna zajednica jest temelj političkoga života, a ona se sastoji od brojnih generacija, koje su oblikovane „samosvojnim tradicijama svojih krajeva i zemalja“. ³⁵¹
organicizam	Iako pojam <i>organicizam</i> ima različite definicije, ovisno o tome je li riječ o prirodnim ili društvenim znanostima, ovdje ćemo se poslužiti tumačenjem iz perspektive sociologije – za organicizam je društvo nadorganizam u kojem su pojedincima dodijeljene uloge „na temelju načela svrhovitosti“. ³⁵² Tako svi dijelovi društva funkcioniraju zajedno kao organi u ljudskom tijelu, pri čemu svaki organ ima svoju ulogu kako bi društvo ostalo zdravo. ³⁵³ Bilo bi opasno pokušati promijeniti taj prirodni tijek stvari uplitanjem (npr. „uvođenjem kontrole rađanja, izazivanjem prirode umjetnim izumima, ulaženjem u genetski lanac i način na koji priroda uspostavlja ravnotežu“). ³⁵⁴
religija	Religija omogućuje održavanje društva na okupu kroz promicanje zajedničkih vrijednosti, a crkva kao institucija iznimno je važna

³⁴⁷ Umjesto usmjerenosti na ispunjavanje dužnosti, čovjek je sklon zadovoljavanju svojih potreba. Vidi u: Ravlić: *Svjetovi ideologije: Uvod u političke ideologije*, str. 79-80.

³⁴⁸ Ravlić: *Političke ideologije: ideje, tipovi, akteri*, str. 43.

³⁴⁹ Eccleshall, Robert: Djelo konzervativizma, u: *Političke ideologije*, str. 101.

³⁵⁰ Kako Ravlić dalje navodi, „mi ne možemo znati gdje smo, a još manje kamo idemo, dok ne znamo gdje smo bili – to je stajalište osviještenog konzervativca“. Usp. Ravlić: *Svjetovi ideologije: Uvod u političke ideologije*, str. 81-82.

³⁵¹ Kalanj: „Mijene i konjunktore konzervativizma“, str. 197.

³⁵² Organicizam, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/organicizam> (pristup: 17. 11. 2024.)

³⁵³ Ravlić: *Svjetovi ideologije: Uvod u političke ideologije*, str. 82.

³⁵⁴ Ravlić: *Političke ideologije: ideje, tipovi, akteri*, str. 44.

	konzervativcima iz dvaju razloga: (1) na neki način čini svetima političke institucije; (2) nadzire državnu vlast iz moralne perspektive. ³⁵⁵
domoljublje	U osnovi konzervativizma prirodno se nalazi i domoljublje ili patriotizam, s obzirom da uključuje ljubav prema naciji, domovini, jeziku i simbolima što je utkano u tradiciju. ³⁵⁶
vlasništvo	Dok je liberalima vlasništvo važno za razvoj osobe, ³⁵⁷ konzervativci mu pridaju još veće značenje (op. A. V. H.) jer ono štiti pojedinca te mu istovremeno omogućuje očuvanje prirodnog poretka, reda, autoriteta i budućnosti. ³⁵⁸ Prema tome, jasno je da će oni koji posjeduju materijalno (naročito zemljišno vlasništvo) ujedno biti i oni koji najviše brinu o poštivanju zakona i održavanju reda u državi. ³⁵⁹

U vezi s tipovima konzervativizma, Ravlić izdvaja: (1) autoritarni konzervativizam; (2) paternalistički konzervativizam i (3) liberalni konzervativizam. U hrvatskoj je povijesti ta ideologija imala specifična obilježja: (1) povezanost s Katoličkom Crkvom; (2) nastanak Hrvatske seljačke stranke (HSS) koja postaje okosnica masovnog nacionalnog pokreta i (3) činjenicu da je hrvatski konzervativizam bio ideologija svih onih privilegiranih društvenih slojeva (čak i seljaka!) koji su željeli obraniti svoj položaj.³⁶⁰ O položaju konzervativizma u vremenima 1970-ih i 1980-ih, koja predstavljaju vremenski okvir teme ovog rada, u Ravličeuvoj se monografiji ne govori, no prilično je jasno i smatramo da nema potrebe naročito isticati da je vrijeme „druge“ Jugoslavije obilježeno socijalizmom koji je iduća ideologija o kojoj ovdje pišemo (op. A. V. H.).

³⁵⁵ Usp. Ravlić: *Svjetozi ideologije: Uvod u političke ideologije*, str. 83.; Ravlić: *Političke ideologije: ideje, tipovi, akteri*, str. 44.

³⁵⁶ Ravlić: *Svjetozi ideologije: Uvod u političke ideologije*, str. 83.

³⁵⁷ Ravlić: *Političke ideologije: ideje, tipovi, akteri*, str. 45.

³⁵⁸ Ravlić: *Svjetozi ideologije: Uvod u političke ideologije*, str. 84.

³⁵⁹ Isto.

³⁶⁰ Usp. Ravlić: *Političke ideologije: ideje, tipovi, akteri*, str. 45-54.

2.2.2.3. *Socijalizam*

U 19. stoljeću nisu se formirali samo liberalizam i konzervativizam nego i socijalizam, stoga nije neobično analizirati svaku od tih ideologija, dovodeći je u suodnos s preostalim dvjema.³⁶¹ Izraz *socijalist* prvi se put spominje u časopisu *Cooperative Magazine* (1827.), pod uredništvom Roberta Owena, dok se izraz *socijalizam* pripisuje časopisu *Le Globe* (1831. ili 1832.).³⁶² Ravlić navodi da se tim izrazom isprva označavalo ideje Saint-Simona, Fouriera i Roberta Owena da bi ga se uskoro dovodilo u suodnos s onima koji su zamišljali savršenu utopiju u kojoj bi članovi zajednice bili međusobno jednaki te bi vladala pravednost.³⁶³ Iako će se socijalizam isprva povezivati uz Francusku i Englesku, vidljivo je da se njime kasnije označavaju i tzv. mladohegelovci, odnosno pristalice Hegela ili Hegelova ljevica.³⁶⁴

Karl Marx i Friedrich Engels napisali su *Manifest komunističke partije* (1848.) ne bi li socijalizam stavili unutar znanstvenih okvira, odnosno s ciljem dokazivanja da će u konačnici pobijediti radnička klasa, a društvo će imati zajedničko vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju.³⁶⁵ Ovdje je važno naglasiti da njih dvojica jasno razlučuju komunizam od socijalizma pri čemu je ovaj drugi prijelazna faza do izgradnje besklasnog društva kakvo će postojati u komunizmu.³⁶⁶

---

³⁶¹ Socijalizam je povezan s ovim dvjema ideologijama „u pogledu nastanka, konkurencijskih odnosa i učinaka, a djelomice i (usko ogranič[e]ne objektivne sličnosti (s konzervativnom kritikom kapitalizma odnosno s liberalnom kritikom države)“. Vidi u: Schiller, Theo: Socijalizam/Socijalna demokracija, u: *Politološki rječnik: Država i politika*, str. 408.

³⁶² Za Pierrea Leroux, kojemu se pripisuje prva upotreba pojma *socijalizam*, on označava „suprotnost individualizmu i liberalizmu“. Usp. Socijalizam, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/socijalizam> (pristup: 30. 11. 2024.); Ravlić: *Političke ideologije: ideje, tipovi, akteri*, str. 59.

³⁶³ Spominju se djela *O najboljem uređenju države i o novom otoku Utopiji* (*De optimo reipublicae statu deque nova insula Utopia libellus*) (1516.) Thomasa Morea (Morusa) i *Grad sunca. Ideja filozofske države* (*Civitas Solis. Idea reipublicae philosophicae*) (1623.) Tommasa Campanelle.

Usp. Ravlić: *Političke ideologije: ideje, tipovi, akteri*, str. 59.; More, Thomas, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/more-thomas> (pristup: 30. 11. 2024.); Campanella, Tommaso, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/campanella-tommaso> (pristup: 30. 11. 2024.)

³⁶⁴ Usp. Ravlić: *Političke ideologije: ideje, tipovi, akteri*, str. 59.; Mladohegelovci, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/mladohegelovci> (pristup: 30. 11. 2024.)

³⁶⁵ Ravlić: *Političke ideologije: ideje, tipovi, akteri*, str. 59.

³⁶⁶ U to se vrijeme pojmom *komunizam* označavalo ekstremne socijalističke ideje i pokrete koji će postići preobrazbu društva putem revolucije, a *socijalizam* bi podrazumijevao „umjerenije projekte i pokrete kojima se želi postupno

Ravlić primjećuje da se nakon te godine komunizam više ne javlja s pozitivnim predznakom, a jedan dio „marksistički usmjerenoga radničkog pokreta sve više rabi izraz *socijalna demokracija*“. Nadalje, tijekom 1860-ih glavnu ulogu u radničkom pokretu preuzima marksizam.³⁶⁷ Uspostavljaju se tzv. Internacionale³⁶⁸ – Prva internacionala (1864.) podsjećala je na ideološki vrlo čvrstu partiju, nastalu u duhu Marxovih ideja, dok je Druga internacionala (1889.) na neki način predstavljala „parlament socijalističkih pokreta i skupina“.³⁶⁹ Uspoređujući struje koje su prevladavale u njemačkom, engleskom, francuskom i ruskom radničkom pokretu, možemo konstatirati da su postojale određene razlike koje su dovele do postojanja različitih tipova socijalizma (op. A. V. H.). Zaokret prema revolucionarnoj ideologiji javlja se u Rusiji potkraj 19. stoljeća, zahvaljujući Lenjinu, a to je postalo još izraženije dolaskom boljševika na vlast, nakon poznate Oktobarske ili Listopadske revolucije (1917.) (op. A. V. H.), nakon koje se boljševici počinju nazivati komunistima³⁷⁰. Samo dvije godine poslije, u Moskvi će nastati Kominternu (Komunistička internacionala) kao lager brojnih socijaldemokratskih stranaka, odnosno partija, što se vremenski poklapa s raslojavanjem socijaldemokrata i komunista na dva različita svijeta, od kojih je svaki postojao sâm za sebe.³⁷¹

Usprkos razlikama unutar sebe, socijalizam ipak ima neka temeljna obilježja, prikazana u **Tablici 3.**

---

popraviti postojeće društvo prema socijalističkom idealu“. Vidi u: Ravlić: *Političke ideologije: ideje, tipovi, akteri*, str. 59.

³⁶⁷ Usp. Isto, str. 59-60.

³⁶⁸ U vezi s tim, valja reći da Internacionala „opći naziv za međunarodnu radničku organizaciju“ koja je utemeljena 1864., no kako su nakon toga uslijedila i druga udruživanja radništva prema sličnom principu, do danas su zabilježene: Prva internacionala (engl. International Working Men's Association), Druga internacionala, Druga i pol internacionala (njem. Internationale Arbeitsgemeinschaft Sozialistischer Parteien), Treća internacionala ili Kominternu, Četvrta internacionala (koja nastaje kao reakcija i protuteža Trećoj) te Socijalistička internacionala (engl. Socialist International).

Više o tome vidi u: Internacionala, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://enciklopedija.hr/clanak/internacionala> (pristup: 19. 12. 2024.)

³⁶⁹ U toj Drugoj internacionali također je vidljiv utjecaj marksizma, ali ne kroz dominaciju, nego kao jedna od brojnih važnih sastavnica. Vidi u: Ravlić: *Političke ideologije: ideje, tipovi, akteri*, str. 60.

³⁷⁰ Isto.

³⁷¹ Naime, komunističke su partije morale djelovati ilegalno, s obzirom da su revolucionarnim putem nastojale ostvariti svoje zamisli, dok su socijaldemokrati izabrali parlamentarni oblik borbe. Vidi u: Isto.

Tablica 3. Osnovna obilježja socijalizma

<p>podruštvljenje</p>	<p>Socijalizam teži podruštvljenju (socijalizaciji) što je vidljivo i iz odnosa prema vlasništvu: smatraju da vlasništvo ne treba biti privatno, nego kolektivno, s obzirom da je kolektiv uložio napor u proizvodnju.³⁷² Ljudi nisu društvena bića samo zato što žive u kolektivu, nego i zbog toga što bez kolektiva nemaju mogućnost ostvariti se kao ljudi.³⁷³</p>
<p>kooperacija</p>	<p>Ravlić naglašava da, iako konzervativci i liberali konkurenciju smatraju prirodnom, za socijaliste ona nije zdrava jer stvara razdor među ljudima, čineći ih sebičnima i agresivnima. Nasuprot tome, socijalisti se zalažu za mutualizam (uzajamno pomaganje jednih drugima) kako bi društvo napredovalo. Zahvaljujući kooperaciji i zajedničkom radu, ljudi razvijaju empatiju, altruizam i moralne osjećaje što utječe i na ekonomske aspekte rada – jer se ljudi puno više trude. Upravo zato socijalisti podupiru „kooperativne pothvate, zadugarstvo, suodlučivanje, dioničarstvo zaposlenih, tvorničku samoupravu, oblike industrijske demokracije“.³⁷⁴</p>
<p>bratstvo</p>	<p>S obzirom da je u socijalizmu važno biti dijelom kolektiva (op. A. V. H.), nije neobično što socijalisti jedni druge nazivaju „braćom“ i „sestrama“, odnosno „drugovima“ (i „drugaricama“, op. A. V. H.), čime se upućuje na prijateljske odnose koji bi trebali pomoći u „zajedničkom radu za zajedničke ciljeve“.³⁷⁵</p>

³⁷² Pritom uočavamo razlike po pitanju toga što bi socijalisti učinili s privatnim vlasništvom. Dok bi ga marksisti i komunisti ukinuli, neki socijaldemokrati promišljaju o tzv. trećem putu „između politike državne redistribucije i neograničenog *laissez-faire* liberalizma“, pri čemu bi došlo do kompromisa između dviju ideja: socijalne pravde i tržišne učinkovitosti sustava privatnoga vlasništva. Vidi u: Ravlić: *Svjetovi ideologije: Uvod u političke ideologije*, str. 114.

³⁷³ Međutim, Sassoon dobro uočava da se socijalizam, koji daje prednost kolektivizmu naspram individualizmu, zapravo dovodi do proturječja. Tražeći jednakosti, između ostaloga i jednako pravo na izlazak na izbore, socijalizam se zapravo zalaže za individualizam – jer na izborima pojedinac (a ne kolektiv, op. A. V. H.) ubacuje svoj glasački listić. Usp. Ravlić: *Svjetovi ideologije: Uvod u političke ideologije*, str. 115.; Sasson, Donald: *Socijalizam u dvadesetom stoljeću: Povijesna refleksija*, u: *Političke ideologije*, uredio Michael Freedon, str. 81.

³⁷⁴ Ravlić: *Svjetovi ideologije: Uvod u političke ideologije*, str. 116.

³⁷⁵ Isto, str. 117.

<i>jednakost</i>	Bez obzira što su svjesni da ljudi nisu jednako sposobni, socijalisti žele ostvariti socijalnu jednakost kako bi svaki pojedinac (a ne samo onaj privilegirani) dobio šansu za jednake mogućnosti ³⁷⁶ i za uspostavu barem „minimalnog životnog standarda“ što je rezultiralo stvaranjem sindikata ³⁷⁷ .
<i>sloboda</i>	Iako je pitanje slobode važno svim socijalistima te podrazumijeva „autonomiju i samoostvarenje, razvijanje individualnih talenata i sposobnosti“, kako piše Ravlić, upravo se u njezinom shvaćanju vide najveće razlike (op. A. V. H.). Za anarhiste (liberterske socijaliste) sve polazi od apsolutne slobode pojedinca što je u potpunoj suprotnosti s bilo kakvim autoritetom, socijaldemokrati se zalažu za još veće slobode za sve ljude, a za marksiste i komuniste „biti slobodan“ znači osloboditi se kapitalizma i privatnoga vlasništva. ³⁷⁸

Povijest bilježi promjene kroz koje je socijalizam prolazio tijekom svojih dvaju stoljeća, stoga se danas u literaturi spominju njegovi sljedeći tipovi: (1) anarhizam ili liberterski socijalizam; (2) boljševički socijalizam ili komunizam te (3) socijaldemokracija ili demokratski socijalizam.³⁷⁹ Poznato je da su se svi tipovi afirmirali i u Hrvatskoj, kao i to da je za vrijeme druge Jugoslavije uspostavljen „jedn stranački komunistički sustav sa službenom ideologijom marksizma-lenjinizma“ što je značilo da je bilo zabranjeno višestranačje.³⁸⁰ Određene promjene dogodit će se 1948. nakon razlaza Tita i Staljina, nakon čega je moguće govoriti o *titoizmu*.³⁸¹

³⁷⁶ U vezi s tim, ponovno se javljaju razlike promatra li se jednakost iz perspektiva marksista i komunista ili socijaldemokrata. Prvi uočavaju da je problem nejednakosti povezan s postojanjem privatnoga vlasništva što je moguće riješiti samo prijelazom na kolektivno vlasništvo dok socijaldemokrati, posredstvom poreznoga sustava, žele preraspodjelu između bogatih i siromašnih. Vidi u: Ravlić: *Svjetozi ideologije: Uvod u političke ideologije*, str. 118.

³⁷⁷ Jednakosti bi se trebale odnositi na oba spola te uključivati pravo izlaska na izbore, zdravstvenu zaštitu i smanjivanje broja radnih sati u danu. To bi bilo moguće ostvariti samo ako se oduzmu kontrola i moć vladajućim klasama. Usp. Sassoon: *Socijalizam u dvadesetom stoljeću: Povijesna refleksija*, str. 81. i 83.

³⁷⁸ Usp. Ravlić: *Svjetozi ideologije: Uvod u političke ideologije*, str. 119-120.

³⁷⁹ Više o tome vidi u: Ravlić: *Političke ideologije: ideje, tipovi, akteri*, str. 66-76.

³⁸⁰ Isto, str. 76. i 79-80.

³⁸¹ Titoizmom označavamo politiku za vrijeme Tita, po kojoj se jugoslavenski socijalizam nastojao razlikovati od onog sovjetskog. Obilježja su politika nesvrstanosti, društveno samoupravljanje, tržišni socijalizam, nezavisna vanjska politika, itd. Međutim, to nikako ne znači da je liberalizacija bila u potpunosti ostvarena jer je Partija uvijek budno promatrala i kontrolirala sve što se zbiva u državi. Vidi u: Isto, str. 72. i 80.

Prema Lučiću, jugoslavenski su komunisti na primitivan način tumačili ideje Karla Marxa, no umjesto da stvore besklasno, stvorili su jednoklasno društvo – ono u kojem je Partija jedina bila u pravu te je društvu nametala svoju, univerzalnu istinu. Da bi ta iskonstruirana slika stvarnosti mogla opstati, partijski su dužnosnici morali imati monopol na javnu riječ, a to je bilo moguće isključivo apsolutnom kontrolom u društvu. Socijalistička je revolucija trebala iznjedrati „novog čovjeka“³⁸², a ukoliko je bilo potrebno „preodgojiti“ one koji su bili suprotnih stavova, komunisti su im rado priuštili i tu mogućnost (op. A. V. H.).

2.2.2.4. Nacionalizam

Izraz *nacionalizam* prvi je put upotrijebljen 1798. kada je Augustin Barruel, pišući o povijesti jakobinizma, napisao da je „nacionalizam izraz masonskoga duha“, a da su „oblikovanje nacija i zagovaranje ljubavi prema naciji zamijenili ljubav prema čovječanstvu te potaknuli egoizam i nasilje prema onima koji ne pripadaju njihovom carstvu“.³⁸³ Ravlić piše da nacionalizam nema bogato teorijsko uporište, no njegova je moć vidljiva u tome što se ljudi identificiraju kao pripadnici nacije što je ispunjeno kolektivnim emocijama (ljubavlju prema svojoj, a mržnjom prema tuđoj naciji). Dodaje i to da se njegova kameleonska narav (kao što ćemo kasnije vidjeti u slučaju populizma, op. A. V. H.) vidi u tome što ga je i fašizam iskoristio za svoje ciljeve.³⁸⁴ U nekome će trenutku nacionalizam prerasti u masovni pokret, ulazeći u sva područja ljudskoga djelovanja (političko, umjetničko, svakodnevno).³⁸⁵ Njegova su obilježja prikazana u **Tablici 4.**

Tablica 4. Osnovna obilježja nacionalizma

<i>nacija</i>	Nacija, koja nastaje narativnim postupcima (poput priča o nacionalnom podrijetlu, mitovima o začetnicima, itd.), ³⁸⁶ predstavlja
---------------	---

³⁸² Usp. Lučić: Uvod, u: *Bijela knjiga Stipe Šuvara: Originalni dokument Centra CK SKH za informiranje i propagandu od 21. ožujka 1984.*, str. 7-9.

³⁸³ Ravlić: *Političke ideologije: ideje, tipovi, akteri*, str. 83-84.

³⁸⁴ Isto, str. 83.

³⁸⁵ Isto, str. 84.

³⁸⁶ Kramarić: *Nacija. Ideologija. Povijest*, str. 192.

	<p>jezgru nacionalizma.³⁸⁷ Pojam se u srednjem vijeku odnosio na male zavičajne grupe ili ekipe (no kasnije će promijeniti značenje, op. A. V. H.).³⁸⁸ Unatoč današnjim brojnim definicijama, nacija podrazumijeva društvenu zajednicu čiji su članovi povezani podrijetlom, prošlošću, jezikom, religijom, običajima, kulturom, itd.³⁸⁹ Friedrich Meinecke, njemački povjesničar, jasno razlikuje dva modela nacije: <i>Kulturnation</i> (u značenju: kulturna zajednica) te <i>Staatnation</i> (u značenju: politička nacija).³⁹⁰ Anthony D. Smith slično ukazuje da se naciju može definirati kao: zajednicu ljudi koji poštuju iste zakone i institucije (zapadni ili građansko-teritorijalni model nacije) te zajednicu ljudi iste kulturne tradicije i podrijetla (istočni ili etnički model nacije).³⁹¹</p>
nacionalni identitet	<p>Ravlić ukazuje na to da postojanje dvostrukih modela nacije uzrokuje dvostruko shvaćanje nacionalnog identiteta: ako se naciju shvaća kao zajednicu građana, riječ je o teritorijalno-političkom identitetu, a ako pod nacijom podrazumijevamo etničku i kulturnu zajednicu, onda govorimo o etničkom identitetu. Isto tako, moguće je uočiti razliku „u shvaćanju osjećaja privrženosti naciji, koji se u hrvatskom jeziku imenuje dvama izrazima – <i>domoljublje (patriotizam)</i> i <i>rodoljublje</i> – koji se najčešće promatraju kao sinonimi, no postoji razlika.³⁹²</p>
nacionalna država	<p>Jedan je od ciljeva nacionalizma, kako piše Ravlić, uspostavljanje nacionalne države što je u vezi sa „težnjom za ostvarenjem nacionalne volje u vlastitoj državi“. Da bi se ostvarila, nacionalna država mora proći proces nacionalne unifikacije (stvoriti državu od različitih</p>

³⁸⁷ Ravlić: *Svjetozi ideologije: Uvod u političke ideologije*, str. 163.

³⁸⁸ Von Bredow, Wilfried: Nacija/Nacionalna država/Nacionalizam, u: *Politološki rječnik: Država i politika*, str. 234.

³⁸⁹ Nacija, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/nacija> (pristup: 17. 11. 2024.)

³⁹⁰ Ravlić: *Svjetozi ideologije: Uvod u političke ideologije*, str. 163.

³⁹¹ Isto, str. 163-134.

³⁹² Kako navodi Ravlić, „rodoljublje znači privrženost naciji kao etničkoj grupi za koju se vjeruje da potječe od zajedničkih predaka (isti rod, ista loza). Domoljublje znači privrženost naciji kao političkoj zajednici, stjecanje teritorijaliziranoga tipa identiteta“. Vidi u: Isto, str. 166-167.

	etničkih grupa) te steći nacionalnu nezavisnost (pri čemu uspostavlja kontrolu nad samom sobom). ³⁹³
<i>nacionalna granica</i>	Nacionalizam nastoji razdvojiti naciju od okoline kako bi se samostalno razvijala što znači da se on želi ograničiti državom.; međutim, ako se država mora podudarati s nacijom u kontekstu etničke zajednice, onda dolazi do prekoračenja svih granica – prema unutra i prema van. ³⁹⁴

Moguće je govoriti o čak pet tipova nacionalizma, a to su: (1) liberalni nacionalizam; (2) konzervativni nacionalizam; (3) integralni nacionalizam; (4) imperijalistički nacionalizam i (5) antikolonijalni nacionalizam.³⁹⁵ Pritom je važno naglasiti da je, od svih ideologija, u Hrvatskoj oduvijek bio najutjecajniji upravo nacionalizam što Ravlić opravdava zavisnim položajem hrvatske nacije i time da je nacionalizam bio

*ideološki oblik poticanja ekonomske i političke modernizacije i transformacije hrvatskog društva, oslobođenja od strane vlasti i uspostavljanja vlastite nacionalne države te integracije dijelova nacije koje su imale odvojeni razvoj u jedinstveni korpus i objedinjavanja s maticom onih dijelova koji su bili pod dominacijom drugih država. Zato je on zadobivao različite oblike u različitim povijesnim razdobljima, ovisno o dominantnim ekonomskim i političkim konstelacijama te o političkim snagama koje su ga zastupale, o njihovim temeljnim idejama i vrijednostima, odnosno ideološkim uporištima.*³⁹⁶

Liberalni nacionalizam nakratko je bio prisutan za vrijeme hrvatskoga proljeća, zahvaljujući djelovanju Vlade Gotovca i HSLS-a; konzervativni liberalizam postojao je istovremeno s komunizmom, predstavljajući „tihu oporbu“, dok su se integralni liberalizam (koji je hrvatski narod, po uzoru na Antu Starčevića smatrao gotovo božanskim) i ekspanzionistički (imperijalistički) nacionalizam sljubili s mitologizacijom hrvatskoga naroda i države u NDH,

³⁹³ Usp. Ravlić: *Svjetovi ideologije: Uvod u političke ideologije*, str. 167-168.

³⁹⁴ Ako nacionalizam iznutra teži homogenizaciji i nacionalnoj čistoći, jasno je da se onda isključuje sve što je različito i da pritom ne postoji demokracija. Isto tako, ako nacionalizam želi izaći van svojih granica, više se ne može govoriti o državi, nego o imperiju. Usp. Isto, str. 168-169.

³⁹⁵ Više o tome vidi u: Ravlić: *Političke ideologije: ideje, tipovi, akteri*, str. 87-92.

³⁹⁶ Isto, str. 93.

proganjajući sve one koji su za njih predstavljali „Druge“.³⁹⁷ Po progonima Drugih i mitomaniji ipak je najpoznatiji fašizam o kojemu pišemo u idućem potpoglavlju.

2.2.2.5. *Fašizam*

Naziv ove ideologije zapravo je izvedenica talijanske riječi *fascio*, u značenju: savez, iako bi se izraz doslovno mogao prevesti kao snop(ovlje),³⁹⁸ odnosno „svežanj pruća sa sjekirom u sredini“ koji je u antičkom Rimu simbolizirao vrhovnu vlast³⁹⁹. Iako se njegov postanak smješta u vrijeme nakon Prvog svjetskog rata, poznato je da je Benito Mussolini iskoristio naziv još 1915. za svoje militantne jedinice koje su se nastojale izboriti za ratovanje na strani Antante.⁴⁰⁰ Naime, upravo je 1915. Italija izdajnički prešla na stranu tog vojno-političkog saveza, iako je dotad bila članica Trojnog saveza. Razlozi se kriju u *Londonskom ugovoru* kojim je Antanta potajno obećala Italiji, između ostalog, i značajan dio hrvatske obale (op. A. V. H.)! Nakon rata, Mussolini je osnovao borbene saveze (*fasci di combattimento*) čiji su članovi *fašisti*, ekstremna desnica, bili osobito nasilni prema socijalistima, komunistima, slavenskim narodima, odnosno manjinama sa sjeveroistoka Italije te pripadnicima Katoličke narodne stranke (*Popolari*).⁴⁰¹ Nakon uspješnoga marša na Rim 1922., Mussolini postaje predsjednik talijanske vlade te službeno uspostavlja fašistički totalitarni poredak koji je postojao do 1943.⁴⁰² Iako se *fašizam* u svakodnevnom govoru često povezuje s isključivo Mussolinijem, on se zapravo javlja u nekoliko oblika, kao što su npr. talijanski fašizam, njemački nacionalsocijalizam (skraćeno: nacizam, op. A. V. H.), itd.⁴⁰³ Pritom se mogu uočiti njegova temeljna obilježja koja smo prikazali u **Tablici 5**.

---

³⁹⁷ Ravlić: *Političke ideologije: ideje, tipovi, akteri*, str. 93-96.

³⁹⁸ Wippermann, Wolfgang: Fašizam/Teorije fašizma, u: *Politološki rječnik: Država i politika*, str. 71.

³⁹⁹ Ravlić: *Političke ideologije: ideje, tipovi, akteri*, str. 97.

⁴⁰⁰ Fašizam, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://enciklopedija.hr/clanak/fasizam> (pristup: 20. 12. 2024.)

⁴⁰¹ Usp. Wippermann: Fašizam/Teorije fašizma, str. 71.; Fašizam, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://enciklopedija.hr/clanak/fasizam> (pristup: 20. 12. 2024.)

⁴⁰² Usp. Ravlić: *Političke ideologije: ideje, tipovi, akteri*, str. 97.; Wippermann: Fašizam/Teorije fašizma, str. 71.

⁴⁰³ „Štoviše, smatra se da je njemački nacionalsocijalizam potpuni i dovršeni oblik fašizma.“ Vidi u: Ravlić: *Političke ideologije: ideje, tipovi, akteri*, str. 97.

Tablica 5. Osnovna obilježja fašizma

antiracionalizam	Ravlić napominje da se, za razliku od liberala i socijalista koji nastoje razumjeti svijet putem razuma, fašisti okreću antiracionalizmu, uz koje su vezani osjećaji, instinkt i volja. Pritom teorijsku podlogu fašizmu daju Nietzsche, Freud i Sorel – prvi ističe snažne emocije i volju za moći, za drugoga su značajne neracionalne strasti i instinkti, a posljednji govori o ulozi političkih mitova koji utječu i potiču emocije i djelovanje. ⁴⁰⁴
revolucija	U težnji za preuređenjem svijeta na svoj način, fašizam zagovara kulturnu i moralnu revoluciju (npr. Mussolini je spominjao „revoluciju svijesti“, a Hitler „njemačku revoluciju“), kojom će nastati „fašistički čovjek“, herojski muškarac koji bi bio spreman poginuti za svoju rasu i naciju. ⁴⁰⁵
borba	Da bi se svijet promijenio, potrebna je stalna borba, pri čemu fašisti pronalaze uzor u spartanskoj disciplini, borbenosti i stalnoj spremnosti na rat. ⁴⁰⁶ U skladu s tim, ali i socijalnim darvinizmom, naglasak je ne samo na prirodnoj selekciji i opstanku onih najsposobnijih nego i uklanjanju najslabijih. ⁴⁰⁷
teror	Fašisti pribjegavaju teroru kao temeljnoj metodi u postizanju svoje ideologije, nasilno odstranjujući sve razlike i zadirući u etničko, rasno, spolno, vjersko, kulturno, političko, itd., kako bi nacija bila „čista“. ⁴⁰⁸ S obzirom da se time miješaju u privatni život pojedinca koji gubi pravo na privatnost, pojedinci se pretvaraju u usamljene i izolirane

⁴⁰⁴ Ravlić: *Svjetozi ideologije: Uvod u političke ideologije*, str. 200.

Time se fašizam upustio u „sveobuhvatnu reviziju ključnih vrijednosti humanističkog, racionalističkog i optimističkog naslijeđa prosvjetiteljstva“. Vidi u: Sternhell, Zeev: *Fašizam: Refleksije o sudbini ideja u povijesti dvadesetog stoljeća*, u: *Političke ideologije*, str. 138.

⁴⁰⁵ Usp. Ravlić: *Svjetozi ideologije: Uvod u političke ideologije*, str. 201-202.

⁴⁰⁶ Talijanski fašisti djeluju pod geslom „vjerovati, pokoravati se, boriti se“. Vidi u: Isto, str. 202.

⁴⁰⁷ U vezi s tim, fašisti ne njeguju humanističke vrijednosti poput empatije, brige i pomoći, nego naprotiv prisilno steriliziraju i uklanjaju one koje smatraju „neispravnima“. S druge strane, u svojim programima potiču selektivno rađanje. Vidi u: Isto, str. 202-203.

⁴⁰⁸ Za krize u državi okrivljuje ne samo pripadnike nacionalnih manjina nego i one koji su nepoželjne seksualne orijentacije (homoseksualci i lezbijke), pri čemu ne kriju svoju homofobiju. Vidi u: Isto, str. 203.

	ljude koji više nisu povezani jedni s drugima, no i dalje su ujedinjeni Vođom, Pokretom i Državom. ⁴⁰⁹
zajednica	Tvorci fašizma, za koje je on bio „izum genija“, smatrali su da će ostvariti svoje ciljeve budu li društvo promatrali kao jedinstveni entitet čije je kulturno, organsko i biološko jedinstvo potrebno obnoviti. ⁴¹⁰ Zato Ravlić piše da je to društvo, odnosno ta zajednica iznad pojedinca, ima ga pravo podrediti svojoj volji te simbolizira skladan poredak. Iz nje prirodno proizlazi „zaokupljenost nacionalnim jedinstvom i kult discipline“ što se očituje i željom pojedinca da je čuva, uzdiže i sudjeluje u njoj jer je tako dio nje. ⁴¹¹
nejednakost	Iako fašistička ideologija uključuje određenu solidarnost, utemeljenu „na zajedničkoj vezanosti za ideale naroda (<i>Volk</i>) ili nacije (države)“, ne može se govoriti o jednakosti jer postoje stroga hijerarhija i kult vrhovnog vođe, nadčovjeka. ⁴¹² Prema tome, na čelu je države vođa, ispod njega su, u hijerarhijskom smislu, malobrojni elitni heroji, a na kraju slijedi masa koja se mora pokoravati svom vođi. ⁴¹³ U konačnici, uspostavom fašističke vlasti nisu nestale društvene i ekonomske nejednakosti i nepravde. ⁴¹⁴

⁴⁰⁹ Ravlić: *Svjetovi ideologije: Uvod u političke ideologije*, str. 203-204.

⁴¹⁰ Sternhell: *Fašizam: Refleksije o sudbini ideja u povijesti dvadesetog stoljeća*, str. 153.

⁴¹¹ Sudjelovanje u zajednici nastojalo se ostvariti kroz parade, mitinge i plebiscite što je „karnevalizacija i estetizacija politike“. Vidi u: Ravlić: *Svjetovi ideologije: Uvod u političke ideologije*, str. 204.

O tome piše i Sternhell:

Fašistička pobuna osjećaja i instinkata, energije, volje i primarnih sila, ta potraga za novim vrijednostima koje mogu osigurati integritet zajednice, to odbacivanje materijalizma, uzbuđivali su, impresionirali i utjecali na mnoge Europljane. Njih je služiti društvu, a istovremeno biti jedno s njim, identificirati vlastite interese s onima nacije, štovati kult herojskih vrijednosti zajednice, kao način sudjelovanja u životu zajednice zadovoljavalo puno više od pukog ubacivanja glasačkog listića u kutiju. Za cijelu tu generaciju, širenje fašizma Europom bio je dokaz da se kultura može zasnivati na duhu skupine, a ne na privilegijama stečenim rođenjem i bogatstvom. Rat protiv „buržujskog duha“, suprotstavljenog duhu zajednice, bio je fundamentalni aspekt fašističkog iskušenja.

Vidi u: Sternhell: *Fašizam: Refleksije o sudbini ideja u povijesti dvadesetog stoljeća*, str. 154-155.

⁴¹² Ravlić: *Svjetovi ideologije: Uvod u političke ideologije*, str. 205.

⁴¹³ Isto.

⁴¹⁴ Sternhell: *Fašizam: Refleksije o sudbini ideja u povijesti dvadesetog stoljeća*, str. 162.

vođa	Vođa se, ovisno o državi u kojoj je dominirao fašizam (op. A. V. H.), naziva sljedećim imenima: <i>Duce, Führer, Poglavnik</i> , a on je ekvivalentan naciji i domovini te ima neograničenu moć. ⁴¹⁵
rasizam	Nejednakost se ne odnosi samo na pojedince, nego na rase, pri čemu jedni (npr. Talijani ili Nijemci, op. A. V. H.) trebaju biti gospodari, a drugi sluge (slavenski narodi, op. A. V. H.), s obzirom da jedni stvaraju, a drugi razaraju. ⁴¹⁶ Za Židove imaju poseban plan – ubiti ih. U tom je smislu za fašizam specifičan antisemitizam. ⁴¹⁷ Rasna politika ima početke u Njemačkoj, no kasnije će se javiti i u Italiji te Japanu. ⁴¹⁸
nacionalizam	Nacionalizam se temelji na vjerovanju u dominaciju vlastite nacije koja ima prava nametnuti se svim drugim nacijama jer je arijevska (u slučaju Njemačke) ili nacionalno velika i izuzetna (u slučaju Italije). ⁴¹⁹

Četiri su temeljna tipa fašizma: (1) talijanski fašizam; (2) nacionalsocijalizam (nacizam); (3) frankizam te (4) neofašizam.⁴²⁰ Nažalost, ni Hrvatska nije bila pošteđena ove ideologije koja bilježi veliki utjecaj. Primjerice, u Splitu je 1921. nastala Orjuna (Organizacija jugoslavenskih nacionalista) koja je, u programskom smislu („vjera u korporativnu državu, uklanjanje parlamentarne demokracije, militantno antihrvatstvo, antikomunizam, mržnja prema 'židovskom' kapitalu“) imala itekako fašistička obilježja.⁴²¹

⁴¹⁵ Kako autoritet vođe ne bi postao upitan (op. A. V. H.), fašisti žele ukinuti moguće izbore, stranke, parlamente i ostvariti fašističku diktaturu. Usp. Ravlić: *Svjetozi ideologije: Uvod u političke ideologije*, str. 205-206.

⁴¹⁶ Prema Rosenbergu, kojega se smatra ocem njemačkoga fašizma, Bog je stvorio rase, učinivši njemačke arijevece superiornima svima drugima. Na samome su dnu Židovi dok su između tih dviju rasa *Untermenschen*, crnci čija je sudbina biti robovi i Slaveni koji nisu u stanju promišljati na višoj razini. Vidi u: Isto, str. 206.

⁴¹⁷ S obzirom da je emancipacija Židova bila značajna za prosvjetiteljstvo, ovo je bio još jedan način na koji su se fašisti pobunili protiv tekovina prosvjetiteljstva. Usp. Sternhell: *Fašizam: Refleksije o sudbini ideja u povijesti dvadesetog stoljeća*, str. 149.

⁴¹⁸ Ravlić: *Svjetozi ideologije: Uvod u političke ideologije*, str. 206.

⁴¹⁹ Isto, str. 207.

⁴²⁰ Više o tome vidi u: Ravlić: *Političke ideologije: ideje, tipovi, akteri*, str. 103-110.

⁴²¹ Isto, str. 110.

Orjunu je nadmašio ustaški pokret 1930-ih koji je predstavljao kombinaciju radikalnog integralnog nacionalizma, fašizma te je bio pod izrazitim utjecajem Mussolinija i Hitlera.⁴²² Ante Pavelić samoga sebe naziva Poglavnikom, osniva logore u kojima će ustaše prolaziti obuku te organizira atentate i diverzije, ističući da će se nova država uspostaviti zahvaljujući „nožu, revolveru, bombi i paklenom stroju“.⁴²³ U *Načelima ustaškog pokreta* (1933.) ističe se težnja etničkoj homogenosti hrvatske države, hvali se hrvatski narod koji je poseban, izniman i izuzetno sposoban, za razliku od Srba i Roma, prema kojima se ne skriva mržnja.⁴²⁴ Međutim, Pavelić koju godinu kasnije piše elaborat *Hrvatsko pitanje* u kojemu više nisu samo Srbi, slobodni zidari i komunisti neprijatelji naroda nego im dodaje i Židove (iako su Srbi i dalje glavni neprijatelji).⁴²⁵ Zahvaljujući rasnim zakonima jedino je Hrvatima dano pravo na državljanstvo dok je to onemogućeno onima koji nisu arijevcima; naravno, Hrvati jesu.⁴²⁶

Ustaše su, pod utjecajem svojih njemačkih i talijanskih pokrovitelja, također njegovali kult vođe, kult zemlje i seljaštva, patrijarhalnu obitelj, a osnivanje brojnih političkih organizacija zasigurno je trebalo pridonijeti stvaranju „novog hrvatskog čovjeka“.⁴²⁷ Međutim, kao i Nijemci i Talijani, i ustaše su izgubili u Drugom svjetskom ratu, nakon kojega slijedi promjena režima i mijenjaju se uloge – dojučerašnji egzekutori postaju oni koje uklanjaju neki drugi.

---

⁴²² Ravlić: *Političke ideologije: ideje, tipovi, akteri*, str. 111.

⁴²³ Poglavnik zbog svojih postupaka ne odgovara baš nikome, već „samo povijesti i svojoj savjesti“, pri čemu su mu svi ostali podređeni. Vidi u: Isto, str. 112-113.

⁴²⁴ Isto, str. 112. i 114.

⁴²⁵ Ustaški su se ideolozi prema Srbima odnosili rasistički, govoreći da imaju azijsko i cigansko podrijetlo, ističući fizički izgled u vidu crne kose i tamnije puti. Osim toga, Srbe su smatrali glavnim hrvatskim neprijateljima i onima koji ne pripadaju Hrvatskoj, stoga ondje ne smiju živjeti (jer su ili dovedeni ili su došli kako bi osvojili Hrvatsku). S obzirom da su u monarhijskoj Jugoslaviji stradali brojni Hrvati zbog beogradske politike, Srbi moraju biti kolektivno odgovorni za ondašnju sudbinu Hrvata. Vidi u: Isto, str. 113-114.

⁴²⁶ Kako bi se uklonilo one koji nemaju arijevske podrijetlo, ali i političke neistomišljenike, osnivaju se koncentracijski logori. Vidi u: Isto, str. 113.

Razumijemo često neizbježnu potrebu prilagođavanja trenutnim okolnostima, no nikako ne uspijevamo dokučiti kako je moguće da su ustaše smatrali da su i Hrvati arijevcima kada su njemački nacionalsocijalisti jasno istaknuli da su jedino Nijemci tog podrijetla dok su slavenski narodi (među kojima i Hrvati) stvoreni da budu sluge Nijemcima. Doduše, u NDH Hrvati i jesu bili sluge jer je ta država bila marionetska tvorevina nacističke Njemačke koja je nakon bombardiranja Beograda 6. travnja 1941. podredila tadašnju Banovinu Hrvatsku svojoj vlasti i izabrala čovjeka iz Hrvatske koji će služiti Nijemcima (pritom Ante Pavelić čak nije bio prvi izbor!) (op. A. V. H.).

⁴²⁷ Primjerice, nastaju: Glavni savez staliških postrojbi, Ustaška mladež, Ustaška ženska loza, itd. Vidi u: Ravlić: *Političke ideologije: ideje, tipovi, akteri*, str. 113.

2.2.2.6. *Feminizam*

Feminizam je također jedna od modernijih ideologija, iako je njegova ideja ravnopravnosti žena i muškaraca stara nekoliko stoljeća.⁴²⁸ Smatra se da je pojam *féminisme* (iz 1830-ih) prvi upotrijebio Charles Fourier, za kojega je „stupanj oslobođenja žena mjerilo oslobođenja društva u cjelini“, kako piše Ravlić. Feminizam, inače blizak ženskom pokretu, težio je boljem položaju žena u društvu pa nije neobično što su 1848. dvije Amerikanke Elizabeth Cady Stanton i Lucretia Mott deklaracijom zahtijevale građanska prava za žene (s obzirom da su dotad samo muškarci imali građanska prava).⁴²⁹

Nešto kasnije Stanton i Susan Brownell Anthony osnovale su *Nacionalnu udrugu za žensko pravo glasa* (1869.), društvo, koje će s *Američkom udrugom za žensko pravo glasa*, osnivačice Lucy Stone prijeći u *Nacionalnu američku udrugu za žensko pravo glasa* (1890.),⁴³⁰ odnosno nastaju sufražetkinje. Nakon nastanka *Ženskog društvenog i političkog saveza (WSPU)* (1903.), osnivačice Emmeline Pankhurst i njezine tri kćeri kreću u radikalnu borbu koja je uključivala „paljenje crkava i drugih simboličkih zgrada, razbijanje prozora na zgradi vlade, uništavanje umjetničkih djela u javnim galerijama“, kao i štrajkove glađu.⁴³¹ Oko 1970-ih ovim se teatralnim postupcima pridružuju i veliki prosvjedi, marševi te drugi oblici građanskoga neposluha.⁴³²

Feminizam je imao tri vala (krajem 19. stoljeća, 1960-ih i 1990-ih),⁴³³ no postoje karakteristična obilježja koja smo prikazali **Tablicom 6.**

---

⁴²⁸ Dovoljno je vidjeti sljedeće naslove: *Grad žena* (Christine de Pisan, 1405.), *Neke misli o braku* (Mary Astell, 1700.), *Deklaracija o pravima žene i građanke* (Olympe de Gouges, 1791.), *Obrana ženskih prava* (Mary Wollstonecraft, 1792.), *Žalba polovice ljudskog roda, žena, protiv pretenzija druge polovice, muškaraca* (William Thompson, 1825.), *Žensko pravo glasa* (Harriet Taylor, 1851.), *Podređenost žena* (John Stuart Mill, 1869.). Vidi u: Ravlić: *Političke ideologije: ideje, tipovi, akteri*, str. 115.

⁴²⁹ Isto.

⁴³⁰ Suфраžetkinje, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/sufrazetkinje> (pristup: 30. 11. 2024.)

⁴³¹ Ravlić: *Političke ideologije: ideje, tipovi, akteri*, str. 116.

⁴³² Coole, Diana: Niti i pletenice, ili nezavršen projekt? Feminizam u dvadesetom stoljeću, u: *Političke ideologije*, str. 243.

⁴³³ Ravlić: *Političke ideologije: ideje, tipovi, akteri*, str. 116-117.

Tablica 6. Osnovna obilježja feminizma

<p><i>rodna jednakost</i></p>	<p>Temeljni je cilj feminizma postići rodnu jednakost, pri čemu je naglasak na pojmu rod (<i>gender</i>), za razliku od pojma spol (<i>sex</i>) koji označava biološke karakteristike po kojima se muškarci razlikuju od žena.⁴³⁴ Feministice kritiziraju nejednakost koja se temelji na razlikama između žena i muškaraca, na temelju kojih se ženama predodređuje uloga majke i kućanice te smatraju da te razlike ne smiju utjecati na žene na socijalni, ekonomski ili politički način.⁴³⁵ Naime, u povijesti se smatralo da su žene, za razliku od muškaraca, intelektualno inferiorne, stoga ih se držalo podalje od javnoga života, uskraćivanjem prava poput odlaska na izbore, školovanja, skrbništva nad djecom ili bilo kojeg oblika neovisnosti.⁴³⁶</p>
<p><i>spolna dominacija</i></p>	<p>Prema Ravliću, u teoriji feminizma često se piše o „ugnjjetavanju, diskriminaciji i podređenosti žene“ koje, zahvaljujući svom spolu, doživljavaju socijalnu nepravdu. Pritom se uočava različit pristup toj tematici, ovisno o tome je li riječ o liberalnom, socijalističkom ili radikalnom feminizmu.⁴³⁷ Za feministice spolne razlike nisu prirodne, nego su političke što znači da jedna skupina ljudi (muškarci, op. A. V. H.) dominira drugom skupinom (žene, op. A. V. H.).⁴³⁸ Racionalno i pravedno društvo može se razviti samo ako se prevladaju spolne nejednakosti.⁴³⁹</p>
<p><i>oslobođenje žene</i></p>	<p>Zbog rodne nejednakosti i spolne dominacije (u korist muškaraca, op. A. V. H.), feministički je cilj osloboditi žene što bi značilo prekinuti</p>

⁴³⁴ Ravlić: *Svjetozi ideologije: Uvod u političke ideologije*, str. 237.

⁴³⁵ Isto.

⁴³⁶ Feminizam, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/feminizam> (pristup: 3. 11. 2024.)

⁴³⁷ Primjerice, liberalni feminizam nepravdu prema ženama vidi kroz „muško ograničavanje prava žena u poslu i politici“. Socijalistički feministi krivca prepoznaju u kapitalističkoj klasnoj dominaciji, a radikalni feministi govore o spolnom ugnjetavanju. Vidi u: Ravlić: *Svjetozi ideologije: Uvod u političke ideologije*, str. 238.

⁴³⁸ Isto, str. 239.

⁴³⁹ Coole: Niti i pletenice, ili nezavršen projekt? Feminizam u dvadesetom stoljeću, u: *Političke ideologije*, str. 225.

	spolno ugnjetavanje te dobiti kontrolu „nad svojim tijelom i životom“. ⁴⁴⁰
--	---

Poznata su tri temeljna tipa feminizma: (1) liberalni feminizam; (2) socijalistički feminizam i (3) radikalni feminizam,⁴⁴¹ no nas zanima kakva je bila situacija u Hrvatskoj, u vrijeme druge Jugoslavije. Činjenica je da, usprkos otporima koje je feminizam doživljavao u brojnim državama, Jugoslavija je ipak bila tolerantnija prema feminističkim idejama jer su bile dijelom komunističke ideologije (postojala je i Antifašistička fronta žena) pa su Jugoslavenke imale veća prava od npr. Amerikanki i žena iz zapadnoeuropskih država.⁴⁴²

2.2.2.7. *Ekologizam*

U ideološkom smislu, ekologizam je „relativno novija pojava“⁴⁴³, iako su ideje o suglasju s prirodom, kako piše Ravlić, potekle iz filozofije stare kineske, indijske i grčke civilizacije. Iako je pojava tvornica u 19. stoljeću ljudima donijela nova radna mjesta, zbog čega su mnogi sa sela prešli u gradove (op. A. V. H.), zagovornici ekologizma usprotivili su se i industrijalizaciji i urbanizaciji, težeći povratku prirodi i ruralnom životu⁴⁴⁴. Ipak, pojam *ekologizam* promatrat će se u kontekstu ideologije tek od 1970-ih, kada se počne inzistirati na tome da su ljudi „dio prirode, a ne gospodari svijeta“.⁴⁴⁵ Ekolozi smatraju da je priroda temelj svega i da su ljudi obvezni brinuti

⁴⁴⁰ Ravlić ističe da se kontrola nad tijelom, za mnoge feministe, odnosi na reproduktivnu slobodu, odnosno pravo žene na odluku želi li ili ne želi imati djecu jer o ženinom tijelu može i smije odlučivati jedino žena. Vidi u: Ravlić: *Svjetovi ideologije: Uvod u političke ideologije*, str. 241.

⁴⁴¹ Više o tome vidi u: Ravlić: *Političke ideologije: ideje, tipovi, akteri*, str. 121-128.

⁴⁴² To je vidljivo iz sljedećega citata:

Zato se rezultati emancipacije žena u Jugoslaviji – pravna i politička jednakost, pristup obrazovanju, zaposlenost, profesionalna afirmacija, prava iz rada i upravljanja, mogu tek dijelom pripisati ženskom pokretu i feminizmu, a većim dijelom proizlaze iz komunizma i socijalističkog sustava.

Usp. Isto, str. 129.

⁴⁴³ Meadowcroft, James: Političke perspektive zelenih u osvjet dvedesetprvog stoljeća, u: *Političke ideologije*, str. 247.

⁴⁴⁴ Ravlić: *Političke ideologije: ideje, tipovi, akteri*, str. 133.

⁴⁴⁵ Isto, str. 135.

o planetu kako bi svi imali sigurnu budućnost.⁴⁴⁶ Naravno, kao ideologija, ekologizam ima određena obilježja koja su prikazana u **Tablici 7**.

Tablica 7. Osnovna obilježja ekologizma

<i>ekologija</i>	U političkoj je ekologiji naglasak na odnosu između ekologije i politike, pri čemu priroda regulira ponašanje čovjeka. ⁴⁴⁷ Naime, čovjeku je zabranjeno izazvati ekološku krizu jer bi time doveo u pitanje opstanak planeta. ⁴⁴⁸ Dakle, u središtu je ekologizma „duboka zaokupljenost odnosom između ljudi i prirode“ ⁴⁴⁹ jer čovjek i društvo ne mogu postojati bez prirode. ⁴⁵⁰
<i>holizam</i>	Za zagovornike ekologizma, svijet se ne može promatrati kroz svoje dijelove, nego se može razumjeti jedino kao cjelina koja je važnija od pojedinih dijelova. ⁴⁵¹
<i>antiindustrijalizam</i>	Da bi ljudska vrsta sačuvala prirodu, nužno je suprotstaviti se industrijalizmu koji je „pretvorio planet u sirovinu za zadovoljenje potrošnje i proizvodnje koje ne služe samo za životne potrebe nego pobuđuju želje čije zadovoljenje zahtijeva sve veću potrošnju“. ⁴⁵² Dakle, industrijsko je društvo u potpunosti unazadilo prirodu. ⁴⁵³
<i>održivi razvoj</i>	Jedan je od elemenata ekologizma i održivi razvoj koji bi trebao omogućiti zadovoljavanje potrebe čovječanstva, ali bez uništavanja

⁴⁴⁶ Ekolozi su zabrinuti zbog onečišćenja atmosfere čemu doprinose brojne industrije, zbog uništavanja flore i faune, a još za vrijeme Hladnoga rata opasnost je predstavljalo i nuklearno naoružanje. Vidi u: Ravlić: *Političke ideologije: ideje, tipovi, akteri*, str. 134-135.

⁴⁴⁷ Ravlić: *Svjetozi ideologije: Uvod u političke ideologije*, str. 273-274.

⁴⁴⁸ Isto, str. 274.

⁴⁴⁹ Meadowcroft: *Političke perspektive zelenih u osvjet dvadesetprvog stoljeća*, str. 248.

⁴⁵⁰ Glasgow, Manfred; Huckle, Jochen; Oschlies, Wolf: *Ekološka politika*, u: *Politološki rječnik: Država i politika*, str. 42.

⁴⁵¹ Ravlić: *Svjetozi ideologije: Uvod u političke ideologije*, str. 275.

⁴⁵² Isto, str. 276.

⁴⁵³ Meadowcroft: *Političke perspektive zelenih u osvjet dvadesetprvog stoljeća*, str. 249.

	ekosustava, a da bi se to ostvarilo, potrebno je promišljati o prirodi na novi način. ⁴⁵⁴
<i>decentralizacija</i>	Riječ je o poticanju lokalnih zajednica da vlastitim resursima zadovoljavaju svoje potrebe. ⁴⁵⁵

Ravlić navodi nekoliko tipova ekologizma: (1) konzervativni ekologizam; (2) pragmatični ekologizam i (3) radikalni ekologizam, sa svojim podtipovima: a) socijalistički ekologizam (ekosocijalizam); b) anarhoekologizam (ekoanarhizam) i c) dubinska ekologija. Jasno je da je i Hrvatska upoznala ovu ideologiju, ali kako se to dogodilo tek 1990-ih⁴⁵⁶, nije relevantno za ovaj doktorski rad.

2.2.2.8.   *Religijski fundamentalizam*

Za razliku od prethodnih sedam ideologija koje nastaju u Europi, a potom se šire na neke dijelove svijeta, kolijevka religijskoga fundamentalizma jest u Americi i na Bliskom istoku.⁴⁵⁷ Pojam potječe od latinske riječi *fundamentum*, u značenju: temelj ili osnova.⁴⁵⁸ U današnje je vrijeme riječ o neutralnom nazivu za konkretnu ideologiju koja teži povratku temeljima kršćanske, islamske ili židovske religije te njihovim dogmama, pri čemu se svete knjige pojedine religije smatraju nepogrešivima.⁴⁵⁹ Smatra se da se fundamentalizam pojavio istovremeno „s gubitkom vjere u europski napredak“ tijekom 1970-ih.⁴⁶⁰ Dok ostale ideologije, u većini slučajeva, u središte

⁴⁵⁴ Tako bi ideja održivog razvoja podrazumijevala

promjenu ukupne dosadašnje razvojne paradigme, napuštanje ekonomskog rasta i bogatstva kao cilja i orijentaciju prema razvoju zdravijih, ravnopravnijih i životno ispunjenih ljudi. Održivi razvoj zahtijeva promjenu životnog stila, svakodnevnih individualnih navika i ponašanja.

Vidi u: Ravlić: *Svjetovi ideologije: Uvod u političke ideologije*, str. 278-279.

⁴⁵⁵ Isto, str. 279.

⁴⁵⁶ Usp. Ravlić: *Političke ideologije: ideje, tipovi, akteri*, str. 140-149.

⁴⁵⁷ Isto, str. 153.

⁴⁵⁸ Fundamentalizam, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/fundamentalizam> (pristup: 3. 11. 2024.)

⁴⁵⁹ Ravlić: *Političke ideologije: ideje, tipovi, akteri*, str. 154.

⁴⁶⁰ Meyer, Thomas: Fundamentalizam, u: *Politološki rječnik: Država i politika*, str. 81.

stavljaju i polaze od čovjeka, za religijski je fundamentalizam karakteristično da je u središtu svega Bog.⁴⁶¹ Pogledajmo koja su obilježja ove ideologije u **Tablici 8.**

Tablica 8. Osnovna obilježja religijskoga fundamentalizma

religija	U temelju fundamentalizma nalazi se religija koja se postavlja iznad svjetovnog, istovremeno donoseći odgovore na sva pitanja, a naročito na ona u kojima je potrebno razlučiti ispravno od neispravnog što se promatra kao borba između dobra i zla. ⁴⁶² Tako se, prema Ravliču, fundamentalizam miješa i u politiku koju podređuje Božjim zapovijedima, namećući svoje vrijednosti i „u obrazovanju, kulturi, društvu“. Religija je nepogrešiva, nudi univerzalnu istinu i teži čistoći. ⁴⁶³
doslovnost	Kršćanski, židovski i islamski fundamentalisti ne donose interpretaciju svetih knjiga (<i>Biblije, Tore i Kur'ana</i>), nego ga doslovno shvaćaju, s obzirom da je Bog garancija da je uistinu tako kako piše u knjigama. ⁴⁶⁴
antisekularizam	S obzirom da je sekularizacija maksimalno umanjila mogućnost uplitanja Crkve u državne poslove ⁴⁶⁵ i dala prednost ljudskom, umjesto Božjem autoritetu, fundamentalisti to doživljavaju kao objavu rata Bogu, istovremeno terorizirajući sekulariste ⁴⁶⁶ .
antimodernost	Iako fundamentalisti smatraju da je modernost dovela do gubitka identiteta, proturječni su jer se u borbi protiv modernosti služe modernim sredstvima poput propagande, kontrole medija, komunikacijske tehnologije, itd. ⁴⁶⁷

⁴⁶¹ Ravlič: *Političke ideologije: ideje, tipovi, akteri*, str. 154.

⁴⁶² Ravlič: *Svjetovi ideologije: Uvod u političke ideologije*, str. 307.

⁴⁶³ Usp. Isto, str. 307-308.

⁴⁶⁴ Primjerice, kreacionizam označava bezuvjetno vjerovanje u priču o postanku (prema Bibliji), pri čemu se odbacuje teorija evolucije. Vidi u: Isto, str. 309-310.

⁴⁶⁵ Sekularizacija, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://enciklopedija.hr/clanak/sekularizacija> (pristup: 27. 11. 2024.)

⁴⁶⁶ Ravlič: *Svjetovi ideologije: Uvod u političke ideologije*, str. 310.

⁴⁶⁷ Isto, str. 310-311.

<i>militantnost</i>	Kako bi bili sigurni u uspješnost provođenja svoje ideologije, fundamentalisti se ponašaju borbeno, a u nekim su slučajevima spremni na nasilje te ekstremizam. ⁴⁶⁸
<i>tradicija</i>	Pojmovi <i>tradicija</i> i <i>fundamentalizam</i> nisu sinonimi, no fundamentalizam uključuje i tradiciju, u cilju obnove društva na tradicionalan način i „prema dobrim starim vremenima“. ⁴⁶⁹

Na neki smo način već spomenuli tipove fundamentalizma, no ovdje ćemo ih preglednije prikazati: (1) kršćanski fundamentalizam, koji se dijeli na a) protestantski fundamentalizam i b) katolički fundamentalizam; (2) židovski fundamentalizam i (3) islamski fundamentalizam.⁴⁷⁰ Teško je reći da je Hrvatska imala ovaj oblik ideologije, iako se od 1990-ih javljaju određeni fundamentalistički utjecaji u društvu.⁴⁷¹

2.2.2.9. *Populizam*

Posljednja je ideologija koju donosimo u ovom potpoglavlju populizam, koja dolazi od engleske riječi *populism*, odnosno latinske riječi *populus*, u značenju: narod⁴⁷². Usprkos čestoj upotrebi u današnjem hrvatskom javnom diskursu, Šalaj i Grbeša smatraju da je populizam skromno zastupljen u znanstvenoj literaturi.⁴⁷³ Riječ je o ideologiji koju, kako navodi Ravlić, neki smatraju „ograničenom i nepotpunom“ zbog manjka svih onih obilježja koja neku ideologiju čine

⁴⁶⁸ Ravlić: *Svjetozi ideologije: Uvod u političke ideologije*, str. 313.

⁴⁶⁹ Isto.

⁴⁷⁰ Više o tome vidi u: Ravlić: *Političke ideologije: ideje, tipovi, akteri*, str. 160-169.

⁴⁷¹ Isto, str. 169-170.

⁴⁷² Populizam, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/populizam> (pristup: 3. 11. 2024.)

⁴⁷³ O populizmu se govori na različite načine, bilo da je riječ o ideološkom djelovanju nekih novijih političkih stranaka ili o pogrdom izrazu za političare koji daju lažna obećanja svojim glasačima. Međutim, Šalaj i Grbeša žele dokazati da je riječ o ideologiji koja sadrži dva temeljna obilježja: „pozitivno vrednovanje naroda“ i „difuzni politički antilitizam“.

Usp. Šalaj, Berto, Grbeša, Marijana: „Što je populizam i kako ga istraživati?“, u: *Društvena istraživanja*: časopis za opća društvena pitanja, god. 26, br. 3, 2017., str. 321-322.

ideologijom. Kameleonsku je narav populizma moguće prepoznati upravo u činjenici da je prisutan

u raznim političkim snagama, u neofašistima i radikalnim nacionalistima, ali i u radikalnim socijalistima, u nastojanjima za većom socijalnom jednakosti i u težnjama za potpunom nejednakosti, u nastojanjima da se marginalizirane, deprivilegirane i isključene skupine uključe u zajednicu (narod), ali i u težnjama da se iz naroda isključe razne skupine koje ne pripadaju „pravom“ narodu. Zajednički je toj antipopulističkoj retorici stav da populizam predstavlja najveću prijetnju liberalnoj demokraciji jer se poziva na njezin središnji element – narod, te da je suzbijanje populizma glavni zadatak demokratskih političkih i intelektualnih snaga u svijetu.⁴⁷⁴

Iako je pitanje kako uopće razlikovati populizam od neke druge, ranije opisane ideologije, kada je povremeno bio dijelom nje (op. A. V. H.), Ravlić donosi neka temeljna obilježja koja smo prikazali u **Tablici 9**.

Tablica 9. Osnovna obilježja populizma

<i>narod</i>	Prema Ravliću, narod je temelj populizma kao „izvor vlasti i kriterij općeg dobra“, odnosno važno je naglasiti „tko smo mi, u odnosu na druge, koji nisu narod“. Za razliku od elite kojoj se suprotstavlja, narod ima vrline poput dobrote, poštenja i jednostavnosti. ⁴⁷⁵
<i>antielitizam</i>	S obzirom da je elita potpuna suprotnost narodu, ona je negativno okarakterizirana kao beskrupulozna, korumpirana i pokvarena. ⁴⁷⁶ U tom se smislu vidi crno-bijeli pogled na odnos elita – narod.
<i>izravna demokracija</i>	Cilj je populizma uključiti glas naroda (npr. putem referenduma) kako bi građani što više participirali u politici. ⁴⁷⁷

⁴⁷⁴ Ravlić: *Političke ideologije: ideje, tipovi, akteri*, str. 171.

⁴⁷⁵ Ipak, lijevi i desni populistu razlikuju se s obzirom na to kako tumače *narod*. Dok lijevi populizam u narodu vidi siromašne i marginalizirane društvene slojeve, desni populizam, zbog shvaćanja naroda u kontekstu etničke homogenosti, izražava ksenofobiju i rasizam. Usp. Isto, str. 173-174.

⁴⁷⁶ Ponovno je vidljiva razlika u tumačenju *elitizma*, ovisno o lijevim ili desnim populistima. Za lijeve je elita krivac zbog siromaštva dok je za desne populiste kriva za uništavanje kulture i nacionalnih vrijednosti. Vidi u: Isto, str. 175.

⁴⁷⁷ Isto.

Kada je riječ o tipovima populizma, javljaju se dva tipa: (1) demokratski populizam i (2) autoritarni populizam, a nije stran ni u Hrvatskoj, još od 1840-ih.⁴⁷⁸ Međutim, kako nas zanima situacija u drugoj Jugoslaviji, valja podsjetiti da, usprkos zabrani višestranačja od 1945., hrvatsko proljeće 1970-ih imalo je populistička obilježja.⁴⁷⁹

Nakon uvida u osnovna obilježja suvremenih političkih ideologija, preostaje nam primijeniti teoriju u praksi, odnosno prepoznati navedeno u reprezentativnim dugometražnim igranim filmovima 1970-ih i 1980-ih.

---

⁴⁷⁸ Više o tome vidi u: Ravlić: *Političke ideologije: ideje, tipovi, akteri*, str. 176-186.

⁴⁷⁹ Ravlić navodi:

Pokret se pozivao na narod, čiji su neprijatelj unitarističke i centralističke snage, smještene u saveznom centru – politička elita, vojni i sigurnosni aparat i moćne vanjskotrgovinske i financijske kompanije (reeksporteri), ali i u Hrvatskoj. U pokretu su bila zastupljena oba tipa populizma: demokratsko-pluralistički koji teži mobilizaciji radi proširenja prava (nacionalnih i individualnih) te nacionalno-ekskluzivistički koji je narod shvaćao kao čisti etnički supstrat, te označavao neke skupine kao antihrvatske (Srbi, hrvatski unitaristi).

Vidi u: Isto, str. 188.

3. ISTRAŽIVAČKI DIO

Podsjećamo da u istraživanju teme doktorskog rada polazimo od **glavne hipoteze (H)** i **pomoćnih hipoteza (H1, H2, H3)**, pri čemu pomoćne hipoteze pobliže određuju glavnu hipotezu i njezin su sastavni dio:

- ***H: Ideologija je prisutna i režimski vrednovana u hrvatskim dugometražnim igranim filmovima 1970-ih i 1980-ih, pri čemu su filmovi 1980-ih politički provokativniji.***
  - *H1: Ideologija u hrvatskim dugometražnim igranim filmovima 1970-ih i 1980-ih prisutna je na način da redatelj pokazuje uglavnom pozitivan ili uglavnom negativan stav prema njoj.*
  - *H2: Ovisno o političkoj pravovjernosti ili provokativnosti u redateljevom prikazu ideologije, hrvatski dugometražni igrani filmovi 1970-ih i 1980-ih bili su nagrađivani ili je njihovim redateljima bilo otežavano ili zabranjivano prikazivanje filma pred publikom.*
  - *H3: Hrvatski dugometražni igrani filmovi koji su nastali nakon Titove smrti (1980.) slobodnije i provokativnije progovaraju o tada aktualnim društveno-političkim problemima.*

Glavna i pomoćne hipoteze usko su povezane s **ciljevima istraživanja**, a ciljevi su:

1. prepoznati i oblikovati filmske modele na temelju redateljevog prikaza konkretne ideologije;
2. istaknuti posljedice njegove političke pravovjernosti ili provokativnosti;
3. komparativno analizirati političku provokativnost u hrvatskom dugometražnom igranom filmu 1970-ih u odnosu na 1980-e.

3.1. ODREĐIVANJE ISTRAŽIVAČKOGA KORPUSA

Prije ostvarivanja ciljeva istraživanja, kojima ćemo provjeriti glavnu i pomoćne hipoteze, važno je poduzeti sljedeće predradnje, odnosno realizirati uvodne **zadatke** kako bismo odredili koji će filmovi činiti istraživački korpus doktorskog rada:

1. prikazati, u tablici, naslove svih hrvatskih dugometražnih igranih filmova nastalih 1970. – 1979. (dalje u tekstu: *sedamdesete* ili 1970-e) i 1980. – 1989. (dalje u tekstu: *osamdesete* ili 1980-e), uz navođenje godine proizvodnje, redatelja ili redateljice i prisutnosti ili neprisutnosti ideologije;
2. označiti, u istoj tablici (iz praktičnih razloga), prisutnost ideologije znakom + ili –;
3. izračunati je li više ideoloških filmova proizvedeno *sedamdesetih* ili *osamdesetih*;
4. izdvojiti redatelje ideoloških filmova *sedamdesetih* i *osamdesetih*;
5. odrediti konkretne ideološke filmove koje ćemo dalje interpretirati i analizirati.

Podrazumijeva se da to nisu jedini zadaci koji će nas dovesti do spoznaje, nego samo uvod u daljnje istraživanje prije kojega je nužno eliminirati većinu filmskih naslova kako bismo, na temelju onih najznačajnijih, mogli utvrditi ideološke filmske modele.

Zadatak 1. i Zadatak 2.

Na samom smo početku trebali prikazati sve hrvatske dugometražne igrane filmove 1970-ih i 1980-ih, stoga smo prikupili, usporedili i analizirali popise filmova iz triju izvora. Pritom smo dali prednost mrežnom popisu Hrvatske kinoteke, s obzirom da ona predstavlja „nacionalni filmski arhiv“ te ima ulogu prikupljati i čuvati kompletnu filmsku građu proizvedenu na hrvatskom području – popis broji 106 filmova, nastalih u razdoblju 1970. – 1989.⁴⁸⁰

Iako se uvidom u Bazu hrvatske kinematografije prethodni popis može proširiti s još 13 naslova⁴⁸¹, filmski povjesničar Škrabalo naglašava da je njegov popis nastao temeljem brojnih

---

⁴⁸⁰ Usp. Hrvatski filmski arhiv (Hrvatska kinoteka), prema: Hrvatski državni arhiv, <http://hda.arhiv.hr/hr/hda/fs-ovi/kinoteka.htm> (pristup: 30. 7. 2023.)

⁴⁸¹ Mrežno izdanje Baza HR kinematografije financirano je zahvaljujući Institutu Otvoreno društvo i Hrvatskom filmskom savezu, a podatke o redateljima i filmova prikupili su Damir Radić i Josip Grozdanić, uz suradnju Nenada Polimca. Pored temeljnih 106 naslova, baza sadrži još 13 filmova: **Bauera** (*Zimovanje u Jakobsfeldu*, 1975.; *Salaš u Malom Ritu*, 1976.; *Boško Buha*, 1978.), **Bulajića** (*Veliki transport*, 1983.), **Delića** (*Sutjeska*, 1973.), **Galića** (*Svetozar Marković*, 1980.), **Ivande** (*Noć poslije smrti*, 1983.), **Kodar** (*Jaded*, 1989.), **Maycuga** (*Ja sam tvoj Bog*, 1983.; *Oaza*, 1988.), **Mimice** (*Makedonski dio pakla*, 1971.), **Šorka** (*Najbolji*, 1989.) i **Tadeja** (*Žuta*, 1973.).

izvora, a pod uvjetom da su filmovi ili proizvedeni u Hrvatskoj (potpuno ili djelomično) ili, ukoliko su nastali u suradnji s drugim republikama SFRJ ili inozemnim poduzećima, stvaralačkim doprinosom „imaju karakter (i) hrvatskog filma“⁴⁸². Škrabalov popis, kao i onaj Hrvatske kinoteke, u potpunosti se podudaraju brojem i naslovima filmova.⁴⁸³

S obzirom da nas zanimaju upravo ti filmovi, u nastavku se oslanjamo na **Tablicu 10.**, s popisom spomenutih 106 filmova, u kojima navodimo filmski naslov, godinu proizvodnje, redatelja i svoju procjenu prisutnosti ideologije u određenom filmu. Pritom naglašavamo da smo, nakon gledanja filmova⁴⁸⁴, plusom (+) označili one u kojima je poprilično izražena neka ideologija, bilo da je u filmu prikazana na uglavnom pozitivan ili uglavnom negativan način. U filmovima pored kojih smo stavili minus (-) uopće se ne nazire ideološka pozadina ili je prisutnost ideologije zanemariva s obzirom na temu, ciljeve i hipoteze ovog doktorskog rada. Svojom procjenom nastojimo izdvojiti konkretne filmove koji su potencijalni kandidati za daljnje uočavanje i oblikovanje modela ideoloških filmova.

Tablica 10. *Popis hrvatskih dugometražnih igranih filmova 1970. – 1989., s obzirom na prisutnost ideologije*

	Naziv filma	Godina	Redatelj/ica	Prisutnost ideologije
1.	<i>Bablje ljeto</i>	1970.	Tanhofer, Nikola	-
2.	<i>Jedanaesta zapovijed</i>	1970.	Kljaković, Vanča	-
3.	<i>Idu dani</i>	1970.	Hadžić, Fadil	-
4.	<i>Hranjenik</i>	1970.	Mimica, Vatroslav	+
5.	<i>Tko pjeva zlo ne misli</i>	1970.	Golik, Krešo	-
6.	<i>Put u raj</i>	1970.	Fanelli, Mario	+
7.	<i>Družba Pere Kvržice</i>	1970.	Tadej, Vladimir	+

Usp. Filmovi, prema: Baza HR kinematografije, <http://hrfilm.hr/baza.php?action=1> (pristup: 30. 7. 2023.)

⁴⁸² Usp. Škrabalo: *101 godina filma u Hrvatskoj 1896.-1997.: Pregled povijesti hrvatske kinematografije*, str. 565.; Popis hrvatskih dugometražnih filmova 1944. – 2006., prema: Hrvatski državni arhiv, <http://hda.arhiv.hr/hr/hda/fs-ovi/kinoteka.htm> (pristup: 28. 7. 2023.)

⁴⁸³ Usp. Škrabalo: *101 godina filma u Hrvatskoj 1896.-1997.: Pregled povijesti hrvatske kinematografije*, str. 574-584.

⁴⁸⁴ Većina filmova dostupna je na mrežnim stranicama (YouTube, DailyMotion, Zvezdan Free TV) dok je neke filmove bilo moguće pogledati putem televizijskih programa (HRT1, HRT2, HRT3, Klasik TV, itd.). U svim smo slučajevima zapisivali bilješke i osvrte koji će nam poslužiti u daljnjoj interpretaciji i analizi. Uistinu je mali broj filmova koji, nažalost, nije bio dostupan ni na koji način, no literatura i mrežno izdanje Baza HR kinematografije poslužili su kako bi se provjerila prisutnost ideologije u njima.

8.	<i>Mirisi, zlato i tamjan</i>	1971.	Babaja, Ante	+
9.	<i>Putovanje na mjesto nesreće</i>	1971.	Berković, Zvonimir	-
10.	<i>U gori raste zelen bor</i>	1971.	Vrdoljak, Antun	+
11.	<i>Lov na jelene</i>	1972.	Hadžić, Fadil	+
12.	<i>Prvi splitski odred</i>	1972.	Berčić, Vojdrag	+
13.	<i>Živa istina</i>	1972.	Radić, Tomislav	-
14.	<i>Poslijepodne jednog fazana</i>	1972.	Arhanić, Marijan	-
15.	<i>Vuk samotnjak</i>	1972.	Glušćević, Obrad	-
16.	<i>Kužiš stari moj</i>	1973.	Kljaković, Vanča	-
17.	<i>Predstava Hamleta u Mrduši Donjoj</i>	1973.	Papić, Krsto	+
18.	<i>Razmeđa</i>	1973.	Golik, Krešo	-
19.	<i>Timon</i>	1973.	Radić, Tomislav	-
20.	<i>Živjeti od ljubavi</i>	1973.	Golik, Krešo	-
21.	<i>Kronika jednog zločina</i>	1973.	Zafranović, Lordan	-
22.	<i>Deps</i>	1974.	Vrdoljak, Antun	-
23.	<i>Kapetan Mikula Mali</i>	1974.	Glušćević, Obrad	+
24.	<i>Kud puklo da puklo</i>	1974.	Grlić, Rajko	-
25.	<i>Hitler iz našeg sokaka</i>	1975.	Tadej, Vladimir	+
26.	<i>Kuća</i>	1975.	Žižić, Bogdan	+
27.	<i>Muke po Mati</i>	1975.	Zafranović, Lordan	-
28.	<i>Atentat u Sarajevu</i>	1975.	Bulajić, Veljko	+
29.	<i>Seljačka buna 1573.</i>	1975.	Mimica, Vatroslav	+
30.	<i>Vlak u snijegu</i>	1976.	Relja, Mate	+
31.	<i>Izbavitelj</i>	1976.	Papić, Krsto	+
32.	<i>Pucanj</i>	1977.	Golik, Krešo	+
33.	<i>Letači velikog neba</i>	1977.	Arhanić, Marijan	-
34.	<i>Ludi dani</i>	1977.	Babić, Nikola	-
35.	<i>Hajdučka vremena</i>	1977.	Tadej, Vladimir	-
36.	<i>Ne nagiñji se van</i>	1977.	Žižić, Bogdan	-
37.	<i>Mećava</i>	1977.	Vrdoljak, Antun	-
38.	<i>Akcija Stadion</i>	1977.	Vukotić, Dušan	+
39.	<i>Bravo, maestro</i>	1978.	Grlić, Rajko	+
40.	<i>Ljubica</i>	1978.	Golik, Krešo	-

41.	<i>Okupacija u 26 slika</i>	1978.	Zafranović, Lordan	+
42.	<i>Posljednji podvig diverzanta Oblaka</i>	1978.	Mimica, Vatroslav	+
43.	<i>Prijeki sud</i>	1978.	Ivanda, Branko	+
44.	<i>Čovjek koga treba ubiti</i>	1979.	Bulajić, Veljko	+
45.	<i>Godišnja doba (Željka/Višnja/Branka)</i>	1979.	Krelja, Petar	-
46.	<i>Novinar</i>	1979.	Hadžić, Fadil	+
47.	<i>Pakleni otok</i>	1979.	Tadej, Vladimir	+
48.	<i>Povratak</i>	1979.	Vrdoljak, Antun	+
49.	<i>Priko sinjeg mora</i>	1979.	Jojić, Ljiljana	-
50.	<i>Usporeno kretanje</i>	1979.	Kljaković, Vanča	-
51.	<i>Živi bili pa vidjeli</i>	1979.	Gamulin, Bruno; Puhlovski, Milivoj	+
52.	<i>Daj što daš</i>	1979.	Žižić, Bogdan	+
53.	<i>Tajna Nikole Tesle</i>	1980.	Papić, Krsto	-
54.	<i>Luda kuća</i>	1980.	Ristić, Ljubiša	+
55.	<i>Izgubljeni zavičaj</i>	1980.	Babaj, Ante	+
56.	<i>Banović Strahinja</i>	1981.	Mimica, Vatroslav	-
57.	<i>Gosti iz galaksije</i>	1981.	Vukotić, Dušan	-
58.	<i>Pad Italije</i>	1981.	Zafranović, Lordan	+
59.	<i>Ritam zločina</i>	1981.	Tadić, Zoran	-
60.	<i>Samo jednom se ljubi</i>	1981.	Grlić, Rajko	+
61.	<i>Snađi se, druže</i>	1981.	Makarović, Berislav	+
62.	<i>Visoki napon</i>	1981.	Bulajić, Veljko	+
63.	<i>Vlakom prema jugu</i>	1981.	Krelja, Petar	-
64.	<i>Servantes iz Malog Mista</i>	1982.	Marušić, Daniel	-
65.	<i>Hoću živjeti</i>	1982.	Mikuljan, Miroslav	+
66.	<i>Zločin u školi</i>	1982.	Ivanda, Branko	-
67.	<i>Kiklop</i>	1982.	Vrdoljak, Antun	+
68.	<i>Nemir</i>	1982.	Imamović, Ahmet Adi	-
69.	<i>Medeni mjesec</i>	1983.	Babić, Nikola	-
70.	<i>Treći ključ</i>	1983.	Tadić, Zoran	+
71.	<i>S. P. U. K.</i> <i>(Sreća pojedinca – uspjeh kolektiva)</i>	1983.	Puhlovski, Milivoj	+

72.	<i>Ambasador</i>	1984.	Hadžić, Fadil	+
73.	<i>Mala pljačka vlaka</i>	1984.	Šorak, Dejan	-
74.	<i>Rani snijeg u Münchenu</i>	1984.	Žižić, Bogdan	-
75.	<i>Ujed anđela</i>	1984.	Zafranović, Lordan	-
76.	<i>U raljama života</i>	1984.	Grlić, Rajko	-
77.	<i>Zadarski memento</i>	1984.	Marušić, Joakim	+
78.	<i>Tajna starog tavana</i>	1984.	Tadej, Vladimir	-
79.	<i>Horvatom izbor</i>	1985.	Galić, Eduard	-
80.	<i>Od petka do petka</i>	1985.	Vrdoljak, Antun	-
81.	<i>Crveni i crni</i>	1985.	Mikuljan, Miroslav	+
82.	<i>Anticasanova</i>	1985.	Tadej, Vladimir	-
83.	<i>Ljubavna pisma s predumišljajem</i>	1985.	Berković, Zvonimir	-
84.	<i>Na istarski način</i>	1985.	Fulgosi, Vladimir	-
85.	<i>Kuća na pijesku</i>	1985.	Martinac, Ivan	-
86.	<i>Za sreću je potrebno troje</i>	1985.	Grlić, Rajko	+
87.	<i>Obećana zemlja</i>	1986.	Bulajić, Veljko	+
88.	<i>Večernja zvona</i>	1986.	Zafranović, Lordan	+
89.	<i>San o ruži</i>	1986.	Tadić, Zoran	+
90.	<i>Kraljeva završnica</i>	1987.	Tomić, Živorad	-
91.	<i>Oficir s ružom</i>	1987.	Šorak, Dejan	+
92.	<i>Osuđeni</i>	1987.	Tadić, Zoran	+
93.	<i>Marjuča ili smrt</i>	1987.	Kljaković, Vanča	-
94.	<i>U sredini mojih dana</i>	1988.	Sedlar, Jakov	-
95.	<i>Sokol ga nije volio</i>	1988.	Schmidt, Branko	+
96.	<i>Vila Orhideja</i>	1988.	Golik, Krešo	-
97.	<i>Život sa stricem</i>	1988.	Papić, Krsto	+
98.	<i>Glembajevi</i>	1988.	Vrdoljak, Antun	-
99.	<i>Haloo – praznik kurvi</i>	1988.	Zafranović, Lordan	-
100.	<i>Čovjek koji je volio sprovode</i>	1989.	Tadić, Zoran	+
101.	<i>Povratak Katarine Kožul</i>	1989.	Praljak, Slobodan	-
102.	<i>Donator</i>	1989.	Bulajić, Veljko	-
103.	<i>Đavolji raj – Ono ljeto bijelih ruža</i>	1989.	Grlić, Rajko	+
104.	<i>Krvopijci</i>	1989.	Šorak, Dejan	-

105.	<i>Diploma za smrt</i>	1989.	Tomić, Živorad	-
106.	<i>Hamburg Altona</i>	1989.	Mihletić, Vedran; Mitrović, Mladen; Krencer, Dragutin	-

Zadatak 3.

Prema **Tablici 10.**, jasno je da su dva desetljeća bila podjednako plodonosna u smislu proizvodnje filmova pa tako sedamdesetih nastaju 52 filma ili 49,06 %, a osamdesetih 54 filma ili 50,94 %. Međutim, za ovo je istraživanje značajnije uočiti koliko je ideoloških filmova nastalo tijekom tih 20 godina i u korist kojega desetljeća. **Tablica 10.** bilježi čak 50 filmskih naslova (od ukupno 106) što znači da je ideologije u filmovima 1970-ih i 1980-ih bilo u 47 % slučajeva što nije zanemariv postotak. Uspoređujući desetljeća, primjećujemo da je ideologija prikazana na uglavnom pozitivan ili uglavnom negativan način u 27 od 52 filma (ili 51,92 %) sedamdesetih dok je osamdesetih taj trend zabilježen u 23 od 54 filma (ili 42,59 %).

Zanimljivo je uočiti da je ideologija bila dominantnija sedamdesetih nakon hrvatskoga proljeća i „hrvatske šutnje“ dok nakon Titove smrti osamdesetih dolazi do laganog opadanja interesa za navedeno. Naravno, to još uvijek ne podrazumijeva da smo opovrgnuli treću pomoćnu hipotezu (H3) jer preostaje pitanje koja je ideologija zastupljena u pojedinom filmu i na koji je način prikazana (uglavnom pozitivan ili uglavnom negativan).

Zadatak 4.

Idući je zadatak bio izdvojiti ideološke filmove sedamdesetih i osamdesetih i njihove redatelje. U svrhu što bolje preglednosti, prezentirali smo ih u **Tablici 11.**, na način da redatelje tih filmova ne predstavljamo abecednim redom, nego kronološki, prema godini u kojoj pojedini ideološki film nastaje, pri čemu je jasno naznačeno kojem desetljeću pripada film.

Tablica 11. Redatelji i njihovi ideološki filmovi 1970-ih i 1980-ih

	Redatelj	Filmovi 1970-ih	Filmovi 1980-ih
1.	MIMICA, Vatroslav	<i>Hranjenik;</i> <i>Seljačka buna 1573.;</i> <i>Posljednji podvig diverzanta</i> <i>Oblaka</i>	-
2.	FANELLI, Mario	<i>Put u raj</i>	-
3.	TADEJ, Vladimir	<i>Družba Pere Kvržice;</i> <i>Hitler iz našeg sokaka;</i> <i>Pakleni otok</i>	-
4.	BABAJA, Ante	<i>Mirisi, zlato i tamjan</i>	<i>Izgubljeni zavičaj</i>
5.	VRDOLJAK, Antun	<i>U gori raste zelen bor;</i> <i>Povratak</i>	<i>Kiklop</i>
6.	HADŽIĆ, Fadil	<i>Lov na jelene;</i> <i>Novinar</i>	<i>Ambasador</i>
7.	BERČIĆ, Vojdrag	<i>Prvi splitski odred</i>	-
8.	PAPIĆ, Krstó	<i>Predstava Hamleta u Mrduši</i> <i>Donjoj;</i> <i>Izbavitelj</i>	<i>Život sa stricem</i>
9.	GLUŠČEVIĆ, Obrad	<i>Kapetan Mikula Mali</i>	-
10.	ŽIŽIĆ, Bogdan	<i>Kuća;</i> <i>Daj što daš</i>	-
11.	BULAJIĆ, Veljko	<i>Atentat u Sarajevu;</i> <i>Čovjek koga treba ubiti</i>	<i>Visoki napon;</i> <i>Obećana zemlja</i>
12.	RELJA, Mate	<i>Vlak u snijegu</i>	-
13.	GOLIK, Krešo	<i>Pucanj</i>	-
14.	VUKOTIĆ, Dušan	<i>Akcija Stadion</i>	-
15.	ZAFRANOVIĆ, Lordan	<i>Okupacija u 26 slika</i>	<i>Pad Italije;</i> <i>Večernja zvona</i>
16.	IVANDA, Branko	<i>Prijeki sud</i>	-

17.	GRLIĆ, Rajko	<i>Bravo, maestro</i>	<i>Samo jednom se ljubi; Za sreću je potrebno troje; Đavolji raj – Ono ljeto bijelih ruža</i>
18.	GAMULIN, Bruno; PUHLOVSKI, Milivoj	<i>Živi bili pa vidjeli</i>	-
19.	RISTIĆ, Ljubiša	-	<i>Luda kuća</i>
20.	MAKAROVIĆ, Berislav	-	<i>Snadi se, družo</i>
21.	MIKULJAN, Miroslav	-	<i>Hoću živjeti; Crveni i crni</i>
22.	TADIĆ, Zoran	-	<i>Treći ključ; San o ruži; Osuđeni; Čovjek koji je volio sprovode</i>
23.	PUHLOVSKI, Milivoj	-	<i>S. P. U. K. (Sreća pojedinca – uspjeh kolektiva)</i>
24.	MARUŠIĆ, Joakim	-	<i>Zadarski memento</i>
25.	ŠORAK, Dejan	-	<i>Oficir s ružom</i>
26.	SCHMIDT, Branko	-	<i>Sokol ga nije volio</i>

Tablica 11. bilježi da smo ukupno 26 redatelja prepoznali kao one koji u nekima od svojih filmova koriste ideologiju, bilo da se prema njoj postavljaju na uglavnom pozitivan ili uglavnom negativan način. Pritom razlikujemo tri skupine redatelja čiji ideološki filmovi nastaju:

(1) *isključivo 1970-ih*: Mimica i Tadej (po 3 filma), Žižić (2 filma) te Fanelli, Berčić, Gluščević, Relja, Golik, Vukotić, Ivanda i dvojac Gamulin – Puhlovski (po 1 film);

(2) *kombinirano 1970-ih i 1980-ih*: Bulajić i Grlić (po 4 filma), Vrdoljak, Hadžić, Papić i Zafranović (po 3 filma) te Babaja (2 filma);

(3) *isključivo 1980-ih*: Tadić (4 filma), Mikuljan (2 filma) te Ristić, Makarović, Puhlovski, Marušić, Šorak i Schmidt (po 1 film).

I bez uvida u povijest hrvatskoga filma, jasno je da spomenuti redatelji nisu režirali ideološke filmove samo 1970-ih i 1980-ih, no u ovoj je radu naglasak na upravo tim dvama desetljećima, što je također predstavljalo velik izazov. Naime, od početka ovog istraživanja pratili su nas sljedeći problemi, pri čemu navodimo samo neke:

1. Pronaći i pogledati svih 106 filmova (iz **Tablice 10.**), pri čemu su se neki povremeno javljali pa potom nestajali s mrežnih stranica (YouTube, DailyMotion, Zvezdan Free TV)⁴⁸⁵, a o nekima smo crpili spoznaje na druge načine. Alternativa je gledanje filma putem televizijskog programa što je korisno za temeljni uvid, no nemoguće je retrogradno pogledati određenu scenu i citirati tvrdnje koje smatramo važnima za daljnju interpretaciju i analizu.
2. Izdvojiti filmove u kojima prevladava ideologija.
3. Ponovno pregledati ideološke filmove (po mogućnosti preko mrežnih stranica), no ovoga puta usmjereno i s detaljnim vođenjem bilješki. To je podrazumijevalo stopiranje filmova nakon svakih nekoliko sekundi, ponekad i vraćanje unatrag (zbog loše kvalitete zvuka) te citiranje određenih dijelova koji će nam možda poslužiti. Treba li istaknuti koliko je taj postupak usporio gledanje pojedinoga filma koji u prosjeku traje 90 minuta i koliko smo vremena potrošili na sirove bilješke koje su nam ovdje primarni izvor i dokazni materijal za naša zapažanja?
4. Reducirati ukupan broj ideoloških filmova na one koji mogu predstavljati model, a kojih ne bi bilo više od dvadeset. Ovaj je postupak zahtijevao opetovano gledanje nekih filmova kako bismo bili sigurni da smo pronašli zajednički nazivnik filmova i da sa sigurnošću možemo potvrditi model.

Usprkos našem konačnom izboru ideoloških filmova (dalje u tekstu: istraživački korpus), sasvim je legitimno, a nadasve i poželjno (jer znanost služi stalnom preispitivanju) da drugi istraživači, polazeći od naše glavne hipoteze i uvida u 106 filmova (ili barem većinu njih), prepoznaju neke druge filmove kao reprezentativne ili, polazeći od drugih teorijskih uporišta, drugačije analiziraju naš korpus. U konačnici, u tome je ljepota doživljaja i interpretacije filmske umjetnosti. Međutim, smatramo da ćemo dalje analiziranim korpusom opravdati i dokazati postojanje konkretnih ideoloških modela u hrvatskom dugometražnom igranom filmu 1970-ih i 1980-ih koji potvrđuju paradigmatsku prisutnost ideologije u navedenom razdoblju.

---

⁴⁸⁵ Znalo se dogoditi da neke filmove, koji su nam od velike važnosti, doslovno iščekujemo mjesecima i svakodnevno provjeravamo njihovu dostupnost na mrežnim stranicama.

Zadatak 5.

U konačnici, nakon što smo detaljno pregledali gotovo svih 50 ideoloških filmova, izdvojili smo 18 koji će poslužiti kao istraživački korpus za detaljnu interpretaciju i analizu.

Prema tome, istraživački korpus, za potrebe doktorskog rada, čine sljedeći filmovi (abecednim redom):

1. *Akcija Stadion* (1977.), r: Dušan Vukotić
2. *Družba Pere Kvržice* (1970.), r: Vladimir Tadej
3. *Kiklop* (1982.), r: Antun Vrdoljak
4. *Kuća* (1975.), r: Bogdan Žižić
5. *Lov na jelene* (1972.), r: Fadil Hadžić
6. *Mirisi, zlato i tamjan* (1971.), r: Ante Babaja
7. *Obećana zemlja* (1986.), r: Veljko Bulajić
8. *Oficir s ružom* (1987.), r: Dejan Šorak
9. *Okupacija u 26 slika* (1978.), r: Lordan Zafranović
10. *Predstava Hamleta u Mrduši Donjoj* (1973.), r: Krsto Papić
11. *Samo jednom se ljubi* (1981.), r: Rajko Grlić
12. *Sokol ga nije volio* (1988.), r: Branko Schmidt
13. *Treći ključ* (1983.), r: Zoran Tadić
14. *U gori raste zelen bor* (1971.), r: Antun Vrdoljak
15. *Večernja zvona* (1986.), r: Lordan Zafranović
16. *Vlak u snijegu* (1976.), r: Mate Relja
17. *Živi bili pa vidjeli* (1979.), r: Bruno Gamulin i Milivoj Puhlovski
18. *Život sa stricem* (1988.), r: Krsto Papić

3.2. MODELI HRVATSKOG IDEOLOŠKOGA FILMA 1970-IH I 1980-IH

U idućim ćemo potpoglavljima, na temelju istraživačkoga korpusa, predstaviti osam modela hrvatskog ideološkoga filma 1970-ih i 1980-ih, kojima potvrđujemo paradigmatiku prisutnost ideologije u filmovima toga razdoblja. Kako bismo svoje spoznaje prikazali na što pregledniji način, prvo ćemo objasniti strukturu osam potpoglavlja (od 3.2.1., zaključno s 3.2.8.).

Svaki ideološki model nosi naziv prema zajedničkom obilježju dvaju ili triju najreprezentativnijih filmova, iz čega je moguće naslutiti stav redatelja prema ideologiji. U 7 od 8 modela decidirano se navodi o kojoj je ideologiji riječ, dok se jedan model odnosi na ideologiju općenito. Potom objašnjavamo po kojem kriteriju filmovi pripadaju istom ideološkom modelu.

U ovome dijelu obavezno navodimo i scenarij prema kojemu je nastao film, naročito ako je redatelj bio inspiriran književnim predloškom.⁴⁸⁶ Pritom valja imati na umu da stav prema ideologiji nije nužno originalan doprinos redatelja, nego književnika. Međutim, način na koji je književno djelo pretočeno u film, uz naglašavanje ili izostavljanje nekih ideoloških obilježja, može biti indikativan i posrednim putem objasniti kako redatelj prilazi toj osjetljivoj temi.

Također, u skladu s jednom od pomoćnih hipoteza ovog rada, utvrđujemo postoji li reakcija državnoga vrha na film, što je vidljivo iz nagrade u bilo kojoj kategoriji Festivala jugoslavenskog igranog filma u Puli (dalje u tekstu: FJIF), s obzirom da je isti bio pod izravnim pokroviteljstvom SFRJ, a sastav su činili članovi koji nisu nužno bili stručni filmski kritičari. Isto tako, ukoliko raspoložemo informacijom da je nekom filmu onemogućeno ili otežano prikazivanje, provjerit ćemo korelaciju s potencijalno negativnim prikazom socijalističke ideologije u filmu.

Nakon sinopsisa dvaju ili triju filmova⁴⁸⁷, slijedi oblikovanje pojedinoga modela koje će se ostvariti kroz: interpretaciju, međusobnu usporedbu i analizu pojedinog ideološkog obilježja u filmovima. Pritom ćemo svoje tvrdnje potkrijepiti filmskim citatima (kao primarnim izvorom), recentnom literaturom iz različitih znanstvenih područja te fotografijama iz filmova.

---

⁴⁸⁶ Kada je riječ o redatelju, biografske podatke i zanimljivosti o njemu donijet ćemo u fusnoti jer ne želimo opteretiti glavni tekst. Ipak, ukoliko je privukao pozitivnu ili negativnu pažnju tadašnjih vlastodržaca, to će biti važnim dijelom temeljnoga teksta.

⁴⁸⁷ Naslov svakoga filma sadrži fusnotu u kojoj se nalaze: godina proizvodnje; proizvođač filma; redatelj; scenarist; glavni snimatelj; skladatelj ili glazba; scenograf; montažer; uloge, itd.

3.2.1. Afirmacija bratstva i jedinstva od djetinjstva ili „kad se male ruke slože“⁴⁸⁸

Prema Škrabalu, sedamdesetih je godina, zbog tadašnjih političkih okolnosti u SR Hrvatskoj, bilo najsigurnije snimiti dječji film pa su se u tome okušali: Obrad Gluščević, Mate Relja, Vladimir Tadej, itd.⁴⁸⁹ Bez obzira na to što je riječ o filmovima namijenjenima djeci, u nekima smo od njih prepoznali želju za poticanjem sloge, odnosno bratstva i jedinstva od malih nogu. U tu bismo skupinu filmova (i naš model) mogli uklopiti i *Kapetana Mikulu Maloga*⁴⁹⁰, no ovaj će se model temeljiti na *Družbi Pere Kvržice* i *Vlaku u snijegu*.

To su filmska djela različitih redatelja, ali se temelje na istoimenim dječjim romanima jednoga pisca – Mate Lovraka. Znajući da je Lovrak (1899. – 1974.) objavio svoja dva romana 1933.⁴⁹¹, a Savez pionira Jugoslavije (i Hrvatske, op. A. V. H.) službeno nastaje nešto kasnije, odnosno 1942.⁴⁹², čitatelj ovog rada mogao bi se zapitati u kakvoj su korelaciji vrijeme nastanka tih književnih djela i filmovi 1970-ih kojima pokušavamo prikazati dominantan socijalistički

---

⁴⁸⁸ Dijelom podnaslova „kad se male ruke slože“ referiramo se na poznatu *Himnu zadrugara*, čiji je tekst napisao Drago Britvić, a pjesmu je uglazbio Arsen Dedić. Pojavljuje se kao neizostavan dio filma *Vlak u snijegu* koji će biti analiziran u ovom potpoglavlju, a stihovi glase:

*Kad se mnogo malih složi, / tad se snaga stoput množi, / a to znači da smo jači, / kad se skupimo u zbor.
// Mala iskra požar skriva, / kap do kapi rijeka biva, / hajde zato svi u jato, / kao vrapci, živ, živ, živ. //
Kad se male ruke slože, / sve se može, sve se može.*

⁴⁸⁹ Usp. Škrabalo, Ivo: *Hrvatska filmska povijest ukratko (1896-2006)*, V.B.Z., Zagreb, 2008., str. 66-67.; Gluščević, Obrad, prema: *Filmska enciklopedija (1986-90)*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2024., <https://filmska.lzmk.hr/clanak/gluscevic-obrad> (pristup: 30. 12. 2024.)

⁴⁹⁰ U dječjem ratnom filmu *Kapetan Mikula Mali* odrasli se nisu u stanju obraniti od neprijateljske njemačke vojske, stoga se djeca organiziraju i složno ostvaruju zajednički cilj. Usp. Kukoč, Juraj: *Filmovi za dugo sjećanje*, prema: <https://kinotuskanac.hr/article/filmovi-za-dugo-sjecanje> (pristup: 30. 12. 2024.)

⁴⁹¹ Roman *Vlak u snijegu* isprva je nosio naziv *Djeca Velikog sela* (1933.), a kasnije je preimenovan u *Vlak u snijegu* (1946.). Vidi u: Hranjec, Stjepan: *Hrvatski dječji roman*, Znanje, Zagreb, 1998., str. 38.

⁴⁹² Usp. Duda, Igor: *Danas kada postajem pionir: Djetinjstvo i ideologija jugoslavenskoga socijalizma*, Srednja Europa – Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Zagreb – Pula, 2015., str. 27.

ideološki okvir. Međutim, postoji poveznica. Nije li indikativno što su Tadej⁴⁹³ i Relja⁴⁹⁴ odlučili režirati svoja dva filma, sa snažnom porukom bratstva i jedinstva, upravo u razdoblju kada je socijalizam u tadašnjoj državi bio i više nego aktualan (op. A. V. H.)? Isto tako, u međuratnom je razdoblju književnost bila društveno angažirana, pod utjecajem socijalističkih i marksističkih ideja, a kako je među piscima bilo puno učitelja, među kojima i Lovrak, „zagovornik ideje kolektivizma“, takva je književnost često imala pedagošku svrhu.⁴⁹⁵ Iako ovdje analiziramo filmove (a ne književna djela), smatramo da su i oni, osim zabavne funkcije, imali i onu pedagošku koja je odgovarala tadašnjem režimu.

S obzirom da filmovi *Družba Pere Kvržice* i *Vlak u snijegu* vjerno prate originalne književne predloške (uz poneku preinaku za potrebe ekranizacije), ne možemo govoriti da su socijalističke ideje (koje smo ovdje analizirali) proizvod Relje i Tadeja, nego isključivo pisca Lovraka. Međutim, i dalje nam je zanimljivo kako su redatelji odlučili snimiti upravo filmove s pozitivnim pristupom socijalističkim vrijednostima u razdoblju kada se govorilo o izgradnji socijalističkoga čovjeka. Nije li to u skladu s partijskim shvaćanjem funkcije kulture i umjetnosti, o čemu smo pisali u poglavlju o kulturnoj politici? Pitali smo se jesu li redatelji, promičući socijalističke vrijednosti, bila nagrađeni zbog ovih filmova, odnosno jesu li filmovi dobili nagradu? Uvidom u literaturu i mrežne izvore, uočili smo da niti jedan redatelj nije bio politički

---

⁴⁹³ Vladimir TADEJ (1925. – 2017.), hrvatski filmski redatelj i scenograf, diplomirao je i arhitekturu i scenografiju, školujući se i u inozemstvu. U povijest je filma upisan kao „najistaknutiji hrvatski filmski scenograf“, s iskustvom rada u preko stotinu filmova. Osim toga, Homovec navodi da je radio i kao kostimograf, bio je umjetnički direktor, dekorater na setu i scenarist. Tadejeva filmografija uključuje sljedeće filmove za djecu: *Družba Pere Kvržice* (1970.), *Hajdučka vremena* (1977.), *Tajna starog tavana* (1984.) i *Kanjon opasnih igara* (1998.) dok se među ostalim filmovima ističu: *Žuta* (1973.), *Hitler iz našeg sokaka* (1975.), *Pakleni otok* (1979.) i *Anticasanova* (1985.).

Usp. Tadej, Vladimir, prema: *Hrvatska enciklopedija*: mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/tadej-vladimir> (pristup: 16. 1. 2025.); Homovec, Boris: Tko je bio Vladimir Tadej, veliki hrvatski filmaš koji nas je jučer tako tiho i samozatajno napustio?, 2. ožujka 2017., prema: <https://www.telegram.hr/kultura/tko-je-bio-vladimir-tadej-veliki-hrvatski-filmas-koji-nas-je-jučer-tako-tiho-i-samozatajno-napustio/> (pristup: 16. 1. 2025.)

⁴⁹⁴ Mate RELJA (1922. – 2006.), hrvatski filmski redatelj, studirao je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, nakon čega se okušao kao kazališni glumac, asistent i pomoćnik režije. Među cjelovečernjim igranim filmovima, ističu se tri naslova: *Kota 905* (1960.), *Opasni put* (1963.) i *Vlak u snijegu* (1976.), pri čemu su posljednja dva za djecu. Godine 1982. dobio je Nagradu „Vladimir Nazor“ za životno djelo.

Usp. Relja, Mate, prema: *Hrvatska enciklopedija*: mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/relja-mate> (pristup: 16. 1. 2025.)

⁴⁹⁵ U tadašnjoj dječjoj književnosti mogu se prepoznati didaktične i prosvjetiteljske ideje. Usp. Težak, Dubravka: *Vlak u snijegu i Družba Pere Kvržice Mate Lovraka*, Školska knjiga, Zagreb, 1993., str. 7-8.; Hranjec: *Hrvatski dječji roman*, str. 38.

aktivan (iako je Relja svojevremeno bio u partizanima⁴⁹⁶). U slučaju *Družbe Pere Kvržice* nije bilo nagrade, no na 23. FJIF-u, film *Vlak u snijegu* dobio je nagradu „Jelen“ (na temelju najviše glasova publike), dok je glumac Slavko Štimac, koji je utjelovio Ljubana, dobio posebnu nagradu „za vedrinu i spontanost uloge“.⁴⁹⁷

3.2.1.1. *Družba Pere Kvržice (1970.)*⁴⁹⁸

Sinopsis: Jednoga jutra dječak Pero slučajno čuje razgovor svojih roditelja o zapuštenoj vodenici koja je u lošem stanju zbog nesloge suseljana, zbog čega njegov otac mora ići na posao duljim putem. Idući u školu sa svojim vršnjacima, Pero ih odvodi do zvonika, pokazujući im stari mlin i dajući im do znanja, u najstrožoj tajnosti, da ima planove u vezi s tim mlinom. Iako njegova družba složno smišlja svoju lozinku i svečano obećava da će čuvati tajnu, ispostavlja se da će Divljakova ljubomora prema Peri puno puta dovesti u kušnju dano obećanje. U narednim danima djeca kreću s obnovom staroga mlina, što ne zahtijeva samo puno truda i kreativnosti nego i vremena, stoga ih, zbog kašnjenja kući, roditelji tuku. Međutim, plemenita ideja, stvorena u njihovom malom kolektivu, vrijedna je i batina te ih obvezuje na šutnju – sve dok Divljak i Budala u jednome trenutku ne odluče izaći iz družbe i izdati svoje prijatelje. Ne samo da ih Divljak izdaje nekim drugim vršnjacima nego stvara novu družbu s kojom izvršava diverzije na sve uređeniji mlin. Izdaja bivšeg dijela družbe ujedinjuje ostale u namjeri da se još ustrajnije kreću ka cilju, a s obzirom da im nedostaje ljudstva, umjesto Divljaka i Budale, dječaci primaju u svoje društvo dvije djevojčice. Kako se približava svečana priredba za kraj nastavne godine, a družba se osvjedočila da je učitelj pošten čovjek koji podržava ideju obnove mlina, odluče mu sve priznati. Film završava scenom u kojoj učitelj svečano odvodi ne samo načelnika nego i roditelje djece u mlin, pri čemu

---

⁴⁹⁶ Iako mu je bila namijenjena sudbina domobrana, na nagovor je svoje djevojke završio u partizanima. Usp. Popović, Dušan: „In memoriam: Mate Relja (1922-2006)“, prema: *Zapis: bilten Hrvatskog filmskog saveza*, br. 55., 2006., https://www.hfs.hr/nakladnistvo_zapis_detail.aspx?sif_clanci=1718 (pristup: 18. 1. 2025.)

⁴⁹⁷ 23. Pulski filmski festival (26. srpnja – 2. kolovoza 1976.), prema: <https://arhiv.pulafilmfestival.hr/23-pulski-filmski-festival/index.html> (pristup: 30. 12. 2024.)

⁴⁹⁸ *Družba Pere Kvržice* (1970.), proizvođač filma: Croatia film; redatelj: Vladimir Tadej; scenarist: Vladimir Tadej (prema romanu *Družba Pere Kvržice* Mate Lovraka); glavni snimatelj: Frano Vodopivec; skladatelj: Živan Cvitković; scenograf: Vladimir Tadej; montažerka: Radojka Tanhofer; uloge: Pero (Mladen Vasary), Perin otac (Adem Čejvan), Perina majka (Inge Appelt), Milo Dijete (Boris Vujović), Šilo (Predrag Vuković), Medo (Zoran Havrle), Budala (Nikica Halužan), Divljak (Berislav Kokot), učitelj (Antun Vrdoljak), policajac Jozo (Boris Dvornik), Markan (Mato Ergović), Danica (Dubravka Dolovčak), Marija (Marina Nemet), itd.

Također, iz uvodne filmske špice moguće je saznati da u filmu sudjeluju učenici Osnovne škole „Matija Gubec“ iz Gornje Stubice, kao i folklorna skupina KUD „Mraclin“, itd.

ga djeca službeno otvaraju i predaju odraslima. Međutim, kratkotrajno oduševljenje odraslih novim izgledom mlina brzo se pretvara u priliku za fotografiranje i opijanje, dok vrijedna družba odlazi do starog tornja i razočarano komentira da će odrasli opet sve upropastiti.

3.2.1.2. *Vlak u snijegu* (1976.)⁴⁹⁹

Sinopsis: Film započinje „in medias res“, odnosno scenom vlaka čiji su putnici-osnovnoškolci, u pokušaju da se iz Zagreba vrate u Veliko Selo, zaustavljeni i nemoćni pred snježnim nanosom, a situaciju dodatno otežavaju narušeni međuljudski odnosi malih putnika. Kako bi gledatelj shvatio prirodu tih odnosa, radnja se vrlo brzo vraća u ne tako davnu prošlost. Troje vršnjaka (Ljuban, Pero i Draga) svakoga su jutro zajedno odlazili u školu, sve dok prividnu idilu nije prekinula učiteljeva ideja da učenici osnuju svoju zadrugu. Naravno, problem je nastao u vezi s izborom domaćina zadruge, pri čemu je bogataški sin Pero podmićivanjem i drugim smicalicama činio sve kako ne bi bio izabran Ljuban, siromašan dječak kojega okolina cijeni jer je mudar. Situaciju je dodatno zakomplicirala i dječja svatovska igra u kojoj je mladenku trebala odglumiti Draga, a Pero i Ljuban još jednom su se našli na suprotnim stranama. Usprkos napetim odnosima uoči izbora, ipak nastaje zadruga znakovitoga imena „Sloga“, a trud djece koja zajedničkim radom doprinose istome cilju, prepoznaje urednik „Smilja“ koji zadrugare poziva u posjet Zagrebu i tiskari. Usljedit će zgrade i nezgode osnovnoškolaca koji će iskusiti nepravdu u polarizacijskom odnosu selo-grad, neki će se nakratko izgubiti u velikome gradu, no najveći će šok predstavljati povratak kući bez pratnje učitelja kojemu je pozlilo i koji je bio prisiljen ostati u Zagrebu. U pismu, naslovljenom na Ljubana, učitelj piše djeci da slušaju domaćina zadruge kao da je on osobno ondje. Međutim, bude se neka stara neprijateljstva, a Perina ljubomora prema Ljubanu te neriješeni odnosi iz prošlosti otežavaju ionako nezavidnu situaciju. Kako će se domaćin zadruge suočiti s problemom koji nije samo njegov nego utječe i na cijeli kolektiv?

---

⁴⁹⁹ *Vlak u snijegu* (1976.), proizvođač filma: Croatia film; redatelj: Mate Relja; scenarist: Mate Relja (prema romanu *Vlak u snijegu* Mate Lovraka); glavni snimatelj: Ivica Rajković; skladatelj: Arsen Dedić; scenograf: Želimir Zagotta; montažerka: Blaženka Jenčik; uloge: Ljuban (Slavko Štimac), Draga (Gordana Inkret), Pero (Željko Malčić), učitelj (Ratko Buljan), urednik novina (Antun Nalis), konduktor (Edo Peročević), ložičar lokomotive (Branko Matić), strojovođa (Vojkan Pavlović), vlakovođa (Vladimir Bačić), itd.

Na početku filma također piše da u njemu sudjeluju i 34 učenika Osnovne škole „Dr. Franko Vinter“ iz Bjelovara (područna škola Velika Ciglena).

3.2.1.3. *Oblikovanje modela*

Iako će se naša tvrdnja možda učiniti kontroverznom, u filmovima *Družba Pere Kvržice* (1970.) i *Vlak u snijegu* (1976.), kao i u originalnim književnim predlošcima, itekako je moguće prepoznati obilježja socijalističke ideologije kao što su: a) upućivanje na posljedice klasnih razlika; b) crno-bijela tehnika u oslikavanju moralnih osobina bogatih i siromašnih; c) važnost poticanja djece na bratstvo i jedinstvo, odnosno složnost u ostvarivanju zajedničkoga cilja; d) davanje prednosti kolektivu, a ne pojedincu (s tim u vezi i: kolektivizam nasuprot egoizmu); e) važnost kolektiva kao moralnoga korektiva pojedinca, itd.

Krenimo od *Družbe Pere Kvržice*. Težak ističe da je protagonist tog djela zapravo družba koju „doživljavamo kao jedno biće, kao glavnog junaka djela“⁵⁰⁰, no jasno je da je srce te družbe, družine ili skupine upravo Pero, siromašan dječak čiji se otac ustaje jako rano kako bi prehranio svoju obitelj. I Pero i otac nositelji su pozitivnih moralnih osobina, iako je i u romanu i u filmu naglasak na Peri. On je primjer vrlo poštenog, organiziranog, vrijednog, neustrašivog i požrtvovnog prijatelja koji je vođa družbe, no njezine članove ne gleda svisoka, nego je spreman zasukati rukave i jednakim (ako ne i većim) trudom doprinijeti zajedničkome cilju. Osim Pere, družbu čine djeca kojima je izvorno Lovrak dodijelio nadimke, s obzirom na njihove moralne i fizičke osobine: Milo Dijete, Šilo, Medo, Divljak i Budala. Primjećujemo da je jedino Pero zadržao svoje pravo ime, iako se povremeno spominje njegov nadimak „Kvržica“.

Pero je, zasigurno na primjeru svog oca, naučio da se plodovi rada mogu iskusiti jedino poštenim radom. Svojim odnosom prema članovima družbe zaslužio je i izborio se biti njihovim predvodnikom čega je itekako svjestan, ali to ne zloupotrebljava, nego svoju ulogu vođe shvaća vrlo ozbiljno – on je onaj koji mora ujediniti kolektiv kako bi on djelovao kao jedno pa njihova družba povremeno podsjeća na tajno bratstvo (1)⁵⁰¹. U tom smislu, problem mu predstavlja

---

⁵⁰⁰ Težak: *Vlak u snijegu i Družba Pere Kvržice Mate Lovraka*, str. 29.

U uvodu o hrvatskom dječjem romanu, Hranjec ističe da je jedna od značajki toga romana upravo činjenica da je, pod utjecajem svjetske dječje književnosti, „lik (...) najčešće predstavljen u okviru družine, klape“. Među primjerima navodi i *Družbu Pere Kvržice*, pri čemu se unutar družbe izdvaja vođa. Usp. Hranjec: *Hrvatski dječji roman*, str. 10. i 45.

⁵⁰¹ (1) *Družba Pere Kvržice*:

PERO: Ono što smo danas govorili mora biti najstroža tajna. Nitko da zucne ni slovca. Ljudi bi zanijemili kad bih ja rekao sve što namjeravam s mlinom. Međutim, neću se prenagli. Ja razmišljam. Dok smislim, predložit ću vam nešto. (...) Nego, recite još jedanput, jesmo li složni?

OSTALI: Jesmo.

PERO: E, onda opetujte za mnom. Za to smo da odemo u mlin što prije...

OSTALI: Za to smo da odemo u mlin što prije...

PERO: ... i da nikome ne odamo našu namjeru.

OSTALI: ...i da nikome ne odamo našu namjeru.

Divljak, čiji je nadimak motiviran njegovom osobnošću. U odnosu na Peru i njegovu obitelj, Divljak je definitivno u boljoj financijskoj situaciji što se vidi i iz njegova odijevanja u filmu, ali i iz činjenice da on jedini, putem do škole, nešto jede i ne dijeli s ostatkom družbe. Kada ga druga djeca gledaju, a Pero ga podsjeti da „bude čovjek“, tek onda Divljak podijeli hranu i s ostalima. On je primjer sebičnog djeteta koje nema vrijednosti koje bi održale kolektiv na okupu niti ima kapacitet za upravljanje jednom takvom zajednicom, no to ga ne sprječava da često viče na Peru (npr. *Nisi ti moj gospodar!*), potuče se s njim ili ucjenjuje njega i ostale vršnjake da će izdati tajnu družbe ako on ne postane njezin vođa. Naravno, Divljak u svemu tome ima podršku povodljivog dječaka Budale, zbog čega njih dvojica predstavljaju negativce u filmu.

Korelacija između ponašanja i pripadnosti određenoj klasi vidi se i u *Vlaku u snijegu*. Ondje ne postoji družba, već se radnja romana/filma temelji na odnosima između Ljubana i Pere, pri čemu djevojčica Draga ima određenu ulogu u oslikavanju njihovih karaktera, iako njezin lik nije tako detaljno razrađen. Dječak Ljuban, baš kao i Pero iz prethodnoga filma, pripada siromašnijem staležu, ali ga također krasi brojne vrline: staloženost, marljivost, poštenje, pravednost, neosvetoljubivost, altruizam, organiziranost i mudrost (koja ga na trenutke izdiže iz dječjeg svijeta i čini starmalim). Zahvaljujući tim osobinama, on je „tipični pozitivni junak socijalističkog realizma“⁵⁰², kojega je razred izabrao za domaćina njihove zadruge, usprkos Perinim pokušajima podmićivanja (*Ja ne tražim da birate mene, važno da Ljuban propadne.*) i ostalim spletkama čak i kada vlak zapne u snijegu (2)⁵⁰³. Pero je sin bogatoga seljaka, stoga smatra da se ima pravo nametnuti i kupiti ostatak razreda, ne shvaćajući da materijalni resursi ne mogu kompenzirati one intelektualne i moralne nedostatke – pogotovo jer je materijalno samo potrošna roba. To ne znači da nema djece (kao što je i u svijetu odraslih) koja ne posrnu pred njegovim šarenim pikulama, slatkišima, suhim šljivama i ostalim delicijama o kojima prosječno seosko dijete može samo

---

PERO: Sile ste, momci. Još ovo: svaka družba ima svoju lozinku. Pa smislimo i mi našu. (...) Imam je – kvržica.
OSTALI: Slažemo se.

⁵⁰² Hranjec: *Hrvatski dječji roman*, str. 40.

⁵⁰³ Iako je učitelj svojim pismom odredio da ga domaćin Ljuban zamijeni u povratku kući, Pero ne poštuje tu odluku, nego okuplja skupinu istomišljenika i provocira Ljubana na račun njegove neimaštine.

(2) *Vlak u snijegu*:

PERO: Aaa, jesi mi ti za domaćina, bogac jedan. Moj otac može za zub staviti vaša tri pišljiva jutra. Ti si kao i mi, možeš sebi zapovijedati, a ne nama.

JEDAN DJEČAK: Dosta nas je vodio taj bogac Ljuban! Hoćemo drugog vođu!

LJUBAN: Moj otac jest bogac, pošten bogac, ali manimo sad naše očeve. Ružno je da remetite slogu, da rušite zadrugu. Znao sam tko će praviti nered.

sanjati. Međutim, čim toga ponestane, Pero više nije zanimljiv vršnjacima jer im nema što ponuditi, osim svoje sebičnosti, zlobe, pohlepe i najgorih moralnih osobina. Time su pozitivci obaju filmova prikazani kao graditelji, a negativci kao rušitelji zdravih društvenih odnosa (i socijalizma), temeljem svog ekonomskog statusa. Ti se odnosi prelamaju i učestalo dovode u pitanje ostvarivanje zajedničkoga cilja, stoga dolazimo do pitanja koji je to cilj.

Družba Pere Kvržice započinje scenom u kojoj Pero slučajno čuje razgovor oca i majke, iz kojega saznaje da su seljaci nekada imali zadružni mlin, no svađa i podmićivanje doveli su do toga da mlin i most trunu jer u selu nema sloge (3)⁵⁰⁴. Iako se Pero pokušava uključiti u taj razgovor vrlo logičnim pitanjem (*A zašto mlinar sâm nije popravio most?*), otac pomalo grubo ističe da nije na djetetu da razmišlja o takvim stvarima (*Šta je? Šta se ti petljaš u te stvari?*) što ne znači da se otac odriče ideje obnove mlina (4)⁵⁰⁵. Naravno, Pero ne samo da će razmišljati i dalje o tome nego će i svoju pomalo utopijsku viziju (*Sve ćemo mi ovo preokrenuti. Uredit ćemo šetalište uz rijeku, a cvjetnjak uz jezero.*) predstaviti družbi čime će ostvariti dodatnu koheziju među njezinim članovima. Na taj se način povećava motivacija cijeloga kolektiva jer nije u pitanju cilj koji služi pojedincu, nego je za dobrobit cijele zajednice. Pritom Pero, kao „mozak operacije“, svojim primjerom, trudom i fizičkim radom dokazuje da skup pojedinaca može uspjeti samo ako u njihovom kolektivu vlada sloga. Neustrašivo se suočava s brojnim opasnostima: riskira batine ukoliko roditelji doznaju što radi, laže učitelju prilikom kašnjenja na nastavu (5)⁵⁰⁶, ali i riskira

---

⁵⁰⁴ (3) **Družba Pere Kvržice:**

PERIN OTAC: Bunim se jer su ljudi glupi i nerazumni. Eto, baš je riječ o toj našoj vodenici. Zajedničko je to imanje nas svih pa i sama znaš šta je s njim. Eno ga već godinama, zarasto u drač. Trune. Trune jer je propao most preko potoka, tako da se kolima ne može prijeći u mlin.

PERINA MAJKA: Da, ali su neki seljaci bili za to da se most popravi.

PERIN OTAC: Jesu, ali su zato drugi bili protiv. A i dobro znaš da je bogati vlasnik starog paromlina podmitio nekolicinu.

⁵⁰⁵ Potkraj filma, seljaci su se sastali kako bi razmijenili mišljenja o mogućnosti obnove mlina, ne znajući da su djeca gotovo u potpunosti ostvarila ono što oni nisu bili u stanju učiniti. Tom će se prilikom Perin otac, kao i učitelj, založiti za obnovu. Međutim, pravedni otac javno će prokazati onoga među njima koji je podmićen i koji je, samim time, kriv za neslogu, stoga će zaraditi kaznenu prijavu i nakratko završiti u zatvoru.

(4) **Družba Pere Kvržice:**

PERIN OTAC: Ljudi, ja neću dugo okolišati! Valjda znamo zašto smo se sastali i zato ću odmah preći na stvar! Braćo, sramota je da naš zadružni mlin trune, sav obrastao korovom i dračom! Put za mlin obrastao je trnjem, a staze mlina pretvorene su u zmijska legla! A mlin, braćo, on je... on je zaboravljen i zaključan! Lokotom! Lokotom naše sramote! (...) U našem životu nas uvijek upropašćuje to ruganje, ta nesloga i jal. Trgnimo se, braćo! Otvorimo oči! Na čiju štetu trune naš zadružni mlin? Da nije na štetu vlasnika paromlina ili na našu štetu? (...) Da, da, moram i to otvoreno reći. Palo je u džep nekolicine mito! Napili se muktaši rakije! Potplaćeni su! Dobili su mito!

⁵⁰⁶ U laganju učitelju možemo uočiti upućivanje na klasne razlike jer Pero jasno artikulira da djeca siromašnijih seljaka iz udaljenijih krajeva imaju više obaveza kod kuće od onih koji su iz sela u kojemu je škola, stoga iz tih razloga mogu zakasnuti u školu. Učitelj pak ne želi da se djeca u razredu dijele ni po kojoj osnovi.

svoj život svjesnim sjedanjem u čabar za potrebe čišćenja bunara, iako se Medo prethodno onesvijestio od otrovnih plinova iznutra (**Fotografija 1.**).

Fotografija 1. Priprema za čišćenje staroga bunara⁵⁰⁷

Pero nije jedini koji riskira, čime se potvrđuje da se pojedinci unutar kolektiva trude opravdati Perino povjerenje, podređujući svoju sigurnost višem cilju. Fizički je najslabiji u družbi Ivan, od milja zvan Milo Dijete, čiju neustrašivost ne može zaustaviti ni crijevna viroza, izazvana prekomjernim jedenjem ukradenih trešanja. Čak ni kada ga majka istuče jer je zakasnio kući zbog radova oko mlina, uplakani dječak ne izdaje svoje prijatelje (*Član družbe ne odaje tajnu.*). Zbog očevih je batina i Šilo spriječen doći na radnu akciju, no Pero ga prijateljski tješi, dajući mu do

---

(5) Družba Pere Kvržice:

PERO: Lako njima zafrkavati, gospodine učitelju. Oni su iz ovog sela i mogu spavati do osam sati. Ne dižu se ranom zorom pa s kravom na pašu kao mi. Mi...

UČITELJ: Nemoj, Pero, tako. Znam da daleko stanujete, al zato vam nisu krivi vaši školski drugovi. A sad na svoja mjesta.

⁵⁰⁷ Fotografija je preuzeta s poveznice: <https://www.telegram.hr/fotogalerije/kultura/uhvatila-nas-je-nostalgija-pa-smo-izvukli-neke-filmove-i-serije-koje-smo-gledali-kao-klinci-zbilja-su-bili-carobni/> (pristup: 28. 12. 2024.)

znanja da su oni poput braće (6)⁵⁰⁸. Usprkos strahu od daljnjih batina, i Šilo ipak dolazi pomoći. Hrabar je i Medo koji se dobrovoljno javlja za spuštanje čabrom u bunar kako bi izvidio koliko ondje ima mulja. Njegovu povezanost s družbom (dok je brojila šest članova, s Divljakom i Budalom), vidimo iz dječje oporuke koju izgovara, neposredno prije spuštanja u bunar, a kojom bi, ukoliko mu se što dogodi, sve najvrjednije ostavio upravo svojoj „braći“ (7)⁵⁰⁹. Time se družba ostvaruje kao zajednica nesebičnih dječaka koji ustraju na zajedničkom cilju: žele odraslima pokazati da samo „složna braća kuću grade“ i ostaviti im u залог zajedničko dobro. Nije li to ironično? Ne bi li se odrasli trebali potruditi i ostaviti neki bolji svijet mladima? Čini se da je i djeci jasno da se na odrasle nemoguće osloniti jer nakon velikoga truda oko obnove mlina i svečane predaje istog odraslima, izražavaju svoju sumnju (*Predali smo im mlin, ali ja vam kažem: oni će opet sve upropastiti.*).

Vlak u snijegu nema oformljenu družbu kao što je slučaj s prethodnim filmom, no ima svoju razrednu zadrugu, o čijim je prednostima, načinu vođenja i demokratskom izboru vođe/domaćina učitelj, kao važan lik oba romana/filma⁵¹⁰, ranije informirao učenike (8)⁵¹¹. Usprkos Perinom podmićivanju dječaka i djevojčica uoči izbora, za domaćina je većinom glasova

---

⁵⁰⁸ (6) **Družba Pere Kvržice:**

PERO (Šilu): Eto, Šilo, mi sutra ujutro počinjemo s radom u mlinu. Bez tebe će mi biti kao bez brata rođenog. Ali kad je tvoj otac tako strog, bolje nemoj dolaziti u mlin. Ubit će te.

⁵⁰⁹ (7) **Družba Pere Kvržice:**

MEDO: Šilu ostavljam na brigu da jednom izlupa Pavla što sa mnom u školu sjedi. Divljaku ostavljam sve trešnje u selu. Milom Djetetu sve bombone u seoskom dućanu. A Budali ostavljam općinsku blagajnu (jer je prazna, op. A. V. H.). A Peri ostavljam jedino svoje blago – moju školsku torbu. A sad, družbo, da ste mi zdravo!

⁵¹⁰ Zanimljivo je primijetiti da u svijetu odraslih, prema kojemu djeca (naročito ona iz *Družbe Pere Kvržice*) nemaju povjerenja, postoji lik kojemu se vjeruje, a to je učitelj. S obzirom na to da je idejni tvorac ovih djela Lovrak, po zvanju i zanimanju učitelj, možemo se zapitati ne krije li se Lovrak u likovima ovih dvaju učitelja? Dok je u prvom filmu učitelj, pored Perinog oca, jedini glas razuma u vezi s obnovom staroga mlina, u *Vlaku u snijegu* učitelj je onaj koji zagovara slogu, usprkos različitim karakterima koji čine jednu zajednicu. To je vidljivo iz sljedećega citata.

UČITELJ: Vidite, djeco, kako nas je pjesma udružila. Bez obzira što neki imaju niske glasove, neki visoke, bez obzira što smo isprepleli melodiju, stvorili smo sklad. Gledajte, i život može biti pjesma ako ga složno i skladno uredimo. (Vlak u snijegu)

⁵¹¹ (8) **Vlak u snijegu:**

UČITELJ: (...) Zašto i mi ne bismo osnovali zadrugu? Ja vam ne bih naređivao. Vi biste odabrali domaćina, starješinu, sami biste predlagali, sami upravljali.

JEDAN UČENIK: A čime bi se, molit ću lijepo, bavila ta zadruga?

UČITELJ: Čime biste se bavili? Pa vodili biste računa o redu i čistoći u razredu. Prikupljali biste članarinu za neku vrijednu svrhu, a mogli biste s vremenom prijeći na proizvodnju od koje se da zaraditi. (...) Domaćin ne mora biti mrk i ne mora izazivati strah. On samo izvršava volju većine, a ta volja većine očituje se na zajedničkim dogovorima. Izaberite onoga kojega smatrate pametnim, strogim i pravednim. (...) Nemojte ništa naprečac. Dobro razmislite.

izabran Ljuban. Neki su roditelji isprva sumnjičavi prema postojanju zadruge (9)⁵¹² zbog koje djeca ne sudjeluju u seoskim poslovima kao ranije, no zadrugari vrijedno rade, pletu košare i prikupljaju novac. Istovremeno uče kako se samo zajedničkim naporima dolazi do cilja, razvijajući osjećaj odgovornosti prema svojoj zajednici, ali i osjećaj sreće jer je svatko od njih jedan od neizostavnih zupčanika bez kojega se stroj ne bi uspješno kretao. Ipak, to ne znači da su odnosi u zadruzi idealni (ponajviše zahvaljujući Peri), a pogotovo ne na putovanju malih seljaka u Zagreb, pri povratku iz kojega putuju bez svog učitelja. Naime, njemu je iznenadno pozlilo te je pismom (10)⁵¹³ povjerio odgovornost u vezi sa sigurnim povratkom domaćinu Ljubanu. Međutim, nedugo nakon polaska vlaka u smjeru Velikog Sela, neki učenici, predvođeni Perom, odbijaju poslušnost Ljubanu zbog čega je i kondukter ljut na njih (*Zar je to zadruga? Sram vas bilo!*). Osim toga, sve gušći snijeg, a uskoro i snježna mećava zaustavljaju umorne, pothlađene i razjedinjene zadrugare, prepuštajući ih jedne drugima.

S obzirom da je samo osnovnoškolac, Ljuban pokazuje iznimnu zrelost i bistrinu uma. Razjedinjene zadrugare raspoređuje u dva vagona, pri čemu su u jednom oni koji poštuju pravila zadruge te su spremni predati Ljubanu svu hranu i odjeću (koju će on raspoređivati po potrebi), a u drugome su Pero i povodljivi dječaci koji mu prave društvo, samo zato što bogataški sin ima hranu i slatkiše kojima ih podmićuje. Igrom slučaja, u drugi vagon dospijevaju i djeca koja su se razboljela na putovanju, a Ljuban im dodjeljuje zadrugare-bolničare koji svojim vršnjacima mijenjaju obloge i brinu o njima. Kako se zalihe Perinih slatkiša smanjuju, tako i raniji odmetnici mole Ljubana da ih primi u zadrugu, a Pero ostaje sâm.

Međutim, ne samo da ne mijenja svoju ćud, nego u jednom trenutku pokušava ukrasti zalihe hrane iz prvoga vagona. Tada mu Ljuban osujeti plan te uslijedi jurnjava po vagonu nakon koje obojica istrčavaju iz vlaka u snijeg, u kojemu se potuku. Uplakani Pero moli Ljubana da mu dozvoli vratiti se u zadrugu, no ostali ga zadrugari ne žele. Kako je situacija s vlakom u snijegu opasna po zdravlje putnika (jer će se uskoro potpuno obustaviti grijanje), a odrasli ne pronalaze rješenje (baš kao što se ni u *Družbi Pere Kvržice* ostali nisu znali dogovoriti), Ljuban organizira

---

⁵¹² (9) *Vlak u snijegu:*

PRVI SELJAK: Ja mislio, komšija, dječja igra, a ono – prava zadruga.

DRUGI SELJAK: A neki dan sam svom isprašio tur. Ma kakva zadruga, dangubo!

PRVI SELJAK: Pa neka djece, komšija, nije to loše. Možda oni uspiju što mi nismo.

⁵¹³ (10) *Vlak u snijegu:*

LJUBAN (glasno čita učiteljevo pismo): Dragi Ljubane i sva djeco, dragi moji zadrugari! Nisam mogao više, malaksao sam, a vi budite pametni i sad pokažite da ste zadrugari i da ćete moći i bez mene stići kući. Ljubane, ne daj nikomu iz vlaka sve do našeg sela. Djeco, slušajte Ljubana kao da sam ja na njegovom mjestu. Držite se junački. U mislima vas prati, štiti vaš učitelj.

zadugare (*pa nije snijeg beton*) koji složno razgrću snijeg golim rukama (**Fotografija 2.**). Kako bi im pomogao, Pero utrčava u vagon i donosi djeci papirnate tanjure kojima će ubrzati taj postupak. Tim se činom iskupljuje, a vlak se opet može neometano kretati.

Fotografija 2. *Zajednička akcija čišćenja snijega*⁵¹⁴

Perin je čin, u *Vlaku u snijegu*, dokaz da je kolektiv korigirao njegovo ponašanje jer onaj tko želi pripadati zajednici, mora poticati slogu te doprinijeti zajedničkom cilju, a ne podleći egoizmu. Isto tako, Ljuban, kao domaćin zadruge, dao mu je drugu šansu, pokazujući da svatko ima pravo pogriješiti ako će nakon toga uslijediti iskreno kajanje. Korektivna uloga kolektiva u *Družbi Pere Kvržice* vidljiva je u dijelu u kojem Pero i vjerni članovi družbe natjeraju odmetnute i bivše članove Divljaka i Budalu da poprave štetu koju su izazvali u mlinu, no ponašanje je dvaju dječaka vjerojatno uvjetovano strahom, a ne iskrenom željom da učine nešto za zajednicu.

Ovaj ideološki model temelji se na poticanju pozitivnih socijalističkih vrijednosti (poput bratstva i jedinstva/sloge) od dječje dobi jer samo ako unutar kolektiva, kao skupa pojedinaca, postoji zdrava kohezija, nijedan cilj nije nedostižan. Također se ističe snaga kolektiva – ne samo da pojedinac ne postoji bez njega (čak ni kad je idejni organizator neke akcije) nego i kolektiv, u slučaju moralno neispravnih pojedinaca, može utjecati na korekciju njihova ponašanja.

---

⁵¹⁴ Scena iz filma preuzeta je s poveznice: https://vk.com/video185128184_165723532 (pristup: 28. 12. 2024.)

3.2.2. Prikaz moralne i kulturne dekadencije hrvatskoga fašizma

U višestoljetnu je povijest hrvatskoga naroda i države utkano i četverogodišnje postojanje NDH (1941. – 1945.), nastale pod palicom njemačkog i talijanskog fašizma, a u izvedbi ustaškoga poglavnika Ante Pavelića. S obzirom da su komunisti 1945. maknuli hrvatske fašiste s vlasti, podrazumijeva se da je u razdoblju druge Jugoslavije revolucionarna borba protiv fašista jedna od omiljenih tema u umjetničkom stvaralaštvu pod utjecajem ideologije. Na tom smo tragu uočili dva filma čija je poveznica borba Saveza komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ) ili skojevaca protiv okupatora, još od 1941. U pitanju su *Akcija Stadion* (1977.) Dušana Vukotića⁵¹⁵ i *Okupacija u 26 slika* (1978.) Lordana Zafranovića⁵¹⁶, koji su inspirirani stvarnim događajima što i piše na početku svakoga filma. Na tim ćemo primjerima predstaviti ideološki model moralne i kulturne dekadencije hrvatskoga fašizma.

Kako redatelji ovim filmovima pokazuju odlučan stav protiv bilo kojeg oblika fašizma (a pogotovo hrvatskoga), za pretpostaviti je da je ta poželjna kulturna politika u SFRJ bila primjereno nagrađena. Od ukupno 18 filmova, film *Akcija Stadion* je na 24. FJIF-u nagrađen u dvjema kategorijama: dobio je Veliku srebrnu arenu, a scenaristi Slavko Goldstein i Dušan Vukotić nagrađeni su Velikom zlatnom arenom.⁵¹⁷ Ipak, teško je ne uočiti zanimljiv biografski podatak da

---

⁵¹⁵ Dušan VUKOTIĆ (1927. – 1998.) ostao je upamćen ne samo kao hrvatski redatelj nego i scenarist, crtač, animator i karikaturist. Završio je studij arhitekture, no većinu je radnoga vijeka proveo kao sveučilišni profesor pri Akademiji dramske umjetnosti u Zagrebu. Zahvaljujući crtanom filmu *Surogat*, osvojio je nagradu Oscar (1962.) za crtani film što je od posebnoga značenja jer su tu nagradu dotad dobivali američki animatori. Osim toga, za života je dobio i: Nagradu grada Zagreba, Nagradu „Vladimir Nazor“ te „Nagradu AVNOJ-a“. Iako se okušao u različitim filmskim rodovima i jedna je od važnih karika Zagrebačke škole crtanog filma, za potrebe disertacije spomenut ćemo najvažnije dugometražne igrane filmove: *Sedmi kontinent* (1966.), *Akcija Stadion* (1977.), *Gosti iz galaksije* (1981.), itd.

Usp. Vukotić, Dušan, prema: *Filmska enciklopedija (1986-90)*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025., <https://filmska.lzmk.hr/clanak/vukotic-dusan> (pristup: 18. 1. 2025.); Vukotić, Dušan, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/vukotic-dusan> (pristup: 18. 1. 2025.)

⁵¹⁶ Lordan ZAFRANOVIĆ (1944.), hrvatski redatelj i scenarist, diplomirao je književnost i likovnu umjetnost u Splitu te filmsku režiju na Filmskoj akademiji u Pragu. S obzirom da je u svijetu filma od svoje šesnaeste godine, nema filmskoga roda u kojemu se nije okušao. Izdvojit ćemo neke od njegovih najznačajnijih dugometražnih igranih filmova: *Nedjelja* (1969.), *Muke po Mati* (1975.), *Okupacija u 26 slika* (1978.), *Pad Italije* (1981.), *Večernja zvona* (1986.), *Ujed anđela* (1984.), *Haloa – praznik kurvi* (1988.), *Osveta je moja* (1995.), itd.

Usp. Zafranović, Lordan, prema: *Filmska enciklopedija (1986-90)*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025., <https://filmska.lzmk.hr/clanak/zafranovic-lordan> (pristup: 18. 1. 2025.); Zafranović, Lordan, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/zafranovic-lordan> (pristup: 18. 1. 2025.); <https://www.lordanzafranovic.com/> (pristup: 18. 1. 2025.)

⁵¹⁷ Usp. 24. Pulski filmski festival (26. srpnja – 2. kolovoza 1977.), prema: <https://arhiv.pulafilmfestival.hr/24-pulski-filmski-festival/index.html> (pristup: 18. 1. 2025.)

su se oba scenarista priključila partizanskom pokretu u vrlo ranoj životnoj dobi – Goldstein kao 14-godišnjak (1942.), a Vukotić kao 17-godišnjak (1944.).⁵¹⁸ A što je bilo s *Okupacijom u 26 slika*, koju Goulding naziva Zafranovićevim „remek-djelom“ i „najkontroverznijim radom“⁵¹⁹?

Iduće je godine održan 25. FJIF, na kojemu je *Okupacija u 26 slika* dobila čak četiri nagrade. Naime, film je dobio Veliku zlatnu arenu, koja predstavlja glavnu nagradu (i to u konkurenciji od preostalih 20 filmova). Dodijeljene su Srebrne arene i za režiju i za snimateljski rad, dok je Zafranović dobio i nagradu filmske kritike „Milton Manaki“, također za režiju.⁵²⁰ Ni to nas ne treba čuditi uzmemo li u obzir da je Zafranović imao „radikalno lijeve istupe“⁵²¹.

Upravo na primjeru ovoga filma, koji je od strane režimskih listova dobio izvrsne ocjene⁵²², moguće je dokazati kakav je bio utjecaj vladajuće političke elite ne samo na sudbinu filma i redatelja nego i na one koji su se usudili negativno kritizirati film koji je režim ocijenio izvrsnim. Primjerice, zbog negativnog osvrta na *Okupaciju*, cijela je redakcija Poleta zamijenjena novim ljudima, a kako je časopisu Film ukinuta dotacija iz istih razloga (jer je Turković film nazvao „snobovskim i šminkerskim“), to je označilo njegov kraj. Međutim, ni hrvatska javnost, prema Škrabalu, nije bila oduševljena filmom jer se činilo da je redatelj sve Hrvate poistovjetio s hrvatskim fašistima.⁵²³

---

⁵¹⁸ Usp. Goldstein, Slavko, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/goldstein-slavko> (pristup: 18. 1. 2025.); Vukotić, Dušan, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/vukotic-dusan> (pristup: 18. 1. 2025.)

⁵¹⁹ Goulding: *Jugoslavensko filmsko iskustvo, 1945. – 2001. – oslobođeni film*, str. 157.

⁵²⁰ Usp. 25. Pulski filmski festival (26. srpnja – 2. kolovoza 1978.), prema: <https://arhiv.pulafilmfestival.hr/25-pulski-filmski-festival/index.html> (pristup: 18. 1. 2025.)

⁵²¹ Usp. Lučić: Uvod, u: *Bijela knjiga Stipe Šuvara: Originalni dokument Centra CK SKH za informiranje i propagandu od 21. ožujka 1984.*, str. 28.

⁵²² Škrabalo: *101 godina filma u Hrvatskoj 1986.-1997.: Pregled povijesti hrvatske kinematografije*, str. 380.

⁵²³ Usp. Isto; Turković: *Politikom po kulturi: Polemike (1968-2002)*, str. 119.

3.2.2.1. *Akcija Stadion (1977.)*⁵²⁴

Sinopsis: Film, inspiriran istinitim događajem iz okupiranoga Zagreba 1941., započinje scenama s arhivskim fotografijama tenkova i jezivom ratnom glazbom. Promjene državnog uređenja i nastanak Nezavisne Države Hrvatske utječu i na atmosferu u jednom gimnaziji. Na Nastavničkom vijeću ravnatelj te škole čita proglas kojim se zabranjuje daljnji rad u prosvjeti onima koji nisu pravi Hrvati, konkretno, srpskim i židovskim profesorima. S druge strane, dojučerašnji profesor kemije Verdar postaje povjerenik ustaškog stožera, zadužen za narodno prosvjeđivanje i poslove s mladeži, što nerijetko uključuje podučavanje o pucanju u žive mete koje se ne uklapaju u sliku čiste hrvatske države. Rasna politika još brutalnije utječe na život i svakodnevicu srednjoškolaca, uzrokujući podjele među dojučerašnjim prijateljima, s obzirom na rasnu i nacionalnu pripadnost. Glavni je lik Kruno, mladić koji se protivi novonastalom stanju, tim više što mu djevojka Milena i njezini roditelji proživljavaju agoniju jer su Srbi. Krunin najbolji prijatelj Ferko odavno je pristupio ustaškoj mladeži te bezuspješno pokušava nagovoriti svog prijatelja da mu se priključi dok nije kasno. Međutim, Kruno se u tajnosti počinje nalaziti sa skojevcima, pripremajući diverziju na gradskom stadionu. Na dan „zborovanja“ srednjoškolske mladeži, okupljene na stadionu, mladima se obraćaju ustaški i nacistički vojni dužnosnici, tražeći od njih da se razvrstaju po rasnoj i nacionalnoj osnovi, s namjerom da likvidiraju Židove i Srbe. Zlokobno zatvaranje vrata stadiona najavljuje metež i krvoproliće, koje usprkos uspješnoj diverziji skojevaca i njihovih srednjoškolskih simpatizera, uzima danak na objema stranama.

---

⁵²⁴ *Akcija Stadion* (1977.), proizvođač: Zagreb film, Kinematografi Zagreb, Dunav film; redatelj: Dušan Vukotić; scenaristi: Slavko Goldstein i Dušan Vukotić; glavni snimatelj: Ivica Rajković; skladatelj: Tomica Simović; scenograf: Dušan Jeričević; montažer: Damir German; uloge: Kruno (Igor Galo), Krunin stric Luka (Franjo Majetić), Milena (Nataša Vorobjova Hrzić), Ferko (Božidar Alić), Lujo Verdar (Zvonimir Črnko), Otto (Darko Srića), ravnatelj (Branko Špoljar), profesorica Mihalović (Semka Sokolović-Bertok), profesorica Opačić (Andrea Šarić), profesor Mraović/Milenin otac (Boris Kralj), Milenina majka (Hermina Pipinić), njemački dočasnik Franz (Adam Vedernjak), ustaški stožernik Rubač (Zvonko Lepetić), Ferkov otac (Zvonimir Torjanac), povjerenik ustaškog redarstva (Zlatko Madunić), Ebner (Slobodan Dimitrijević), itd.

U jednoj od početnih scena piše: „Film je inspiriran događajem iz prvih dana okupacije Zagreba 1941. godine.“

3.2.2.2. *Okupacija u 26 slika (1978.)*⁵²⁵

Sinopsis: Film započinje pjesmom i zadirkivanjem trojice najboljih prijatelja: Hrvata Nike, Talijana Tonija i Židova Mihe koji uživaju u čarima dubrovačkoga maskenbala, ni ne sluteći kakvo im se zlo sprema te kobne 1941. godine. Dok tajni sastanci radnika i komunista najavljuju da dolaze teška vremena, mladići bezbrižno odlaze na mačevanje u svoj klub. Međutim, njihov trener Hubička daje naslutiti da je ta viteška igra namijenjena isključivo arijevske rasi čime stvara nelagodu među njima. Kasnija proslava zaruka Nikine sestre Ane i Tonija prekida se prijetećim zvukovima borbenih aviona nad dubrovačkim nebom. Nema sumnje, grad su okupirali fašisti, stvarajući duboke i nepremostive prepreke između dojučerašnjih prijatelja. U narednim scenama, okupatori kulturno i moralno uništavaju temelje slavnoga hrvatskoga grada, izazivajući oduševljenje među hrvatskim kvislincima, a poziv na fašističku zabavu s propagandnim programom ujedno je i preispitivanje odanosti nametnutome režimu. Na tom je ispitu Toni ne samo položio s odličnim uspjehom nego se osobno pronašao u ideologiji koja je isključiva i prema Mihi, koji mu je do jučer bio najbolji prijatelj. Zgroženost većeg dijela Nikine obitelji tom izdajom ne umanjuje Aninu ljubav prema Toniju, stoga mlada trudnica odlazi k njegovoj obitelji. Film je prožet naturalističnim scenama od kojih je najslikovitija poznata scena u autobusu – dok slijepi harmonikaš svira vesele melodije, egzekutori ne prežu pred najbrutalnijim načinima likvidacije Srba, Židova i političkih neistomišljenika, vidno uživajući u tome. Potkraj filma, Toni odlazi u Nikinu kuću koju je namijenio sebi i svojoj supruzi Ane. Pojavljuje se i Miho koji je, nekim čudom, uspio pobjeći iz onog autobusa. Ponovno okupljanje trojice bivših najboljih prijatelja, nakon zajedničke pjesme, završava Nikinom presudom Toniju po kratkom postupku.

---

⁵²⁵ *Okupacija u 26 slika* (1978.), proizvođač: Jadran film, Croatia film; redatelj: Lordan Zafranović; scenaristi: Mirko Kovač i Lordan Zafranović; glavni snimatelj: Karpo Acimović-Godina; skladatelj: Alfi Kabiljo; scenograf: Milenko Jeremić i Zvonimir Šuler; montažer: Josip Remenar; uloge: Niko (Frano Lasić), Toni (Milan Štrljić), Miho (Ivan Klemenc), Ane (Tanja Poberznic), Nikin i Anin otac Baldo (Boris Kralj), Nikina i Anina majka Cvijeta (Dušica Žegarac), Baldin otac Pasko (Karlo Bulić), Hubička (Stevo Žigon), Maras (Milan Erak), Vlaho (Boris Dvornik), Stijepo (Bert Sotlar), Mara (Gordana Pavlov), Stijepina supruga Luce (Marija Kohn), prostitutka Pina (Tanja Bošković), Tonijev otac Paolo (Antun Nalis), don Dživo (Izet Hajdarhodžić), gradonačelnik (Zorko Rajčić), njemački časnik (Krunoslav Šarić), Nina Andrejevna (Milka Podrug-Kokotović), Ivo (Dragoljub Lazarov), Gavran (Zvonko Lepetić), itd.

Jedna od filmskih scena otkriva da je „film inspiriran knjigom Mata Jakšića *Dubrovnik 1941.*, memoarskim materijalima iz zbornika *Dalmacija 1941.* te dokumentima Historijskog arhiva Dubrovnika, Muzeja revolucije i Dubrovačkog muzeja“.

3.2.2.3. *Oblikovanje modela*

Analizom dvaju filmova iz sedamdesetih, *Akcije Stadion* (1977.) i *Okupacije u 26 slika* (1978.), uočili smo sljedeća obilježja fašizma, o kakvima smo ranije pisali u poglavlju o ideologiji (vidi **Tablicu 5.**): a) drastičnu promjenu u društveno-političkim odnosima nakon okupacije Hrvatske; b) nasilno provođenje rasne politike čiji je cilj „očistiti“ državu od nehrvatskih stanovnika; c) forsiranje kulturne i moralne revolucije kojom treba nastati „fašistički čovjek“, itd. U oba su filma zamjetni utjecaji tadašnjih skojevaca koji, u počecima uspostave fašističke vlasti, nastoje izvršiti diverzije i onemogućiti okupatore u djelovanju. Njihove su akcije pomno planirane na tajnim sastancima, a izvršitelji, koji su spremni poginuti za svoje ideale, ponekad završe u rukama fašista, koji im to i omogućuje na najkrvaviji mogući način i, po mogućnosti, pred što većom publikom. Već je iz toga moguće zaključiti kakav stav zauzimaju Vukotić i Zafranović prema fašizmu, no o tome ćemo kasnije pisati.

Godina 1941. u *Akciji Stadion* kobna je za zagrebačke gimnazijalce i njihove profesore čija različita nacionalna i vjerska opredjeljenja ranije nisu bila toliki problem, barem ne u onom smislu da ih se zbog navedenoga isključuje iz društva. Međutim, dolaskom fašista na vlast sve se mijenja što je, u filmu, najvidljivije u prikazu škole, tog mikrokozmosa koji prikazuje stanje u državi. Na sjednici Nastavničkoga vijeća, ravnatelj okupljenim nastavnicima čita službenu naredbu (1)⁵²⁶, po kojoj se Srbima i Židovima zabranjuje daljnji rad s učenicima, a Židovi su dodatno obilježeni žutom zvijezdom na odjeći. Usprkos uznemirenošću novonastalom situacijom, nepoželjni nastavnici napuštaju školu, a srednjoškolcima je naređeno odazvati se „velikom zborovanju“ na gradskom stadionu (*Tko se ne odazove pozivu, snosit će sve posljedice, a osobe koje izraze neposluh bit će na bolan način odstranjene.*). U napetoj atmosferi stalnoga generiranja straha, slijede otkazi, protjerivanja i naređenja, praćena razglasima, limenom glazbom i uniformiranim osobama koje su u potpunom kontrastu s mjestom koje su zaposjele – odgojno-obrazovnom ustanovom.

Jedan je od uniformiranih i Lujo Verdar, koji je postao povjerenik ustaškoga stožera za narodno prosvjećivanje i poslove s mladeži. Dojučerašnji nastavnik kemije, u obraćanju srednjoškolcima preko razglasa, služi se fašističkom retorikom, ističući pojmove poput „novog poretka“, „prirodnog reda/sklada“ i „nejednakosti“ koja smeta tom skladu, a koju uspoređuje s

---

⁵²⁶ (1) *Akcija Stadion:*

RAVNATELJ (okupljenim nastavnicima): *Na temelju ove naredbe svim tuđincima po rasi i nacionalnoj pripadnosti zabranjuje se svako daljnje sudjelovanje u radu ustanova za prosvjećivanje Nezavisne Države Hrvatske. Čuli smo provedbene odluke novog Zakona o rasnoj i nacionalnoj pripadnosti.*

metalima – plemenitim, crnim i obojenim (2)⁵²⁷ (odnosno, s arijevcima, Romima, Židovima i ostalima, op. A. V. H.). U skladu je to s pravnim aktima kao pisanim povijesnim izvorima iz razdoblja NDH, u čijoj Zakonskoj odredbi o državljanstvu jasno stoji da se državljaninom Nezavisne Države Hrvatske može smatrati isključivo onaj koji ima arijevske podrijetlo (čl. 2.)⁵²⁸ dok se u Zakonskoj odredbi o rasnoj pripadnosti definira tko je arijevac (čl. 1. i 2.), Židov (čl. 3.), odnosno „Ciganin“ (Rom, op. A. V. H.) (čl. 4.).⁵²⁹

U *Okupaciji u 26 slika*, iste se godine s rasnom politikom suočavaju i Dubrovčani. Početne scene uživanja trojice mladih gospara u gotovo dionizijevskim radostima maskenbala, bezbrižno zadirkivanje i pjesma utihnute će dolaskom okupatora na vlast. Otada je od iznimne važnosti što je Niko Hrvat, Toni Talijan, a Miho Židov pa je prijateljstvo, koje se do jučer činilo neraskidivim, sada na kušnji. Prvi koji će u filmu započeti s rasnom i nacionalnom podjelom jest gospodar Hubička, voditelj mačevalačkog kluba koji, usprkos Mihinoj spretnosti u mačevanju, ima potrebu jasno odrediti gdje je kome mjesto u novonastaloj državi. To čini nesportskim udarcem mačem preko Mihinih leđa, uz komentar da takvoj viteškoj disciplini Židovi nisu dorasli, za razliku od arijevske naroda. Nedugo nakon toga, protjeruje mladića iz kluba, omalovažavajućim i antisemitskim natpisom na vratima (*Židovima i psima ulaz zabranjen*). Zanimljivo je primijetiti da se njegov najbolji prijatelj Toni ne trudi stati mu u zaštitu jer mu imponira status koji je izborio svojim talijanskim podrijetlom i podilaženjem novoj vlasti. Za razliku od njega, mladi gospodar Niko sablažnjen je, kao i većina njegove obitelji koja, u strogoj tajnosti, podržava akcije skojevaca što će Nikinog oca Baldu kasnije doći glave. Međutim, Nikina sestra Ane ne vidi problem ni u odlasku na vulgarnu fašističku zabavu, ni u ponašanju fašista prema nekim njezinim sugrađanima, ni u svom zaručniku Toniju kojemu je zakon omogućio konfiscirati Židovima i Srbima imovinu koju potom namjenjuje njima za život. Trudna Ane na kraju bira Tonija i napušta svoju obitelj.

Zafranović groteskno oslikava smjenu vlasti u Dubrovniku pa se na trenutke čini da je svih tih scena jednostavno previše. Tu je cijela galerija karikiranih likova među kojima su i domaći

---

⁵²⁷ (2) *Akcija Stadion:*

VERDAR: Od sutra počinje radna služba! Radit ćete i vježbati svi, ali ne ovako kako sada stojite, nego raspoređeni na nov način – svatko u grupi u kojoj pripada po prirodnom redu! Zašto odvojeno? Zato što vi niste jedno te isto i što to nikada niste ni bili! (...) U novom poretku naša je sveta dužnost izvesti tu razliku do kraja! Prirodni sklad mi danas prenosimo u ljudsko društvo! Sjetite se onoga što sam vas učio o zakonima u prirodi! Ni metali, primjera radi, nisu jednaki! Dijelimo ih, dobro znate, na plemenite, crne i obojene!

⁵²⁸ Usp. čl. 2. Zakonske odredbe o državljanstvu, NN 16/1941.

⁵²⁹ Usp. čl. 1. – čl. 4. Zakonske odredbe o rasnoj pripadnosti, NN 16/1941.

izdajnici i okupatori: dubrovački gradonačelnik koji je počašćen što je grad pao u ruke okupatoru (3)⁵³⁰; njemački i talijanski fašisti, koji voze motore, nespretno marširaju pa padaju, na sveopće veselje svih prisutnih (pa i njima nadređenih); građani, od kojih većina ekstatično promatra bacanje talijanske zemlje po dubrovačkom tlu, uz ne manje ushićene povike fašista (*Ovo je sveta zemlja! Sveta talijanska zemlja!*) i njihovih generala (*Talijanski vojnici, vi ste osloboditelji! Svojim ste junaštvom i krvlju ispisali stranice slavne pobjede! Vaša hrabrost ne poznaje zapreke!*). Zafranovićevo prenaglašavanje nezavidne situacije, koja je inspirirana stvarnim događajima iz dubrovačke povijesti, pretvara se u karikaturu, naročito u scenama fašističkog poimanja kulture i najpoznatijoj sceni iz filma – onoj iz autobusa, a kojoj je u cilju etničko čišćenje.

Kako je glavni fašistički cilj stvoriti čistu državu i eliminirati nepoželjne elemente koji remete prirodni sklad, Vukotić je u svom filmu, u jednoj od početnih scena prikazao kako se školsko dvorište 1941. pretvorilo u prostor u kojemu srednjoškolska ustaška mladež, pod vodstvom njemačkih fašista, uči pucati (**Fotografija 3.**). Ferko je ponosni mladi ustaša koji uzalud pokušava nagovoriti najboljeg prijatelja Krunu da prijede k njima. Međutim, kako bi to Kruno uopće i mogao učiniti? Ne samo da prezire i ismijava fašizam nego mu je djevojka Milena Srpkinja koja, zajedno s ocem i majkom, proživljava agoniju nakon dolaska fašista na vlast. Dok se Kruno potajno nalazi sa skojevcima, njegov stric (ujedno i stanodavac) pokušava biti u dobrim odnosima s vladajućima – ne iz uvjerenja, nego kako bi zaštitio nećaka koji se sve češće dovodi u opasnost. Za to vrijeme, Ferko se sve više oduševljava ustaštvom pa, kao posebne beneficije, Kruni nudi „specijalnu dozvolu za noćno kretanje“, a i „dozvolu za premetačinu“, koja je po njegovom mišljenju „jako zgodna“. Ne brinu Ferka sve češći leševi, ruku svezanih na leđima, koji plutaju Savom, kao ni sve napetija situacija u školi kojoj prijeti krvava podjela. Štoviše, redovito odlazi na vojnu obuku pa tako, jednom prilikom, njemački fašist pred mladež dovodi svezanoga čovjeka, objašnjavajući mladima da ga trebaju ubiti jer je lud i jer će tako pomoći i njemu i zdravoj ljudskoj rasi. To je također jedno od obilježja fašizma, po kojemu treba ukloniti one najslabije. Iako Ferko u tom trenutku nije spreman za ubojstvo, u kasnijem će sukobu s Krunom dati do znanja da je spreman ubiti svoje vršnjake na gradskom stadionu, na kojemu su se prisiljeni okupiti (4)⁵³¹.

---

⁵³⁰ (3) **Okupacija u 26 slika:**

GRADONAČELNIK (govori na njemačkom jeziku): *Dobro došli! Dobro došli! Dobro došli! Ja sam gradonačelnik.*

NJEMAČKI ČASNIK: *Doista se veselite?*

GRADONAČELNIK: *Sretan je svaki narod koji je u savezu s Trećim Reichom. Budite moji gosti na večeri.*

⁵³¹ (4) **Akcija Stadion:**

KRUNO: *A što bi se to moglo dogoditi?*

Fotografija 3. Školsko dvorište kao prostor za vojnu obuku ustaške mladeži⁵³²

Ferkovo je ponašanje posve u skladu s očekivanjima hrvatske fašističke vlasti koja, u organizaciji nastavnika Verdara, povjerenika za prosvjeđivanje, organizira okupljanje mladeži na stadionu. Poštujući novi poredak, čije je temelje udario Hitler, Verdar se svečano obraća srednjoškolcima i ističe da će živjeti i raditi po uzoru na Hitlerovu mladež (*Hitlerjugend*), no prvo moraju odstraniti raso i nacionalno nepoželjne pojedince (5)⁵³³. Vijore se nacističke i ustaške

---

FERKO: Da im pustimo i malo krvi.

KRUNO: I ti bi mogao u tome sudjelovati?

FERKO: A što si ti mislio? Naravno da bih ako je to za našu stvar.

KRUNO: Je li i ovo vaša stvar? Izbacivanje i hapšenje profesora? I leševi koji plove Savom? To su te vaše stvari! Pa daj shvati već jednom gdje si upao!

FERKO: Gdje sam to upao?

KRUNO: Među zločince.

⁵³² Fotografija je preuzeta s poveznice: https://www.gonet.tv/hr/top_tv/film/akcija-stadion-online/ (pristup: 30. 12. 2024.)

⁵³³ (5) **Akcija Stadion:**

VERDAR: Vi živite u velikim danima rađanja nove Europe! Naš povijesni cilj, osnažen novim duhom koji je zahvatio europske narode danas postaje stvarnost! Put mu je prokrčćen naporima njemačkog Reicha i mišlju velikog vođe nacionalsocijalizma Adolfa Hitlera! Idućih tisuću godina Europa će živjeti u znaku novog poretka, onako kako ga je on utemeljio! Na ovom prostoru, mi smo dorasli tome velikom djelu! Zakonskom odredbom našeg Poglavnika, sva muška đaćka mladež od petnaest godina naviše, koja je obuhvaćena civilnom zaštitom, bit će sastavnim dijelom naše nove vojske, a djevojke će sudjelovati u radnoj službi mladosti. Radit ćete i živjeti po uzoru na najveću organizaciju mladeži koja

zastave, a prisutnost naoružanih fašista pojačana je jezivom melodijom limene glazbe. S druge je strane sva srednjoškolska mladež, koja je do jučer dijelila školske klupe, brige oko učenja, a neki i poljupce, dok su sada prisiljeni podijeliti se jer neki od njih svojom prisutnošću ugrožavaju sveti poredak u novoj državi. Redovi srednjoškolaca na tom su stadionu prošarani su ustaškom mladeži koja, u krvavom metežu koji ubrzo nastane, primjenjuje naučeno pucanje u mete – ali u one žive.

Terora, kao jednoga od obilježja fašizma, ne manjka ni u *Okupaciji u 26 slika*. Kao što smo ranije spomenuli, nasilje kulminira u sedmominutnoj naturalističnoj sceni u autobusu, kojim ustaše odvoze nepoželjne sugrađane ponad Dubrovnika.⁵³⁴ Ondje su brojni Židovi (među kojima Miho i njegov otac), pravoslavni pop, politički neistomišljenici, ali i neki Hrvati koji su se zatekli na krivom mjestu i u krivo vrijeme. Ustaša Gavran naređuje slijepom harmonikašu da pođe s njima i svira im jer će im *trebati mužika*. Prekrasna panorama Dubrovnika i mora suprotstavljena je užasu u autobusu. Ondje ustaše ubijaju ljude maljem, zakucavaju im čavao u čelo, na živo odrežu donju usnu, potom i glavu, nožem vade oči, a Maraš siluje jednu ženu prije nego joj odsiječe dojke. Dok se događaju ti zločini, praćeni veselom harmonikom, ustaše se smiju, a u kadru se pojavljuje krunica koja visi s unutarnjeg ogledala autobusa. To karikiranje Crkve, koju dovodi u suodnos s počinjenim zločinima, Zafranović prikazuje i nešto kasnije u liku licemjernog svećenika don Dživa. Kada ga Nikina majka moli da pomogne njezinom suprugu kojega su odveli ustaše, svećenik pokazuje svoj prijezir jer ovaj nije na pravoj strani **(6)**⁵³⁵, no istovremeno moli za Gavranovu bolesnu suprugu.

Rasna politika, podjele, teror i likvidacije samo su neka od obilježja fašizma koji trebaju osigurati uspostavu novog poretka. Međutim, novi režim inzistira i na kulturnom uzdizanju, smatrajući da su fašisti pozvani stvarati je. I kod Vukotića i kod Zafranovića događa se karikiranje

---

je ikad postojala – Hitlerjugend! Ali prvo morate iz vaših redova odstraniti tuđince po rasi i nacionalnosti koji su svojim prisustvom predugo trovali vaše arijevsko biće.

USTAŠKA MLADEŽ: Tako je! Van s njima, van!

VERDAR: Učinimo to danas! Gospodo nastavnici tjelovježbe, svi đaci, ovako kako stoje u skupinama, neka se pomaknu na desnu stranu! (svi se pomiču udesno) A sada, Židovi i Srbi, prelazite na drugu stranu! (nitko se ne pomiče) Rekao sam – na drugu stranu!

USTAŠKA MLADEŽ: Tamo vam je mjesto! Van iz naših redova! Hajde, mičite se! Van s njima! Goni smeće na drugu stranu!

⁵³⁴ Spominjući tu poznatu scenu, Škrabalo piše da je to „možda najokrutnija scena u našem i svjetskom filmu ovoga tipa“. Usp. Škrabalo: *101 godina filma u Hrvatskoj 1986.-1997.: Pregled povijesti hrvatske kinematografije*, str. 380.

⁵³⁵ **(6) Okupacija u 26 slika:**

SVEĆENIK: Prstom neću maknut za njega! On je komunista, antikrist, bezbožnik! A znaš li ti što su komunisti? To su zlikovci koji se u noćima sastaju po kanalizacijama, pljuju na raspelo, jedu meso na Veliki petak!

fašističkoga shvaćanja te velike kulture, pogotovo jer kultura nikako ne može biti na istoj strani na kojoj je i teror. U *Akciji Stadion* se taj novi pristup kulturi vidi u svečanoj večeri povodom useljenja Ferkove obitelji u kuću, iz koje su prethodno istjerani nepoćudni elementi. Među gostima, koji su uglavnom iz reda novih vlastodržaca, nalazi se i stožernik Rubač. Nakon ruganja žrtvama u Savi, uozbilji se i kaže okupljenima da je među njima jedan koji ondje ne pripada, tuđinac. Svi se pogledavaju s nelagodom, a napetost se intenzivira kad zatraži da mu donesu samokres. Potom se zagleda u umjetničku sliku iznad glave Ferkova oca i pita tko je on. Njegov domaćin ne zna (a kako bi i znao kad je otuđio i kuću i sve u njoj nekom nesretniku, op. A. V. H.), ali ponavlja da je to skupa slika. Rubač kaže da je to Židov te propuca sliku nekoliko puta, uz gromoglasan smijeh okupljenih.

Zafranović je, u odnosu na Vukotića, mnogo groteskniji ne bi li što karikaturnije prikazao hrvatski fašizam. To prvo čini u prikazu kičaste fašističke zabave koja je pretvorena u paradiranje uniformiranih domaćih i stranih fašista. Izvođenje klasične glazbe naprasno je prekinuto zbog samoproglasnih stručnjaka za kulturu i umjetnost koji procijene da je prikladnije izvoditi (i to vrlo loše) njemačke pjesme. Talijanski general, opijen alkoholom i svojom veličinom u očima prisutnih (iako je oniži čovjek, čime bismo mogli dovesti u pitanju savršenost arijevac, op. A. V. H.), pokušava izazvati snažne osjećaje ponosa kod talijanskih Hrvata, mitomanski ih dovodeći u vezu sa slavnom Danteom (*Vi Talijani u ovoj zemlji potomci ste Dantea, cvijet one loze koja će fašističkom kulturom oplemeniti ovaj divni grad!*). To se građenje svijesti o slavnoj prošlosti ispresijeca s propagandnim programom u kojemu se pred uzvanicima projicira skraćena verzija talijanske povijesti – od legende o Romulu i Remu do arhivskih snimki fašističkoga marša, pozdrava ispruženom desnicom i motoriziranim fašistima. Međutim, vrhunac ismijavanja fašističkog doživljaja kulture događa se prilikom druge zabave, za odabrane.

Okupatori su ovoga puta priredili zabavu za ekskluzivni krug uzvanika, odnosno fašističke vojne dužnosnike (među kojima je i crnokošuljaš Toni) i prostitutke. Nakon gotovo svečanog okupljanja pred isprva prekrivenom statuom gole žene, jedan je Talijan svečano otkriva uz riječi: *Kuća ljubavi otvorena je! Izvolite!* (**Fotografija 4.**). Toni ponosno širi fašističku zastavu, ulazeći u kuću čiji je interijer podređen ostvarenjima erotskih maštarija arijevac koji u vrlo transparentnim snošajima s prostitutkama ne pokazuju ni najmanje srama. Dok su muškarci prethodno svečano odjeveni, žene su svedene na gole seksualne objekte u samostojećim čarapama, a jedina im je funkcija zadovoljiti okupljene. U konačnici, čini se da status žene u fašizmu i ne

služi drugome, osim rađanju potomaka (7)⁵³⁶ i zadovoljavanju potreba herojskih fašističkih muškaraca, koji su spremni poginuti za svoje ideale. Scene fizičkog orgijanja mogu se protumačiti kao orgijanje nad kulturom okupiranoga stanovništva, odnosno kao dekadencija i kulture i morala.

Fotografija 4. Dolazak fašista i prostitutki u „kuću ljubavi“⁵³⁷

Nakon uočavanja i analize fašističkih obilježja u oba filma, valja reći da su fašisti naišli na otpor i diverzije skojevaca i u Zagrebu i u Dubrovniku. U *Akciji Stadion* Kruno noću potajno odlazi na sastanke na kojima mlade skojevce oni stariji uče pucati te smišljaju plan kako zapaliti stadion na kojem ustaše žele „očistiti“ srednjoškolsku mladež od nearijevaca. Povjerenik ustaškog redarstva itekako je svjestan opasnosti njihova djelovanja (8)⁵³⁸, no njegovi nadređeni prednost daju stvaranju nove države. Ipak, skojevci uspješno zapale stadion, kreće pucnjava, a Verdar tragično okončava život pod nogama bijesne rulje. Međutim, uhapšeni mladi skojevci izvedeni su u školsko dvorište, pred streljački vod. Ferko prokazuje Krunu kao glavnog organizatora paljenja

⁵³⁶ (7) *Okupacija u 26 slika*:

TALIJAN: Drage moje, sada mi oplodujemo! Naše je sjeme na cijeni!

⁵³⁷ Scena iz filma preuzeta je s poveznice: <https://www.youtube.com/watch?v=xz1EHmJOJeM> (pristup: 31. 12. 2024.)

⁵³⁸ (8) *Akcija Stadion*:

POVJERENIK USTAŠKOG REDARSTVA: Gospodine Ebner, ovdašnja je situacija iznimno složena. Nju ne čini samo židovski problem. Vama je poznato da je destruktivna aktivnost komunističkih elemenata u ovom gradu i prije bila vrlo jaka, a sada je u svakodnevnom porastu. I oni se prilagođavaju djelovanju u ratnim uvjetima.

stadiona te ga hladnokrvno izrešeta. Film završava scenom zapaljenog stadiona, uz tekst u pozadini: *Udarne grupe zagrebačkih skojevaca zapalile su stadion 22. VII. 1941. godine.*

Zafranovićevi komunisti potajno se sastaju od početka filma, ističući da im *hrvatska buržoazija spravlja ražanj* i da budu spremni braniti domovinu kada dođe do toga. Iako službeno nije komunist, Nikin otac Baldo dozvoljava im okupljanje u svom domu, no njegovo izbjegavanje dolaska na fašističke zabave brzo izaziva sumnju kod domaćih izdajnika u povezanost s komunistima: svećenika (*Nijesam ovdje danas vidio Balda. Njega nikad nema kad su naši na okupu.*) i Hubičke (*Kako ti je otac? Poruči gospodar Baldu da mislimo na njega.*), dok Toni prijete svom puncu da će se pokajati, nakon što ga Baldo otjera iz kuće, uz riječi: *Ne unosi mi ođe fašistički smrad!* Nažalost, Hubička je jedva dočekao u ime svih fašista kazniti Balda pa ga, u skladu s prijekim sudom, suočava s optužbama na koje osuđenik potvrdno odgovara – i stradava (9)⁵³⁹. Za razliku od reakcije ustaša na komunističke aktivnosti u *Akciji stadion*, u *Okupaciji u 26 slika* ustaše vrlo ozbiljno shvaćaju moguću prijetnju pa, preko razglasa, upozoravaju i prijete smrću onima koji šire letke komunističkoga sadržaja. To ne sprječava skojevce u daljnjem djelovanju pa jedan mladić odlazi u sigurnu smrt, vičući s crkvenog tornja: *Dolje izdajice! Dolje fašizam! Živjela Komunistička partija!* Scena u kojoj se hrpa ustaša trčećim korakom penje prema skojevcu, a potom se masovno izivljavaju nad njim, prije konačnoga smaknuća, može biti protumačena u kontekstu Zafranovićeve svrstavanja na stranu komunista koje mu je priskrbilo status filmskog miljenika tadašnjega režima.

Na temelju dvaju filmova (*Akcija Stadion* i *Okupacija u 26 slika*), moguće je prepoznati ideološki model moralne i kulturne dekadencije hrvatskoga fašizma. Iako filmovi nastaju potkraj 1970-ih, njihova se radnja događa za vrijeme Drugoga svjetskoga rata, odnosno davne 1941. kada fašisti uspostavljaju NDH. Usprkos rasnoj politici i teroru prema domicilnom stanovništvu, fašistima pomažu i domaći izdajnici, kojima imponira novi društveno-politički status, stečen zahvaljujući kvislinštvu ili vjerovanju da i oni osobno pripadaju superiornoj rasi. Jedna je od fašističkih „vrijednosti“ i promicanje kulture koja, u primitivnom pokušaju dokazivanja nadmoći u odnosu na prethodnu i poraženu kulturu, postaje groteskna. Međutim, bez obzira što je temeljna namjera filmova negativno se izjasniti spram hrvatskoga fašizma, filmove je moguće protumačiti i kao pohvalu akcija skojevaca koji, slabije naoružani u odnosu na neprijatelja i svjesni brojčane

---

⁵³⁹ (9) *Okupacija u 26 slika:*

HUBIČKA: *Jeste li Vi to, gospodar Baldo, rekli da ženska ustaška mladež smrdi na znoj nakon parade? (...) I rekli ste da se taj smrad više ničim ne može oprati? (...) Jeste li Vi, gospodar Baldo, rekli da su Talijani okupatori? (...) Hm, za Boga miloga, gospodar, za ostali normalni svijet oni su oslobodioci, a za Vas okupatori. Hm, ne razumijem...*

podčinjenosti, ipak poduzimaju diverzije na fašiste, spremni umrijeti za slobodu – ako je potrebno. Vjerujemo da je to na umu imala i ondašnja politička elita koja je, između redova, iščitala stavove redatelja spram fašističkoga bremena (ali i socijalističkih težnji) te ih prikladno nagradila, osiguravši im status nedodirljivih – barem do 1990-ih kada se za njih sve mijenja.⁵⁴⁰

---

⁵⁴⁰ Tih se godina njihov položaj drastično mijenja pa, od političkih miljenika, postaju politički nepoćudne osobe. Vukotiću je 1991. bilo zabranjeno ući u Zagreb Film, a nekako u isto vrijeme dolazi do Zafranovićeve emigracije, s obzirom da ga je Franjo Tuđman, po njegovim riječima, odredio kao „neprijatelja hrvatskog naroda“.

Usp. 20 godina od smrti: Veliki vizionar i oskarovac kojeg se Hrvatska nepravедno odrekla: Kako je Dušan Vukotić od proslavljenog umjetnika u 90-ima postao čovjek s margine, prema: Jutarnji list, 8. srpnja 2018., <https://www.jutarnji.hr/kultura/film-i-televizija/veliki-vizionar-i-oskarovac-kojeg-se-hrvatska-nepravедno-odrekla-kako-je-dusan-vukotic-od-proslavljenog-umjetnika-u-90-ima-postao-covjek-s-margine-7578813> (pristup: 18. 1. 2025.); Car, Ivor: Zafranović: Progonili su me zbog filmova, prema: Lupiga, 31. svibnja 2007., <https://www.lupiga.com/vijesti/zafranovic-progonili-su-me-zbog-filmova> (pristup: 18. 1. 2025.)

3.2.3. Biti uvučen u ratni žrvanj, usprkos antiratnim stavovima

Analizirajući ideološke hrvatske dugometražne igrane filmove 1970-ih i 1980-ih, dosad smo prikazali dva modela u kojima se ili potiče njegovanje socijalističkih vrijednosti od malih nogu ili se redatelj snažno odupiru hrvatskom fašizmu, više ili manje diskretno hvaleći akcije mladih skojevaca čime posredno zagovaraju socijalizam kao jedino rješenje. Ipak, u ovome su razdoblju nastali i oni filmovi u kojima se protagonisti odupiru bilo kojoj ideologiji (fašističkoj, socijalističkoj, itd.), nastojeći sačuvati sebe ili svoje najmilije od Drugoga svjetskog rata. Pokušavaju izbjeći svrstavanje na bilo čiju stranu vrlo rigoroznim i po život opasnim metodama, a kada ih tragične životne okolnosti prisilno uvuku u rat, nemaju drugoga izbora, nego pokušati preživjeti. Rat ih dehumanizira, no na trenutke se javljaju situacije u kojima se protagonisti sjete da često ni oni ni neprijatelji nisu svojom voljom završili u ratnom žrvnju.

Na primjeru triju filmova – *U gori raste zelen bor* (1971.) i *Kiklop* (1982.) Antuna Vrdoljaka⁵⁴¹ te *Sokol ga nije volio* (1988.) Branka Schmidta⁵⁴², pokušat ćemo oblikovati antiratni model. S obzirom da se niti u jednom filmu ne hvali socijalistička ideologija, pitanje je kakva je bila sudbina tih triju filmova nakon prikazivanja pred žirijem i publikom? Prema dostupnim podacima, film *U gori raste zelen bor* (1971.), nastao prema *Ratnom dnevniku* Ivana Šibla, iste je godine, na 18. FJIF-u, obilno nagrađen: film je dobio Veliku srebrnu arenu; Boris Dvornik nagrađen je Srebrnom arenom za mušku ulogu; Marjan Meglič dobio je posebnu diplomu za ton

---

⁵⁴¹ Antun VRDOLJAK (1931.), hrvatski redatelj, scenarist i glumac, diplomirao je glumu u Zagrebu. Iako svoju karijeru započinje upravo kao glumac (glumeći u dvadesetak filmova), kasnije se bavi novinarstvom, a potom režijom. Dobio je republičku nagradu „Vladimir Nazor“ 1968. Od važnijih dugometražnih igranih filmova izdvajamo sljedeće: *Kad čuješ zvona* (1969.), *Ljubav i poneka psovka* (1969.), *U gori raste zelen bor* (1971.), *Deps* (1974.), *Mečava* (1977.), *Povratak* (1979.), *Kiklop* (1982.), *Od petka do petka* (1985.), *Glembajevi* (1988.), itd. Nakon uspostave Republike Hrvatske, obnaša brojne funkcije pa je tako: potpredsjednik države, generalni direktor Hrvatske radiotelevizije, saborski zastupnik, djelatnik Ministarstva kulture RH, sportski djelatnik, itd.

Usp. Vrdoljak, Antun, prema: *Filmska enciklopedija (1986-90)*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025., <https://filmska.lzmk.hr/clanak/vrdoljak-antun> (pristup: 18. 1. 2025.); Vrdoljak, Antun, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/vrdoljak-antun> (pristup: 18. 1. 2025.)

⁵⁴² Branko SCHMIDT/ŠMIT (1957.), hrvatski filmski redatelj i scenarist, diplomirao je filmsku i TV režiju u Zagrebu. Njegov prvi dugometražni igrani film jest *Sokol ga nije volio* (1988.), a potom slijede: *Đuka Begović* (1991.), *Vukovar se vraća kući* (1991.), *Božić u Beču* (1997.), *Srce nije u modi* (2000.), *Kraljica noći* (2001.), *Put lubenica* (2006.), *Metastaze* (2009.), *Ljudožder vegetarijanac* (2012.), *Agape* (2017.), *A bili smo vam dobri* (2021.), itd. Godine 2023. dobio je nagradu „Vladimir Nazor“ za životno djelo.

Usp. Schmidt, Branko, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/schmidt-branko> (pristup: 18. 1. 2025.)

u filmu te je publika dodijelila filmu najveći broj glasova i nagradu „Jelen“.⁵⁴³ Film *Kiklop* (1982.), nastao prema istoimenom romanu Ranka Marinkovića, na 29. FJIF-u, također je dobio najveći broj glasova publike i nagradu „Jelen“, a Mira Furlan nagrađena je Zlatnom arenom za žensku epizodnu ulogu.⁵⁴⁴ Za kraj, Branku Schmidtu, na 35. FJIF-u, dodijeljena je nagrada „Zlatni vijenac Studija“ režiseru-debitantu.⁵⁴⁵ Dakle, niti jedan film nije prošao nezapaženo u svoje vrijeme. Vidjeti nam je sinopsise triju filmova, nakon čega slijedi oblikovanje modela.

3.2.3.1. *U gori raste zelen bor* (1971.)⁵⁴⁶

Sinopsis: Politički komandant Ivan iz Zagreba je poslan u bataljun pod vodstvom komandanta Dikana. Povod je strijeljanje jednoga domobranskog oficira, no kako im on uspije pobjeći, partizani nastavljaju sa svojim svakodnevnim diverzijama na domobrane i ustaše. Dok prvima omogućuju prijelaz na partizansku stranu (ili sramotno svlačenje u donje rublje ukoliko to odbiju), ustašama ne opraštaju, smatrajući ih izdajnicima svoga naroda. Sve vojnike, bez obzira na boju uniforme, ujedinjuje tugaljiva naslovna pjesma „U gori raste zelen bor“, a ta ujedinjenost nije nimalo neobična za ovaj film. Bez obzira na zarobljavanja i ubijanja „onih drugih“, ispostavlja se da je većina tih vojnika prisilno mobilizirana. Iako komandanti i vojnici povremeno uzvikuju parole koje bi trebale činiti razliku između „nas“ i „njih“, u trenucima ranjivosti shvaćaju da je povelik broj njih dijelio sličnu sudbinu prije rata: imali su ženu koja ih voli, neki i djecu, a najveća je briga bila oko domaćih životinja i radova na selu. Međutim, rat je sve promijenio, a dobivanjem uniforme i puške, pojedincima su otupjeli osjećaji jer kako drugačije objasniti bezosjećajno ubijanje onih drugih? Nakon pobjede nad ustašama i spaljivanja utvrde Grabovac, Ivan i Dikan

---

⁵⁴³ 18. Pulski filmski festival (26. srpnja – 2. kolovoza 1971.), prema: <https://arhiv.pulafilmfestival.hr/18-pulski-filmski-festival/index.html> (pristup: 4. 1. 2025.)

⁵⁴⁴ 29. Pulski filmski festival (21. – 30. srpnja 1982.), prema: <https://arhiv.pulafilmfestival.hr/29-pulski-filmski-festival/index.html> (pristup: 4. 1. 2025.)

⁵⁴⁵ 35. Pulski filmski festival (23. – 30. srpnja 1988.), prema: <https://arhiv.pulafilmfestival.hr/35-pulski-filmski-festival/index.html> (pristup: 4. 1. 2025.)

⁵⁴⁶ *U gori raste zelen bor* (1971), proizvođač: Jadran film; redatelj: Antun Vrdoljak; scenarist: Antun Vrdoljak (prema motivima *Ratnog dnevnika* Ivana Šibla); glavni snimatelj: Frano Vodopivec; skladatelj: Anđelko Klobučar; scenograf: Vladimir Tadej; montažerka: Radojka Tanhofer; uloge: Dikan (Boris Dvornik), Ivan (Ivica Vidović), domobranski oficir (Velja Milojević), Lazo (Fabijan Šovagović), Jura (Zvonko Lepetić), Ićan (Ilija Ivezić), Ivo Jurica (Boris Buzančić), Nikola (Mato Ergović), Mara (Inge Appelt), mladi domobranski časnik (Rade Šerbedžija), itd.

Na početku filma piše da je film posvećen „30. obljetnici ustanka naroda Hrvatske“ te da su „svi događaji (...) istiniti i opisani u *Ratnom dnevniku* Ivana Šibla“.

slučajno pronalaze odbjegloga domobranskog oficira s početka filma te ga zarobljavaju. Jasno je da će biti pogubljen, no u intimnom razgovoru s Ivanom, ispostavlja se da je i taj čovjek, baš kao i većina ovih likova, uvučen u ratni žrvanj. Njegova iskrenost ne pronalazi put do Dikanovoga srca, stoga ga ovaj natjera da si sâm iskopa grob, prije nego ga hladnokrvno ustrijeli. Slijede krvavi sukobi između partizana i domobrana. Međutim, dolazak brojčano nadmoćnijih hrvatskih i njemačkih fašista na motorima i s tenkovima nagoviješta tragičan kraj za glavne likove ovog filma.

3.2.3.2. *Kiklop* (1982.)⁵⁴⁷

Sinopsis: Melkior Tresić dramski je kritičar, profesor i intelektualac koji svakodnevicu ispunjava odlascima u gostionicu Dajdam, čiji milje čine najraznolikiji likovi: neobični novinar Maestro, duhoviti alkoholičar Ugo, intelektualac don Fernando te glumac Fredi koji baš i nije najuspješniji u svom poslu, ali je zbog loše kritike vrlo uspješan u fizičkom obračunu s neistomišljenicima. Strah od Drugoga svjetskog rata koji samo što nije zahvatio Zagreb, dodatno pojačan stalnim radijskim izvještavanjima o mobilizaciji i odnosu velikih europskih sila, Melkior nastoji nakratko zaboraviti u zagrljaju Enke, supruge jednoga kirurga te u maštarijama o zavodljivoj Vivijani, koja je česta gošća Dajdama. Kako bi izbjegao mobilizaciju, Melkior se svjesno izgladnjuje, no usprkos mršavljenju, ne može izbjeći poziv u vojsku. Ondje se sprijateljuje s Kreletom koji primjećuje da Melkior i dalje gladuje, zbog čega završi u vojnoj bolnici. Kreletov brat Mitar, zaposlen kao bolničar, nudi mu lažne krvne nalaze koji bi mu omogućili rješenje o otpustu iz vojarne. Međutim, situacija se zakomplicira kada, tijekom vizite, Melkior poljubi pukovnika u obraz i završi u ludnici, pored onih koji su uistinu mentalno nestabilni. Boravak u toj vrsti izolacije ostavlja tragove na Melkiorovoj već načetoj psihi te se on počinje ponašati neuračunljivo, ne vjerujući više nikome – čak ni Kreletu koji mu je došao u posjet. Međutim, zahvaljujući upravo tom prijatelju, Melkior dobiva rješenje o otpustu i povratku na slobodu. Unatoč iluziji o povratku na „staro“, početak je rata puno toga promijenio. Maestro ga iskoristi kako bi se ubio na „medicinski čist način“, Enkin suprug zamalo ulovi dvoje prijestupnika „in flagranti“, a radijska izvješća o ratu proizvedu u

---

⁵⁴⁷ *Kiklop* (1982.), proizvođač: Jadran film, FRZ Dalmacija, TV Zagreb; redatelj: Antun Vrdoljak; scenarist: Antun Vrdoljak (prema romanu *Kiklop* Ranka Marinkovića); glavni snimatelj: Tomislav Pinter; skladatelj: Miljenko Prohaska; scenograf: Željko Senečić; montažer: Damir German; uloge: Melkior Tresić (Frano Lasić), Maestro (Ljuba Tadić), Ugo (Rade Šerbedžija), Vivijana (Maria Baxa), Enka (Mira Furlan), don Fernando (Mustafa Nadarević), Fredi (Dragan Milivojević), Atma (Relja Bašić), Krele (Ivo Gregurević), oficir (Boris Dvornik), itd.

Melkioru osjećaj vojne dužnosti jer ionako ne može umaći ratu. Njegov dobrovoljni pokušaj mobilizacije, uz prethodni dosje o otpustu iz vojarne, izaziva sumnju da je špijun, stoga bježi.

3.2.3.3. *Sokol ga nije volio (1988.)*⁵⁴⁸

***Sinopsis:** Život u Ladimirevcima, tijekom Drugoga svjetskog rata, nipošto nije miran i nalikuje preživljavanju, naročito u kućama onih čijim sinovima prijete mobilizacija. Središnji je lik ovoga filma Šima Begović, Benošev otac, koji njegovanjem dobrih odnosa s pripadnicima svih vojski, nastoji sačuvati sina Benoša od rata. Iako je sin ipak prisilno unovačen u njemačku vojsku, otac se dosjeti da bi ga mogao skrivati na tavanu, pod izlikom da se liječi u vojnoj bolnici i tako mu spasiti život. S vremenskim se odmakom rađaju sumnje kod Benoševih nadređenih koji se pitaju gdje je uistinu Benoš, stoga ga pronalaze i prisilno odvođe s tavana, u njemačkoj uniformi. Tijek rata utječe na promjenu odnosa snaga, stoga partizani preuzimaju vlast i okrutno se obračunavaju s ustašama i ostalim neprijateljima. U motivu križnoga puta krije se poznata Gundulićeva misao: „Tko bi gori, sad je doli.“, stoga je početni križni put u kojemu su ustaše odvodili zarobljene Židove, Srbe i Rome, sada zamijenjen onim u kojemu partizani kažnjavaju, tuku i muče sve koje smatraju protivnicima novoga režima. U toj je koloni i Benoš – ni kriv ni dužan, no igrom slučaja, na krivoj strani i u krivom trenutku, iako nikad nije birao stranu. Otac ga pokušava spasiti na sve moguće načine, u ime prijateljskih odnosa i s partizanima koje je toliko puta ugostio u svojoj kući, no režim je neumoljiv. „Kontrarevolucionari“ čekaju u skućenom tavanskom prostoru presudu koja je, u većini slučajeva, smrtna i po kratkom postupku dok su „sretnici“ osuđeni na težak fizički rad. Jedan je od njih i Benoš, kojega spašava očev prisilni prijelaz iz kulaka u zadrugu, ali njegov povratak kući pokazuje da su ratne strahote ostavile duboke psihičke i fizičke posljedice na njemu. U ocu se miješaju emocije, stoga nakon početne sreće slijedi epizoda bijesa koji opetovano iskaljuje na konju Sokolu, ispod čijih kopita tragično svršava.*

---

⁵⁴⁸ *Sokol ga nije volio* (1988.), proizvođač: Zagreb film; redatelj: Branko Schmidt; scenaristi: Fabijan Šovagović i Branko Schmidt; glavni snimatelj: Goran Trbuljak; skladatelj: Zoran Mulić; scenograf: Stanislav Dobrina; montažerka: Vesna Lažeta; uloge: Šima Begović (Fabijan Šovagović), Šimin sin Benoš (Filip Šovagović), Benoševa majka (Nada Subotić), Benoševa djevojka Margita (Suzana Nikolić), Margitin otac (Zvonimir Torjanac), Margitina majka (Vida Herman), Andra (Kruno Šarić), Toma (Ivo Gregurević), Čič Steva (Mato Ergović), Reza (Branka Trlin-Matula), Moca (Željko Šestić), Tonka (Anica Dobrić), itd.

3.2.3.4. *Oblikovanje modela*

U ovom modelu polazimo od tvrdnje da je iz gore navedenih i kronološki poredanih triju filmova moguće iščitati snažan antiratni stav u smislu protivljenja bilo kojoj ideologiji. S obzirom da se sva tri filma radnjom referiraju na Drugi svjetski rat, protivljenje je iskazano u odnosu na fašizam i socijalizam, bez obzira na pojedine likove koji su zagovornici jedne ili druge ideologije. Iako smo filmove poredali s obzirom na vrijeme nastanka, krenut ćemo od *Kiklopa* (1982.) jer, iako se u svijetu naveliko ratuje, Zagreb još uvijek iščekuje rat. Sve je obilježeno psihozom koja je dodatno naglašena stalnim radijskim izvještajima o potezima i napredovanjima velikih europskih sila ili razgovorima o ratu u urbanim javnim prostorima, u kojima se ponekad prognozira pobjeda jedne ili druge strane. Bez sumnje, rat je pred vratima Kraljevine Jugoslavije, a toga je svjestan i Melkior Tresić, vrlo senzibilan intelektualac i dramski kritičar čije stalno društvo čine stariji novinar Maestro, duhoviti i kronični alkoholičar Ugo te intelektualac don Fernando, odnosno vjerni gosti gostionice „Dajdam“ (**Fotografija 5.**).

Fotografija 5. *Stalni gosti „Dajdama“*⁵⁴⁹

⁵⁴⁹ Scena iz filma preuzeta je s poveznice: <https://www.youtube.com/watch?v=nSTOCHfH8Y0> (pristup: 5. 1. 2025.)

U nastojanju da izbjegne obvezu odlaska u rat, vidljivo je kako se Melkior odnosi prema svom tijelu – izgledniju ga i proždire poput mitološkog Kiklopa, po kojemu je književni predložak, a potom i film dobio naziv. Taj njegov čin ne prolazi nezapaženo, čak ni kod izrazito pijanog Uga koji Melkiora, zbog izglednjivanja, naziva vojnim bjeguncem **(1)**⁵⁵⁰. Međutim, opterećenost svojim ili tuđim tijelom vidljiva je i kod ostalih likova. Maestro je prodao svoje tijelo Medicinskom fakultetu i davno ga je zapio, zbog čega je cijelo vrijeme opsjednut idejom medicinski čistoga samoubojstva **(2)**⁵⁵¹, oko kojega ne oklijeva u shizofrenoj atmosferi straha i beznađa uoči rata te ga namjerno počinu strujnim udarom. U vezu s tijelom mogli bismo, na neki način, dovesti i don Fernandovo promišljanje o „potrebi preventivne dehumanizacije“. Naime, taj intelektualac, služeći se Shakespeareovim *Hamletom*, objašnjava Melkioru da pojedinac u sebi mora razviti zlobu i nikome ne vjerovati kako ne bi nastradao zbog svoje dobrote, kao što je bio slučaj s poznatim književnim likom. Odlazi korak dalje i govori da treba ubiti kako ne bi bio ubijen, savjetujući Melkioru da obrati pažnju na sve one koje je priroda tjelesno označila **(3)**⁵⁵², bilo da je riječ o visini ili nekim tjelesnim anomalijama. Isto tako, u kontekstu ratnih zbivanja, ističe kako je osobe poput Mussolinija i Hitlera već davno trebalo eliminirati pa do rata ne bi došlo. Ipak, ne samo da je stigao rat nego i poziv za mobilizaciju koju Melkior ne uspijeva izbjeći. U vojarni simulira ludilo zbog čega završi u ludnici, no rješenje o otpustu, koje dobiva zbog poznanstva nije garancija da će mu život biti kao nekad. Štoviše, nakon privremenoga prakticiranja stare svakodnevice, Melkior brzo postaje svjestan da je rat itekako izmijenio sve dotad poznate odnose čime je potvrđena Kreletova misao: *Na kraju krajeva, sve ti je isto. Jeo, ne jeo, sve je isto.*

Rat je stigao i u Ladimirevce, selo u kojemu se zbiva radnja filma *Sokol ga nije volio* pa film započinje motivom križnoga puta, pri kojemu naoružani ustaše predvode kolonu zarobljenih Židova, Roma i Srba koje će likvidirati **(Fotografija 6.)**. Međutim, kako će se tijekom rata

---

⁵⁵⁰ **(1) Kiklop:**

UGO: Gledajte, gospodo! Gledajte, gospodo, kako bježi vojni bjegunac, čovjek koji sedam punih godina u svojoj glavi uzgaja, gnoji, zalijeva ideju kako uskratiti svoje tijelo Kraljevini koja zbog svoje svete dužnosti ima sveto pravo kao što je poznato iz cjelokupne historije.

⁵⁵¹ **(2) Kiklop:**

MAESTRO: Ja nemam više što izgubiti jer ništa više nemam. Ni ovo tijelo više nije moje. Prodao sam svoj kadaver Medicinskom fakultetu i zapio odavno. Ja sam čovjek koji je progutao svoj leš. (...) A takvu smrt, kao što će biti moja još nikad nitko nije doživio. Nitko još nije tako umro. Tako trijumfalno, ironično, simbolično. (...) Moja će smrt biti nova novcata. Bez krvi i govana. Medicinski čista.

⁵⁵² **(3) Kiklop:**

DON FERNANDO: Sve koje je priroda na neki način tjelesno označila, ja bih stavio pod nadzor, a osobito, velim, osobito, sve ono što je ispod metra šezdeset pet. On hoće biti ne normalni, nego veliki. On hoće vladati nad nama. (...) Čuvajte se, dakle, označenih, a osobito malenih. Oni mrze i spremni su na sve.

promijeniti i ratna sreća te će partizani nadvladati ustaše, u sredini filma ponovno će se pojaviti ovaj motiv, no sada u zamijenjenim ulogama – partizani će predvoditi kolonu zarobljenih ustaša i svih onih koje su optužili za kontrarevoluciju (**Fotografija 7.**), također u cilju ubijanja.

Fotografija 6. *Križni put ustaških zarobljenika*⁵⁵³

Fotografija 7. *Križni put partizanskih zarobljenika*⁵⁵⁴

---

⁵⁵³ Scena iz filma preuzeta je s poveznice: <https://www.youtube.com/watch?v=LkxuJsPEzLE> (pristup: 2. 1. 2025.)

⁵⁵⁴ Scena iz filma preuzeta je s poveznice: <https://www.youtube.com/watch?v=LkxuJsPEzLE> (pristup: 2. 1. 2025.)

Činjenica je da je u kolonama mnogo onih koji su se, posve slučajno, našli u krivo vrijeme na krivom mjestu, no egzekutori su neumoljivi što je naročito izraženo u odnosu partizana prema zarobljenicima. U koloni je i Benoš, čija je jedina krivnja u tome što ga je otac pokušao sakriti od rata (i zamalo uspio), mobilizacije i uniforme – iako bi učinio isto i da je u pitanju bila neka druga uniforma kojih, u Ladimirevcima, uistinu nije manjkalo. A kako je do njegovoga zarobljavanja uopće došlo?

Za razliku od *Kiklopa* u kojemu Zagreb proživljava predratno stanje dok se u svijetu već odvija Drugi svjetski rat, u ovom filmu rat već naveliko bijesni, a mobilizacija se u ruralnom kraju, u kojemu je aktivno nekoliko različitih vojski (domobrani, ustaše, partizani, nacisti), događa na način da mladići posve slučajno završavaju u određenoj uniformi, ovisno koja ih vojska prije regrutira. Promatrajući takvo kaotično stanje u svom selu, Šima Begović nastoji ostati pribran, neutralan i ne zamjeriti se niti jednoj strani što je vrlo izazovno. Njegov je nećak Tomo postao ustaša, pomalo naivno vjerujući da on samo vodi zarobljenike u koloni s početka filma (*Nisam ja ovdje da ubijam. Ja njih samo sprovodim.*), u čemu ga Šima demantira (*Ali ćeš ubijati, Toma, jerbo si dragovoljac. A dragovoljci uvijek ubijaju. Ubijati ćeš, Toma!*). Usprkos tome, u Šiminoj su kući partizani uvijek dobro ugošćeni i hranom i pićem što i njih ponekad iznenadi (*Barba Šima, a zašto ti nas primaš kad si protiv nas?*), ali on vjeruje da će mu to koristiti u budućnosti jer se u ratu nikada ne zna (*Primam jer moram. Jer je rat. A u ratu valja spašavati i sebe i druge.*). Problem nastaje kada Benoš treba biti mobiliziran i to na strani njemačkih vojnika, zbog čega se susjed Čič Steva ruga Šimi, a ovaj opravdava sina: *Regrutirala ga naša hrvatska vojska i prodala Hitleru.* Otac ipak uspije skriti sina na tavan, pod izlikom da se liječi u osječkoj vojnoj bolnici, no s vremenskim odmakom, rađa se sumnja te njemački vojnici pronalaze i prisilno odvođe Benoša. Posljedice ovog prisilnog pripadanja njemačkoj strani brzo će biti naplaćene. Kada partizani poraze ustaše, Benoš će zamalo biti izveden pred streljački vod. Isključivo zalaganjem njegovog oca koji je zadužio partizane, sin će prvo biti upućen na fizički rad, a usprkos preživljavanju, ratne će strahote ostaviti trajne posljedice i za sina i za oca – koji neće dugo uživati u sinovoj slobodi.

U *Kiklopu* je Melkior nastojao samoga sebe zaštititi od rata, u *Sokol ga nije volio* to otac čini za svoga sina, no nitko od njih ne uspijeva izbjeći neizbježno, čak ni likovi u filmu *U gori raste zelen bor*. Taj je film naizgled drugačiji od prethodnih dvaju jer isprva nije toliko izražen antiratni karakter. Naime, radnja započinje dolaskom političkoga komesara Ivana u zabačenu šumu u kojoj partizanski komesar Dikan i njegovi vojnici trebaju smaknuti zarobljenoga domobranskog oficira (*nekog izroda*). Jasno je da su ta dva lika u partizanima iz osobnih uvjerenja pa tako postoji izražena polarizacija *mi – oni*, pri čemu smo „mi“ uvijek ona napredna i jedina

ispravna strana. To se nesumnjivo osjeća u Ivanovom govoru pred zarobljenim domobranima (4)⁵⁵⁵, u Dikanovom govoru, također pred domobranima, ali nešto kasnije u filmu (5)⁵⁵⁶ te u Ivanovom obraćanju zarobljenom domobranskom oficiru (6)⁵⁵⁷. Međutim, tijekom filma, sve se više primjećuje da su i ti, ideološki pristrani vojnici, svjesni da *u ratu nema za čovjeka budućnosti* (Dikan), *mnoge stvari izgledaju drugačije u knjigama* (Ivo Jurica), *rat je divljaštvo* (Dikan), *ovaj rat smeta i Bogu i čovjeku* (Dikan), *niti sam ja izmislio rat, niti sam svojom voljom tu* (mladi domobranski časnik). Ispod svake te uniforme krije se uplašeni čovjek koji je u ratu završio ili zbog prisile ili jer je mislio da tako treba biti. Zato nije neobično što su neprijateljske strane ujedinjene tužnom naslovnom pjesmom *U gori raste zelen bor* koju Dikan naziva „i našim i njihovom“. Nije neobično ni što, zanemarimo li boju uniforme i ideologiju, partizana i ustašu muče isti problemi: dugo izbivanje od kuće, nostalgija za predratnim vremenima, majkom i suprugom, standardnim seoskim poslovima, neizvjesnost u vezi s trajanjem rata, itd. (7)⁵⁵⁸. Svijest o sličnosti s neprijateljem, a možda i strah da neće biti u stanju ubiti „kada bude trebalo“, Dikan pokušava dokinuti zabranom razgovora s neprijateljem (*Čim počneš s tim razgovarat, ispadne ti rod. Eto,*

---

⁵⁵⁵ (4) *U gori raste zelen bor:*

IVAN: Domobrani, mi znamo da ste vi prisilno, ne svoje volje, stavljani u službu okupatoru i njegovim slugama, izrodima našeg hrvatskog naroda. Mi partizani borimo se za pravednu stvar. Borimo se za braštvo, za jednakost i tko hoće neka nam se pridruži.

⁵⁵⁶ (5) *U gori raste zelen bor:*

DIKAN: Otkad ratujem, zapravo, otkako su me načerali u ovu kavgu, razumiješ ti mene, vidio sam svakakve gamadi: zločinaca, palikuća, kukavica, razumiješ ti mene, i svakog zla, ali vi ste najgori! Sela su vam spalili, djecu poklali, razumiješ ti mene, a vi ih i dalje služite! Samo stoka može služiti svom krvniku, čovjek ne! Čovjek ne, razumiješ ti mene!

⁵⁵⁷ (6) *U gori raste zelen bor:*

IVAN: Da ste došli u partizane, mi bi imali vrsnog oficira. A Vi ste uradili ono najgore.

⁵⁵⁸ (7) *U gori raste zelen bor:*

USTAŠA (brije se na dvorištu i obraća se Dikanu, prurušenom u ustašu): Jes dugo od kuće?

DIKAN (gleda u fotografiju koja je ispred ustaše): Dugo, dugo. Ko ti je to na slici?

USTAŠA: Ovo mi je krava, ovo mater, ovo, da prostiš, žena. Zapravo i nije žena. Trebao sam se ženiti. Ona mi reče dijete očekuje (...).

DIKAN: A jel ti stara mater?

USTAŠA: (...) Znaš kako žena na selu. Dok izrodi djecu, eto joj starosti. Sama je, udovica. Nije joj lako kukavoj.

DIKAN: A kakva ti je krava?

USTAŠA: Odlična. Buša!

DIKAN: Buša?

USTAŠA: Zapravo, bila je odlična. Ne's vjerovat, braco, davala je osamnaest litara.

DIKAN: Ajd, bogati.

USTAŠA: Samo... kad smo mi imali konje, dva volovska para. Sad je sve spalo na njih. Krava vuče i kola i plug. Krava i te dvije ženske.

DIKAN: A lijepa ti je žena.

USTAŠA: Šta vrijedi. Ako se i vratim živ, naći ću kod kuće staricu. Ostaviš dijete, curak, a nađeš staru ženu. Tko zna koliko će to potrajati.

umalo rođena braća! Od sad samo smrt fašizmu – sloboda narodu.), ističući da najviše voli ratovati s onima koje ne razumije – s Nijemcima **(8)**⁵⁵⁹.

Možda se u tome kriju Dikanova okrutnost i nepopustljivost kada konačno zarobi bjegunca s početka filma – domobranskog oficira, Srbina i hrvatskoga zeta, zbog čega Dikan preispituje njegovo djelovanje s pozicije nacionalno (ne)moralnog. Oficir, u razgovoru s Ivanom i Dikanom, pokušava objasniti da je odabir njima neprijateljske strane zapravo uvjetovan strahom za suprugu i djecu, čije intimno pismo nosi u grudima. Osim toga, iz njegove je perspektive odnos *mi – oni* dijametralno suprotan od onoga koji zagovaraju partizani **(9)**⁵⁶⁰ što je potvrda da je svaka ideologija na neki način isključiva i polazi od uvjerenja da je jedino ona ispravna. Usprkos oficirovoj iskrenosti i Dikanovoj svijesti (iako nije verbalizirana) da zapravo i nisu toliko različiti, Dikan zapovijeda oficiru da si sam iskopa grob, iznad kojega ga potom ustrijeli (**Fotografija 8.**).

Fotografija 8. *Oficir kopa svoj grob prije strijeljanja*⁵⁶¹

⁵⁵⁹ **(8) U gori raste zelen bor:**

DIKAN: Čim počneš s našim čovjekom riječ po riječ, nema neprijatelja. Eto vidiš. Zato ja najviše volim Švabe. Nit on mene razumije, nit ja njega. Puška, mi puškamo pa kom obojci, kom opanci. To je neprijatelj, svaka čast. A ova naša sranja, razumiješ ti mene, ko da ti ih je rođena mater rodila.

⁵⁶⁰ **(9) U gori raste zelen bor:**

DIKAN: Nisu samo tvoja djeca ugrožena, razumiješ ti mene?! Danas cijela zemlja gori, ali se ljudi bore za domovinu!

OFICIR: Koju domovinu? Ja sam već krvario za otadžbinu. Za kralja i otadžbinu. A gdje je sad taj moj kralj? U Londonu. A Vi mi kažete, sad mi nakon dvadeset godina kažete, da taj moj kralj nije pravi kralj i da ta otadžbina za koju sam se ja bio, nije prava otadžbina, nego da sad trebam dati život i djecu za novog kralja i neku novu otadžbinu. Ne dam djecu ni Bogu, ni kralju, ni otadžbini, a ti me ubij, ali ja ne dam djecu!

⁵⁶¹ Scena iz filma preuzeta je s poveznice: <https://www.youtube.com/watch?v=r9YRies1i6g&t=1229s> (2. 1. 2025.)

Ideološki model, koji temeljimo na trima filmovima, mogli bismo objasniti na sljedeći način. Iako početak Drugoga svjetskog rata iziskuje potrebu za hitnom mobilizacijom, protagonisti su ovih filmova zatečeni novonastalom situacijom. Bilo da je riječ o preplašenom intelektualcu iz urbane sredine (*Kiklop*), zaljubljenom mladiću koji je do jučer uživao u sigurnosti svoga doma (*Sokol ga nije volio*) ili seljaku koji, preko noći, mora ostaviti obitelj i poljoprivredne poslove (*U gori raste zelen bor*), filmski junaci pokušavaju izbjeći odlazak u vojsku, neovisno jesu li u pitanju partizani, ustaše, domobrani, itd. Neki se pri tome služe opasnim metodama koje bi mogle ugroziti njihov život jer se izgledaju ili riskiraju da ih se optuži za dezerterstvo i strijelja po kratkom postupku. U svim navedenim slučajevima postaje jasno da je ratu nemoguće umaknuti, s obzirom na to da je sveprisutan. Tako su protagonisti suočeni s istim problemima kao i većina njihovih neprijatelja, također prisilno usisanih u ratna zbivanja. Međutim, kada se zateknu jedan nasuprot drugome, u različitim uniformama, čini se da je don Fernandova misao jedino rješenje – ili ću ja tebe ili ćeš ti mene – dokazujući da rat dehumanizira čovjeka.

3.2.4. Utjecaj Partije na intimni život ili kad se izgubi glava zbog klasnog neprijatelja

Život u socijalističkoj Jugoslaviji podrazumijevao je svijest o tome da baš i nije mudro kritizirati vladajuće političke strukture, a ako se takvo što i čini, ne smije se oskvrnjivati „svetost“ onih najviše rangiranih u državi. Neki su filmski redatelji 1980-ih osobito blago iskritizirali partijsko uplitanje u intimni život pojedinca, posebno kada je u pitanju dokazani prvoborac iz 1940-ih. Tako je kritika uvijena u stereotipnu ljubavnu priču partizana i buržujke/klasne neprijateljice 1945., zbog čega Partija čini sve kako bi ih razdvojila i spriječila slamanje socijalističke revolucije pod nogama jedne žene. Naravno, pri tome tragično žrtvuje svog partizana koji se uzalud kune u bezuvjetnu odanost. Ovaj ćemo model temeljiti na filmovima *Samo jednom se ljubi* (1981.) Rajka Grlića⁵⁶² i *Oficir s ružom* (1987.) Dejana Šorka⁵⁶³.

Na 28. FJIF-u, na kojemu je prikazano čak 26 filmova, film *Samo jednom se ljubi* dobiva dvije nagrade: Tomislav Pinter nagrađen je Zlatnom arenom za snimateljski rad, a Rajko Grlić dobio je nagradu filmske kritike „Milton Manaki“ za režiju.⁵⁶⁴ *Oficir s ružom* je, bez obzira na vrlo sličnu temu, prošao malo bolje šest godina poslije na 34. FJIF-u. U konkurenciji 18 filmova, film je dobio dvije Zlatne arene: prva je pripala Šorku za scenarij, a druga Žarku Lauševiću za mušku ulogu. Osim toga, list Polet nagradio je Kseniju Pajić i Žarka Lauševića „za najpoetičniji emotivni odnos“.⁵⁶⁵

---

⁵⁶² Rajko GRLIĆ (1947.), hrvatski redatelj i scenarist, diplomirao je filmsku i TV režiju na praškoj FAMU (poput Lordana Zafranovića, op. A. V. H.). Od 1970-ih predaje kao sveučilišni profesor u Hrvatskoj i SAD-u. Neko je vrijeme bio umjetnički direktor motovunskoga filmskoga festivala. Godine 2017. dobio je nagradu „Vladimir Nazor“ za životno djelo. Od najvažnijih dugometražnih igranih filmova izdvajamo ove naslove: *Kud puklo da puklo* (1974.), *Bravo, maestro* (1978.), *Samo jednom se ljubi* (1981.), *U raljama života* (1984.), *Za sreću je potrebno troje* (1986.), *Neka ostane među nama* (2010.), *Ustav Republike Hrvatske* (2016.), itd.

Usp. Grlić, Rajko, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/grlic-rajko> (pristup: 18. 1. 2025.)

⁵⁶³ Dejan ŠORAK (1954.), hrvatski filmski redatelj, scenarist i romanopisac, diplomirao je režiju u Zagrebu. Od 1980-ih je uređivao Dramski program Radio Zagreba. U stvaralačkom je smislu autor i redatelj brojnih romana i drama. U dugometražnim igranim filmovima okušao se u brojnim žanrovima: vesternu, ljubavnoj melodrami, hororu i trileru. Donosimo izbor iz toga filmskog roda: *Mala pljačka vlaka* (1984.), *Oficir s ružom* (1987.), *Krvopijci* (1989.), *Vrijeme ratnika* (1991.), *Najbolji* (1989.), *Garcia* (1999.), *Dva igrača s klupe* (2005.), *U zemlji čudesa* (2009.), itd.

Usp. Šorak, Dejan, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025., <https://enciklopedija.hr/clanak/sorak-dejan> (pristup: 19. 1. 2025.)

⁵⁶⁴ Usp. 28. Pulski filmski festival (18. – 29. srpnja 1981.), prema: <https://arhiv.pulafilmfestival.hr/28-pulski-filmski-festival/index.html> (pristup: 18. 1. 2025.)

⁵⁶⁵ Usp. 34. Pulski filmski festival (18. – 25. srpnja 1987.), prema: <https://arhiv.pulafilmfestival.hr/34-pulski-filmski-festival/index.html> (pristup: 18. 1. 2025.)

3.2.4.1. *Samo jednom se ljubi* (1981.)⁵⁶⁶

Sinopsis: *Pobjedom partizana 1945. kreće masovna euforija, pri čemu se slavi pobjeda revolucije i najavljuje izgradnja socijalizma propagandnim parolama, pjesmama i veličanjem zajedničkoga rada. Uz izvikivanje imena Tita i Staljina, oduševljena masa slavi i Tomislava, predsjednika omladine. Rano je i zvjerski ostao bez roditelja pa su mu suborci Mirko i Vule ujedno i najbolji prijatelji i obitelj. I dok jedna strana slavi, ona druga, buržujaska, raskućena je i iščekuje odluku partizanskih rukovodilaca. Među njima je i zamišljena Beba, balerina ansambla, koji je prethodno bio dijelom kulturnoga života NDH. Nakon što se požali Tomislavu da baraka, koju dijeli s nekoliko radnica, nema osnovne higijenske uvjete, on joj dozvoljava da se useli u jednu od soba stana koji si je namijenio. Početna netrpeljivost i razlike u načinu života dvoje cimera ipak prerastaju u ljubav. Međutim, iako se Tomislav i Beba vjenčaju pod okriljem noći pred partizanima, njihov je brak otpočetak etiketiran kao nepoželjan. Naime, Bebini licemjerni roditelji, koji cijelo vrijeme ponižavaju Tomislava, nastoje se okoristiti zetovim položajem kako bi se domogli putovnica i pobjegli iz države. S druge strane, Tomislavovi prijatelji i članovi Partije spremni su na sve kako bi razdvojili supružnike jer tobože brinu o ugledu Partije, dok se istovremeno bave sumnjivim poslovima u ime bratstva i jedinstva. U raskoraku između partijske obitelji i žene koju voli, Tomislav zbog nje čini ludosti, bježi iz ludnice (u kojoj je završio iz političkih razloga) te svoju Bebu pronalazi u Zagrebu. Njezin san da će jednoga dana biti balerina u nekom značajnijem gradu nepovratno je uništen činjenicom da radi kao plesačica, svedena na objekt žudnje, u jednom noćnom lokalnu. Prateći je do garderobe, Tomislav čeka početak njezine plesne točke, a onda stavlja cijev revolvera u usta i ubije se.*

3.2.4.2. *Oficir s ružom* (1987.)⁵⁶⁷

Sinopsis: *Pobjedonosnim ulaskom partizana u Zagreb 1945. započinje novo razdoblje. Dok se napaćenom narodu smiješi svijetla budućnost, novi režim pokušava ispraviti socijalne i političke*

---

⁵⁶⁶ *Samo jednom se ljubi* (1981.), proizvođač: Jadran film; redatelj: Rajko Grlić; scenaristi: Rajko Grlić i Branko Šömen; glavni snimatelj: Tomislav Pinter; skladatelj: Branislav Živković; scenograf: Stanislav Dobrina; montažerka: Živka Toplak; uloge: Tomislav (Predrag Miki Manojlović), Vule (Mladen Budinščak), Mirko (Zijah Sokolović), Pero (Dragoljub Lazarov), Beba (Vladica Milosavljević), Jagoda (Jagoda Kaloper), Bebin otac Rudolf (Erland Josephson), Bebin majka Elizabeta (Noeva Rošić), partizanski službenik (Zvonimir Lepetić), doktor (Miljenko Brlečić), itd.

⁵⁶⁷ *Oficir s ružom* (1987.), proizvođač: Jadran film, Croatia film; redatelj: Dejan Šorak; scenarist: Dejan Šorak; glavni snimatelj: Goran Trbuljak; glazba: arhivska; scenograf: Stanislav Dobrina; montažerka: Vesna Lažeta; uloge: Matilda Ivančić (Ksenija Pajić), Petar Horvat (Žarko Laušević), Ljiljana Matić (Dragana Mrkić), Franjo Gostruški (Boris Buzančić), kapetan Brkić (Vicko Ruić), itd.

nepravde na svoj način – konfiskacijom buržujujske imovine, slanjem crne reakcije na prisilni rad i suđenjem po kratkom postupku. Matilda Ivančić udovica je partizanskog doušnika, no zamalo postaje žrtvom jer je greškom optužena za suradnju s okupatorom. Usprkos osobnoj isprici poručnika Petra Horvata, on je njezin stan namijenio i drugima pa Matilda za cimere dobiva i njega i njegovu zaručnicu Ljiljanu. Njihov suživot predstavlja sudar dvaju posve različitih svjetova, i ideološki i kulturološki, zbog čega su međusobni odnosi popraćeni čestim konfliktima. Iako se Matilda i Ljiljana donekle dobro slažu, odnos stanodavke i Petra kombinacija je prisilne podnošljivosti, provokacije i seksualne napetosti koja doseže kulminaciju stvaranjem ljubavnoga trokuta. Nakon što je Ljiljana upućena na tajni partizanski zadatak te se iseljava iz Matildinog stana, Matilda i Petar upuštaju se u ljubavni odnos koji više nije nepoznanica ni Partiji ni ostatku Zagreba. Dok zaljubljeni par mašta o djeci i svadbi, Ljiljanino pismo vraća ih u surovu stvarnost. Ona je trudna i očekuje da je Petar oženi, bez obzira što je u vezi s udovicom. Međutim, Petar ne odustaje od Matilde ni kada mu njegov nadređeni zaprijeti vojnim sudom. Iako ističe svoju odanost i Matildi i Partiji i ne želi ih se odreći, upućen je na tajni zadatak kako bi obračunao s ostacima reakcije u ličkim šumama. Mjeseci njegovoga nejavljanja Matildi, kao i Ljiljanin dolazak u podmakloj trudnoći, u crnini, nagovještaju tragediju – Petar je poginuo tek dva dana poslije odlaska na teren, ostavivši pismo Matildi, jedinoj ženi koju je volio.

3.2.4.3. Oblikovanje modela

Radnja ovih dvaju filmova odvija se 1945. nakon pobjede partizana nad ustašama. Njihov dolazak predstavlja nadu u bolje sutra te obećanje o pravednijem svijetu koji će podići vlastitim rukama, kao složan kolektiv. U filmu *Samo jednom se ljubi* ta je euforija znatno izraženija, a njome nisu zahvaćeni samo stariji nego i oni najmlađi – djeca koja složno recitiraju socijalističke stihove (1)⁵⁶⁸ dok ih drug Tomislav ponosno obilazi i sluša. Nasmijani mladići i djevojke odlaze s oruđem na dobrovoljni rad, masa ushićeno uzvikuje parole *Živio radni narod! / Živio drug Tito! / Smrt fašizmu – sloboda narodu!*, a propagandi pridonose i govori partizanskih prvoboraca kojima nastoje utjecati na emocije ondje okupljenih pa nerijetko spominju i potrebu zajedničke borbe protiv sabotera (2)⁵⁶⁹. Na sličnom tragu odvija se i radnja *Oficira s ružom*, snimljenoga šest godina

---

⁵⁶⁸ (1) *Samo jednom se ljubi*:

DJECA: *Ko divan san / svaki prolazi dan / jer ja radim marno / da ostvarim plan. / Za narod svoj / čekić udara moj / sve je danas stvar / na zemlji toj. / Neka saboteri lažu / znamo dobro mi / da su sve što kažu / samo bajke, sni. / Mi ćemo izgradit socijalizam naš / takvima na inat baš.*

⁵⁶⁹ (2) *Samo jednom se ljubi*:

kasnije. Ondje su zagrebačke ulice preplavljene raspjevanim partizanima i stihovima pjesme *Kud narodna vojska prođe*⁵⁷⁰, a propagandnu ulogu o svijetloj budućnosti preuzima radio kao masovni medij (3)⁵⁷¹. U gradnji novoga, socijalističkoga društva od iznimne je važnosti i kultura. Međutim, na koji se način ostvaruje u filmovima?

U *Samo jednom se ljubi* euforični govori partizanskih boraca i njihovih istomišljenika suprotstavljeni su nijemim kazališnim djelatnicima s druge strane, pored kojih stoji transparent s riječima: *OBNOVIMO NAŠE KAZALIŠTE*. Na neki je način ta scena prikaz sudara dviju kultura – jedne koja se želi smatrati kulturom i druge koja to stvarno jest. S obzirom da su bili kulturni radnici i za vrijeme prethodnoga režima, u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, samim je time njihov status još nezahvalniji te pod povećalom nove vlasti. Podrazumijeva se da se moraju dokazati i jasno opredijeliti kojoj strani pripadaju, a dok se to ne dogodi, posjećuje ih Tomislav, koji izražava nadu da će svojim radom kulturno uzdizati socijalističko društvo (4)⁵⁷². Očito je da bi to uzdizanje trebalo utjecati na stvaranje socijalističkoga čovjeka. Međutim, stvaran stav partizana u filmu prema kulturi znatno je drugačiji, naročito kad se Vule obraća Tomislavu riječima: *Slušaj, u krajnjem slučaju, jebe se meni za tu kulturu i za to kazalište (...)*, pokazujući predrasude koje zasigurno dijele i drugi (*Ti vrlo dobro znaš što naš narod misli o balerinama. Balerine i glumice*

MIRKO: Mi svi znamo da još ima neprijatelja koji svjesno uništavaju i pokušavaju raznim metodama uništiti, ali isto tako znamo da nisu oni jedini neprijatelji ove nove Jugoslavije, već da su to svi oni koji stoje po strani, svi oni koji neće uložiti svoj rad i energiju u veliki narodni kolektiv koji danas u Jugoslaviji čini čuda narodnog herojstva za bolju i sretniju budućnost za sve nas! Za svoju djecu i za svoj narod...

⁵⁷⁰ Stihovi ove pjesme glase:

Kud narodna vojska prođe / sretna će se zemlja zvat. // Hajd u borbu i vi starci / gdje su vaši sinovi. // Nek se borba prije svrši / neka klonu fašisti. // Što će nama svijetla kruna / i kukasti krstovi. // Republiku mi hoćemo / za nju smo se borili. // Republiko, majko naša / mi smo tvoji sinovi.

Usp. *Kud narodna vojska prođe*, prema: <https://znaci.org/poezija/kud-narodna-vojska-prodje.php> (pristup: 5. 1. 2025.)

⁵⁷¹ (3) **Oficir s ružom:**

RADIO: Jer, svijetla budućnost više nije samo san boraca nego i napaćenog naroda. Ona je tu, u našoj sreći i slobodi, na zastavama narodne vojske, u osmijesima razdražanih građana, u suzama radosnicama svih rodoljuba, u našoj odlučnosti da ispravimo bolje i pravednije sutra.

⁵⁷² (4) **Samo jednom se ljubi:**

TOMISLAV: Drugovi i drugarice, glumci i umetnici, ja sam prije svega tu zato da vas pozdravim u ime svih nas i da vam zahvalim što ste uz mnogo odricanja ipak došli i što ćete, kao moji sugrađani, nesebično raditi na kulturnom uzdizanju širokih narodnih masa i njihovom odgajanju u socijalističkom duhu. Nego, pitam ja vas, drugovi, možemo li mi obnoviti naše kazalište?

JAGODA: Možemo!

TOMISLAV: A hoćemo li?

SVI: Hoćemo!

– kurve. Mi možemo dubiti na trepavicama, mi im to nećemo izbiti iz glave.). Nažalost, članovi ansambla svjesni su svoje omraženosti u novoj stvarnosti i to samo zato što nisu u Partiji.

U *Oficiru s ružom* odnos partizana prema kulturi iščitava se iz dijaloga Petra i Matilde te je, u glazbenom smislu, vidljiv od početka filma. Partizanske pjesme suprotstavljene su građanskoj kulturi i klasičnoj glazbi koju inače sluša Matilda, što izaziva prijepore nakon promjene vlasti. Primjerice, dok partizani u centru Zagreba sviraju limene instrumente, kapetan Brkić prijekorno komentira one koji nisu u publici (*A vidiš, ignoriše nas buržoazija. Nigdje gospodina da sluša. Samo narod, proleterii.*). U sličnom su konfliktu i novopečeni cimeri. Petar, koji se u Matildinom stanu ponaša kao vlasnik, prisvaja si pravo nametati glazbu stvarnoj vlasnici pa kada preglasno sluša i pjeva partizanske pjesme, Matilda postaje nervozna, moli da se utiša, a u konačnici i podvikne. Slijedi njezin i Petrov razgovor o „našoj“ i „vašoj“ glazbi (5)⁵⁷³, čime je socijalistički doživljaj kulture vrlo isključiv i postavlja se iznad tuđe kulture i umjetnosti što postaje groteskno.

Sudar dviju kultura, mentaliteta, a u konačnici i ideologija, u ovim filmovima rezultira određenom asimilacijom, usvajanjem navika i onoga drugoga i zaljubljuvanjem partizana u klasne neprijateljice (Tomislav – Beba; Petar – Matilda, s tim da je ovaj drugi odnos opterećen ljubavnim trokutom s Petrovom zaručnicom Ljiljanom). Tomislav je u početku priprost partizan, naviknut na spartanski život i stalnu borbu, usto i neopterećen higijenom, a prema Bebi se ponaša nepovjerljivo i sirovo. Jednim se dijelom to može pripisati ratnim užasima koje je doživio u vrlo mladoj životnoj dobi, kao i činjenici da su mu roditelji ubijeni na zvjerski način, stoga je, na neki način, ostao prepušten samom sebi i Partiji. Međutim, Bebini mali znaci pažnje i zahvalnosti, poput zašivenoga gumba na njegovoj košulji, obavljanje kućanskih poslova i nježnost, u njemu bude emotivca, pokazujući da je i on samo ljudsko biće. Iako je impulzivno odluči oženiti u podmaklim večernjim satima i usprkos njezinom protivljenju, Beba ga voli, no s njegovo poimanje ljubavi zasniva se na posesivnosti i težnji za dominacijom u odnosu (6)⁵⁷⁴.

---

⁵⁷³ (5) *Oficir s ružom:*

MATILDA: *Bilo je preglasno.*

PETAR: *Svoju muziku slušate mnogo glasnije. (...)*

MATILDA: *Nisam znala da postoji moja i Vaša muzika.*

PETAR: *E, sad znate da, draga gospođo, postoji.*

MATILDA: *Ali Vi zaista ne razumijete ili ne želite razumjeti?*

PETAR: *Hoćete reći da je ono što Vi slušate umjetnost, je li tako?*

MATILDA: *Točno tako.*

PETAR: *Ali, draga gospođo Ivančić, možda je baš uz ono Vaše violončelo Hitler smišljao najgore zločine. A uz ove su koračnice milijuni ljudi ginuli za slobodu. Pa je li onda umjetnost ono ili ovo? Mi mislimo da je ovo, a mi smo pobijedili, znate, gospođo Ivančić?*

⁵⁷⁴ (6) *Samo jednom se ljubi:*

BEBA: *Ja nisam tvoja služavka, ja sam balerina!*

Ljubav se brzo događa i u slučaju Matilde i Petra, samo što je on, za razliku od Tomislava, zaručen drugom – i to skojevkom (**Fotografija 9.**) koja, u političkom smislu, vrijedi više od buržujke udovice. Iako isprva povisuje ton na Matildu čiji je parfem osjetio na Ljiljani (*Neću da mi stiče buržujke navike!*), Petar se relativno brzo prilagođava tom građanskom životu kojega je toliko prezirao, samo kako bi se što više povezao s četiri godine starijom Matildom. Ona ga upoznaje sa svijetom koji partizani ne prihvaćaju: s ispijanjem konjaka, uživanjem u Wagnerovoj glazbi, domaćim kolačima za posebne prigode, kućnom ogrtaču i ostalim sitnicama koje su, na prvi pogled, možda beznačajne, no potvrđuju njegovu adaptaciju što Partija ne prihvaća. Štoviše, njegova zaljubljenost i zaljubljenost u Matildu ne prolazi nezapaženo ni u velikom gradu. Jedan joj poznanik podrugljivo čestita na ljubavnoj vezi, uz komentar *pobjednik je ipak pobjednik*, zbog čega će ga Petar nakratko dati zatvoriti, Ljiljana šalje pismo Matildi i Petru (7)⁵⁷⁵, a Partija budno prati kretanja svojeg poručnika koji je pozvan na razgovor kod nadređenog Brkića. U tom je dijalogu prikazana sva bijeda te svijetle budućnosti koju obećava nova vlast. Dok Brkić grdi i ismijava Petra zbog ljubavi prema „klasnom neprijatelju“ što prijeti ugledu Partije i tekovinama same revolucije (8)⁵⁷⁶, istovremeno je u seksualnoj vezi s jednom buržujkom čije sposobnosti toga tipa neumjesno komentira pred svojim suborcem (*ždrebica i po; fina buržujka sorta; takva vratolomije još nisam doživio*, itd.). Brkić je šokiran spoznajom da Petar ima emocije (9)⁵⁷⁷ te ga

---

TOMISLAV: *Ti si moja žena – kući! (...) Ja zarađujem dovoljno i za tebe i za mene i za one tvoje kući!*

⁵⁷⁵ (7) **Oficir s ružom:**

LJILJANINO PISMO: *Draga Matilda! Dragi Petre! Piše vam jedna obična glupača kojoj je trebalo puno vremena da shvati. Da mi drugi nisu otvorili oči, ko zna kad bih progledala. Svejedno, ne ljutim se na vas i volim vas još uvijek. Draga Matilda, vrati mi Petra jer je on moj čovjek i niko ga ne može voljeti kao ja. Dragi Petre, ja znam da voliš samo mene i zato nije lijepo to što radiš našoj prijateljici. Tvoja tri pisma čuvam u nedrima i stalno ih čitam. Ujedno ti saopćavam veselu vijest da sam noseća. Dođi čim prije da se uzmemo jer ljudi već počinju pričati. (...) Eto, toliko, budite mi zdravo, pozdravite crveni Zagreb i malu palmu na terasi. Voli vas vaša Ljiljana. Shvatite ozbiljno to što sam vam rekla.*

⁵⁷⁶ (8) **Oficir s ružom:**

BRKIĆ: *Šta jest, ženska ti je za pet. registrirao sam ja to još onda na saslušanju. Ali koji ti vrug bi da se zaljubljuješ. U narodnu nema zaljublivanja, to su izmislila dokona gospoda. (...) A možda bi ti rađe francuski konjak? Čitao sam pismo što je Ljilja pisala Komitetu.*

PETAR: *A što je pisala?*

BRKIĆ: *Pa znaš kakve su ženske proklete kad ih ostaviš. Ispalo je da te zaveo buržujki način života. Da si pokleknuo pred klasnim neprijateljem. Razmisli, na primjer, što bi se desilo da svi pođemo tvojim putem. Ode i komunizam i revolucija u Božju mater za mjesec dana. Odoše u nepovrat sve žrtve ovog naroda i Partije. Odra nam klasni neprijatelj kožu bez ijednog metka. (...)*

PETAR: *Slušaj, Mate, nitko nema pravo miješati se u moj privatni život.*

BRKIĆ: *Mi komunisti nemamo privatnog života.*

PETAR: *Mislilo sam reći – osjećaje.*

⁵⁷⁷ (9) **Oficir s ružom:**

BRKIĆ: *A zimus, kad si streljao onog skojevca zbog para ukradenih rukavica, što se tad desilo s osjećajima?*

upozorava da može odgovarati pred Partijom koja bi ga, ako oženi Matildu, mogla smatrati *slabićem, prodanom dušom, imperijalističkim agentom* te poslati pred vojni sud. Međutim, Petar odlučuje riskirati zbog čega plaća životom.

Fotografija 9. *Ljubavni trokut (Ljiljana – Petar – Matilda)*⁵⁷⁸

Svoj život tragično okončava i Tomislav, nakon niza diverzija Partije na njegov ljubavni život s Bebom. Naravno, i u ovom slučaju okolina ne prihvaća ljubav između partizana i buržujke, počevši od prekapanja Tomislavovih suboraca po dosjeu Bebine obitelji⁵⁷⁹, što se nastavlja i omalovažavanjem i vrijeđanjem Tomislava od strane Bebinih roditelja, a na kraju rezultira upozorenjem zbog pogrešaka koje je nenamjerno učinio (*Dakle, nečija budnost je popustila. Netko je zaboravio da neprijatelj vreba na svaku našu grešku.*), a potom i isključenjem iz Partije na vrlo perfidan način – zatvaranjem u ludnicu, pod izlikom da treba odmoriti jer su mu živci popustili. Tomislav bježi iz ludnice u Zagreb, u kojemu je Beba pronašla posao. Nakon što je potajno prati do noćnoga lokala i shvati da u njemu nastupa kao erotska plesačica, u stanju potpunoga

---

⁵⁷⁸ Fotografija je preuzeta s poveznice: <https://www.index.hr/magazin/clanak/lausevic-je-uz-kseniju-pajic-odigrao-ulogu-zivota-film-je-tad-smatran-skandaloznim/2512791.aspx> (pristup: 4. 1. 2025.)

⁵⁷⁹ Iz dosjea se saznaje da je, s partizanskoga gledišta (a koje je, jasno, jedino ispravno), Bebin obitelj vrlo komplicirana. Njezin je otac bivši vlasnik tvornice, majka je Zagrepčanka, a Bebin sestra 1944. pobjegla je s nekim Nijemcem u Njemačku.

rastrojstva, Tomislav počinu samoubojstvo dok Ivo Robić izvodi pjesmu *Samo jednom se ljubi* (Fotografija 10.).

Fotografija 10. Rastrojeni Tomislav uoči samoubojstva⁵⁸⁰

Ovaj bi se ideološki model mogao prikazati ljubavnim trokutom na relaciji: partizan – buržujka/klasna neprijateljica – Partija. Iako je partizanova odanost Partiji bezuvjetna i neupitna te se dokazao u godinama kada je trebalo srušiti fašističku vlast i raditi na izgradnji nove države, Partija mu oduzima pravo na osobni/intimni život, naročito ako izborom voljene žene, koja je u ovom slučaju buržujka/klasna neprijateljica, dovodi u pitanje ugled Partije i samoga sustava. U takvoj je situaciji jedina primjerena kazna, po mišljenju partijskih rukovodilaca, isključivanje iz Partije, prijetnja vojnim sudom, odnosno smrt do koje dolazi na posredan način (ili upućivanjem partizana na opasne partijske zadatke ili njegovim psihičkim izlučivanjem koje dovodi do suicida).

---

⁵⁸⁰ Scena iz filma preuzeta je s poveznice: <https://www.youtube.com/watch?v=f77eyYKmCso> (pristup: 4. 1. 2024.)

3.2.5. Iznevjereni ideali ili kako je revolucija pojela svoju djecu

Protagonisti ovog modela, provokativnijeg od prethodnog (iz potpoglavlja 3.2.4.) isprva su revolucionari koji aktivno zagovaraju i provode komunističke ideje, stavljajući kolektiv iznad sebe i udarajući temelje novoj državi. Ipak, u nekom će ih se trenutku ta ista ideologija odreći i doći im glave, pri čemu će partijski egzekutori licemjerno zaboraviti da su i oni bili aktivni sudionici NOB-a. Prema tome, naslov ovoga modela nije slučajan – s jedne je strane aluzija na izreku nastalu u vrijeme Francuske revolucije (*Revolucija jede svoju djecu*)⁵⁸¹, a s druge je u njoj sadržana sintagma *Iznevjereni ideali*, ujedno naslov memoarskih zapisa Ladislava Žerjavića.⁵⁸²

Model ćemo predstaviti dvama filmovima iz 1986. godine, a to su: *Obećana zemlja* Veljka Bulajića⁵⁸³ i *Večernja zvona* Lordana Zafranovića⁵⁸⁴. Dok je *Obećana zemlja* svojevrsan nastavak *Vlaka bez voznog reda*⁵⁸⁵, drugi je film nastao prema romanu *Vrata od utrobe* Mirka Kovača, a završni je dio trilogije, uz *Okupaciju u 26 slika* i *Pad Italije*.⁵⁸⁶ S obzirom da oba filma donose tragičan prikaz žrtava komunističkih, odnosno socijalističkih uvjerenja, usprkos odanosti istima, pitanje je kakva je bila sudbina tih filmova na 33. FJIF-u na kojemu je prikazano 28 filmova.

---

⁵⁸¹ Maximilien Robespierre (1758. – 1794.) bio je fanatično odan Francuskoj revoluciji, a došavši na vlast, svoj je teror opravdavao višim ciljevima te „stvaranjem boljega svijeta u kojem će konačno vladati jednakost i sloboda“. Iako je krvava jakobinska diktatura potrajala dvije godine (1793. – 1794.), ista će ga doslovno doći glave jer će život skončati na giljotini koju je ranije rado koristio za obračun sa svojim neistomišljenicima (ali i bivšim suradnicima).

Usp. Robespierre, Maximilien Marie Isidore de, prema: *Hrvatska enciklopedija*: mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/robspierre-maximilien-marie-isidore-de> (pristup: 25. 12. 2024.)

⁵⁸² U njima se autor prisjeća kako je, zbog komunističkih uvjerenja i života u SSSR-u, završio na Golom otoku, u vremenima kada je odanost staljinizmu postala nepoželjna (nakon Rezolucije Informbiroa 1948., op. A. V. H.) Usp. *Iznevjereni ideali*, prema: <https://www.ljevjak.hr/ladislav-zerjavic/28206-iznevjereni-ideali.html> (pristup: 18. 1. 2025.)

⁵⁸³ Veljko BULAJIĆ (1928. – 2024.) filmski je redatelj i scenarist koji je od 1943. aktivno sudjelovao u partizanskom pokretu, nakon čega je iduće godine teško ranjen. Iako povijest hrvatskoga filma bilježi njegovih 6 kratkometražnih dokumentarnih filmova, ovdje ćemo ipak izdvojiti najznačajnije dugometražne igrane filmove: *Vlak bez voznog reda* (1959.), *Uzavreli grad* (1961.), *Kozara* (1962.), *Pogled u zjenicu sunca* (1966.), *Bitka na Neretvi* (1969.), *Atentat u Sarajevu* (1975.), *Visoki napon* (1981.), *Veliki transport* (1983.), već spomenuta *Obećana zemlja* (1986.), *Čovjek koga treba ubiti* (1979.), *Donator* (1989.), itd.

Usp. Bulajić, Veljko, prema: *Hrvatska enciklopedija*: mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/bulajic-veljko> (pristup: 18. 1. 2025.)

⁵⁸⁴ O njemu smo ranije pisali.

⁵⁸⁵ *Obećana zemlja*, prema: Baza HR kinematografije, http://hrfilm.hr/baza_film.php?id=139 (pristup: 18. 1. 2025.)

⁵⁸⁶ *Večernja zvona*, prema: Baza HR kinematografije, http://hrfilm.hr/baza_film.php?id=180 (pristup: 18. 1. 2025.)

Film *Obećana zemlja* bilježi samo jednu nagradu – „Ružu Pazinke“ Oliveri Marković za ulogu u filmu. Međutim, *Večernja zvona* obilnije su nagrađena i to čak trima Zlatnim arenama koje su dobili: Lordan Zafranović (za režiju), Rade Šerbedžija (za mušku ulogu) te Andrija Zafranović (za montažu). Nije izostala ni nagrada žirija tjednika Studio, tzv. „Studijev jelen“ redatelju za režiju.⁵⁸⁷ Moramo primijetiti da, iako je FJIF pod pokroviteljstvom SFRJ, te je godine službeni žiri činila stručna trojka, sastavljena od redatelja (op. A. V. H.), u sastavu: Boro Drašković, Ljubiša Georgievski i Aleksandar Saša Petrović.⁵⁸⁸ Pretpostavljamo da je stručnom žiriju ipak bila važnija umjetnost od prikaza ideologije.

3.2.5.1. *Obećana zemlja (1986.)*⁵⁸⁹

Sinopsis: Svojim dolaskom na vlast, komunisti žele kolonizirati područja s kojih su otjerali poražene strane. Tom prigodom, Markan Radišić obećanjima o zemljišnim posjedima u bogatoj Slavoniji, uspije nagovoriti ljude iz zaostalih dalmatinskih krajeva na kolektivno preseljenje – u obećanu zemlju. Međutim, početno oduševljenje splašnjava osnivanjem zadruga, zbog čega dolazi do sve češćih konfliktnih situacija između zagovornika i protivnika istoga. To je najizraženije u odnosu Markana, koji je predsjednik seljačke radne zadruge „Napredak“ te Miliše Matića, seljaka koji se ne želi odreći tek dobivenog imanja. Kako vrijeme odmiče, stvara se razdor između onih koji podržavaju Markana te onih koji su na Milišinoj strani. U takvim okolnostima javljaju se i profiteri koji na lak način pokušavaju doći do novca. Jedan je od njih Milan Zec, tajnik Markanove zadruge, koji protivnicima zadruga i kolektivizacije prodaje ispisnice s Markanovim potpisom, stvarajući iluziju da je Markan uključen u kriminalne aktivnosti. Dodatni problem stvara činjenica da su Markanov sin i Milišina kći zaljubljeni jedno u drugo te se kasnije potajno vjenčaju.

---

⁵⁸⁷ 33. Pulski filmski festival (17. – 25. srpnja 1986.), prema: <https://arhiv.pulafilmfestival.hr/33-pulski-filmski-festival/index.html> (pristup: 25. 12. 2024.)

⁵⁸⁸ Usp. Drašković, Boro, prema: *Filmska enciklopedija*: mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025., <https://filmska.lzmk.hr/clanak/draskovic-boro> (pristup: 18. 1. 2025.); Georgievski, Ljubiša, prema: *Filmska enciklopedija*: mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025., <https://filmska.lzmk.hr/clanak/georgievski-ljubisa> (pristup: 18. 1. 2025.); Petrović, Aleksandar, prema: *Filmska enciklopedija*: mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025., <https://filmska.lzmk.hr/clanak/petrovic-aleksandar> (pristup: 18. 1. 2025.)

⁵⁸⁹ *Obećana zemlja* (1986.), proizvođač: Jadran film; redatelj: Veljko Bulajić; scenaristi: Ivo Brešan, Veljko Bulajić i Dejan Rebić; glavni snimatelj: Goran Trbuljak; skladatelj: Alfi Kabiljo; scenograf: Milenko Jeremić; montažeri: Veljko Bulajić i Tvrtko Grgić; uloge: Markan Radišić (Velimir Bata Živojinović), Miliša Matić (Vjenceslav Kapural), Milan Zec (Dragan Nikolić), Marta Rašica (Mirjana Karanović), Milišina supruga Stana (Dara Džokić), Milišina kći Nada (Vanja Matujec), Markanova majka Manda (Semka Sokolović-Bertok), Markanov sin Niko (Igor Mešin), načelnik (Kruno Šarić), sudac Vlado Bošnjak (Vanja Drach), daktilografkinja (Olivera Marković), itd.

Eskalacija slijedi u trenutku kada Miliša, u namjeri da ubije Markana, zgrabi sjekiru i krene prema njemu, nakon čega ga ovaj ubije hicem iz pištolja, pred očima Milišine supruge Stane. Odlazi u stanicu narodne milicije, predaje oružje i sâm se prijavljuje za počinjeni zločin. Načelnik uhićuje i njega i Milana, nakon čega slijede mukotrpana suđenja, uz sučeljavanje različitih iskaza o istome ne samo optuženika nego i suseljana. Nakon donošenja sudske presude, zatvorenike odvozi automobil, a glas s radija upravo govori da je vlast odlučila ukinuti seljačke zadruge, smatrajući ih kočnicom razvoja poljoprivrede.

3.2.5.2. *Večernja zvona* (1986.)⁵⁹⁰

Sinopsis: *Film tematizira dvadesetogodišnje razdoblje (1926. – 1948.) u privatnom i javnom/političkom životu Tomislava K. Burbonskog. Njegov je bunt bio vidljiv još od ranih dječjačkih dana u kojima su ga časne sestre uzalud pokušavale ukalupiti u zadani okvir. Srećom, skrb o njemu preuzimaju stariji brat Stjepan, a uskoro i Stjepanova supruga Rosa, u koju se Tomislav zaljubljuje na prvi pogled. Usprkos dojmu da je u malome hercegovačkome mjestu svaki dan isti, međuratna stvarnost dokazuje da to baš i nije tako, a 1939. napetosti se povećavaju s pitanjem kome se prikloniti – Talijanima, ustašama ili komunistima. Za arheologa Tomislava to uopće nije upitno, s obzirom da se još ranije, zajedno s prijateljem Dimitrijem, opredijelio za komunizam. Međutim, političke/javne podjele preslikavaju se i na one privatne pa Dimitrije, pod utjecajem Tomislava, ubije svoga brata u ime revolucionarne borbe. Tim je činom otvorena Pandorina kutija. Unatoč odanosti Partiji, Tomislava se upozorava da ne smije poduzimati akcije bez prethodnoga odobrenja. Dodatan mu je minus, u očima komunista, brak s germanisticom Meirom, čiji je otac jedan od važnih čimbenika političkoga života NDH. Njegov je život obilježen stalnim unutarnjim i vanjskim sukobima: razapet je između Rose i Meire, za ustaše je neprijatelj, a ni komunisti (ujedno prijatelji) nisu sigurni u njegovu političku pravovjernost, čak ni kada ga zatoče ustaše, a potom prebace u nacistički logor. Tijekom cijeloga je života nekome kriv, samo što se ta krivnja prenosi i na one najnevinije – Stjepana, Rosu i nećaka Tomislava, koji mu je zapravo sin. Ni*

---

⁵⁹⁰ *Večernja zvona* (1986.), proizvođač: Jadran film, Jugoart, Montenegroexport; redatelj: Lordan Zafranović; scenaristi: Mirko Kovač i Lordan Zafranović (prema romanu *Vrata od utrobe* Mirka Kovača); glavni snimatelj: Andrija Pivčević; skladatelj: Vladimir Kraus-Rajterić; scenograf: Ivica Šporčić; montažer: Andrija Zafranović; uloge: mlađi Tomislav K. Burbonski (Kristijan Ugrina), stariji Tomislav K. Burbonski (Rade Šerbedžija), Stjepan K. Burbonski (Petar Božović), Stjepanova supruga Rosa (Ljiljana Blagojević), Meira (Neda Arnerić), Matko (Mustafa Nadarević), Čubar (Kruno Šarić), Dimitrije (Miodrag Krivokapić), Milutin (Irfan Mensur), Kuzma (Zdenko Jelčić), Đurica (Ivo Gregurević), Kruno (Žarko Potočnjak), Meirina prijateljica Lucy (Lidija Jenko), časna majka Leonija (Nada Subotić), itd.

pobjeda komunista 1945. ne mijenja Tomislavov život nabolje. Štoviše, Meira završava u zatvoru i počinu samoubojstvo, a zbog tragičnih događaja, Tomislav je poslan na stručno usavršavanje u Sovjetski Savez, što će ga skupo stajati 1948. po povratku u Hercegovinu.

3.2.5.3. Oblikovanje modela

Protagonisti ovih dvaju filmova predstavljaju komunističke revolucionare koji vjeruju u ispravnost svojih ideoloških načela. U slučaju Tomislava K. Burbonskog (iz *Večernjih zvona*), ta se uvjerenja formiraju u ranoj mladosti što je jasno iz komentara njegovoga brata Stjepana turbulentne 1939. godine (*Samo ja neću plaćati tvoja politička uvjerenja.*) koji se čudi kako Tomislav još uvijek nije završio u zatvoru, s obzirom da je bio kandidat od gimnazijskih dana. Privremeno napušta Zagreb, u kojemu je na studiju arheologije, kako bi u Hercegovini organizirao antifašistički ustanak. Komunistička uvjerenja dijeli s Dimitrijem, prijateljem iz djetinjstva, potičući ga na akciju citatom *Historija neće oprostiti oklijevanje svojim revolucionarima danas.* Međutim, Dimitrijevi brat predstavlja im političku smetnju, stoga Tomislav, stavljajući interese komunističke revolucije iznad pojedinca, potiče Dimitrija na bratoubilački sukob i ubojstvo (1)⁵⁹¹, što mu, pored braka s buržujkom Meiom (**Fotografija 11.**), Partija neće zaboraviti (2)⁵⁹².

Meira pripada predratnom bogatom građanskom sloju (što je u suprotnosti s komunističkim i Tomislavovim težnjama za besklasnim društvom, op. A. V. H.). Osim toga, njezin je otac ne samo dobar prijatelj Slavka Kvaternika nego uskoro i visokorangirani ustaški dužnosnik. Prema tome, jasno je njegovo nezadovoljstvo kćerkinim izborom koje ne skriva pred neželjenim zetom (*Kako vidim, Vi ste proleter koji ne unosi ništa u ovaj dom.*).

---

⁵⁹¹ (1) **Večernja zvona:**

MILUTIN: *Ođe već stižu agitatori. Hahaha, kako ih oni nazivaju, pozadinci. I podstiču na ustanak, na borbu protiv Talijana. A kao što znate, Talijani miruju u gradovima, ne diraju nas, nego nam čak i pomažu. A znate li što podstiču na ustanak? Jer se bore za boljševičke ciljeve i vlast, a s Rusima još nitko nije došo do slobode pa što bismo mi? Haha. Tko je s njima oro, guzicom je povlačio. Predlažem mir s Talijanima. S ustašama zasad primirje. A kad dođe vrijeme, onda osveta na krv i nož.*

DIMITRIJE: *Radije ću s Rusima orati guzicom i povlačit se nego s Talijanima i ustašama se mirit.*

MILUTIN: *Slobodu koju nam nude komunisti mi nećemo. Mi se moramo ravnati prema onima koji imaju najviše izgleda za pobjedu. (...)*

DIMITRIJE: *A što ako je to Crvena armija?*

MILUTIN: *E, onda ćemo uzeti oružje u ruke pa ili izginuti ili pobijediti!*

⁵⁹² (2) **Večernja zvona:**

ČUBAR: *Savjetujem ti da ništa ne poduzimaš na svoju ruku. To nikad nije zdravo. Partija se ljuti na takve tipove. I da ti kažem... Ti si već dobio jedan minus... pa sad razmisli.*

TOMISLAV: *A što sam ja to pogriješio?*

ČUBAR: *Pa ti dobro znaš da si krivac za bratoubilački sukob u tvom kraju.*

Fotografija 11. Svadba Meire i Tomislava u ustaškom okruženju⁵⁹³

Time brak s Meirom postaje uteg koji Tomislava stavlja u nezavidan položaj između komunista i ustaša – sumnjiv je i jednima i drugima jer jasno artikulira politička uvjerenja, a ipak je oženio buržujku/klasnu neprijateljicu (kao u prethodnom ideološkom modelu, op. A. V. H.), promatra li se taj brak očima Partije (3)⁵⁹⁴. Iako se 1941. pokušava povezati s prijateljem i komunistom Matkom, nakon uspostave NDH ne pomaže mu ni činjenica da je ustaški zet pa ga novi režim hapsi (*Pa ti si jedan od naših najdražih komunista!*) i isporučuje na milost i nemilost Gestapu, nakon čega slijede problemi.

Fabula u filmu *Obećana zemlja* jest skokovita i ostvaruje se neprestanom izmjenom trenutaka iz prošlosti i sadašnjosti. Međutim, okosnicu predstavljaju postupci iz prošlosti Markana Radišića, zbog kojih mu se sudi u sadašnjosti jer je, kao i Tomislav iz prethodnoga filma, vjerovao

⁵⁹³ Scena iz filma preuzeta je s poveznice: <https://www.youtube.com/watch?v=FZEnX4QiRRc> (pristup: 19. 1. 2025.)

⁵⁹⁴ (3) *Večernja zvona:*

ČUBAR: Samo da znaš... moraš ostati ovdje i čuvati se bludnog života.

TOMISLAV: Danima ne izlazim odatle. Sam si rekao da me lovi ustaška policija.

ČUBAR: Pa ti s njima dobro stojiš. Ti si i sam dio tog brloga. Meni je neshvatljivo kako se komunist može zaljubiti u buržujku drocu.

TOMISLAV: To mi je žena. (...) A komunist ne smije voditi ljubav? Znaš, Čubar, i Lenjin je rekao da komunizam nije asketizam i uzdržavanje, već i ljubavni život.

ČUBAR: Neka drug Lenjin oprost, ali Čubar se ne slaže s njim... jer Čubar je asketa. Čubar vjeruje da ljubavni život otupljuje revolucionarni život.

u nepogrešivost partijskih naloga.⁵⁹⁵ Partizanski prvoborac i nositelj nekoliko odlikovanja Markan ima zadaću provesti Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji (1945.)⁵⁹⁶, tako što seljacima iz zaostalih dalmatinskih krajeva nudi preseljenje u plodnu Slavoniju, odakle su pobjegli ili iz koje su protjerani oni koje režim smatra politički nepoćudnima (4)⁵⁹⁷. U toj bi „obećanoj zemlji“ (ujedno i aluziji na Bibliju) seljaci imali bolje životne uvjete nego u Dalmaciji. Usprkos lijepim obećanjima i nagovaranju, neki seljaci, predvođeni Milišom Matićem zabrinuti su u vezi s vlasništvom (5)⁵⁹⁸. Ipak, nakon odluke o masovnom preseljenju, i sam se Markan pitao je li to ispravno (*A kad je došo dan da se oprostim od svojih najdražih i da povedem ljude na zemlju, ja sam razmišlja što nas čeka i di vodim ljude jer ni ja sam nisam zna kakav će nam život bit.*).

Nakon trodnevnog putovanja, pridošlice stižu u plodnu Slavoniju (**Fotografija 12.**), a njihov je doček popraćen limenom glazbom i masovnom euforijom. Međutim, odluka vlastodržaca o kolektivizaciji, pokazat će da je veselje bilo preuranjeno, a brige dalmatinskih seljaka opravdane. Iako Markan pokušava opravdati kolektivizaciju i ulazak u seljačku zadrugu kao socijalističke vrijednosti, na kakvima se treba temeljiti društvo (jer se privatno vlasništvo pretvara u kolektivno i jer se svima omogućuje socijalna jednakost) (6)⁵⁹⁹, pridošlom seljaštvu teško je sakriti osjećaje razočaranosti, bijesa i prevarenosti.

---

⁵⁹⁵ Međutim, ideološka karakterizacija Tomislava znatno je slojevitija i naglašenija nego u slučaju Markana.

⁵⁹⁶ Prema čl. 1. i čl. 2. toga zakona, zemlja treba pripasti onima koji je obrađuju što će biti upisano i u zemljišne knjige. Usp. Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji, „Službeni list DFJ“, br. 64/45 i 16/46.

⁵⁹⁷ (4) **Obećana zemlja:**

MARKAN (okupljenim seljacima): *Tamo su lipo uređene zgrade u kojima su živili bogati gazde, naši neprijatelji koji su te kuće napustili i sad one zjapu prazne i čekaju tko će u njih doselit. I eto, drugovi i drugarice, te kuće i ta polja naša narodna vlast sada vama nudi. Velim vam, tamo ima svega što ti srce zaželi. Tko ode, neće požaliti. To vam obećajem u ime narodne vlasti!*

⁵⁹⁸ (5) **Obećana zemlja:**

MILIŠA: *Oće li zbilja to što ćemo tamo borika dobit bit naše?*

MARKAN: *Kakvo je to pitanje? A da čije će bit?*

MILIŠA: *A ja sam čuja da će sva ta zemlja o kojoj govoriš bit ka kolektivna, to oće reć državna. Pa šta ćemo mi onda tamo? Bit ćemo nadničari u državi ka šta smo prije bili u gospode.*

MARKAN: *Znači tako. Za njega su gospode i naša narodna vlast jedno te isto.*

MILIŠA: *To nisan reka. Ja samo želim znati oću li jedanput bit svoj na svome.*

MARKAN: *Ma šta ti znači to 'svoj na svome'? Ta zemlja je narodna. Prema tomu, i tvoja, i moja, i njegova.*

MILIŠA: *Ma sve je to lipo...*

MARKAN: *Ma šta je lipo?*

MILIŠA: *Ali ja bi opet tija da se zna. Do ovle je moje i u to niko nema prava dirati.*

⁵⁹⁹ (6) **Obećana zemlja:**

MARKAN (obraća se seljacima preko razglasa): *Napred s parolom! Kolektivizacija, kolektivizacija i samo kolektivizacija! (...) U socijalizmu, drugovi i drugar'ce, ne može bit privatnog vlasništva! Zato se kod nas sad potpuno osnivaju seljačke radne zadruge! Onaj ko dade zadruzi svu svoju zemlju i cjelokupno imanje nije time ništa izgubija! Naprotiv, on je ušo u jednu vel'ku familiju u kojoj nema više*

Fotografija 12. Dolazak dalmatinskih kolonista u „obećanu zemlju“⁶⁰⁰

Miliša se protivi ulasku u zadrugu jer koncepciju zajedničkoga vlasništva smatra nepravednom (*Ja nešto steknem svojim znojem i žuljima, a ti mi to otmeš da bi ranija neradnike i linčine.*), dok Markan naivno smatra da je u tome budućnost (*Kolektivizacija će zahvatit Ameriku i cili svit!*). Milicijski načelnik svjestan je da prijelaz u zadrugu neće biti jednostavan zadatak, stoga očekuje od Markana, koji je partijski poslušnik, da ih rigoroznim metodama natjera na ulazak u zadrugu (*Pritegni ih malo, čovječe! Nametni im takav otkup kakav neće moći izdržati! Nađi kolovođe!*).

Glavni kolovođa postaje Miliša koji ne skriva svoju netrpeljivost prema Markanu, okrećući ljude protiv ovoga (7)⁶⁰¹, a dodatnoj napetosti pridonosi druga fabularna linija, ona ljubavna

---

ni moje ni tvoje, nego je sve zajedničko! Živila kolektivizacija! Svi u zadrugu! I svi ćemo mi bit i ravnopravni i jednaki! Svak će raditi prema svojim mogućnostima, dobijat prema potribama! Dole kulaci, neprijatelji naroda!

⁶⁰⁰ Fotografija je preuzeta s poveznice:

https://www.imdb.com/title/tt0091663/mediaviewer/rm232279040/?ref_=tt_ph_3 (pristup: 4. 1. 2025.)

⁶⁰¹ (7) *Obećana zemlja:*

MILIŠA (obraća se ljudima u lokalnoj gostionici, dok ga Markan potajno sluša): *A more li itko od vas reć da bolje živi u zadrugi, a? (...) A trutovi se lipo zavukli u kancelarije pa krađu i zakidaju! (...) A da barem plaćaju kako treba oni koji ližu guzicu i češu jaja upravi! Dobijaju ki ministri! Mi koji se tute ubijamo od posla – jedva za preživiti! Slušajte me, ljudi! Ako budemo složni, da svak uzme što je njegovo,*

između Milišine kćeri i Markanovog sina, čemu se protive i jedan i drugi otac – iz političkih razloga. Ogorčeni Miliša suočen je s ucjenom: svoj neulazak u zadrugu mora kompenzirati davanjem 300 kilograma pšenice državi, a kako je nema, Markan očekuje da ovaj proda svoje krave i tako plati dug. Takav pristup rezultira Milišinom javnom prijetnjom da će jednoga dana ubiti Markana. U jednom se trenutku pročuje da Markan, preko svojega zadružnog tajnika Milana, naplaćuje ispisnice iz zadruge, što seljacima omogućuje slobodu. Kako Miliša javno optuži Markana za trgovanje navedenim, što ovaj preneraženo zaniječe (zapravo ih je krivotvorio Milan, bez Markanova znanja, op. A. V. H.), verbalni sukob i međusobne prijetnje smrću uistinu tako i završavaju – kako ga Miliša ne bi ubio sjekirou u dvorištu svoje kuće, Markan ga, nakon upozorenja da odloži sjekiru, ustrijeli revolverom te se preda u obližnjoj milicijskoj postaji. Slijedi suđenje u kojemu nema olakotnih okolnosti te mu ne pomaže ni činjenica da je bio jedan od onih koji su stvarali državu (*sud zanima samo ono za što on sada odgovara*).

Partizanski prvoborci (i Tomislav i Markan) zbog ideala su sudjelovali u komunističkoj revoluciji, vjerujući da će doprinijeti stvaranju besklasnog i socijalno pravednoga društva. Čini se da su se na kraju zamjerali istoj toj Partiji u koju su imali bezgranično povjerenje. Tomislav je skrenuo s pravoga puta onoga trenutka kada se usudio zavoljeti i oženiti lijepu Meiru, koja nije išla putem svog oca. Štoviše, kada su ustaške vlasti Tomislava predale Gestapu, Meira je uzalud preklinjala oca da iskoristi svoj utjecaj, no ovaj bi najradije da zeta ustrijele „poput psa“. Očevo odbijanje natjerat će Meiru da iskoristi svoje ženske čari, zavede i uda se za visokopozicioniranog njemačkog časnika koji je Tomislavu zato spasio život – umjesto sigurne smrti, poslan je na težak fizički rad u neku njemačku štalu. Međutim, kraj Drugoga svjetskog rata neće biti olakšanje za njega. Godine 1945. Meira je politička zatvorenica zbog braka s Nijemcem, a Tomislav je, od strane nove vlasti – koju predstavlja i njegov prijatelj Matko – pod sumnjom da je surađivao s okupatorom (8)⁶⁰² jer je valjda nevjerovatno da ga Nijemci, kao prekaljenog komunista, nisu ubili

---

mogu nam puvat otraga! Evo ja, evo ja još imam kartu na kojoj piše da je moja zemlja – moja! A što sam ja dobija od toga što san uša u zadrugu? Sad više ne znam šta je moje, a šta je tuđe!

⁶⁰² (8) **Večernja zvona:**

MATKO (držeci podeblji Meirin dosje): Zar sve ovo nisi ti? Zar sve ovo nije dio tvoje biografije? Čekali smo te...

TOMISLAV: I ja sam vas čekao, Matko. Uostalom, ti znaš što je sa mnom bilo.

MATKO: Znam ponešto.

TOMISLAV: U Njemačkoj sam radio na jednom gazdinstvu kao sluga.

MATKO: Kod Lucy. Nju su saveznici strijeljali.

TOMISLAV: Ta Lucy spasila mi je život u Njemačkoj. (uzima Meirinu fotografiju) Šta je s Meirom?

MATKO: U zatvoru. I ona ti je spasila život. Tebe uvijek netko spašava. Meiru ćemo, prema Ukazu o općoj amnestiji i pomilovanju, 3. kolovoza ove godine najvjerojatnije osloboditi. I sad ćemo sve ovo lijepo zaboraviti... i ono što se teško zaboravlja. O tebi se ovdje puno govorilo. Drugovi su bili tvrdi... al' i ja sam tvrd.

odmah nakon isporučenja Gestapu? Da je bio ubijen, Partija bi možda povjerovala da je, usprkos braku s Meirom, uvijek bio odani komunist, a sad je problem što je preživio (op. A. V. H.)?

Uglavnom, Matko se ipak založio za Tomislava, naročito nakon šokantne vijesti da mu se supruga ubila (*Jesam li ja stvarno neki proklet čovjek?*). Kako bi mu donekle pomogao, Matko ga 1945. šalje na stručno usavršavanje u Sovjetski Savez (*Dotad će rane zarasti. Tomislave, moramo ponešto zaboravljati, a ponekad moramo i sami sebe zaboraviti.*). Ipak, burni odnosi između Jugoslavije i SSSR-a pretaču se i utječu na Tomislavovu sudbinu jer se upravo te 1948. godine vraća sa stručnog usavršavanja, nesvjestan da ni hercegovački komunisti, predvođeni Dimitrijem, više ne razmišljaju kao prije i da je preko noći postalo nepoželjno držati Staljinov portret na zidu. Dimitrije, koji nikada nije zaboravio da je ubio brata zbog Tomislava, čeka priliku da mu se osveti. Kada ga Tomislav posjeti u uredu, ovaj ga namjerno provocira pitanjem treba li ostaviti ili izbaciti Staljinov portret ne bi li iznudio Tomislavovo priznanje da je na pogrešnoj strani (nakon Rezolucije Informbiroa, op. A. V. H.). Tomislav se ne želi prenagliti, iako kaže da je uvijek bilo i bit će kolebljivaca. Ipak, Dimitrije ga uspije dovesti do bezizlazne situacije **(9)**⁶⁰³, nakon čega ga hapsi **(10)**⁶⁰⁴. Tomislav nakratko dijeli zatvorsku ćeliju s trojicom, od kojih je jedan Čubar, koji je i dalje odan sovjetskom komunizmu. Iako je Matko učinio sve da Tomislav uskoro bude pušten i otputuje u Rumunjsku kao konzul, pri naguravanju u ćeliji, Čubar ga slučajno ubije.

Tomislavova tragedija daleko je veća nego ona koja je snašla Markana, s obzirom da ovaj dobiva zatvorsku kaznu u trajanju od pet godina i priliku da živi nakon odsluženja. Međutim, u trenutku dok ga službenim automobilom odvoze u zatvor, Radio Osijek upravo obavještava širu

---

TOMISLAV: A što sam ja to učinio, Matko?

MATKO: Šta je bilo, bilo je. Sad počinjemo iznova. Partija ti je još jednom ukazala povjerenje. Ja sam sretan zbog toga... Tomislave Burbonski.

⁶⁰³ **(9) Večernja zvona:**

DIMITRIJE: Da. Evo i ode neki dojučerašnji izrodi koji nisu bili ni tamo ni amo, evo, sad svaki dan dolaze k meni i pitaju za koga sam. A znaš ti šta im ja velim? Za komunistu se zna za koga je pa nek si misle. A ti se, evo, baviš politikom, a i bio si tamo. Pa što je sad ovo? Kako ti to vidiš?

TOMISLAV: A i da nisam bio, znam šta Staljin hoće. Da smo poslušni samo njemu, da može smijeniti koga on hoće, dovesti onoga tko mu odgovara... Gazda je.

DIMITRIJE: Može li to postići silom?

TOMISLAV: Bogami može. Jači su. A opet... jedan je Staljin.

DIMITRIJE (uznemireno, ljutito i povišenim glasom): Vidiš, ja tako ne mislim, jedan je samo Bog! Pa nije ni On kad se u Nj ne vjeruje!

⁶⁰⁴ **(10) Večernja zvona:**

DIMITRIJE: Tomislave, poslušaj me na rastanku... U Partiji će bit još potresa i kriza, ali ništa neće ić na ruku onome ko je izbačen iz nje... stog oprezno... Ne vataj se u ničije kolo... i ne pljuj u bunar iz kog si pio. Ja nisam protiv sovjetskog komunizma tamo kod njih... On nama ode ne treba, dobar nam je i ovaj naš... a sve i da ne valja... na vlasti je. Kad meni neko kaže da je Staljin jedan, meni to nije jasno, to se neđe mora dokazat, a ti to dokaži...

javnost da je Narodna skupština Jugoslavije donijela odluku *da se seljačke radne zadruge ukinu, smatrajući da su one kočnica razvoju poljoprivrede*. Time svi postupci koje je Markan učinio u ime ideala (*Pa ne mogu dopustit, u Božju majku, da neko ruši ono što mi gradimo!*) postaju besmisleni, ali ništa ne može oprati krv s njegovih ruku koja ne bi bila prolivena da nije ispunjavao partijske zadatke.

3.2.6. Crnohumorna i alegorijska kritika socijalizma 1970-ih

Iako su hrvatske sedamdesete započele valom brojnih sloboda i masovnom euforijom, Tito je nasilnim gušenjem hrvatskoga proljeća 1971. vrlo transparentno pokazao što će se dogoditi ako se glasno razmišlja i djeluje izvan tada zadanih partijskih okvira. S obzirom na okrutnost koju je pokazao prema dojučerašnjim bliskim suradnicima (koji su usto i članovi Partije!), bila je to vrlo jasna poruka svima, koju nije bilo mudro preispitivati ni komentirati. Povijest bilježi da je uslijedilo razdoblje poznate hrvatske šutnje. Međutim, gledajući neke hrvatske filmove iz 1970-ih, ostali smo iznenađeni hrabrošću njihovih redatelja, s obzirom na provokativnu tematiku.

Konkretno, mislimo na filmske adaptacije poznatih književnih predložaka, a to su: *Mirisi, zlato i tamjan* (1971.) Ante Babaje⁶⁰⁵ i *Predstava Hamleta u Mrduši Donjoj* (1973.) Krste Papića⁶⁰⁶. Samim time što je prvi film nastao prema istoimenom romanu Slobodana Novaka iz 1968., a drugi prema drami Ive Brešana iz 1965., jasno je da su pisci nositelji temeljnih ideja. Ipak, nije svejedno ni u kojoj su mjeri redatelji naglasili ili umanjili ideološka obilježja pojedinoga djela

---

⁶⁰⁵ Ante BABAJA (1927. – 2010.), hrvatski scenarist i filmski redatelj, neko je vrijeme bio na studiju ekonomije i prava (iako ih nije završio), a kasnije je utemeljio studij filmske režije na današnjoj Akademiji dramske umjetnosti u Zagrebu gdje ostaje raditi kao sveučilišni profesor do odlaska u mirovinu. U bivšoj je državi dobio Nagradu „Vladimir Nazor“ za životno djelo (1987.). U kinematografiju je ušao kao asistent režije oko 1950., surađujući s Brankom Belanom i Krešom Golikom, a potom prelazi na režiranje dokumentarnih filmova. Ipak, u povijesti je hrvatskoga filma ostao zapamćen kao jedan od najvažnijih i vodećih modernista. U filmografiji izdvajamo sljedeće: *Carevo novo ruho* (1961.), *Breza* (1967.), *Mirisi, zlato i tamjan* (1971.), *Izgubljeni zavičaj* (1980.), itd.

Usp. Babaja, Ante, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/babaj-a-ante> (pristup: 20. 1. 2025.); Radić, Damir, Sever, Vladimir: „Razgovor s Antom Babajom“, u: *Hrvatski filmski ljetopis*, god. 6, br. 21, 2000., str. 7.

⁶⁰⁶ Krsto PAPIĆ (1933. – 2013.), hrvatski scenarist i filmski redatelj, diplomirao je hrvatski jezik i jugoslavenske književnosti. U svijetu kinematografije isprva se javio kao asistent i pomoćnik režije, a potom je započeo s režiranjem dugometražnih igranih filmova. Navest ćemo neke od njih: *Ključ* (1965.), *Lisice* (1969.), *Iluzija* (1967.), *Predstava Hamleta u Mrduši Donjoj* (1973.), *Izbavitelj* (1976.), *Tajna Nikole Tesle* (1980.), *Život sa stricem* (1988.), *Priča iz Hrvatske* (1992.), *Kad mrtvi zapjevaju* (1998.), *Infekcija* (2003.), *Cvjetni trg* (2012.) Ostvario se i u režiranju dokumentarnih filmova, a 2006. dobio je Nagradu „Vladimir Nazor“ za životno djelo.

Usp. Papić, Krsto, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/papic-krsto> (pristup: 20. 1. 2025.)

što je njihov originalan doprinos i predstavlja stav spram socijalističke ideologije. Prema kojem smo kriteriju upravo ova dva filma svrstali u šesti ideološki model? I jedan i drugi bespoštedna su kritika apsurdne socijalističke stvarnosti, ali prikazana kroz crni humor i u prenesenome značenju, što ćemo detaljno razraditi pri oblikovanju modela.

Teško je zamisliti da je vladajućim političkim strukturama takvo što prošlo ispod radara, stoga ne smatramo slučajnošću što film *Mirisi, zlato i tamjan* nije dobio niti jednu nagradu na 18. FJIF-u⁶⁰⁷. U jednom je intervjuu Babaja rekao da je film bio dovršen prije Titovog okršaja u Karađorđevu 1971., stoga ga je u Zagrebu pogledalo čak 30.000 gledatelja. Međutim, nakon „odstrela“ uslijedio je FJIF, na kojemu, prema Babaji, „nikad Pula nije zviždala kao te večeri“, dodajući i da je to „bio pakao od zviždanja, to je bila mržnja“. Nastavno na to, kritičari su se natjecali tko će napisati što goru kritiku o filmu.⁶⁰⁸ S obzirom da je Brešan umalo politički nastradao zbog svoje drame iz 1965.⁶⁰⁹, moramo priznati da smo iznenađeni nagrađivanjem *Predstave Hamleta u Mrduši Donjoj* na 20. FJIF-u. Tada je Krsto Papić za režiju filma dobio Srebrnu arenu, a Ljubiša Samardžić nagrađen je Zlatnom arenom za mušku ulogu u tom filmu.⁶¹⁰

---

⁶⁰⁷ Usp. 18. Pulski filmski festival (26. srpnja – 2. kolovoza 1971.), prema: <https://arhiv.pulafilmfestival.hr/18-pulski-filmski-festival/index.html> (pristup: 20. 1. 2025.)

⁶⁰⁸ Radić, Sever: „Razgovor s Antom Babajom“, str. 24.

⁶⁰⁹ Kada je Brešan napisao dramu, originalni je naslov glasio: *Nezapamćena predstava „Hamleta“ u selu Mrduša Donja općine Blatnik, održana u organizaciji Mjesnog aktiva Narodnog fronta, Poljoprivredne zadruge i Mjesnog aktiva Partije, uz samoprijegoran rad i nesebično zalaganje ovih drugova* (potom slijede imena dramskih likova). Iz tog je razloga djelo doživjelo osudu političke elite. Usp. *Hrestomatija novije hrvatske drame, Dio 2: 1941 – 1995.*, priredio Boris Senker, Disput, Zagreb, 2001., str. 255.

⁶¹⁰ Usp. 20. Pulski filmski festival (26. srpnja – 1. kolovoza 1973.), prema: <https://arhiv.pulafilmfestival.hr/20-pulski-filmski-festival/index.html> (pristup: 20. 1. 2025.)

3.2.6.1. *Mirisi, zlato i tamjan* (1971.)⁶¹¹

Sinopsis: Na jednom jadranskom otoku dani prolaze u iščekivanju velike nužde starice Madone, nekadašnje vlasnice veleposjeda kojoj je komunistički režim konfiscirao imovinu. S obzirom da je nepokretna i potpuno ovisna o tuđoj pomoći, ne bi mogla funkcionirati bez Malog i Drage, bračnoga para koji je podredio svoj život njezi vrlo mrzovoljne žene s kojom niti jedno od njih nije u krvnom srodstvu. Dok njihova djeca stanuju u Zagrebu, smisao života Malog i Drage predstavlja Madonina stolica koja se uredno pojavljuje svakih osamnaest dana, uvijek na crkvene blagdane. Iako Draga gotovo ponizno brine o održavanju higijene i prikupljanju nužde u skupocjeni vrč, ta obveza pripadne Malom kada supruga privremeno napušta otok kako bi posjetila djecu. Unutar osamnaest dana, profesor i intelektualac Mali suočava se s fizičkim i psihološkim izazovima koje mu postavlja Madona, većinu vremena dementna, ohola i drska, ali na trenutke i lucidna. U jednoj takvoj epizodi svjesnosti, Madona se, sa sjetom i srećom, prisjeti Maloga dok je, kao dijete, bio izabran i odjeven poput malenog anđela, što se smatralo velikom čašću i predstavljalo je vjerojatnost da bi mogao postati svećenik. Međutim, pita ga zašto je postao komunist. To se, u toj novoj socijalističkoj stvarnosti, vjerojatno pita i on sâm, budući da je uistinu bivši partizan kojega su se njegovi drugovi odrekli, iz nepoznatih razloga, poslavši ga u prijevremenu mirovinu koja ne omogućuje pristojnu egzistenciju. S povratkom Drage iz metropole, a nakon punih osamnaest dana, skupocjeni vrč opet sadrži ono najvrijednije. Nužda se ovoga puta dogodila na Sveta tri kralja, a dok je doktor potajno krao posuđe s Madoninoga tavana, svećenik je došao posvetiti njezin dom. Tim je činom zaokružena i biblijska priča o darovima triju mudraca: mirisima, zlatu i tamjanu. Istovremeno, Dragin povratak supružnike dovodi do spoznaje da u tom novom (socijalističkom) društvu nema za njih dvoje ničega, stoga se s radošću prepuštaju daljnjoj skrbi o Madoni i njezinim osnovnim potrebama.

---

⁶¹¹ *Mirisi, zlato i tamjan* (1971.), proizvođač: Jadran film; redatelj: Ante Babaja; scenaristi: Ante Babaja i Božidar Violić (prema romanu *Mirisi, zlato i tamjan* Slobodana Novaka); glavni snimatelj: Janez Kališnik; glazba: arhivska; scenograf: Drago Turina; montažerka: Lida Braniš-Bobanac; uloge: Madona (glumi Ivona Petri, a glas daje Nada Subotić), Mali (Sven Lasta), Draga (Milka Podrug-Kokotović), Erminija (Nataša Nešović), Lucija (Tanja Knezić), itd.

3.2.6.2. *Predstava Hamleta u Mrduši Donjoj (1973.)*⁶¹²

Sinopsis: Joci otac uhićen je pod optužbom da je pronevjerio novac seljačke zadruge, zbog čega Joco traži Bukaru, zadružnog predsjednika, kako bi povratio ugled svom ocu. U međuvremenu, drugovi se zabavljaju u gostionici, slušajući Šimurininu interpretaciju predstave „Hamlet“, kojoj je prisustvovao posve slučajno, zatekavši se u Zagrebu. Iako niti on niti većina okupljenih nisu u stanju razumjeti Shakespeareovo djelo, na sastanku Narodnoga fronta javlja se ideja o kulturnom uzdizanju i prosvjećivanju narodnih masa koje bi započelo izvedbom „Hamleta“. Usprkos učiteljevom protivljenju o pripremi te predstave za lokalne glumce (seljake), Bukara ga ucjenjuje te utječe i na sadržajnu prilagodbu „Amleta“ socijalističkoj ideologiji. Učitelj se nevoljko upušta u tu lakrdiju, potajno se alkoholizirajući, a dodijeljene uloge i više nego vjerno oslikavaju odnose i karakterne osobine suseljana u Mrduši Donjoj. Za to vrijeme Joco nastoji pribaviti dokaze koji bi oslobodili njegova oca krivnje te je na tragu Bukari koji je glavni krivac. To je jedan od razloga zašto Joco ne želi sudjelovati u predstavi, no nagovori ga djevojka Anđa jer je to jedina prilika da se sastanu. Joci lik Hamleta tako se poklapa sa stvarnom ulogom sina koji se osvećuje kralju, odnosno lokalnom moćniku Bukari za nanesenu nepravdu prema ocu. Nažalost, tragedija iz književnoga predloška preslikava se na stvarnost pa Joci otac, osramoćen i razočaran, odlučuje se na samoubojstvo, bacivši se pod vlak.

3.2.6.3. *Oblikovanje modela*

Pri predstavljanju prethodnih ideoloških modela, nastojali smo komparativno analizirati određeno ideološko obilježje dvaju ili triju filmova, neprestano ih ispreplićući i dovodeći u međusobni odnos. Ipak, ovdje ćemo u potpunosti analizirati prvi, a potom drugi film, uspoređivanjem originalnih književnih predložaka i načina na koji su ih redatelji prenijeli u film. Na taj ćemo način uočiti je li postojala određena autocenzura pri filmskoj adaptaciji (s obzirom da je riječ o vrlo osjetljivim godinama hrvatske povijesti) ili su redatelji, u inat partijskim cenzorima, odlučili još više naglasiti političku provokativnost svojih filmova. Nakon analize, uslijedit će manji odlomak u kojemu donosimo sintezu ovog modela, kao što smo to i dosad činili.

---

⁶¹² *Predstava Hamleta u Mrduši Donjoj* (1973.), proizvođač filma: Jadran film; redatelj: Krsto Papić; scenaristi: Ivo Brešan i Krsto Papić (prema drami *Predstava Hamleta u selu Mrduša Donja* Ive Brešana); glavni snimatelj: Vjenceslav Orešković; skladatelj: Đelo Jusić; scenograf: Željko Senečić; montažerka: Lida Braniš-Bobanac; uloge: Joco Škokić (Rade Šerbedžija), Bukara (Krešimir Zidarić), Joci otac (Izet Hajdarhodžić), Šimurina (Mate Ergović), učitelj Andro (Fabijan Šovagović), konobarica Mara (Zdenka Heršak), Mačak (Ljubiša Samardžić), Mile (Zvonko Lepetić), Anđa (Milena Dravić), itd.

Crno-bijeli film *Mirisi, zlato i tamjan* (1971.) započinje scenom iz prošlosti. Dječak Mali, bosonog i odjeven poput anđela, u crkvi plijeni pažnju prisutnih vjernika, a naročito nasmijane starice Madone Markantunove, dok crkveni zbor pjeva pjesmu „Tri kralja jahahu“. Taj čin postaje jasniji čitanjem Novakovog romana u kojemu je opisano kako je nekada bila čast kada Marijine djevice, koje je predvodila Madona, izaberu nekoga dječaka za anđela, smatrajući ga posebnim i odabranim. U idućoj filmskoj sceni radnja se odvija u sadašnjosti, a saznajemo da sad već odrasli Mali uistinu ima poseban život, ali ne onako kako ga je zamišljao. On i supruga Draga njeguju nepokretnu i mrzovoljnu staricu Madonu, čije ritualno obavljanje velike nužde svakih osamnaest dana nije samo društveni događaj, kojemu tom prilikom prisustvuje i liječnik (1)⁶¹³, nego predstavlja životni ritam supružnika što Mali ironično komentira: *Osamnaest dana, što je to? Zar to nije ciklus po kojem nas dvoje živimo – od sranja do sranja? To je naš ritam i inače.* Osim toga, taj se događaj uvijek poklapa s vjerskim blagdanima čime se pretvara u određenu vrstu svečanosti.

S obzirom da bračni par ima djecu u Zagrebu, a s razdražljivom Madonom nisu u krvnom srodstvu niti bi se mogli okoristiti njezinom smrću u materijalnom smislu, postavlja se pitanje u kakvom se psihičkom stanju mora nalaziti čovjek da bi se odao takvoj vrsti apatije, ništavila i samouništenja? Naravno, odgovor je u socijalističkoj svakodnevicu koja ne izjeda samo njih nego i Madonu. Dolaskom komunista na vlast, nekadašnjoj je bogatašici konfiscirano gotovo sve što je posjedovala (2)⁶¹⁴, a život je postao skup i onima koji su ranije vjerovali u bajke o socijalnoj pravednosti i jednakosti, poput susjede Erminije (3)⁶¹⁵. Erminija je u romanu još kritičnija prema novom poretku:

Vi ne biste vjerovali, ali istina je to da je moj ludi brat jegovorioje [zamuckuje, op. A. V. H.] na moje uši kaže, sangačula: Nemamo šta izgubiti osim, kaže, lance i okove, a dobit ćemo, kaže on, tutto ii mondo [tal. cijeli svijet], oštija! To oni svi misle, i to ti je najbolji dokaz da je to egoizam, a ne komu-ko-komunizam. To je lupeština, primitivizam i zaostavština. Čine špekulaciju, provjeravaju... nevjerauju... che ii diavolo li porta [tal. đavo neka ih nosi]...

---

⁶¹³ (1) **Mirisi, zlato i tamjan:**

LIJEČNIK: Za mene je ovo velika zagonetka prirode. Znači, čuje dobro i vidi i svakih osamnaest dana kao sat. Ovo, dakle, u medicinskoj literaturi, naprosto nema.

⁶¹⁴ (2) **Mirisi, zlato i tamjan:**

MADONA: Vratite mi moje, lopovi i farabutti (tal. razbojnici)! Ovo je moja kuća, sve je moje, do temelja! (...) Sve su mi uzeli komiti! I Kampor, i šume, i kanat, Pidoku, Kopunove vinograde, Kaštel i sve što sam imala! I Barbat, i Supetarsku, Kalifront... tolika sela i starine...

⁶¹⁵ (3) **Mirisi, zlato i tamjan:**

ERMINIJA: Šta ti je danas dinar! Pljačka! Pljačka! Jel, ja sam ti bila za ovaj kom-kom-kom-komunizam (muca). A ma danas kad vidim, kad vidim ovo sve...

kradu, pljačkaju, pa jedan drugoga pokriva, jer šta može izgubiti, ništa, a dobije insomma... koju godinu robije i to ti je sve! (Novak, 2004: 197)

Žrtvom novog političkog i društvenog uređenja postao je i Mali, bivši partizan i profesor koji je prisilno umirovljen jer je očito bio sumnjiv Partiji, a sada si od te mizerne mirovine, koju mu donosi poštar, ne može priuštiti ni ono najosnovnije (4)⁶¹⁶. Međutim, poštar mu donosi i razglednicu prijatelja Brekala iz „sedme republike“ koji ga, u romanu, poziva da mu se pridruži:

(...) Zna li magistar Brekalo kako je i on prevaren? Kaže: dođi i ti. Ostavi Madonu. Ostavi tu krepalinu. Kaže: prezri tu odvratnu penziju. Ovdje ćeš se vratiti životu, ne ćeš biti nasilno invalid. Kaže: ostavi sve. Nemaš, kaže, što ni ostaviti. I to sve malim sitnim slovima na pola razglednice. Jer ne zna gospodin Brekalo kako je krvavo prevaren! (...) Ovu staru crkotinu smrdljivu ne mogu ja ostaviti, lipi moj! Nisam više sentimentaln prema njoj odavno. Barem bih želio da nisam. Ne mogu je ostaviti zbog sebe, ne zbog nje. Ona se koprca već godinama na izdisaju, nitko joj ne može pomoći, a ja i ne pokušavam. Ali godi mi ovo gađenje, potrebno mi je. Da se iskupim pred sobom, pred svojom mladošću. I sada živim s kadaverom, propadam s njim, trošim svoje ostatke, i tako znam da me još ima. (Novak, 2004: 107-108)⁶¹⁷

Iz gore citiranog unutarnjeg monologa, kakav nije prikazan u filmu ni u kojem obliku, možemo zaključiti da se Mali brigom o uistinu nezahvalnoj starici samokažnjava zbog grijeha iz prošlosti – pristupanja partizanima. Tek sada postaje svjestan da je otišao krivim putem i da nema povratka, a o svojoj gluposti ponovno razmišlja u romanu – ali ne i u filmu! Primjećujemo da se roman, općenito, temelji na značajnom broju monologa, često politički provokativnih (čak i više nego u filmu), a koje je redatelj ublažio u svojoj filmskoj verziji predloška:

Moje ruke bile su sklopljene, moje ruke su bile oružje, bile su sprava za aplaudiranje – one su sada robinje. I tako sam sve iskusio. Tek sada. I sada znam i da sam glupan, i da sam zato u lancima, i da sam zato u karanteni. Jer glupost nije defekt – ona je bolest. Bolest neizlječiva ako je urođena. Izliječiti se može samo onaj tko se njome zarazio. Defekt nije zarazan, i on se ne liječi, nego ispravlja. Zato glupost ne valja praštati, pa ni sebi. (Novak, 2004: 109)

---

⁶¹⁶ (4) *Mirisi, zlato i tamjan:*

MALI (ljutito): Jedan mjesec moje mladosti vrijedi sada trideset jednu hiljadu! Jedan dan – jedan papirić! Nisam ni ja penzioniran tek onako, zbog shizofrenije, nego su drugovi već nešto našli što im je bilo sumnjivo i što im se nije sviđjelo!

⁶¹⁷ Iako ćemo citate iz romana bilježiti na gore prikazani način, ovdje detaljno donosimo podatke o književnom djelu. Usp. Novak, Slobodan: *Mirisi, zlato i tamjan*, Večernji list, Zagreb, 2004.

Ipak, i u romanu i u filmu, u trenucima lucidnosti, Madona se tužno i gotovo majčinskim pogledom prisjeća da je Mali zapravo onaj mali anđeo iz crkve za kojega se osobno založila u njegovom djetinjstvu te izražava žaljenje što nije postao svećenik, nego komunist (5)⁶¹⁸. Čini se da je i njemu žao, na trenutak uspostavljaju određenu vrstu povezanosti, a usporedimo li s romanom – i supatništva jer oboje su invalidi, svatko na svoj način:

Ja sam ratni vojni mirnodopski civilni invalid; ona tamo stara je invalid konfiskacije, nacionalizacije, kolektivizacije, komasacije, industrijalizacije... – historijski invalid! A moja jadna žena i djeca uživaju, pijani od slobode i od elektrifikacije, plodove mojih i Madoninih velikih žrtava obilno. (Novak, 2004: 14)

Žrtvovanje Maloga i Drage primjećuju i otočani (susjeda Erminija, liječnik, itd.), a kada Draga mora otputovati do Zagreba kako bi posjetila njihovu djecu, sva skrb o staroj Madoni prepuštena je Malom. Suživot je dvoje cimera obilježen psihološkim ratom, osjećajem gađenja s njegove strane i iščekivanjem hoće li starica umrijeti prirodnom smrću prije Draginog povratka. Čini se da to uočava i pohlepni liječnik, koji potajno krade Madonino skupocjeno posuđe s tavana, ucjenjujući Maloga insinucijom da bi ovaj mogao ubrzati tu smrt, sada kada je sâm (6)⁶¹⁹. Mali ne bi učinio takvo što, no poslušša starca Tuninu koji, u usputnom razgovoru uz rakiju, spomene da bi staru moglo ubiti ako joj Mali slaže da će joj komunisti vratiti sve što su joj oduzeli. Usprkos pokušaju laži (7)⁶²⁰, Madona je bijesna, ali i dalje živa što je dugoročno dobro za Malog i Dragu.

---

⁶¹⁸ (5) **Mirisi, zlato i tamjan:**

MADONA: Zašto nisi postao svećenik, nego invecce (tal. naprotiv) boljševik? Dovedi su te ujutro da mi se pokažeš ako si čist i ako si dostojan. Ja sam ti rekla i obećala da ću te učiniti svećenikom i da ću te gledati i promatrati kako ćeš izvršavati u crkvi Božje izabranje i blagoslov od vode svete. (...) I suza mi je došla na obe oči zaradi milote. I kako si mali bil, skrušen kako i janje. Sve slušaš i ponašaš se. A ti, invecce...

⁶¹⁹ (6) **Mirisi, zlato i tamjan:**

DOKTOR: Morate stotruko paziti na Madonu sada kada budete sami.

MALI: Nema veze.

DOKTOR: Ma daj... nema veze. Pa jasno. Priroda je savršena i mudra i mi treba da prepustimo njoj da završi svoje djelo sama.

MALI: Priroda je glupava. Kad bi bila savršena i mudra, ne bi trebalo kljaštriti vočke.

DOKTOR: Hoćete da kažete da prirodi treba malo pomoći?

MALI: Doktore... vrijeđaju me te Vaše sumnje. (...)

DOKTOR: Nego čujte, ostavimo to... To su Vaši problemi, to se zapravo nikoga ne bi trebalo ticati. Ma da... Vi ste sami dovoljno pametni. Recite mi... htio sam Vas pitati za ova vrata. (pokazuje vrata tavana, na kojemu se nalazi Madonino skupo posuđe)

⁶²⁰ (7) **Mirisi, zlato i tamjan:**

MALI (ushićeno vikne Madoni): Vratili su sve! Gotovo je! Riješeno je! Sve je gotovo! U Vašu korist vratili su sve! Kaštel, vinogradi, dundo, Kalifront! Vratili su sve! To su tri dijela od Otoka! Sve! (...) Sve je Vaše! Kmetovi, ovce, brda, doline, sve, sve je Vaše! Ne treba više štedjeti! Zaželite zubatca lešo! Nikoga štedjeti! U Vašu korist! (...) Vratili su sve!

Naime, njezin povratak kući uoči Sveta tri kralja, kao i razočaranost svime što je vidjela u Zagrebu, dovodi ih do otrjeznjenja (*Jednostavno sam shvatila to što si ti već davno znao, da mi gore više nemamo šta tražiti. Nema tamo u tom novom društvu ničega što bi nas moglo učiniti sretnim.*).

Dragin odlazak u Zagreb nije bio motiviran samo susretom s djecom nego i željom za novim početkom te nekom svjetlijom budućnosti (*Sve je bilo lako izdržati dok je bilo nade u povratak.*). Međutim, dolazak Sveta tri kralja (**Fotografija 13.**)⁶²¹ i Madonina velika nužda u skupocjenom vrču opet unose ravnotežu u njihov život (*Ah, trebamo je. Trebamo je da bismo preživjeli od jedne do druge njene stolice, između dva sranja, onog tamo gore i ovog ovdje.*) te postaju svjesni da je to sr*** daleko manje od onoga u koje ih je surovo uvukao socijalizam.

Fotografija 13. Sveta tri kralja donose mirise, zlato i tamjan⁶²²

---

⁶²¹ Ni ova scena u filmu nije slučajna. Mirise (skupa posuda s Madoninom nuždom), zlato (ukradeno posuđe) i tamjan u Madoninu kuću donose: Draga, liječnik i svećenik, a životni ciklus neometano se nastavlja.

⁶²² Scena iz filma preuzeta je s poveznice: <https://zvezdan.forumsr.com/t3058-mirisi-zlato-i-tamjan-1971> (pristup: 25. 12. 2024.)

U vezi s tim dijalogom, Mali je u romanu politički provokativniji nego u filmu:

(...) Otkako si i ti progovorila o svemu tome, otkako si i ti uvidjela da nisi moj trabant samo zato što vidiš isto što i ja vidim, meni će biti lakše podnositi ovo progonstvo, i počet ću možda Madonu kao voljeti. Jer ona je nešto što pred svojom prošlošću smijem prezirati, što smijem osuđivati i odbaciti, što smijem mrziti. Zato je moram voljeti. Dok ona živi, dotle ću osjećati neposredno da smo nešto učinili, da smo u nešto uložili svoju mladost, da smo nešto srušili što je padom prijeto. Kad ona nestane, osjećat ću samo bezbroj stvari kojima se protivim i kojima se odupire sva moja duša. Onda što?! Onda, neka živi Madona, zar ne?! Neka traje, da se njome bavim! Neka vegetira ta prošlost kad je tako neopasna i bijedna naspram zala što smo ih sami stvorili. (Novak, 2004: 202)

Za razliku od prethodnoga filma, Papićeva *Predstava Hamleta u Mrduši Donjoj* ima dinamičniju radnju te pratimo dvije fabularne linije. U jednoj mladić Joco pokušava spasiti svog nevinog i lažno optuženog oca iz zatvora, šokiran jer organi reda olako pretresaju prvoborca koji je udario temelje nove države (*Stanite! Znete li Vi koga vi tute hapsite? Znete li Vi da je to čovjek koji je svoju krv proliva za ovu stvar i to od '41.?*) Druga fabularnu liniju uočavamo u selu Mrduša Donja, metafori zaostale komunističke sredine pod vodstvom potkapacitiranog kriminalca, okruženog poslušnom i neuglednom svitom koja štiti vođu iz koristoljublja. Te se dvije fabularne linije isprepliću u činjenici da je Jocin otac priveden zbog krađe koju je počinio predsjednik zadruge Bukara, a kada se likovima dodijele uloge iz *Hamleta*, svaka sličnost postaje namjerna. Međutim, u kakvoj su vezi seljaci i Shakespeareovo književno djelo?

Mile svečano otvara sastanak Narodnog fronta, s ciljem donošenja odluke o konkretnim kulturnim akcijama koje bi prosvijetlile narod (8)⁶²³. Šimurina, koji se slučajno zatekao u Zagrebu kada se izvodila predstava „Hamlet“ (*A nisam ni ja kriv šta se kultura o mene očesala!*), javlja se za riječ i s okupljenima dijeli svoj doživljaj slavnoga Shakespeareovog djela, služeći se komunističkom terminologijom (9)⁶²⁴. Prema Bukarinom prijedlogu, trebalo bi organizirati neku

---

⁶²³ (8) *Predstava Hamleta u Mrduši Donjoj:*

MILE: Eto, prije rata, una buržoazja nije se brinula u nama seljacima da bi nas prosvitlila, nego nas je opet tute držala u nikom mraku i neznanju pa smo bili ki telad. E... A danas, drugovi... a danas, drugovi i drugarce, naš narod stara se da budemo kulturni, da znamo čitat, pisat, uvodi nam opet tute u selo higijenu pa industrijalizaciju, letrifikaciju, nacionalizaciju, emancipaciju i druge kulturne i prosvićene stvari.

⁶²⁴ (9) *Predstava Hamleta u Mrduši Donjoj:*

predstavu, a kako je narod nepismen, u tome bi im trebao pomoći učitelj kojemu se ne sviđa ta ideja, budući da je svjestan s kim ima posla (*E, moj Šimurina! Da ti znaš koliko bi bija zaslužan za kulturu da nisi išo baš u Zagreb vino prodat.*). Ipak, pritisnut političkim ucjenama, nabavlja djelo i nekolicini važnijih ljudi u zadruzi dodjeljuje uloge (**Fotografija 14.**). Čini se da je čitanje teksta prevelik zalogaj za Bukaru (*Ajd u Božju mater i on i ko mu je da pero u ruke! To je nika budalina!*) pa je učitelj prisiljen prilagoditi slavno djelo nepismenim glumcima. Iako utjehu pronalazi u alkoholu, korekcijom djela postiže zapanjujuću i realnu karakterizaciju Bukare/Hamletovog strica (10)⁶²⁵ i Joce/Hamleta (11)⁶²⁶ čega je i sâm svjestan (*Sve je tako daleko od Shakespearea... a i blizu.*).

Fotografija 14. Podjela dramskih uloga seljanima iz *Mrduše Donje*⁶²⁷

ŠIMURINA: Najprije je bija jedan kralj. Dobar kralj, napridan. Dušu b' da za radni narod i sirot'nju. I taj kralj, drugovi, ima brata, koji je bija niko i ništa, neprijatelj naroda. Amlet je bija sin napridnog kralja, kršan momak, pravi prestavnik radnog naroda.

⁶²⁵ (10) **Predstava Hamleta u Mrduši Donjoj:**

BUKARA: Ja sam, ljudi, jedan strašni kralj, / Moja šaka udara ki malj. / Sve poda mnom kuka, pišti, stenje / Ljudi, stoka, drvlje i... kamenje. / Samo Amlet, en mu Božju majku, / Na meneka podiga je hajku. / Ali ja ću njemu na rep stati, / I dvi ću mu po tambuču dati!

⁶²⁶ (11) **Predstava Hamleta u Mrduši Donjoj:**

JOCO: Ili jesam ili ti ga nisam, / Niti znadem ko sam niti di sam, / Il ću biti ili ti ga neću, / Il ću pasti u nevolju veću. / Aoj, kralju, pljunem ti u lice, / Zašto gaziš narodne pravice? / Odi amo, boga li ti tvoga, / Pa da vidiš, brajko, ko će koga. / Kad te moja nožina propara, / Neće tebi tribati likara. / Nećeš našeg uživati truda, / Neg ćeš isti od labuda muda...

JOCO: Omelijo, golubice bila, / Pamet mi se jadnom pomutila, / Jerbo nema dobrog čaće moga, / Čaće moga, a i svekra tvoga. / Ti si, čačo, pravi junak bija, / Za slobodu narod pridvodija. / Otkad tebe tute nema više, / Narodu se crna knjiga piše. / Kralj je njega ljuto privarija, / U slipo ga oko udarija, / Jerbo kralj je kurvinskoga roda, / Neprijatelj radnoga naroda. / Aoj, kralju, masna ti je brada, / Čupat će je udarna brigada.

⁶²⁷ Fotografija je preuzeta s poveznice: <https://www.64.pulafilmfestival.hr/hr/filmovi/1463.html> (pristup: 5. 1. 2025.)

Napetost između kraljevića Hamleta i njegovoga strica odigrava se i u stvarnosti pa Jocin otac govori sinu da je Bukara pronevjerio zadružni novac kupnjom traktora, o čemu postoje pisani dokazi, u što je upućen i Mačak. Međutim, nije njegovom ocu samo do kažnjavanja stvarnih krivaca, nego se osjeća izdano i vrijeđa ga nepovjerenje suseljana. Na dan probne izvedbe predstave u Mrduši Donjoj, otac staje pred Bukaru i okupljenu masu, pokušavajući dokazati svoju nevinost (12)⁶²⁸, ali uzalud. Razočaran u laži i obmane socijalizma kojemu je pomagao u izgradnji, odlučuje počiniti samoubojstvo. Istovremeno, Joco silom uspijeva izvući Mačkovo priznanje o uništavanju pisanih dokaza koji bi obranili ugled njegovog oca, no seljaci su licemjerni te, umjesto da maknu kriminalca Bukaru s vlasti, s njim se prežderavaju i piju do iznemoglosti.

U uvodu ovog modela naglasili smo da ćemo filmove dovesti u suodnos s književnim predlošcima prema kojima su nastali, no čitajući Brešanovu dramu, nismo uočili značajnija odstupanja⁶²⁹. Prema tome, Papić je gotovo vjerno slijedio originalni tekst. Ipak, u slučaju *Mirisa, zlata i tamjana*, vidljivo je da je redatelj uspješno izbjegao politički provokativnije monologe Maloga koji se zato iscrpljuju u romanu. Iako se ova dva filma na prvi pogled razlikuju, oba se snažno oslanjaju na vrlo izraženu i grotesknu kritiku apsurdne svakodnevice do koje je dovela korumpirana, bezidejna i samodostatna komunistička/socijalistička vlast. Razočarani prvoborci, koji su u revoluciju ušli iz ideala, u novom sustavu postaju višak, a stvara se sloj povlašćenih, što je u potpunom raskoraku s idejom besklasnoga društva.

---

⁶²⁸ (12) *Predstava Hamleta u Mrduši Donjoj*:

JOCIN OTAC (Bukari): *Druže Mile, obraćam ti se ka čoviku i rukovodiocu, ka borcu. Govori istinu! Ako je nestalo dokumentacija i knjiga, ostalo smo mi ljudi. Rec' sad pred svima. Ne bojim se ja ni kazne ni suda. Za knjige ću odgovarati jer sam ih mora bolje čuvat, ali pogledaj ovaj svit, on mora znat istinu.*

⁶²⁹ Usp. Brešan, Ivo: *Predstava Hamleta u selu Mrduša Donja*, prema: e-lektire, [BREŠAN - Predstava Hamleta u selu Mrduša Donja.pdf](#) (pristup: 2. 8. 2024.)

3.2.7. Kritika korupcije i kriminala 1970-ih i 1980-ih ili jesmo li se za to borili?

Kao ideologija, socijalizam se zalagao za jednakost svih pojedinaca unutar kolektiva, stoga je nakon slavne revolucije i pobjede 1945.⁶³⁰ trebalo raditi na izgradnji pravednoga socijalističkog društva. Većina dosad analiziranih filmova uglavnom je tematizirala i kritizirala razdoblje komunističke vladavine neposredno nakon 1945. (iako filmovi nastaju 1970-ih i/ili 1980-ih). Ipak, nastaju i oni filmovi koji naglasak stavljaju na drugu polovicu 1970-ih i 1980-e, dajući do znanja da novoizgrađeno društvo i ne dalje ne počiva na socijalnoj i ekonomskoj jednakosti. Štoviše, novonastale okolnosti običnoga smrtnika dovode do kriminala, očaja, egzistencijalne tjeskobe ili ga zbog njegove reakcije na nepravdu kažnjavaju izbacivanjem iz tog „pravednog“ društva. Navedeno smo prepoznali u filmovima *Kuća* (1975.) Bogdana Žižića⁶³¹, *Živi bili pa vidjeli* (1979.) redateljskog dvojca Brune Gamulina⁶³² i Milivoja Puhlovskog⁶³³ te u *Trećem ključu* (1983.)

---

⁶³⁰ Ovdje ne mislimo na englesku „Slavnu revoluciju“ iz 1688. (op. A. V. H.).

⁶³¹ Bogdan ŽIŽIĆ (1934. – 2021.), hrvatski scenarist te filmski i televizijski redatelj, diplomirao je pravo, iako se za života bavio i ostvario „kao jedan od vodećih, međunarodno nagrađivanih hrvatskih redatelja kratkometražnih filmova“. Navodimo njegove najpoznatije dugometražne igrane filmove, u kojima se profilirao kao „vodeći predstavnik struje društvenokritičkoga filma“ tijekom 1970-ih: *Kuća* (1975.), *Ne naginji se van* (1977.), *Daj što daš* (1979.), *Rani snijeg u Münchenu* (1984.). Kasnije nastaju: *Cijena života* (1994.), *Kvartet* (1997.), *Kuća duhova* (1998.), itd. Za svoje je životno djelo dobio Nagradu „Vladimir Nazor“ (2008.).

Usp. Žižić, Bogdan, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/zizic-bogdan> (pristup: 19. 1. 2025.)

⁶³² Bruno GAMULIN (1947.), hrvatski filmski redatelj i scenarist, diplomirao je ne samo povijest umjetnosti i filozofiju nego i režiju. Do umirovljenja je bio sveučilišni profesor na Akademiji dramske umjetnosti u Zagrebu. Od dugometražnih igranih filmova izdvajamo sljedeće: *Živi bili pa vidjeli* (1979.) u suradnji s Milivojem Puhlovskim, *Ljeto za sjećanje* (1990.), *Sedma kronika* (1996.), *Polagana predaja* (2001.), itd.

Usp. Gamulin, Bruno, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/gamulin-bruno> (pristup: 19. 1. 2025.)

⁶³³ Milivoj PUHLOVSKI (1947.), hrvatski televizijski i filmski redatelj, diplomirao je filmsku i televizijsku režiju te je radio kao sveučilišni profesor. Osim TV dokumentarnih emisija, serija i filmova, ostao je upamćen po filmu *Živi bili pa vidjeli*, koji smo spomenuli u prethodnoj fusnoti. Pored toga, samostalno je režirao film *S.P.U.K.* (1983.).

Usp. Puhlovski, Milivoj, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/puhlovski-milivoj> (pristup: 19. 1. 2025.)

Zorana Tadića⁶³⁴, iako nisu jedini filmovi koji na takav način kritiziraju stanje u društvu u razdoblju uoči i nakon Titove smrti.⁶³⁵

Kakva je bila reakcija države, s obzirom da smo u filmovima prepoznali blagu kritiku ondašnjega stanja? Sudeći prema dobivenim nagradama (ili uopće nenagrađivanju) na FJIF-ovima, čini se da režim te filmove nije smatrao toliko provokativnim. Naime, *Kuća* je osvojila 3 nagrade (Veliku zlatnu arenu; potom nagradu Jagodi Kaloper za žensku ulogu; te nagradu „Zlatni vijenac Studija“ režiseru-debitantu Bogdanu Žižiću)⁶³⁶. Nagrade nisu izostale ni u slučaju filma *Živi bili pa vidjeli* četiri godine poslije pa tako ističemo 4 nagrade: Zlatnu arenu rock skupini „Buldožer“ za glazbu u filmu; diplomu „za ukupno kvalitetno debitantsko ostvarenje (glume, režije i scenarija)“; nagradu „ZUM-reportera“ Bruni Gamulinu i Milivoju Puhlovskom za režiju filma; te nagradu pazinska ruža „Pazinka“ Sanji Vejnović za filmsku ulogu⁶³⁷. Ipak, kada je riječ o *Trećem ključu*, nije zabilježena niti jedna nagrada na tada već 30. FJIF-u.⁶³⁸ Slijede sinopsisi tih triju filmova, a nakon njih detaljna analiza u cilju oblikovanja još jednog ideološkog modela 1970-ih i 1980-ih – onoga u kojemu se na blagi način kritiziraju kriminal i lopovluk socijalističke države.

---

⁶³⁴ Zoran TADIĆ (1941. – 2007.), hrvatski filmski kritičar, scenarist te filmski i televizijski redatelj, diplomirao je komparativnu književnost i jugoslavistiku, a kasnije se profilirao kao sveučilišni profesor na Akademiji dramske umjetnosti, na kojoj je predavao filmsku režiju. Iako se okušao u različitim filmskim rodovima, izdvajamo sljedeće dugometražne igrane filmove: *Ritam zločina* (1981.), *Treći ključ* (1983.), *San o ruži* (1986.), *Osuđeni* (1987.), *Čovjek koji je volio sprovode* (1989.), *Orao* (1990.), *Treća žena* (1997.), itd. Dobio je Nagradu „Vladimir Nazor“ za životno djelo (2005.).

Usp. Tadić, Zoran, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/tadic-zoran> (pristup: 19. 1. 2025.)

⁶³⁵ Primjerice, *San o ruži* (1986.) Zorana Tadića u središte radnje stavlja fizičkoga radnika Valenta, običnoga poštenoga smrtnika koji 1980-ih živi na rubu siromaštva, a slučajno svjedočenje ubojstvu i pronalazak torbe s velikim novčanim iznosom, otežavaju mu ionako težak život. Razapet između želje da ostane pravedan i ne miješa se u gangsterske okršaje i potrebe da prehrani svoju četveročlanu obitelj, postaje metom kojoj kriminalci sve češće prijete. U konačnici je prisiljen i sam postati ubojicom, kako ne bi bio ubijen (op. A. V. H.).

⁶³⁶ Usp. 22. Pulski filmski festival (26. srpnja – 2. kolovoza 1975.), prema: <https://arhiv.pulafilmfestival.hr/22-pulski-filmski-festival/index.html> (pristup: 13. 1. 2025.)

⁶³⁷ Usp. 26. Pulski filmski festival (26. srpnja – 2. kolovoza 1979.), prema: <https://arhiv.pulafilmfestival.hr/26-pulski-filmski-festival/index.html> (pristup: 13. 1. 2025.)

⁶³⁸ Usp. 30. Pulski filmski festival (20. – 29. srpnja 1983.), prema: <https://arhiv.pulafilmfestival.hr/30-pulski-filmski-festival/index.html> (pristup: 13. 1. 2025.)

3.2.7.1. *Kuća* (1975.)⁶³⁹

Sinopsis: *Vozeći se na zabavu povodom svog pedesetog rođendana, Branko slučajno nailazi na nepoznatu djevojku Seku koju poveze do motela. Ondje ga dočekuju najbolji prijatelji, ali i inspektor Vlado koji ga upozorava da će uskoro posjetiti njegovo poduzeće zbog korumpiranih djelatnika. Branko, koji slovi kao izuzetno pošten čovjek još od vremena prije kraja Drugoga svjetskog rata, obećava da će sâm istražiti slučaj. Njegova istraga utvrđuje da uistinu ima dva visokopozicionirana radnika koji sklapaju mutne poslove, zarađujući određen postotak pogodovanjem strancima. Branko im da otkaz, zaprijetivši zatvorskim kaznama, no određeni postupci u bližoj budućnosti i samoga ga dovode u nezavidnu situaciju. Naime, iako je u onoj rođendanskoj noći Seka netragom nestala, ona i Branko susreću se nakon nekoga vremena. Razlika u godinama i činjenica da joj može biti otac ne sprječava ga da se zaljubi u tajanstvenu djevojku koja stanuje s majkom. Ona mu se povjerava, govoreći da su njih dvije vlasnice velike kuće s četrnaest soba, koja im je zabunom konfiscirana nakon rata. Otac je greškom završio u zatvoru, u kojemu je i umro, a majka otada nije progovorila ni riječi. Branko odlučuje istražiti slučaj te saznaje da Seka ne laže. Odluči joj pomoći, pod uvjetom da se ona uda za njega. Iako pripadaju različitim generacijskim svjetovima, Seka pristaje, samo kako bi se domogla kuće. Brankovo početno oduševljenje jenjava proporcionalno apetitima mlade supruge koja za renoviranje kuće troši znatno veće svote od onih koje Branko zarađuje. Kako joj želi udovoljiti, upušta se u ilegalne poslove u inozemstvu, zbog kakvih je ranije otpustio svoje djelatnike. Međutim, ispostavlja se da to košta znatno više od skupe renovacije.*

3.2.7.2. *Živi bili pa vidjeli* (1979.)⁶⁴⁰

Sinopsis: *Janko Vizek perspektivan je student arhitekture koji se uzdržava fizičkim poslovima preko studentskoga servisa, a sobu u studentskome domu dijeli s dobroćudnim cimerom Đurom,*

---

⁶³⁹ *Kuća* (1975.), proizvođač: Jadran film, Croatia film; redatelj: Bogdan Žižić; scenaristi: Bogdan Žižić i Željko Senečić; glavni snimatelj: Tomislav Pinter; skladatelj: Tomica Simović; scenograf: Željko Senečić; montažerka: Radojka Tanhofer; uloge: Branko (Fabijan Šovagović), Seka (Jagoda Kaloper), Vlado (Edo Peročević), Tereza (Ana Karić), Saša (Rade Marković), Žarko (Krešimir Zidarić), Mara (Smiljka Bencet-Jagarić), Maks (Otokar Levaj), Bracek (Zvonimir Jurić), Sekina majka (Marija Kohn), Marko (Mato Ergović), stari majstor (Franjo Majetić), itd.

⁶⁴⁰ *Živi bili pa vidjeli* (1979.), proizvođač: Zagreb film; redatelji: Bruno Gamulin i Milivoj Puhlovski; scenaristi: Bruno Gamulin i Milivoj Puhlovski; glavni snimatelj: Živko Zalar; glazba: rock grupa „Buldožer“, scenograf: Velimir Domitrović; montažer: Damir German; uloge: Janko Vizek (Mladen Vasary), Martina (Sanja Vejnović), Đuro (Danko Ljuština), Đurina djevojka Jela (Mirela Brekalo), Jankov prijatelj (Žarko Potočnjak), Martinin otac (Boris Buzančić), Martinina majka (Ana Karić), gospodin Klarić (Božidar Smiljanić), gospođa Klarić (Mirjana Bohanec), profesor (Tomislav Durbešić), itd.

studentom agronomije. Radeći u noćnoj smjeni kao čuvar paviljona, upoznaje Martinu koja mu ubrzo postaje djevojkom. Kako je njezin otac Branko generalni direktor poduzeća „Urbing“, omogućiti Janku da u jednome od njegovih ureda slaže makete. U tim trenucima do izražaja dolazi Jankova vizija idealnoga socijalističkoga prostora koji bi nudio različite sadržaje svim ljudima, bez podjele na radničke četvrti i vile za bogate. Iako Branko planira što prije zaposliti Janka i omogućiti njemu i svojoj kćeri lagodan život, Janko je sve nezadovoljniji kolegama iz „Urbinga“. Nezadovoljstvo se dodatno povećava kada ga investitor podmićuje otmotnicom punom novca. Međutim, kulminacija slijedi na sastanku u uredu pred svim kolegama i Brankom. Naime, projekt na kojemu su radili posve je izmijenjen u odnosu na prvotni plan, a šefovi očekuju da se izmjene prihvate bez ikakve rasprave. Janko se javno suprotstavlja Urbingovom ostvarivanju profita na ljudima koji trebaju useliti u tu novogradnju, prokazujući korupciju natječajne komisije i predstavljajući sve kao paravan preko kojega se dogovaraju namješteni poslovi i peru velike svote novca. Takav istup ne ostaje bez posljedica, stoga ne gubi samo siguran posao nego nakratko i Martinu. Ipak, ona mu se vraća, s obzirom da je trudna. Njih dvoje i dijete postaju podstanari u trošnoj kući, on se, nakon dovršetka studija, zapošljava kao fizički radnik i rušitelj bespravno izgrađenih stambenih objekata, a onda na red dolazi i kuća u kojoj stanuju.

3.2.7.3. *Treći ključ (1983.)*⁶⁴¹

Sinopsis: Dunja i Zvonko Kršlak bračni su par koji pokušava započeti iznova, usprkos nekim ranijim problemima. Čini se da su na dobrome putu kada dobiju ključ stana u tek izgrađenoj zgradi, u koju se useljavaju prije reda, zahvaljujući određenim poznanstvima i pozamašnom novčanom iznosu koji im je posudio Zvonkov stric. Početnu euforiju polako mijenja zabrinutost zbog čudnih muškaraca koji se često kreću u blizini zgrade i špijuniraju ih. Zvonkovi odlasci na posao često su popraćeni performansima Tomislava Gotovca koji putem različitih medija (radija, glasnoga čitanja novina ili gledanjem TV-a pred prolaznicima) stvara egzistencijalnu tjeskobu. Naime, mediji stvaraju psihozu opisivanjem okrutnih zločina i njihovih počinitelja, ukazivanjem na ekonomsku destabilizaciju te društveno-ekonomskom stratifikacijom na bogate i siromašne stanovnike što je definitivno kritika socijalističke stvarnosti. Određena doza mističnosti javlja se

---

⁶⁴¹ *Treći ključ* (1983.), proizvođač: RTV Zagreb, Centar film Beograd; redatelj: Zoran Tadić; scenarist: Pavao Pavličić; glavni snimatelj: Goran Trbuljak; skladatelj: Aleksandar Bubanović; scenograf: Ante Nola; montažerka: Višnja Štefić; uloge: Zvonko Kršlak (Božidar Alić), Dunja Kršlak (Vedrana Međimorec), Marko (Ivo Gregurević), Jura (Đorđe Rapajić), Zvonkov stric (Franjo Majetić), Zvonkov šef (Tomislav Lipljin), službenik (Mladen Crnobrnja), itd.

sve češćim pronalaskom omotnice s tisuću dinara u Kršlakovom poštanskom sandučiću. Pošiljatelj je nepoznat, no kao da neka viša sila pripomogne svaki put kada Dunja ili Zvonko naglas prokomentiraju da nemaju novca. Isprva je taj čin od velike pomoći i ne izaziva toliku sumnju jer je možda riječ o nekom zakašnjelom daru za svadbu. Međutim, život u zgradi, opterećen dizalom koje nije u funkciji, redukcijom struje, pojavljivanjem nepoznatih ljudi koji tobože provjeravaju instalacije, činjenica da je netko bio u stanu dok ih nije bilo i pokušaj otključavanja od strane nekoga trećega, izazivaju strah. Vrhunac se događa kada Zvonko i sad već trudna Dunja nailaze na otključana vrata stana, zbog čega bježe u zagrebački motel dok se situacija ne smiri. Omotnica stiže i ondje, stoga su prisiljeni vratiti se u stan. Ipak, dok pokušavaju zaspati, čuju se koraci i otključavanje vrata, a preneraženi supružnici isprepadano se pogledavaju, grle i plaču.

3.2.7.4. Oblikovanje modela

Ovim ćemo modelom predstaviti filmove, odnosno obilježja koja ukazuju na blagu kritiku socijalističke svakodnevice 1970-ih i 1980-ih te snalaženje ili nesnalaženje običnoga maloga čovjeka u novom socijalističkom društvu toga vremena. U tom je smislu važno naglasiti da su sva tri protagonista (Branko iz *Kuće*, Janko iz *Živi bili pa vidjeli* te Zvonko iz *Trećega ključa*) radno aktivni, ali nemaju višak novca. U ekonomski je najboljem položaju Branko, direktor jednoga poduzeća i bivši partizan koji je jedan od zaslužnih za uspostavu nove države nakon 1945. Iako je pedesetogodišnjak s većim radnim iskustvom i na visokoj funkciji, u posjedu je jednog automobila i jednog dvosobnog stana, no bez ušteđevine. Prijatelji ga smatraju poštenjakom (*Cijenim našeg Branka što je ostao onakav kakav je bio.*), ali su toga svjesni i korumpirani zaposlenici u njegovom poduzeću (*Vi ste poznat kao takav. Kao... poštenjak. Kao ispravan čovjek.*). Branko se ne žali jer je naučio živjeti s onim što ima, sve dok ne upozna Seku i njezine financijske apetite.

Janko je student koji dijeli sobu studentskoga doma s cimerom Đurom. Kako bi financijski opstao, ponekad posuđuje novac od prijatelja (*ostao sam bez kinte*) te je čest posjetitelj studentskoga servisa u kojemu dogovara povremene poslove: noćnog čuvara paviljona, tramvajskoga konduktera, posla na gradilištu, itd. Nije mu neugodno fizički raditi, čime imponira budućem puncu Branku koji prethodno pokazuje predrasude prema mladićima njegove dobi, smatrajući ih nezrelima i najvjerojatnije nezainteresiranima za rad (1)⁶⁴². Kada punac sazna da je

---

⁶⁴² (1) *Živi bili pa vidjeli:*

BRANKO: *Iskreno govoreći, Vaša generacija mi nije sasvim jasna. Sve radite nekako u grupi kao da ćete uvijek ostati mladi. A život nije disko klub. Malo me smeta taj mentalitet čopora. Nitko ti neće*

Janko apsolutno arhitekture, ponudi mu studentski posao u svojem uredu koji Janko objeručke prihvaća, naročito jer je riječ o slaganju maketa budućih novogradnji što je u bliskoj vezi s njegovim studijem. Za njega to nije samo posao nego i prilika za maštanje o idealnom životnom prostoru za socijalističko društvo, bez društvene stratifikacije, u čemu ga nadređeni student Kovač ne podržava (2)⁶⁴³. Međutim, tek će uslijediti prava razočarenja.

Zvonko je također zaposlen, no posao u jednom uredu ne spašava ga iz financijske nevolje u kojoj se zatekao. Štoviše, da bi on i supruga Dunja kupili stan (**Fotografija 15.**), bili su primorani uzeti kredit, posuditi novac njegovoga strica i podmititi nekoga da ubrza proces (3)⁶⁴⁴, na što ga i šef povremeno podsjeti (4)⁶⁴⁵. Prepoznavanjem i čitanjem znakova njihove svakodnevice, vidi se da je nestašica lajtmotiv pa je useljenje u stan obilježeno hrenovkama i ciklom za ručak. Ne mogu si priuštiti osnovne prehrambene namirnice, zbog čega je upravo novac jedan od razloga njihovih svađa i prizivanje grijeha iz prošlosti, iz kojih se posredno može zaključiti da Zvonku nisu bili strani ni alkohol ni kocka. Međutim, pristizanje većeg broja omotnica s novcem tajnoga pošiljatelja uskoro će njihov brak i život staviti na kušnju.

---

pomoći ako si sam ne pomogneš. I onda te smiješne polemike sa starijima... Ja, vidite, ništa nisam imao isto, i bio bih, bogami, ostao na tome da sam bio tvrdoglav. Razumijemo se, ne?

⁶⁴³ (2) **Živi bili pa vidjeli:**

KOVAČ: Dodajte mi, kolega, stakleni krov za zimski bazen. Tako... Malo lijevo, još lijevo, još, još. Stop! Dobro.

JANKO: Fantastično!

KOVAČ: Što je tu, kolega, tako fantastično?

JANKO: Život. Život za obične ljude.

KOVAČ: Na primjer?

JANKO: Na primjer... Dolaziš kući tramvajem. Stanuješ, recimo, tu na petom katu. Silaziš dolje, popiješ kavu, djeca ti idu tu u vrtić ili tu u školu. Ovdje se kupaju po zimi, ovdje po ljeti. Onda ovdje igraš nogomet, prošećeš malo po trim stazi. Sretneš prijatelja, neku curu, susjeda, malo popričaš. Vidiš neki plakat, odeš u kazalište, u kino, sve to pješice. To možda nije puno, ali je dosta.

KOVAČ: Kvadratni metar dva milijuna.

JANKO: Koliko ja znam – najveća cijena u Europi. Koje su to mučke!

KOVAČ: Ne bih to komentirao, kolega.

JANKO: Šteta... a ja baš tako zamišljam pravi socijalistički prostor, a ne s jedne strane radničke četvrti, a s druge vile i...

⁶⁴⁴ (3) **Treći ključ:**

ZVONKO: Znaš i sama koliko nas je sve to skupa koštalo sa stanom. Znaš da smo se uvalili u kredite. Hej... Znaš da smo se morali zadužiti kod strica. Znaš da smo onom tamo morali tutnuti kovertu. Ha? Znaš da smo izgrecali po džepovima do zadnjeg dinara.

⁶⁴⁵ (4) **Treći ključ:**

ŠEF: (...) Aaaa, što se onoga tiče, ako hoćete moj savjet, uplatite odmah, uselite neke stvari, bilo što. Ključ ste ionako dobili preko reda. Ta zgrada se još službeno ne useljava, samo Vi uselite.

ZVONKO: A što, mislite da bi mogao netko provaliti?

ŠEF: Pa sad... i to, ali Vi i sami znate da kod Vas to sve nije teklo baš jako regularno. (...)

Fotografija 15. Zvonko i Dunja vesele se nadolazećem useljenu⁶⁴⁶

Okosnica, koja ujedno predstavlja i zaplet svih triju filmova jest svijest o društvenom kriminalu, samo je razlika na koji se način protagonist odnosi prema njoj. Iako niti jedan od trojice (Branko, Janko, Zvonko) u svojoj osnovi nije negativac, određene će ih životne okolnosti dovesti u situaciju da će se morati prilagoditi kriminalnoj stvarnosti ili joj se oduprijeti što neće proći bez posljedica. U *Kući* tako pratimo lik i više nego poštenoga direktora Branka kojemu je nepojmljivo da su njegovi mladi djelatnici – „drug komercijalni“ i „drug tehnički“ – korumpirani te od namještanja poslova stranim poduzećima dobivaju značajan postotak. Iako se pokušavaju izvući pričom o potplaćenosti u odnosu na europske kolege na istim radnim mjestima (5)⁶⁴⁷, Branko je šokiran takvom tvrdnjom, s obzirom da su kao vrlo mladi ljudi stekli vlasništvo nad brojnim nekretninama i pokretninama što nije realno, u odnosu na njega koji radi puno duže i ima veću

---

⁶⁴⁶ Scena iz filma preuzeta je s poveznice: https://www.youtube.com/watch?v=VK9JCQCO_yA (pristup: 5. 1. 2025.)

⁶⁴⁷ (5) *Kuća*:

MAKS: (...) Prvo i prvo, naše plaće su male.

BRANKO: Molim? Što ste rekli?

MAKS: Rekao sam da su naše plaće male. U usporedbi sa stručnjacima za ista radna mjesta u drugim zemljama, male su.

plaću (6)⁶⁴⁸. Njegov moralni kompas nalaže mu da ih otpusti, u nadi da će sad već bivši djelatnici završiti u zatvoru. Međutim, Brankova se životna načela preispituju u trenutku kada se zaljubi u Seku, djevojku čijim je roditeljima komunistička vlast konfiscirala kuću, izazvavši ne samo smrt oca nego i šutnju majke koja je nijema od užasa koji ih je snašao. Naravno da je i to kritika vlasti, samo što se odnosi na stanje neposredno nakon rata.

Branko odlučuje istražiti tu nepravdu kako bi pomogao majci i kćeri i vratio im kuću koja im pripada te od prijatelja Saše saznaje da je sve bio nesporazum (7)⁶⁴⁹, koji nije vrijedan spomena nakon toliko godina. Ipak, Branko ne odustaje (*Ja ti se kunem, učinit ću sve da te dvije žene vratim u njihovu kuću*) te svojim trudom i vezama omogućuje Seki i majci da se vrate u tu „divnu žutu kuću (...) na brijegu, sa četrnaest soba i prekrasnom staklenom verandom“. Da bi mu se odužila, Seka se pristaje udati za muškarca s kojim je u generacijskom raskoraku jer joj može biti otac (*Udala sam se za tebe želeći samo jedno – tu nesretnu kuću.*). Ipak, Branko ne želi da ljudi razgovaraju o motivima njihovoga braka, stoga ne stanuju zajedno, već se sastaju u hotelskim sobama. Renovacija i restauracija kuće zahtijevaju novac koji znatno premašuje Brankova primanja, no Seka ne prestaje sa zahtjevima zbog čega ta kuća (**Fotografija 16.**) uistinu postaje, kolokvijalno rečeno, „rupa bez dna“.

Od mirnog, strpljivog, pristojnog i moralnog, Branko se pretvara u mrzovoljnog, nezadovoljnog, frustriranog, nepristojnog i nemoralnog čovjeka koji se, ne mogavši reći Seki da nemaju novca, upušta u nezakonite poslove i to iste onakve, zbog kakvih je ranije otpustio Maksa i Braceka. Njegovi odlasci u inozemstvo, tajni sastanci i boravak na šalterima stranih banaka ne prolaze nezamijećeno ni kod prijatelja na visokim položajima. Upravo taj nekadašnji moral razlog je zbog kojega se inspektor Vlado osvetnički naslađuje zbog situacije u kojoj se zatekao Branko

---

⁶⁴⁸ (6) **Kuća:**

BRANKO: (...) Što ste Vi za te tri godine zaradili i kupili? (...) Što ste stekli za te tri godine od te Vaše male plaće?

MAKS: Pa... nabavio sam auto.

BRANKO: Novi BMW, koliko ja znam. Dalje?

MAKS: Sagradio sam vikendicu na moru. (...) Kupio sam komadić vinograda u Zagorju.

BRANKO: I mi smo Vam dali trosoban stan sa garažom, jel tako?

MAKS: Tako je.

BRANKO: Tako je to sa Vama, a s našim Bracekom je isto... samo što Bracek ima Žabu i posjede na drugim lokacijama! I sad Vi meni pričate da su Vaše plaće male? Pokažite mi dva mlada čovjeka iz te Vaše Italije i otkud god hoćete koji su tako brzo stekli ono što Vi imate! Pazite, ja ovdje radim od četrdeset i pete. Imam plaću koja je veća od vaših. Kako to da ja to sebi ne mogu priuštiti? Možda bih ja rado imao vikendicu, vinograde! Kako to da ja to ne mogu steći?

⁶⁴⁹ (7) **Kuća:**

SAŠA: Sve sam istražio. Zabuna. Vjerojatno zbog istog imena i prezimena. U ono doba nije bilo vremena za detaljno provjeravanje.

jer ne vjeruje da je itko u potpunosti moralan (8)⁶⁵⁰. U jednoj od posljednjih scena, prijateljica Tereza, inače Sašina supruga, naziva Branka i upozorava ga da hitno mora otputovati na neko vrijeme. Iako brzo stiže na aerodrom kako bi pobjegao u Frankfurt, zbog kašnjenja leta Vlado i milicajci/policajci dočekuju ga i odvođe u zatvor, bez njegovog opiranja.

Fotografija 16. Sekina kuća – rupa bez dna⁶⁵¹

U filmu *Živi bili pa vidjeli* i Janko se susreće s korupcijom, no na nju reagira drugačije u odnosu na Branka. Već smo ranije napisali da je studentski posao kod punca u „Urbingu“ Janku bio prilika da promišlja o gotovo utopijskoj socijalističkoj stambenoj zajednici, u čijoj bi novogradnji svaki član društva bio maksimalno ostvaren. Zbog takvih je ideja i ranije bio iskritiziran od strane sveučilišnoga profesora (9)⁶⁵² koji ga zbog toga upućuje na sljedeći ispitni

---

⁶⁵⁰ (8) *Kuća:*

VLADO: Slušaj, Saša, ja poznajem Branka dulje nego ti. Još iz rata se znamo. Bio je jedan od najboljih ljudi koje smo imali. (...) Ali ja ne podnosim svece. Radim ovaj posao preko dvadeset godina i znam da nema bezgrešnih. Nema, razumiješ li? A on se pravio da je upravo takav. Nitko nije imun, Saša.

⁶⁵¹ Scena iz filma preuzeta je s poveznice: <https://www.youtube.com/watch?v=16d3fORBllc> (pristup: 5. 1. 2025.)

⁶⁵² (9) *Živi bili pa vidjeli:*

PROFESOR: Kolega, Vi ste graditelj, arhitekt, a ne pijani playboy. Od četiri milijarde ljudi na ovom globusu, barem polovica nema stan, nema gdje stanovati, a ovdje u Zagrebu kojekakvi skorojevići, podstanari žele graditi hotele, kazališta, pješačke rajeve, socijalne doline. Pa to su feudalni ideali! (...) Ovo je ispit iz projektiranja. Ako društvo želi spavaonice, gradimo mu spavaonice. Ako želi kokošinjce,

rok, neshvaćen je među prijateljima (10)⁶⁵³, a ni u poslu ne nalazi na istomišljenike. Štoviše, shvaća da je Urbingov projekt, kojim je prethodno oduševljen, iz dana u dan sve više osakaćen. Početna projektna ideja da ljudi nemaju samo stambeni objekt nego i korisne društveno-zabavne i sportske sadržaje mijenja se jer investitor zahtijeva određene izmjene – veći stambeni prostor nauštrb ovih sadržaja. Iako jedan zaposlenik uoči da bi se spuštanjem cijena mogla zadržati početna ideja, Jankov punac daje do znanja da je mudrije prilagoditi se novonastalim okolnostima (*Bolje imati dobre odnose s investitorom nego s vlastitim principima.*).

Nakon primanja mita koje uzalud pokušava odbiti, Janku postaje jasno da je sve u vezi s projektom unaprijed dogovoreno i namješteno te on služi kao paravan za pranje novca. Iako mu je punac omogućio posao u struci i planove za budućnost, ne oklijeva na velikom sastanku suprotstaviti se i njemu i ostalim šefovima, u ime svojih ideala (*Nisam studirao za lopova!*). Razotkriva kriminal, nepošten rad i profitiranje na nesreći ljudi koji će jednoga dana stanovati u tim novim stanovima (11)⁶⁵⁴. Međutim, usprkos predočenim dokazima, ne pridobiva ostale djelatnike „Urbinga“. Štoviše, njegova karijera u struci time završava, a nakon diplomiranja, zapošljava se kao običan građevinski radnik i rušitelj bespravno izgrađenih kuća. Kada na red dođe i kuća u kojoj stanuje kao podstanar s Martinom i njihovom bebom, mlada obitelj deportirana je iz kuće zajedno s krevetom, kojega vučna služba vozi kroz cijeli Zagreb (**Fotografija 17.**) jer nikamo ne pripadaju i niti jedna institucija ne zna kamo bi s njima – ni policija, ni fakultet, ni Centar za socijalni rad, ni Dom za smještaj majke i djeteta, ni radničko prihvatilište. S osmijehom

---

gradimo mu kokošinjce. Kolega dragi, ja Vas lijepo molim... da razmislite malo o raskalašenosti svojih ideja. Već je vrijeme da ovaj fakultet prestane mučiti društvo sa ljudima kojima se ovdje ništa ne sviđa!

⁶⁵³ (10) **Živi bili pa vidjeli:**

PRIJATELJ: Važniji su ljudi od te tvoje arhitekture. Oni trebaju stan, jazbinu, kužiš, a ne sociološki poligon i tvoju estetsku egzibiciju.

⁶⁵⁴ (11) **Živi bili pa vidjeli:**

JANKO: Hoćete da budem konkretan? Dobro. Da bi projekt Urbinga bio prihvaćen između pet ponuđenih, da bi se odstranila konkurencija, korumpiran je jedan član natječajne komisije. Ja znam barem za jednoga koji je svojim utjecajem i svojim glasovima pomogao Urbingu, a Urbing mu se zato džentlmenski revanširao. (...) Možda bi to i bila normalna stvar kad u cijenu stana ne bi ulazio – ta „normalna stvar“ – poslovni revanš i mnogo drugih takvih sličnih poklona. I čini mi se, kad se svega toga nakupi, pa zato otpadaju i petlje, i bolnice, i kazališta, i igrališta. Izradio sam po službenom nalogu projekt obiteljske kuće za jednoga druga koji mu poklanja Urbing. Tako se dio novaca za naš projekt pretopio u privatnu vilu. Zato nema novaca! (...) Treba mijenjati ljude, nas, a ne ovu jednu maketu! Sam sam se uvalio u govna primanja mita. Malo je onih koji u ovakvim poslovima ostaju praznih džepova i čistih ruku! (...) Sve to i druge igre koje pred kolektivom šminkate poslovnim interesom Urbinga ulaze u cijenu izvedbe kvadratnog metra! (...) Kod vas je uvijek sve izračunato, uvijek! Stručna posredništva, stručni fiktivni ugovori, stručna korupcija!

i u međusobnom zagrljaju, njih troje postaju žrtvom nesređenog sustava i institucija u tadašnjoj Jugoslaviji (pa i SR Hrvatskoj), ali i Jankovih ideala koje je stavio iznad sigurnosti svoje obitelji.

Fotografija 17. Janko i njegova obitelj na putujućem krevetu⁶⁵⁵

Stambeno je pogodovanje, u slučaju *Trećega ključa*, vidljivo od samih početaka, a o nekim smo aspektima istoga već pisali. Zgrada u čiji stan ulaze Dunja i Zvonko još uvijek nije predviđena za useljavanje, no oni dobivaju gotovo sve ključeve prije ostalih. Naime, iako bi trebali dobiti tri ključa, službenik im zasad daje samo dva što je, po njegovim riječima, „škakljivo“. Usprkos tome, Zvonko ga diskretno podmićuje *pijačom* (*Čujte, čujte, glete, tu imajte nekaj tak, da se malo počastite...*) koju ovaj rado prihvaća. Osjetljivost situacije još je izraženija kada se oko njihove zgrade počnu kretati sumnjivi stariji muškarci koji ih stalno motre (*A zašto se oni stalno motaju oko nas?*). Na Dunjino pitanje zašto to čine, Zvonko sve pripisuje stanu koji je *opasna stvar* (12)⁶⁵⁶, a nakon pokušaja provala, ni njemu nije svejedno. Svoja razmišljanja dijeli i sa šefom te ga ispituje jesu li njihovi stambeni dokumenti sigurno korektni. Nad bračni se par nadvila sumnja – jesu li smetnja nekome kome je stan možda bio obećan?

---

⁶⁵⁵ Scena iz filma preuzeta je s poveznice: <https://www.youtube.com/watch?v=SEbAZqRxCnI&t=3963s> (pristup: 5. 1. 2025.)

⁶⁵⁶ (12) *Živi bili pa vidjeli:*

DUNJA: *Zašto opasan?*

ZVONKO: *Zato. Jedni se nastoje ogrebat i o tebe kad ga već uređuješ, drugi misle da imaju veće pravo na stan nego ti, a treći te mrže jer ga ti imaš, a oni ga nemaju, ne?*

Iako u filmu dominira osjećaj jeze i nadnaravnog, pojačan iščekivanjem omotnice s novcem koja uvijek pronade put do Dunje i Zvonka, gdje god se nalazili, za potrebe ovoga modela ipak bismo istaknuli performanse Tomislava Gotovca koji uvijek izaziva znatiželju okupljene mase. U svom prvom performansu, taj umjetnik glasno sluša radio, preko kojega se upravo izvještava o sve većim razlikama između siromašnih i bogatih, s obzirom na pojavu novoga, grabežljivoga staleža (13)⁶⁵⁷. Nije li besklasno društvo bilo jedan od ciljeva socijalizma? Ne negiraju li se ovime propagirane socijalističke vrijednosti? Osjećaj nemoći pred nekim čudnim „vrijednostima“ ostvaruje se i u Gotovčevom idućem nastupu, pri kojemu glasno čita novine. Ovoga puta, ekonomska se sigurnost prelijeva i na onu osobnu pa su tema novinskoga članka okrutna ubojstva, posebno ona unutar obitelji, pri čemu izostaje osjećaj kajanja (14)⁶⁵⁸. Gotovčevo slušateljstvo svojom prisutnošću i psihologijom mase utječe na daljnju proizvodnju osjećaja straha i nezaštićenosti, uz sve češću egzistencijalnu tjeskobu, a ona se prenosi i na protagoniste filma, koje omotnica sumnjiva podrijetla dovodi do ludila.

Mogli bismo zaključiti da ovaj ideološki model predstavlja blagu kritiku socijalističke svakodnevice, iako ne progovara samo o sve češćim bolestima suvremenoga doba (zločinu, kriminalu, mitu i korupciji, pogodovanju preko poznanstava, itd.) nego i o teškim sudbinama zviždača koji ukazuju na društvene anomalije.

---

⁶⁵⁷ (13) **Živi bili pa vidjeli:**

GLAS S RADIJA: (...) Neostvarena očekivanja stvarala su osjećaj nemoći pred nagrtanjem gospodarstva pojedinačne i krupne gramzivosti. U međuvremenu, stigli smo do prodaje praktički legaliziranog novog staleža imućnih koji su bogatstva stekli rušeći ne samo moralne nego vrlo često i pravne norme socijalističkog društva. Sada smo, nastavlja se u komentaru, bjekstvom u inozemstvo jednog direktora dobili kristalno jasan uzorak spoja grabeži i kontrarevolucije. Takvi su samo u ovoj godini pojeli više od četiri milijarde novih dinara našeg dohotka što je dokazano, a koliki je tek onaj nedokazani dio. Veliki dio dohotka radničke klase odlazi, dakle, ne samo u neracionalne investicije nego se prelijeva u elitne stambene četvrti, na bankovne račune i putovanja u inozemstvo. (...)

⁶⁵⁸ (14) **Živi bili pa vidjeli:**

TOMISLAV GOTOVAC (čita novine): (...) Danas najteži delikt – ubojstvo – postao je sve prisutniji. Sve češće se u tom činu nasilja upotrebljava vatreno oružje, sjekira i tupi predmeti od kojih su posljedice najteže. Ubojstva su sve okrutnija. U selu Humskom Lugu (...) suprug je ubio svoju suprugu. Zadao joj je niz udaraca. Nakon toga ubojica se spušta u susjedov bunar i tu skonča. Međutim, voda mu je suviše hladna, a njegovi ga sumještani ubrzo vade iz tog bunara. Već sat – dva nakon ubojstva ubojica uopće nije uzbuđen. Ono što je učinio prije dva sata na njemu nije ostavilo nikakva traga. Jedna majka u svadi sa svojim suprugom rješenje vidi u ubojstvu dvoje djece i sebe. Odlazi na Savski most, čekajući prvo hoće li joj možda naići suprug. Vidjevši da on ne dolazi, baca jedno dijete u rijeku, a zatim drugo. Potom odlučuje da i sama skoči u rijeku. Ostaje živa. Okrutan zločin. Zanimljivo je da se većina tih ubojica tako ponaša i prije nego što su učinili krivično djelo. Najčešće im je obilježje primitivizam. (...)

3.2.8. Najskandalozniji politički filmovi o hrvatskom socijalizmu

Iako povijest hrvatske kinematografije u bivšoj državi ne bilježi ni jedan slučaj rigoroznog kažnjavanja nekoga redatelja zatvorskom kaznom, kao što je bio slučaj s Lazarom Stojanovićem u Srbiji, to ne znači da nije bilo filmova čiji su redatelji mogli nastradati zbog ukazivanja na grijeh socijalizma. Posljednji ideološki model objasniti ćemo na temelju dvaju filmova: *Lova na jelene* (1972.) Fadila Hadžića⁶⁵⁹ i *Života sa stricem* (1988.) Krste Papića⁶⁶⁰. Njihove protagoniste progoni prošlost u kojoj su bili nepravедno politički etiketirani krivnjom drugih likova (konkretno, članova obitelji), a zbog čega ispaštaju u sadašnjosti.

Prema tome, morali smo provjeriti jesu li takvi filmovi uopće imali mogućnost biti nagrađeni na režimskom filmskom festivalu u Puli. Iako je *Lov na jelene* dobio dozvolu za prikazivanje još 10. siječnja 1972.⁶⁶¹, nije nagrađen ni u jednoj kategoriji pri 19. FJIF-u.⁶⁶² Međutim, poznato je da Hadžić nagradama nije pridavao veću pažnju.⁶⁶³ S druge strane, film *Život sa stricem* dobio je Veliku zlatnu arenу na 35. FJIF-u. Također, zabilježene su i tri posebne nagrade: Krsto Papić nagrađen je „Zlatnim gladijatorom“ te „Studijevim jelenom“ za režiju dok su Alma Prica i Davor Janjić za svoje filmske uloge dobili nagradu lista Polet „za najpoetičniji emotivni odnos“.⁶⁶⁴

---

⁶⁵⁹ Fadil HADŽIĆ (1922. – 2011.), hrvatski novinar, scenarist, književnik i filmski redatelj, nakon završenog studija slikarstva, radio je kao urednik u sljedećim časopisima: Kerempuh, Vjesnik u srijedu, Telegram, itd. Teško je navesti sve njegove zasluge, s obzirom da je bio vrlo svestran (op. A. V. H.). Godine 1950. osnovao je Kerempuhovo vedro kazalište (kasnije preimenovano u Komedija), Satiričko kazalište Jazavac (kasniji Kerempuh) i kazalište Vidra, a neko je vrijeme bio intendant Hrvatskog narodnog kazališta. S obzirom da nas u disertaciji zanimaju filmovi, spomenut ćemo podatak da se filmom počinje baviti osnivanjem Duga-filma, tvrtke koja je proizvodila crtane filmove (1951.). Debitirao je ratnim trilerom *Abeceda straha* (1961.), a kasnije je režirao ove filmove: *Desant na Drvar* (1963.), *Službeni položaj* (1964.), *Druga strana medalje* (1965.), *Protest* (1967.), *Sarajevski atentat* (1968.), *Lov na jelene* (1971.), *Novinar* (1979.), itd. Godine 1984. dobio je nagradu „Vladimir Nazor“ za životno djelo.

Usp. Hadžić, Fadil, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025., <https://enciklopedija.hr/clanak/hadzic-fadil> (pristup: 21. 1. 2025.)

⁶⁶⁰ O njemu smo ranije pisali.

⁶⁶¹ Usp. *Lov na jelene*, prema: Baza HR kinematografije, http://hrfilm.hr/baza_film.php?id=123 (pristup: 21. 1. 2025.)

⁶⁶² Usp. 19. Pulski filmski festival (26. srpnja – 2. kolovoza 1972.), prema: <https://arhiv.pulafilmfestival.hr/19-pulski-filmski-festival/index.html> (pristup: 21. 1. 2025.)

⁶⁶³ Šoša, Dean: „Razgovor: Fadil Hadžić – filmovi za publiku“, u: *Hrvatski filmski ljetopis*, god. 9, br. 34, 2003., str. 46.

⁶⁶⁴ Usp. 35. Pulski filmski festival (23. – 30. srpnja 1988.), prema: <https://arhiv.pulafilmfestival.hr/35-pulski-filmski-festival/index.html> (pristup: 21. 1. 2025.)

3.2.8.1. *Lov na jelene (1972.)*⁶⁶⁵

Sinopsis: Ivan Šušnjar, povratnik iz Australije, vraća se u svoju domovinu nakon dvadeset i pet godina izbjivanja. Pobjegao je 1945. po dolasku partizana na vlast, s obzirom da bi tada, kao općinski službenik i nećak ustaškog oficira, vjerojatno bio strijeljan. Međutim, njegov povratak uzburkat će duhove prošlosti i problematizirati ne samo sudbinu političkog emigranta (i pitanje krivnje) nego i povrata nacionalizirane obiteljske kuće te procesuiranja stvarnih zločinaca. Naime, Šušnjara je iz te kuće davno otjerao naoružani Josip Vikulić koji se potom uselio u nju jer su mu ondašnje prilike i status to dozvoljavali. Sada, kada je na snazi zakon o amnestiji, Šušnjar odlučuje zatražiti pomilovanje, podići tužbu protiv Vikulića i vratiti svoju imovinu, ali situacija nije tako jednostavna. Usprkos tome što na vlasti više nisu nekadašnji prvoborci, nego neke mlađe generacije, u gradu se brzo pročuje da Šušnjar odsjeda u lokalnom hotelu i da je na bankovni račun stavio pozamašne dolare, zbog čega je banka prisiljena odmah kontaktirati miliciju. Sreća je za Šušnjara što je milicijski načelnik, usprkos političkom opredjeljenju, ipak pravedan. S druge strane, sve je više onih koji se žele trajno riješiti povratnika.

3.2.8.2. *Život sa stricem (1988.)*⁶⁶⁶

Sinopsis: Godina je 1987. Na vratima stana sveučilišnog profesora Martina Kujundžića pojavljuje se bespomoćan starac u kućnom ogrtaču i papučama, tražeći od svog nećaka samo jedno. Stjepan Kujundžić, nekad visokopozicionirani član Partije, na samrti moli Martina da mu oprost i da mu priredi sahranu u prisutnosti svećenika. Nakon što udovolji posljednjoj stričevoj želji, Martin, kao pripovjedač, vraća se u davnu 1951. godinu, kada je bio učenik drugog razreda učiteljske škole u Istri. Rano ostavši bez oca, uvijek će biti rastrgan između dviju očinskih figura – strica i djeda koji se nisu slagali, ali su imali značajan utjecaj na svog nećaka i unuka. Učiteljska škola trebala je

---

⁶⁶⁵ *Lov na jelene* (1972.), proizvođač: FAS Filmski autorski studio; redatelj: Fadil Hadžić; scenarist: Fadil Hadžić; glavni snimatelj: Milorad Jakšić-Fanđo; skladatelj: Nikica Kalogjera; scenografkinja: Tanja Frankol; montažerka: Radojka Tanhofer; uloge: Ivan Šušnjar (Aleksander Krošl), načelnik u miliciji/policiji (Miha Baloh), Josip Joža Vikulić (Mato Ergović), konobar Željo (Boris Dvornik), brijač/frizer Ivica Mišković (Franjo Majetić), advokat/odvjetnik Janjić (Relja Bašić), Ivanova sestra (Sanda Lagerholz), Zdravko (Fabijan Šovagović), Kosta Janjić (Adem Čejvan), pjevačica Seka (Silvana Armenulić), itd.

⁶⁶⁶ *Život sa stricem* (1988.), proizvođač filma: Urania film, Avala film, Stassen Productions, Kinematografi Zagreb; redatelj: Krsto Papić; scenaristi: Ivan Aralica i Krsto Papić (prema romanu *Okvir za mržnju* Ivana Aralice); glavni snimatelj: Boris Turković; skladatelj: Branislav Živković; scenograf: Tihomir Piletić; montažer: Robert Lisjak; uloge: mladi Martin Kujundžić (Davor Janjić), stariji Martin Kujundžić (Radko Polić), Stjepan Kujundžić (Miodrag Krivokapić), Martinov djed (Fabijan Šovagović), Korina (Anica Dobra), učitelj Maglica (Branislav Lečić), drug Radojica (Ivo Gregurević), Marta (Alma Prica), Ivan zvan Baba (Filip Šovagović), Veronika (Ksenija Pajić), itd.

odgojiti i obrazovati buduće učitelje u duhu socijalizma što je nekim učiteljima, u vremenima dok je Martin bio učenik, bilo vrlo izazovno. Naime, mlad, neiskvaren i inteligentan, Martin je često – što karikaturom, što javnim govorima – ukazivao na apsurdne socijalističke zbilje, čime je privlačio negativnu pažnju ne samo potkapacitiranih učitelja nego i partijskih organa reda. U pokušajima profesora da mu prišiju etikete neprijatelja i rušitelja tekovina socijalističke revolucije, Martin je neko vrijeme uživao stričevu zaštitu. Međutim, u trenutku kada i stric, kao okorjeli komunist, posumnja da Martin „skreće s pravoga puta“, javno ga se odriče i prepušta ga u nemilosrdne ruke njegovih najvećih neprijatelja što će Martina obilježiti za cijeli život – i psihički i fizički.

3.2.8.3. Oblikovanje modela

Ovaj se model, kao što smo spomenuli, temelji na političkim etiketama glavnih likova čiji korijeni sežu iz vremena uspostave druge Jugoslavije, no sudbinski su utjecale na njihove živote.

U *Lovu na jelene* Pavičić jelena vidi „kao metaforu podmetnute žrtve“⁶⁶⁷, a tu žrtvu prepoznajemo u Ivanu Šušnjaru, povratniku iz Australije koji se vratio u svoju domovinu nakon 25 godina izbjivanja te želi biti amnestiran. Saznajemo da je u dobi od osamnaest godina (*dva dana nakon što su partizani oslobodili grad*) bio prisiljen pobjeći kako ne bi bio ubijen (*Da nisam pobjegao, bio bih vjerojatno strijeljan.*). Iako nije sudjelovao ni u kakvim fašističkim ni drugim zločinačkim aktivnostima, zadnjih 25 godina nosi breme krvnoga srodstva s ustaškim oficijom (koji mu je bio ujak) i tadašnjeg radnog mjesta – općinskog pisara u NDH (što su komunisti smatrali suradnjom s okupatorom, op. A. V. H.). Potaknut većim vremenskim odmakom, donesenim zakonom o pomilovanju i sviješću da je tada pobjegao kao nevinna osoba, sâm se prijavljuje u miliciju kako bi se razriješilo pitanje njegove krivice.

Dobro odjeven i bogati stranac brzo privlači pažnju u manjoj sredini, stoga već svi znaju da se vratio te nije svima drago, naročito ne starom komunistu Josipu Joži Vikuliću koji je te kobne 1945. njemu i sestri zaplijenio kuću i uselio se u nju. Jedan je od razloga Šušnjarova povratka također i želja da se zadovolji pravda te da zakonito povрати svoju imovinu. U tom smislu, s povjerenjem se obraća načelniku milicije, ali je to izvan njegove nadležnosti **(1)**⁶⁶⁸, što je također

---

⁶⁶⁷ Pavičić, Jurica: „Igrani filmovi Fadila Hadžića“, u: *Hrvatski filmski ljetopis*, god. 9, br. 34, 2003., str. 28.

⁶⁶⁸ **(1) Lov na jelene:**

ŠUŠNJAR: *Molim Vas da me savjetujete kako, na koji način bih mogao doći do svoje bivše kuće koja je oduzeta nakon mog bijega i u kojoj je živjela moja majka.*

NAČELNIK: *To kod nas ne rješavaju komunisti. Zato imamo redovne sudove, gospodine.*

pomalo neobično, u usporedbi s komunistima 1940-ih koji su nastojali sve imati pod kontrolom. Potvrđuje li se time načelnik kao pripadnik mlađe generacije komunista/socijalista koji imaju ležerniji pristup i još uvijek nude nadu da ima budućnosti i u takvom sustavu?

Šušnjar shvaća da će morati potražiti pravnu pomoć kod najboljeg odvjetnika u gradu (2)⁶⁶⁹. Međutim, vijest o tome dolazi i do Vikulića, koji ima razgranate društvene mreže po cijelom gradu te mu se nitko ne želi zamjeriti. Ne treba nas stoga čuditi što će se pokazati da odvjetnik igra dvostruku igru, traži od Šušnjara žive svjedoke koji će potvrditi da nije bio ustaša jer se čini da riječ jednog emigranta u takvoj sredini nije vrijedna. Kako uopće očekivati da će itko stati na njegovu stranu kada ni njegova sestra, koja je u međuvremenu završila u samostanu, ne pokazuje razumijevanje za bratove želje (*Nemoj učiniti neko zlo. Bog traži da oprostimo.*)? Šušnjaru ne preostaje drugo, nego otići onome kojemu ionako pristizu sve informacije o njemu. Razgovor u Vikulićevoj gostionici (**Fotografija 18.**), usprkos osmijehu vlasnika, nije ugodan (3)⁶⁷⁰.

Fotografija 18. Vikulić provocira Šušnjara⁶⁷¹

---

⁶⁶⁹ (2) **Lov na jelene:**

ODVJETNIK: Znače, naši zakoni postaju sve tolerantniji. Osim toga, moraju se primjenjivati. Revolucija je pobijedila, ona sebi može dozvoliti taj luksuz da povremeno nekom progleda kroz prste.

⁶⁷⁰ (3) **Lov na jelene:**

ŠUŠNJAR (odgovara na pitanje zašto je pobjegao): Spašavao sam glavu. (...) Od pojedinih ljudi koji su mislili da su država i zakon pa su na brzinu dijelili pravdu.

VIKULIĆ: Eh, što ćete? Nisu nam trebali zakoni za ustaške ubice i izdajnike. Bio je dovoljan metak.

⁶⁷¹ Scena iz filma preuzeta je s poveznice: <https://www.youtube.com/watch?v=T70Ccrkunk&t=2s> (pristup: 5. 1. 2025.)

On zna da je Šušnjar podigao tužbu protiv njega te podnio zahtjev za povrat nacionalizirane imovine što ne misli olako prepustiti slučaju. Štoviše, okružuje se starim komunistima koji sve češće prijete povratniku (*Čuvaj se!*), pogrдно ga nazivajući „ustašom“. Napetosti eskaliraju kada isprovocirani Šušnjar pokušava napustiti gostionicu jer nema volje večerati, a jedan ga stari komunist udari, uz lažnu optužbu da mu je opsovao ustašku majku. Nema sumnje, Ivan je postao meta, uznemirava ga se čestim telefonskim pozivima, odlazak odvjetniku stvara dojam da mu je zabranjeno braniti se (*To ste trebali izbjeći. Sad će sve ići mnogo teže.*), a njemu ne preostaje ništa drugo nego obratiti se možda jedinoj osobi koja bi mogla potvrditi da je nedužan – Kosti Janjiću.

Srećom, iako je Kosta partizan, uistinu održi riječ i brani Šušnjara, za razliku od brijača Miškovića koji je lažno i njemu iza leđa rekao da je bio *organizirani ustaša i sudionik u pokolju*, itekako svjestan mogućih posljedica lažnih optužbi. Mladi milicijski načelnik informira Šušnjara da Mišković nije jedini koji je tako svjedočio, nego se javio i Vikulićev prijatelj (jedan od provokatora iz gostionice) te izjavio da je osobno vidio Šušnjara prilikom strijeljanja nekih partizana zbog čega povratnik kaže da želi odgovarati isključivo za svoje grijehe, uz pitanje: *Zar cijela obitelj mora biti žigosana ako je netko u njoj bio zločinac?* Ipak, načelnik je pošten (*Svjestan sam svih gluposti koje su moji prethodnici u ovoj sobi napravili, štiteći interese revolucije.*) te čini sve da se Šušnjaru vrati kuća. Za Vikulića je to razlog za ubojstvo koje se zamalo i dogodi u njegovoj gostionici, no žrtva preživljava, po drugi put, a zalaganje načelnika daje nadu da će politička etiketa uskoro biti skinuta – i to zahvaljujući smjeni starije i mlađe generacije.

Etiketiran je i protagonist filma *Život sa stricem* – Martin Janjić – koji je rano ostao bez oca, stoga je bio razapet između djeda i strica, iako ih je obojicu volio. Stric Stjepan bio je jedan od najviših partijskih funkcionera, ali je podredio obitelj krivim političkim idealima, izdavši ne samo oca nego i onoga koji mu je najviše vjerovao – Martina. Jedan će događaj zauvijek obilježiti Martina i rastaviti ih tijekom idućih 36 godina. Međutim, već ostarjeli stric koji je na umoru, a u međuvremenu je shvatio koliko je bio u zabludi, pojavljuje se na vratima sveučilišnog profesora Martina, tražeći i njegov oprost i svećenika na sahrani (4)⁶⁷², iako je bio komunist. U gotovo

---

⁶⁷² (4) *Život sa stricem:*

STRIC: Čita sam tvoje knjige, Martine. Mora sam te vidjet. (...) E, Martine, koliko sam ti zla učinio. A ti mene mrziš. Prepozna sam se u onoj tvojoj knjizi.

MARTIN: Moraš natrag u bolnicu.

STRIC: Ne, ne, ne. Nemoj zvat. Nemoj, Martine. Neka mi Bog oprost. Mislio sam onda, malo ću te podučit.

MARTIN: Dobro si me podučio.

STRIC: Jesam. Da mene nije bilo, ne bi ti dotle stiga. I ja tražim sad od tebe razumijevanje pred smrt.

MARTIN: Pa što hoćeš, striče?

STRIC: Da me sa'raniš ka šta si svog dida, mog oca. Sa svećenikom. Nek bude mir među nama.

grotesknoj sceni na groblju, s jedne strane stoji svećenik, blagoslivljajući Stjepanov grob, a s druge su strane crvena petokraka i stari komunisti koji misle da je riječ o „još jednoj“ Martinovoj provokaciji. Potom se radnja vraća u prošlost.

Martin je pohađao učiteljsku školu u Istri te od ranih dana pokazivao svoj aktivizam, kao i većina učenika (*Najmoćniji je bio izgon direktora Jure iz škole u čijem smo progonu sudjelovali skoro svi.*). Iako je imao strica na visokom položaju, problemi nastaju kada je, crtajući anonimne karikature, ismijavao svoju vršnjakinju Korinu (ujedno ljubavnicu učitelja Maglice). Učitelji i neki učenici otada ga pokušavaju izbaciti iz škole raznim metodama, no nećak isprva uživa tajnu zaštitu svoga strica koji posjećuje direktora/ravnatelja kako bi ga zaštitio (*On je Kujundžić, a mi nismo lažljivci.*). Sve češći Martinovi javni nastupi pod budnim su okom partijskih učitelja koji ga smatraju političkim provokatorom. Uredbom Savezne vlade o novom platnom i financijskom sistemu najavljuju se poskupljenja, osigurane su stipendije za privilegiranu djecu službenika, ali je siguran i prestanak školovanja za djecu seljaka kojih je u učiteljskoj školi oko 90 %. Martinu je teško ne reagirati na tu nepravdu **(5)**⁶⁷³.

Nakon niza socijalnih nepravdi, koje svakodnevno proizvodi socijalizam, očajni Martin iskreno i prisno piše stricu, očekujući razumijevanje **(6)**⁶⁷⁴. Međutim, ni ne sluti da će ga upravo taj čin uskoro skupo stajati. Slijede milicijska ispitivanja i Martina i njegovih prijatelja o tome pripada li kakvoj tajnoj organizaciji. Jasno je da Martin nije kriv, stoga mu se učitelj Maglica osvećuje na drugi način. Na masovnom sastanku učitelja i učenika, Maglica svima obznanjuje da se među njima nalazi neprijatelj koji je skrenuo „s pravoga puta“, ali im je oči otvorio Kujundžićev stric koji se svog nećaka javno odriče pismom. Zaprepašteni Martin uvjerava se na svoje oči da je to stvarno stričev rukopis, nakon čega je prepušten javnom maltretiranju (**Fotografija 19.**).

MARTIN: Striče, ti to ne možeš, ti si član Partije.

⁶⁷³ **(5) Život sa stricem:**

MARTIN: Službenička djeca i djeca radnika, kako kažete, dobivaju doplatak. Niti gube niti dobivaju, to je u redu, tako treba. Ali ovdje je 90 % seljačke djece. Doplatak ne dobivamo, a stipendije gubimo. To nije ravnopravnost. To je klica budućeg razdora među nama, a ovdje se govori da se sve to čini da bi se djeca izjednačila po pravima. Recite mi, molim Vas, tko je pametan smislio takvo što i zbog čega Vi, družte profesore, ne govorite nama punu istinu?

⁶⁷⁴ **(6) Život sa stricem:**

MARTIN (u pismu): Dragi moj striče! Osjećam se prevarenim i poniženim. Zašto mene kažnjavati izbacivanjem iz doma? Zašto u mene sumnjati kad sam ja i dušom i srcem za novo što dolazi? (...) I nemoj misliti da sam ogorčen samo ja. To osjećanje sramote koja nas sada ispunjava kao pojedinca, jednog dana, ako postane opće, buknut će iz nas kao vatra. Dragi moj striče, ne zamjeri mi što te uznemiravam. Znam koliko imaš teških dužnosti, ali kome bih mogao iskazati svoje jadi, nego tebi kojeg volim, koji si mi kao otac?

Fotografija 19. *Učenici i profesori na masovnom zboru maltretiraju Martina*⁶⁷⁵

Nakon što mu prisilno obriju dio kose, zaliju ga tamnom bojom, pospu pepelom i kamenuju pri fizičkom izbacivanju iz škole, Martin je javno ponižen, osramoćen i razočaran. Ipak, najveća je tragedija kada ga vršnjak Markan, u pokušaju ubojstva, pogodi u međunožje odbijenim metkom. Činjenica da više nikada neće moći imati djecu trajna je uspomena na strica, kojemu se u trenucima slabosti obratio s toliko povjerenja i nježnosti, a zauzvrat je dobio izdaju najdražeg člana obitelji. Ovaj je ideološki model, u odnosu na sve prethodne, najprovokativniji, ali i najtragičniji. Strašna je spoznaja da nevine osobe ispaštaju zbog iskrivljenih iluzija članova obitelji, onog utočišta gdje bismo se trebali osjećati najsigurnije. Rezultat je trajna obilježnost (fizička ili psihička), uz doživotnu spoznaju da nije moralo biti tako.

---

⁶⁷⁵ Scena iz filma preuzeta je s poveznice: <https://www.youtube.com/watch?v=4kkZFq4u-B8&t=4s> (pristup: 5. 1. 2025.)

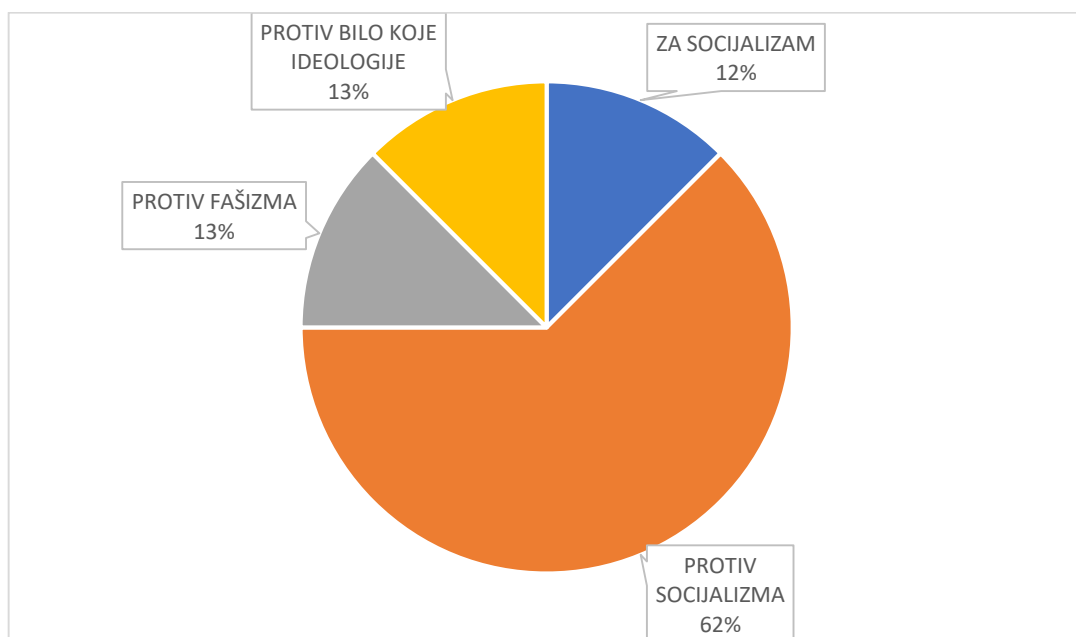
4. ZAKLJUČAK

Kada smo se upustili u ovo istraživanje, pošli smo od hipoteze da je ideologija prisutna i režimski vrednovana u hrvatskim dugometražnim igranim filmovima 1970-ih i 1980-ih, pri čemu su filmovi 1980-ih politički provokativniji. Međutim, u cilju donošenja što konkretnijega zaključka, odgovorit ćemo na sve tri pomoćne hipoteze (H1, H2, H3), iz čega ćemo potom izlučiti temeljnu zaključnu misao.

H1: Ideologija u hrvatskim dugometražnim igranim filmovima 1970-ih i 1980-ih prisutna je na način da redatelj pokazuje uglavnom pozitivan ili uglavnom negativan stav prema njoj.

S obzirom na to da je u razdoblju od 1970. do 1989. nastalo 106 hrvatskih dugometražnih igranih filmova (prema Škrabalovu popisu koji se podudara s onim Hrvatske kinoteke), morali smo izdvojiti one u kojima je vidljiv uglavnom pozitivan ili uglavnom negativan stav redatelja prema ideologiji. Prema našoj procjeni, takvih je filmova najmanje 50 od 106 (odnosno 47,17 %) što nije zanemariv postotak. Dakle, prva pomoćna hipoteza (K1) u potpunosti je potvrđena.

Nadalje, naš istraživački korpus činilo je 18 reprezentativnih filmova (izlučenih unutar prepoznatih 50 ideoloških filmova) koje smo razvrstali u 8 ideoloških modela, s obzir na iskazan stav prema određenoj ideologiji (**Grafikon 2.**).

Grafikon 2. Postotci ideoloških modela za/protiv određene ideologije

Pritom uočavamo sljedeće:

1. Ukupno 5 modela (62 %) na neki način predstavlja blažu (u većini slučajeva) ili strožu kritiku socijalizma (npr. Partija zabranjuje pravo na intimu; vlast se lako odriče onih koji su sudjelovali u izgradnji komunističke/socijalističke države; bivši partizani postaju svjesni promašenih ideala; kritiziraju se nejednakosti, kriminal, pohlepa, mito, korupcija, bezakonje i sve one iskrivljene vrijednosti protiv kakvih je nekad bio socijalizam, itd.).
2. Samo je jedan model oštro usmjeren protiv fašizma, ali ne skriva simpatije prema komunizmu koji bi se riješio fašizma.
3. Samo se jedan model suprotstavlja apsolutno svim ideologijama.
4. Samo jedan model potiče razvijanje bratstva i jedinstva/sloge od djetinjstva.

H2: Ovisno o političkoj pravovjernosti ili provokativnosti u redateljevom prikazu ideologije, hrvatski dugometražni igrani filmovi 1970-ih i 1980-ih bili su nagrađivani ili je njihovim redateljima bilo otežano ili zabranjivano prikazivanje filma pred publikom.

Na temelju uzorka od 18 filmova, nismo primijetili niti jedan kojemu je bilo zabranjeno prikazivanje pred publikom, čak ni u slučajevima izraženije provokativnosti. Međutim, vrijedi istaknuti slučaj Zafranovića i Vukotića koje je režim ne samo nagradio zbog snažne kritike fašizma i istovremene pohvale komunizma nego su bili kažnjavani oni koji su pisali loše kritike o npr. *Okupaciji u 26 slika*.

H3: Hrvatski dugometražni igrani filmovi koji su nastali nakon Titove smrti (1980.) slobodnije i provokativnije progovaraju o tada aktualnim društveno-političkim problemima.

Ne zamjećujemo razliku u omjeru takve vrste filmova između 1970-ih i 1980-ih, odnosno kritički orijentirani filmovi javljaju se u podjednakom broju.

Zaključno, svojim ideološkim modelima potvrđujemo paradigmatšku prisutnost ideologije u hrvatskom dugometražnom igranom filmu 1970-ih i 1980-ih, pri čemu postoje slučajevi političke reakcije na određeni film (s obzirom na prikaz ideologije), ali to nije pravilo. Isto tako, u podjednakom je broju bilo kritičkih filmova i 1970-ih i 1980-ih.

5. IZVORI

5.1. FILMOGRAFIJA⁶⁷⁶

1. *Akcija Stadion* (1977.), r: Dušan Vukotić
2. *Družba Pere Kvržice* (1970.), r: Vladimir Tadej
3. *Kiklop* (1982.), r: Antun Vrdoljak
4. *Kuća* (1975.), r: Bogdan Žižić
5. *Lov na jelene* (1972.), r: Fadil Hadžić
6. *Mirisi, zlato i tamjan* (1971.), r: Ante Babaja
7. *Obećana zemlja* (1986.), r: Veljko Bulajić
8. *Oficir s ružom* (1987.), r: Dejan Šorak
9. *Okupacija u 26 slika* (1978.), r: Lordan Zafranović
10. *Predstava Hamleta u Mrduši Donjoj* (1973.), r: Krsto Papić
11. *Samo jednom se ljubi* (1981.), r: Rajko Grlić
12. *Sokol ga nije volio* (1988.), r: Branko Schmidt
13. *Treći ključ* (1983.), r: Zoran Tadić
14. *U gori raste zelen bor* (1971.), r: Antun Vrdoljak
15. *Večernja zvona* (1986.), r: Lordan Zafranović
16. *Vlak u snijegu* (1976.), r: Mate Relja
17. *Živi bili pa vidjeli* (1979.), r: Bruno Gamulin i Milivoj Puhlovski
18. *Život sa stricem* (1988.), r: Krsto Papić

5.2. KNJIŽEVNA DJELA

1. Novak, Slobodan: *Mirisi, zlato i tamjan*, Večernji list, Zagreb, 2004.
2. Brešan, Ivo: *Predstava Hamleta u selu Mrduša Donja*, prema: e-lektire, [BREŠAN - Predstava Hamleta u selu Mrduša Donja.pdf](#) (pristup: 2. 8. 2024.)

---

⁶⁷⁶ Ovdje navodimo isključivo filmove koje smo prepoznali i izdvojili kao istraživački korpus za potrebe pisanja doktorskog rada. Pritom naglašavamo da smo filmove poštediteljno navodili na mrežnim stranicama (YouTube, DailyMotion, Zvezdan Free TV, itd.) ili televizijskih programa (HRT1, HRT2, HRT3, Klasik TV, itd.) na kojima smo ih gledali. Razlog je taj što su neki filmovi, u međuvremenu, obrisani s jedne od mrežnih stranica da bi se potom pojavili na nekoj drugoj s, dakako, novijim datumom postavljanja. Činjenica je da smo svaki od navedenih naslova gledali najmanje 2 ili 3 puta, u razdoblju od 2019. do 2024., kako bismo mogli izdvojiti detaljne citate, potrebne za izradu rada, s obzirom da oni imaju snagu primarnog izvora u našem slučaju.

5.3. PRAVNI IZVORI

1. Pravilnik o znanstvenim i interdisciplinarnim područjima, poljima i granama te umjetničkom području, poljima i granama, NN 3/2024, prema: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2024_01_3_69.html (pristup: 20. 11. 2024.)
2. Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, 1963.
3. Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, 1974.
4. Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji, „Službeni list DFJ“, br. 64/45 i 16/46.
5. Zakonska odredba o državljanstvu, NN 16/1941.
6. Zakonska odredba o rasnoj pripadnosti, NN 16/1941.

6. LITERATURA

6.1. AUTORSKE I UREDNIČKE KNJIGE:

1. Banac, Ivo: *Raspad Jugoslavije: Eseji o nacionalizmu i nacionalnim sukobima*, Durieux, Zagreb, 2001.
2. *Bijela knjiga Stipe Šuvara: Originalni dokument Centra CK SKH za informiranje i propagandu od 21. ožujka 1984.*, Večernji edicija, Zagreb, 2010.
3. Bilandžić, Dušan: *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije: Glavni procesi*, II. izdanje, Školska knjiga, Zagreb, 1979.
4. Bilandžić, Dušan: *Hrvatska moderna povijest*, Golden marketing, Zagreb, 1999.
5. Duda, Igor: *Danas kada postajem pionir: Djetinjstvo i ideologija jugoslavenškoga socijalizma*, Srednja Europa – Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Zagreb – Pula, 2015.
6. Duda, Igor: *Pronađeno blagostanje: Svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih*, Srednja Europa, Zagreb, 2010.
7. Goldstein, Ivo: *Hrvatska 1918-2008.*, Europapress holding – Novi Liber, Zagreb, 2008.
8. Goulding, Daniel J.: *Jugoslavenško filmsko iskustvo, 1945. – 2001. – oslobođeni film*, preveo Luka Bekavac, V. B. Z., Zagreb, 2004.
9. Grbeša, Josip: *Cenzura u hrvatskom novinstvu 1945.-1990.*, Naklada Jurčić, Zagreb, 1998.
10. Hobsbawm, Eric: *Doba ekstrema: Kratko dvadeseto stoljeće 1914.-1991.*, preveo Dražen Nemet, Zagrebačka naklada, Zagreb, 2009.
11. Hranjec, Stjepan: *Hrvatski dječji roman*, Znanje, Zagreb, 1998.
12. *Hrestomatija novije hrvatske drame, Dio 2: 1941 – 1995.*, priredio Boris Senker, Disput, Zagreb, 2001.
13. Ivičević, Jozo: *Iz novije hrvatske povijesti*, Matica hrvatska, Zagreb, 2007.
14. Klasić, Hrvoje: *Jugoslavija i svijet 1968.*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2012.

15. Kramarić, Zlatko: *Jugoslavenska ideja u kontekstu postkolonijalne kritike*, Meandarmedia – Odjel za kulturologiju Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Zagreb – Osijek, 2014.
16. Kramarić, Zlatko: *Kritika mračnog uma (ili o etici krivnje)*, Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Osijek, 2021.
17. Kramarić, Zlatko: *Kritika političkog uma*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2022.
18. Kramarić, Zlatko: *Sat hrvatskog (re:vizija prošlih sjećanja)*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2018.
19. Kramarić, Zlatko; Banović-Markovska, Angelina: *Politika, kultura, identitet (interkulturalni dijalog)*, Odjel za kulturologiju Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku – Školska knjiga, Osijek – Zagreb, 2013.
20. *Kultura, nacija & diplomacija: zbornik povodom 65. rođendana prof. dr. sc. Zlatka Kramarića*, uredile Kristina Peternai Andrić i Tatjana Ileš, Filozofski fakultet Osijek – Akademija za umjetnost i kulturu Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku, Osijek, 2022.
21. *Kulturna politika Jugoslavije 1 (1945-1952): zbornik dokumenata*, uredili Branka Doknić, Milić F. Petrović i Ivan Hofman, Arhiv Jugoslavije, Beograd, 2009.
22. *Kulturna politika Jugoslavije 2 (1945-1952): zbornik dokumenata*, uredili Branka Doknić, Milić F. Petrović i Ivan Hofman, Arhiv Jugoslavije, Beograd, 2009.
23. Levi, Pavle: *Raspad Jugoslavije na filmu: Estetika i ideologija u jugoslovenskom i postjugoslovenskom filmu*, prevele Ana Grbić i Slobodanka Glišić, Biblioteka XX vek, Beograd, 2009.
24. Malešević, Siniša: *Ideologija, legitimnost i nova država: Jugoslavija, Srbija i Hrvatska*, prevela Slobodanka Glišić, Jesenski i Turk – Fabrika knjiga, Zagreb – Beograd, 2004.
25. Matković, Hrvoje: *Povijest Jugoslavije (1918 – 1991): Hrvatski pogledi*, Naklada P. I. P. Pavičić, Zagreb, 1998.
26. Pavičić, Jurica: *Postjugoslavenski film: Stil i ideologija*, Hrvatski filmski savez, Zagreb, 2011.

27. Pavličević, Dragutin: *Povijest Hrvatske*, drugo, izmijenjeno i znatno prošireno izdanje sa 16 povijesnih karata u boji, Naklada P. I. P. Pavičić, Zagreb, 2000.
28. Perić, Ivo: *Hrvatska državotvorna misao u XIX. i XX. stoljeću*, Dom i svijet, Zagreb, 2002.
29. Perić, Ivo: *Hrvatska u socijalističkoj Jugoslaviji: Kronika važnijih zbivanja*, Dom i svijet, Zagreb, 2006.
30. *Političke ideologije*, uredio Michael Freeden, prevela Rajka Rusan, Algoritam, Zagreb, 2006.
31. *Politološki rječnik: Država i politika*, uredio Dieter Nohlen, preveli Marinko Krajnović i Miroslav Krajnović, Pan Liber, Osijek – Zagreb – Split, 2001.
32. *Povijest Hrvata, 3. knjiga: Od 1918. do danas*, uredili Ivo Perić i drugi, Školska knjiga, Zagreb, 2007.
33. *Povijest, 18. knjiga: Poslijeratno doba (1945.-1985.)*, uredio Nikica Barić, prevele Ana Badurina i Marina Buza Vidas, Europapress holding, Zagreb, 2008.
34. *Pregled kulturnog razvoja i kulturnih politika u Republici Hrvatskoj*, uredile Romana Matanovac Vučković, Aleksandra Uzelac i Dea Vidović, Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske, Zagreb, 2022.
35. Radelić, Zdenko: *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991.: od zajedništva do razlaza*, Školska knjiga – Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2006.
36. Ramet, Sabrina P.: *Balkanski Babilon: Raspad Jugoslavije od Titove smrti do Miloševićeva pada*, prevele Ines Krauth i Gordana Visković, Alinea, Zagreb, 2005.
37. Ravlić, Slaven: *Političke ideologije: ideje, tipovi, akteri*, Plejada, Zagreb, 2022.
38. Ravlić, Slaven: *Suvremene političke ideologije*, Politička kultura, Zagreb, 2003.
39. Ravlić, Slaven: *Svjetovi ideologije: Uvod u političke ideologije*, CID – Politička kultura, Podgorica – Zagreb, 2013.
40. Skupina autora: *Povijest svijeta*, prevela Nevenka Fabijanić, National Geographic, Naklada Uliks, Rijeka, 2009.

41. Steindorff, Ludwig: *Povijest Hrvatske: od srednjeg vijeka do danas*, preveli Renata Steindorff-Andrun i Srećko Lipovčan, Naklada Jesenski i Turk – Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 2006.
42. Škrabalo, Ivo: *101 godina filma u Hrvatskoj 1896.-1997.: Pregled povijesti hrvatske kinematografije*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1998.
43. Škrabalo, Ivo: *Hrvatska filmska povijest ukratko (1896-2006)*, V.B.Z., Zagreb, 2008.
44. Težak, Dubravka: *Vlak u snijegu i Družba Pere Kvržice Mate Lovraka*, Školska knjiga, Zagreb, 1993.
45. Turković, Hrvoje: *Politikom po kulturi: Polemike (1968-2002)*, MeandarMedia, Zagreb, 2016.
46. Van Dijk, Teun A.: *Ideologija: Multidisciplinarn pristup*, preveo Živan Filippi, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2006.
47. Vučetić, Radina: *Monopol na istinu: Partija, kultura i cenzura u Srbiji šezdesetih godina XX veka*, Clio, Beograd, 2016.
48. Zelenika, Ratko: *Metodologija i tehnologija izrade znanstvenog i stručnog djela*, 4. izdanje, Ekonomski fakultet, Rijeka, 2000.

6.2. POGLAVLJA U AUTORSKIM I UREDNIČKIM KNJIGAMA:

49. Berndl, Klaus: *Suvremena povijest nakon 1945.*, u: Skupina autora: *Povijest svijeta*, prevela Nevenka Fabijanić, National Geographic, Naklada Uliks, Rijeka, 2009.
50. Berndl, Klaus: *Trendovi u svjetskoj politici nakon 1945.*, u: Skupina autora: *Povijest svijeta*, prevela Nevenka Fabijanić, National Geographic, Naklada Uliks, Rijeka, 2009.
51. Coole, Diana: *Niti i pletenice, ili nezavršen projekt? Feminizam u dvadesetom stoljeću*, u: *Političke ideologije*, uredio Michael Freeden, prevela Rajka Rusan, Algoritam, Zagreb, 2006.

52. Despot, Zvonimir: Predgovor, u: *Bijela knjiga Stipe Šuvara: Originalni dokument Centra CK SKH za informiranje i propagandu od 21. ožujka 1984.*, Večernji edicija, Zagreb, 2010.
53. Eccleshall, Robert: Djelo konzervativizma, u: *Političke ideologije*, uredio Michael Freeden, prevela Rajka Rusan, Algoritam, Zagreb, 2006.
54. Freeden, Michael: Sadržaj i metoda političkih ideologija: Procjena transformacije, u: *Političke ideologije*, uredio Michael Freeden, prevela Rajka Rusan, Algoritam, Zagreb, 2006.
55. Glagow, Manfred; Hucke, Jochen; Oschlies, Wolf: Ekološka politika, u: *Politološki rječnik: Država i politika*, uredio Dieter Nohlen, preveli Marinko Krajnović i Miroslav Krajnović, Pan Liber, Osijek – Zagreb – Split, 2001.
56. Kramarić, Zlatko: Nacija. Ideologija. Povijest, u: Kramarić, Zlatko; Banović-Markovska, Angelina: *Politika, kultura, identitet (interkulturalni dijalog)*, Odjel za kulturologiju Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku – Školska knjiga, Osijek – Zagreb, 2013.
57. Lenk, Kurt: Ideologija/Kritika ideologije, u: *Politološki rječnik: Država i politika*, uredio Dieter Nohlen, preveli Marinko Krajnović i Miroslav Krajnović, Pan Liber, Osijek – Zagreb – Split, 2001.
58. Lučić, Ivica: Uvod, u: *Bijela knjiga Stipe Šuvara: Originalni dokument Centra CK SKH za informiranje i propagandu od 21. ožujka 1984.*, Večernji edicija, Zagreb, 2010.
59. Matanovac Vučković, Romana; Uzelac, Aleksandra; Vidović, Dea: Kulturne politike na putu prema održivosti, u: *Pregled kulturnog razvoja i kulturnih politika u Republici Hrvatskoj*, uredile Romana Matanovac Vučković, Aleksandra Uzelac i Dea Vidović, Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske, Zagreb, 2022.
60. Meadowcroft, James: Političke perspektive zelenih u osvit dvadesetprvog stoljeća, u: *Političke ideologije*, uredio Michael Freeden, prevela Rajka Rusan, Algoritam, Zagreb, 2006.
61. Meyer, Thomas: Fundamentalizam, u: *Politološki rječnik: Država i politika*, uredio Dieter Nohlen, preveli Marinko Krajnović i Miroslav Krajnović, Pan Liber, Osijek – Zagreb – Split, 2001.

62. Milovan Đilas, sekretar CK KPJ, Centralnom komitetu KP Hrvatske i Slovenije, u: *Kulturna politika Jugoslavije 2 (1945-1952)*: zbornik dokumenata, uredili Branka Doknić, Milić F. Petrović i Ivan Hofman, Arhiv Jugoslavije, Beograd, 2009.
63. Peternai Andrić, Kristina; Ileš, Tatjana: Proslov, u: *Kultura, nacija & diplomacija*: zbornik povodom 65. rođendana prof. dr. sc. Zlatka Kramarića, uredile Kristina Peternai Andrić i Tatjana Ileš, Filozofski fakultet Osijek – Akademija za umjetnost i kulturu Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku, Osijek, 2022.
64. Polazne osnove kulture i prosvete. Osnovne direktive Agitpropa, u: *Kulturna politika Jugoslavije 1 (1945-1952)*: zbornik dokumenata, uredili Branka Doknić, Milić F. Petrović i Ivan Hofman, Arhiv Jugoslavije, Beograd, 2009.
65. Sassoon, Donald: Socijalizam u dvadesetom stoljeću: Povijesna refleksija, u: *Političke ideologije*, uredio Michael Freeden, prevela Rajka Rusan, Algoritam, Zagreb, 2006.
66. Schiller, Theo: Konzervativizam, u: *Politološki rječnik: Država i politika*, uredio Dieter Nohlen, preveli Marinko Krajnović i Miroslav Krajnović, Pan Liber, Osijek – Zagreb – Split, 2001.
67. Schiller, Theo: Liberalizam, u: *Politološki rječnik: Država i politika*, uredio Dieter Nohlen, preveli Marinko Krajnović i Miroslav Krajnović, Pan Liber, Osijek – Zagreb – Split, 2001.
68. Schiller, Theo: Socijalizam/Socijalna demokracija, u: *Politološki rječnik: Država i politika*, uredio Dieter Nohlen, preveli Marinko Krajnović i Miroslav Krajnović, Pan Liber, Osijek – Zagreb – Split, 2001.
69. Sternhell, Zeev: Fašizam: Refleksije o sudbini ideja u povijesti dvadesetog stoljeća, u: *Političke ideologije*, uredio Michael Freeden, prevela Rajka Rusan, Algoritam, Zagreb, 2006.
70. Von Bredow, Wilfried: Nacija/Nacionalna država/Nacionalizam, u: *Politološki rječnik: Država i politika*, uredio Dieter Nohlen, preveli Marinko Krajnović i Miroslav Krajnović, Pan Liber, Osijek – Zagreb – Split, 2001.

71. Wippermann, Wolfgang: Fašizam/Teorije fašizma, u: *Politološki rječnik: Država i politika*, uredio Dieter Nohlen, preveli Marinko Krajnović i Miroslav Krajnović, Pan Liber, Osijek – Zagreb – Split, 2001.
72. Zapisnik sa savjetovanja održanog 20. I. 1948. sa rukovodiocima kulturnog sektora u Agitpropima CK i PK po pitanju kulturno-masovnog rada, u: *Kulturna politika Jugoslavije I (1945-1952): zbornik dokumenata*, uredili Branka Doknić, Milić F. Petrović i Ivan Hofman, Arhiv Jugoslavije, Beograd, 2009.

6.3. RADOVI U ČASOPISIMA:

73. Irvine, Jill: „Hrvatsko proljeće i raspad Jugoslavije“, u: *Političke analize: tromjesečnik za hrvatsku i međunarodnu politiku*, god. 2, br. 7, 2011., str. 28-37.
74. Kalanj, Rade: „Mijene i konjunktore konzervativizma“, u: *Revija za sociologiju*, god. 29, br. 3-4, 1998., str. 195-208.
75. Pavičić, Jurica: „Igrani filmovi Fadila Hadžića“, u: *Hrvatski filmski ljetopis*, god. 9, br. 34, 2003., str. 3-38.
76. Radić, Damir, Sever, Vladimir: „Razgovor s Antom Babajom“, u: *Hrvatski filmski ljetopis*, god. 6, br. 21, 2000., str. 7-36.
77. Šalaj, Berto, Grbeša, Marijana: „Što je populizam i kako ga istraživati?“, u: *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, god. 26, br. 3, 2017., str. 321-340.
78. Šoša, Dean: „Razgovor: Fadil Hadžić – filmovi za publiku“, u: *Hrvatski filmski ljetopis*, god. 9, br. 34, 2003., str. 39-58.

6.4. DOKTORSKI RADOVI:

79. Stanić, Saša: *Ideologija i spektakl u suvremenoj hrvatskoj književnosti i filmu*: doktorski rad, Filozofski fakultet, Zagreb, 2022.

6.5. MREŽNI IZVORI (zadnja provjera svih poveznica: 22. 1. 2025.):

80. 18. Pulski filmski festival (26. srpnja – 2. kolovoza 1971.), prema: <https://arhiv.pulafilmfestival.hr/18-pulski-filmski-festival/index.html> (pristup: 4. 1. 2025.)
81. 19. Pulski filmski festival (26. srpnja – 2. kolovoza 1972.), prema: <https://arhiv.pulafilmfestival.hr/19-pulski-filmski-festival/index.html> (pristup: 21. 1. 2025.)
82. 20 godina od smrti: Veliki vizionar i oskarovac kojeg se Hrvatska nepravedno odrekla: Kako je Dušan Vukotić od proslavljenog umjetnika u 90-ima postao čovjek s margine, prema: Jutarnji list, 8. srpnja 2018., <https://www.jutarnji.hr/kultura/film-i-televizija/veliki-vizionar-i-oskarovac-kojeg-se-hrvatska-nepravedno-odrekla-kako-je-dusan-vukotic-od-proslavljenog-umjetnika-u-90-ima-postao-covjek-s-margine-7578813> (pristup: 18. 1. 2025.)
83. 20. Pulski filmski festival (26. srpnja – 1. kolovoza 1973.), prema: <https://arhiv.pulafilmfestival.hr/20-pulski-filmski-festival/index.html> (pristup: 20. 1. 2025.)
84. 22. Pulski filmski festival (26. srpnja – 2. kolovoza 1975.), prema: <https://arhiv.pulafilmfestival.hr/22-pulski-filmski-festival/index.html> (pristup: 13. 1. 2025.)
85. 23. Pulski filmski festival (26. srpnja – 2. kolovoza 1976.), prema: <https://arhiv.pulafilmfestival.hr/23-pulski-filmski-festival/index.html> (pristup: 30. 12. 2024.)
86. 24. Pulski filmski festival (26. srpnja – 2. kolovoza 1977.), prema: <https://arhiv.pulafilmfestival.hr/24-pulski-filmski-festival/index.html> (pristup: 18. 1. 2025.)
87. 25. Pulski filmski festival (26. srpnja – 2. kolovoza 1978.), prema: <https://arhiv.pulafilmfestival.hr/25-pulski-filmski-festival/index.html> (pristup: 18. 1. 2025.)

88. 26. Pulski filmski festival (26. srpnja – 2. kolovoza 1979.), prema: <https://arhiv.pulafilmfestival.hr/26-pulski-filmski-festival/index.html> (pristup: 13. 1. 2025.)
89. 28. Pulski filmski festival (18. – 29. srpnja 1981.), prema: <https://arhiv.pulafilmfestival.hr/28-pulski-filmski-festival/index.html> (pristup: 18. 1. 2025.)
90. 29. Pulski filmski festival (21. – 30. srpnja 1982.), prema: <https://arhiv.pulafilmfestival.hr/29-pulski-filmski-festival/index.html> (pristup: 4. 1. 2025.)
91. 30. Pulski filmski festival (20. – 29. srpnja 1983.), prema: <https://arhiv.pulafilmfestival.hr/30-pulski-filmski-festival/index.html> (pristup: 13. 1. 2025.)
92. 33. Pulski filmski festival (17. – 25. srpnja 1986.), prema: <https://arhiv.pulafilmfestival.hr/33-pulski-filmski-festival/index.html> (pristup: 25. 12. 2024.)
93. 34. Pulski filmski festival (18. – 25. srpnja 1987.), prema: <https://arhiv.pulafilmfestival.hr/34-pulski-filmski-festival/index.html> (pristup: 18. 1. 2025.)
94. 35. Pulski filmski festival (23. – 30. srpnja 1988.), prema: <https://arhiv.pulafilmfestival.hr/35-pulski-filmski-festival/index.html> (pristup: 4. 1. 2025.)
95. Althusser, Louis, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/althusser-louis> (pristup: 11. 11. 2024.)
96. Babaja, Ante, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/babaja-ante> (pristup: 20. 1. 2025.)
97. Berlinski zid, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2023., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/berlinski-zid> (pristup: 12. 7. 2023.)

98. Brežnjev, Leonid Iljič, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2023., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/breznjev-leonid-iljic> (pristup: 22. 7. 2023.)
99. Bulajić, Veljko, prema: *Hrvatska enciklopedija*: mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/bulajic-veljko> (pristup: 18. 1. 2025.)
100. Burke, Edmund, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/burke-edmund> (pristup: 30. 11. 2024.)
101. Campanella, Tommaso, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/campanella-tommaso> (pristup: 30. 11. 2024.)
102. Car, Ivor; Zafranović: Progonili su me zbog filmova, prema: *Lupiga*, 31. svibnja 2007., <https://www.lupiga.com/vijesti/zafranovic-progonili-su-me-zbog-filmova> (pristup: 18. 1. 2025.)
103. Destutt de Tracy, Antoine Louis Claude, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/destutt-de-tracy-antoine-louis-claude> (pristup: 11. 11. 2024.)
104. Drašković, Boro, prema: *Filmska enciklopedija*: mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025., <https://filmska.lzmk.hr/clanak/draskovic-boro> (pristup: 18. 1. 2025.)
105. Dubček, Alexander, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2023., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/dubcek-alexander> (pristup: 22. 7. 2023.)
106. Fašizam, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://enciklopedija.hr/clanak/fasizam> (pristup: 20. 12. 2024.)

107. Feminizam, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/feminizam> (pristup: 3. 11. 2024.)
108. Filmovi, prema: Baza HR kinematografije, <http://hrfilm.hr/baza.php?action=1> (pristup: 30. 7. 2023.)
109. Fundamentalizam, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/fundamentalizam> (pristup: 3. 11. 2024.)
110. Gamulin, Bruno, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/gamulin-bruno> (pristup: 19. 1. 2025.)
111. Georgievski, Ljubiša, prema: *Filmska enciklopedija: mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025., <https://filmska.lzmk.hr/clanak/georgievski-ljubisa> (pristup: 18. 1. 2025.)
112. Gluščević, Obrad, prema: *Filmska enciklopedija (1986-90)*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2024., <https://filmska.lzmk.hr/clanak/gluscevic-obrad> (pristup: 30. 12. 2024.)
113. Goldstein, Slavko, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/goldstein-slavko> (pristup: 18. 1. 2025.)
114. Gramsci, Antonio, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/gramsci-antonio> (pristup: 10. 11. 2024.)
115. Grlić, Rajko, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/grlic-rajko> (pristup: 18. 1. 2025.)

116. Hadžić, Fadil, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025., <https://enciklopedija.hr/clanak/hadzic-fadil> (pristup: 21. 1. 2025.)
117. Homovec, Boris: Tko je bio Vladimir Tadej, veliki hrvatski filmaš koji nas je jučer tako tiho i samozatajno napustio?, 2. ožujka 2017., prema: <https://www.telegram.hr/kultura/tko-je-bio-vladimir-tadej-veliki-hrvatski-filmas-koji-nas-je-jucer-tako-tiho-i-samozatajno-napustio/> (pristup: 16. 1. 2025.)
118. Hrvatski filmski arhiv (Hrvatska kinoteka), prema: *Hrvatski državni arhiv*, <http://hda.arhiv.hr/hr/hda/fs-ovi/kinoteka.htm> (pristup: 30. 7. 2023.)
119. https://vk.com/video185128184_165723532 (pristup: 28. 12. 2024.)
120. <https://www.64.pulafilmfestival.hr/hr/filmovi/1463.html> (pristup: 5. 1. 2025.)
121. https://www.gonet.tv/hr/top_tv/film/akcija-stadion-online/ (pristup: 30. 12. 2024.)
122. https://www.imdb.com/title/tt0091663/mediaviewer/rm232279040/?ref_=tt_ph_3 (pristup: 4. 1. 2025.)
123. <https://www.index.hr/magazin/clanak/lausevic-je-uz-kseniju-pajic-odigrao-ulogu-zivota-film-je-tad-smatran-skandaloznim/2512791.aspx> (pristup: 4. 1. 2025.)
124. <https://www.lordanzafranovic.com/> (pristup: 18. 1. 2025.)
125. <https://www.ljevak.hr/ladislav-zerjavic/28206-iznevjereni-ideali.html> (pristup: 18. 1. 2025.)
126. <https://www.telegram.hr/fotogalerije/kultura/uhvatila-nas-je-nostalgija-pa-smo-izvukli-neke-filmove-i-serije-koje-smo-gledali-kao-klinci-zbilja-su-bili-carobni/> (pristup: 28. 12. 2024.)
127. <https://www.youtube.com/watch?v=16d3fORBllc> (pristup: 5. 1. 2025.)
128. <https://www.youtube.com/watch?v=4kkZFq4u-B8&t=4s> (pristup: 5. 1. 2025.)
129. <https://www.youtube.com/watch?v=f77eyYKmCso> (pristup: 4. 1. 2024.)
130. <https://www.youtube.com/watch?v=FZEnX4QiRRc> (pristup: 19. 1. 2025.)

131. <https://www.youtube.com/watch?v=LkxuJsPEzLE> (pristup: 2. 1. 2025.)
132. <https://www.youtube.com/watch?v=nSTOCHfH8Y0> (pristup: 5. 1. 2025.)
133. <https://www.youtube.com/watch?v=r9YRies1i6g&t=1229s> (2. 1. 2025.)
134. <https://www.youtube.com/watch?v=SEbAZqRxCnI&t=3963s> (pristup: 5. 1. 2025.)
135. <https://www.youtube.com/watch?v=T70Ccrkunk&t=2s> (pristup: 5. 1. 2025.)
136. https://www.youtube.com/watch?v=VK9JCQCO_yA (pristup: 5. 1. 2025.)
137. <https://www.youtube.com/watch?v=xz1EHmJOJeM> (pristup: 31. 12. 2024.)
138. <https://zvezdan.forumsr.com/t3058-mirisi-zlato-i-tamjan-1971> (pristup: 25. 12. 2024.)
139. Ideologija, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/ideologija> (pristup: 3. 11. 2024.)
140. Internacionala, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://enciklopedija.hr/clanak/internacionala> (pristup: 19. 12. 2024.)
141. Jezični identitet, prema: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje: <http://struna.ihjj.hr/en/naziv/jezicni-identitet/54601/> (pristup: 15. 7. 2023.)
142. Jugoslavija, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2023., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/jugoslavija> (pristup: 27. 7. 2023.)
143. Kud narodna vojska prođe, prema: <https://znaci.org/poezija/kud-narodna-vojska-prodje.php> (pristup: 5. 1. 2025.)
144. Kukoč, Juraj: „Filmovi za dugo sjećanje“, prema: <https://kinotuskanac.hr/article/filmovi-za-dugo-sjecanje> (pristup: 30. 12. 2024.)

145. Kulturna politika, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/kulturna-politika> (pristup: 15. 12. 2024.)
146. Liberalizam, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/liberalizam> (pristup: 16. 11. 2024.)
147. Lov na jelene, prema: Baza HR kinematografije, http://hrfilm.hr/baza_film.php?id=123 (pristup: 21. 1. 2025.)
148. Mannheim, Karl, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/mannheim-karl> (pristup: 11. 11. 2024.)
149. Marx, Karl, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/marx-karl> (pristup: 10. 11. 2024.)
150. Milošević, Slobodan, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2023..., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/milosevic-slobodan> (pristup: 26. 7. 2023.)
151. Mladohegelovci, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/mladohegelovci> (pristup: 30. 11. 2024.)
152. More, Thomas, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/more-thomas> (pristup: 30. 11. 2024.)
153. Nacija, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/nacija> (pristup: 17. 11. 2024.)

154. Nesvrstanost, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2023., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/nesvrstanost> (pristup: 14. 7. 2023.)
155. Nezavisna Država Hrvatska, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2023., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/nezavisna-drzava-hrvatska> (pristup: 14. 7. 2023.)
156. Novosadski dogovor, prema: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje: <http://ihjj.hr/iz-povijesti/novosadski-dogovor/70/> (pristup: 16. 7. 2023.)
157. Novotný, Antonín, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2023., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/novotny-antonin> (pristup: 22. 7. 2023.)
158. Obećana zemlja, prema: Baza HR kinematografije, http://hrfilm.hr/baza_film.php?id=139 (pristup: 18. 1. 2025.)
159. Organicizam, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/organicizam> (pristup: 17. 11. 2024.)
160. Papić, Krsto, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/papic-krsto> (pristup: 20. 1. 2025.)
161. Petrović, Aleksandar, prema: *Filmska enciklopedija*: mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025., <https://filmska.lzmk.hr/clanak/petrovic-aleksandar> (pristup: 18. 1. 2025.)
162. Popis hrvatskih dugometražnih filmova 1944. – 2006., prema: Hrvatski državni arhiv, <http://hda.arhiv.hr/hr/hda/fs-ovi/kinoteka.htm> (pristup: 28. 7. 2023.)
163. Popović, Dušan: In memoriam: Mate Relja (1922-2006), prema: *Zapis*: bilten Hrvatskog filmskog saveza, br. 55., 2006., https://www.hfs.hr/nakladnistvo_zapis_detail.aspx?sif_clanci=1718 (pristup: 18. 1. 2025.)

164. Populizam, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/populizam> (pristup: 3. 11. 2024.)
165. Puhlovski, Milivoj, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/puhlovski-milivoj> (pristup: 19. 1. 2025.)
166. Pulski filmski festival, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/pulski-filmski-festival> (pristup: 3. 11. 2024.)
167. Relja, Mate, prema: *Hrvatska enciklopedija*: mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/relja-mate> (pristup: 16. 1. 2025.)
168. Robespierre, Maximilien Marie Isidore de, prema: *Hrvatska enciklopedija*: mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/robspierre-maximilien-marie-isidore-de> (pristup: 25. 12. 2024.)
169. Samoupravljanje, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2023., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/samoupravljanje> (pristup: 26. 7. 2023.)
170. Schmidt, Branko, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/schmidt-branko> (pristup: 18. 1. 2025.)
171. Sekularizacija, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/sekularizacija> (pristup: 27. 11. 2024.)
172. Socijalizam, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/socijalizam> (pristup: 30. 11. 2024.)

173. Sufražetkinje, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/sufrazetkinje> (pristup: 30. 11. 2024.)
174. Šorak, Dejan, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025., <https://enciklopedija.hr/clanak/sorak-dejan> (pristup: 19. 1. 2025.)
175. Tadej, Vladimir, prema: *Hrvatska enciklopedija*: mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/tadej-vladimir> (pristup: 16. 1. 2025.)
176. Tadić, Zoran, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/tadic-zoran> (pristup: 19. 1. 2025.)
177. Upute za izradu i oblikovanje doktorskog rada, prema: <http://doktorska.unios.hr/index.php/obraci/> (pristup: 18. 11. 2024.)
178. Večernja zvona, prema: Baza HR kinematografije, http://hrfilm.hr/baza_film.php?id=180 (pristup: 18. 1. 2025.)
179. Vijetnamski rat, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2023., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/vijetnamski-rat> (pristup: 22. 7. 2023.)
180. Vrdoljak, Antun, prema: *Filmska enciklopedija (1986-90)*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025., <https://filmska.lzmk.hr/clanak/vrdoljak-antun> (pristup: 18. 1. 2025.); Vrdoljak, Antun, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/vrdoljak-antun> (pristup: 18. 1. 2025.)
181. Vukotić, Dušan, prema: *Filmska enciklopedija (1986-90)*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025., <https://filmska.lzmk.hr/clanak/vukotic-dusan> (pristup: 18. 1. 2025.)

182. Vukotić, Dušan, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/vukotic-dusan> (pristup: 18. 1. 2025.)
183. Vukotić, Dušan, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/vukotic-dusan> (pristup: 18. 1. 2025.)
184. Zafranović, Lordan, prema: *Filmska enciklopedija (1986-90)*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025., <https://filmska.lzmk.hr/clanak/zafranovic-lordan> (pristup: 18. 1. 2025.)
185. Zafranović, Lordan, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/zafranovic-lordan> (pristup: 18. 1. 2025.)
186. Žižić, Bogdan, prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/zizic-bogdan> (pristup: 19. 1. 2025.)

7. POPIS PRILOGA

7.1. POPIS FOTOGRAFIJA

Fotografija 1.	<i>Priprema za čišćenje staroga bunara.....</i>	96
Fotografija 2.	<i>Zajednička akcija čišćenja snijega.....</i>	99
Fotografija 3.	<i>Školsko dvorište kao prostor za vojnu obuku ustaške mladeži.....</i>	107
Fotografija 4.	<i>Dolazak fašista i prostitutki u „kuću ljubavi“.....</i>	110
Fotografija 5.	<i>Stalni gosti „Dajdama“.....</i>	117
Fotografija 6.	<i>Križni put ustaških zarobljenika.....</i>	119
Fotografija 7.	<i>Križni put partizanskih zarobljenika.....</i>	119
Fotografija 8.	<i>Oficir kopa svoj grob prije strijeljanja.....</i>	122
Fotografija 9.	<i>Ljubavni trokut (Ljiljana – Petar – Matilda).....</i>	130
Fotografija 10.	<i>Rastrojeni Tomislav uoči samoubojstva.....</i>	131
Fotografija 11.	<i>Svadba Meire i Tomislava u ustaškom okruženju.....</i>	136
Fotografija 12.	<i>Dolazak dalmatinskih kolonista u „obećanu zemlju“.....</i>	138
Fotografija 13.	<i>Sveta tri kralja donose mirise, zlato i tamjan.....</i>	148
Fotografija 14.	<i>Podjela dramskih uloga seljanima iz Mrduše Donje.....</i>	150
Fotografija 15.	<i>Zvonko i Dunja vesele se nadolazećem useljenju.....</i>	158
Fotografija 16.	<i>Sekina kuća – rupa bez dna.....</i>	160
Fotografija 17.	<i>Janko i njegova obitelj na putujućem krevetu.....</i>	162
Fotografija 18.	<i>Vikulić provocira Šušnjara.....</i>	167
Fotografija 19.	<i>Učenici i profesori na masovnom zboru maltretiraju Martina.....</i>	170

7.2. POPIS GRAFIKONA

Grafikon 1.	<i>Interdisciplinarni pristup temi istraživanja.....</i>	2
Grafikon 2.	<i>Postotci ideoloških modela za/protiv određene ideologije.....</i>	181

7.3. POPIS TABLICA

Tablica 1.	<i>Osnovna obilježja liberalizma.....</i>	48
Tablica 2.	<i>Osnovna obilježja konzervativizma.....</i>	52
Tablica 3.	<i>Osnovna obilježja socijalizma.....</i>	58
Tablica 4.	<i>Osnovna obilježja nacionalizma.....</i>	60
Tablica 5.	<i>Osnovna obilježja fašizma.....</i>	64
Tablica 6.	<i>Osnovna obilježja feminizma.....</i>	69
Tablica 7.	<i>Osnovna obilježja ekologizma.....</i>	71
Tablica 8.	<i>Osnovna obilježja religijskoga fundamentalizma.....</i>	73
Tablica 9.	<i>Osnovna obilježja populizma.....</i>	75
Tablica 10.	<i>Popis hrvatskih dugometražnih igranih filmova 1970. – 1989., s obzirom na prisutnost ideologije.....</i>	79
Tablica 11.	<i>Redatelji i njihovi ideološki filmovi 1970-ih i 1980-ih.....</i>	84

7.4. POPIS POKRATA

CK KP	Centralni komitet Komunističke partije
CK SKH	Centralni komitet Saveza komunista Hrvatske
CK SKJ	Centralni komitet Saveza komunista Jugoslavije
DPES	Dugoročni program ekonomske stabilizacije
FJIF	Festival jugoslavenskog igranog filma u Puli
FNRJ	Federativna Narodna Republika Jugoslavija
HDZ	Hrvatska demokratska zajednica
HSLŠ	Hrvatska socijalno-liberalna stranka
JNA	Jugoslavenska narodna armija
KPJ	Komunistička partija Jugoslavije
NDH	Nezavisna Država Hrvatska
NOB	Narodnooslobodilačka borba
SANU	Srpska akademija nauka i umetnosti
SFRJ	Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
SK	Savez komunista
SKH	Savez komunista Hrvatske
SKJ	Savez komunista Jugoslavije
SKOJ	Savez komunističke omladine Jugoslavije
SRH	Socijalistička Republika Hrvatska
SSSR	Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika
UDB	Uprava državne bezbednosti
ZUR	Zakon o udruženom radu

8. KRATAK ŽIVOTOPIS DOKTORANDICE

Andrea Vučetić Hruška rođena je 12. kolovoza 1988. u Požegi. U rodnom je gradu završila osnovnu školu i gimnaziju (prirodoslovno-matematički smjer) kao odlična učenica tijekom svih godina školovanja, a u Osijeku je 2007. upisala dvopredmetni studij (Povijest – Hrvatski jezik i književnost) pri Filozofskom fakultetu, prva na rang-listi pristupnika. Preddiplomski, a kasnije i diplomski studij uspješno završava 2012., u najkraćem mogućem roku, ponovno kao najbolja studentica u generaciji. Uspjeh je prigodno nagrađen Dekanovom nagradom i pohvalom *magna cum laude*. Godine 2018. upisuje poslijediplomski interdisciplinarni studij Kulturologije (smjer: Kultura, umjetnost i književnost u europskom kontekstu) pri Doktorskoj školi Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku te sve ispite polaže s prosječnom ocjenom 5,00. Od 2012. radni je staž stjecala u osnovnom, srednjem i visokom školstvu, pri čemu izdvaja Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti te Akademiju za umjetnost i kulturu u Osijeku dok je trenutno zaposlena na radnom mjestu profesorice povijesti pri Ekonomskoj školi u Požegi. Još od studentskih dana sudjeluje na okruglim stolovima, domaćim i međunarodnim konferencijama, objavljujući recenzirane znanstvene i stručne radove.

Popis objavljenih radova (s napomenom da su ovdje navedeni samo neki radovi):

1. **Vučetić, Andrea:** Reprezentacija lika žene u filmovima *Ujed anđela* (1984.) i *Haloa (Praznik kurvi)* (1988.), u: *Kultura, nacija & diplomacija: zbornik povodom 65. rođendana prof. dr. sc. Zlatka Kramarića, uredile Kristina Peternai Andrić i Tatjana Ileš, Filozofski fakultet Osijek – Akademija za umjetnost i kulturu Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku, Osijek, 2022., str. 179-186. (recenzirani stručni rad)*
2. **Vučetić, Andrea:** Krećući se prema kraju: *filmski* nagovještaj raspada Jugoslavije, u: *Kretanja – Europski realiteti: zbornik radova s 4. međunarodnog znanstvenog skupa, uredila Marina Đukić, Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku, Osijek, 2021., str. 269-282. (recenzirani pregledni rad)*
3. **Vučetić, Andrea:** Ornitološki motivi Tadijanovićeveih *Srebrnih svirala*, u: *U jezik uronjeni: zbornik posvećen Ireni Vodopiji, uredili Dubravka Smajić i drugi, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti, Osijek, 2018., str. 157-166. (recenzirani pregledni rad)*
4. **Vučetić, Andrea:** Poetika krika kao antiratni manifest, u: *Tadijino stoljeće: povijest, kultura, identitet: zbornik radova s međunarodnoga znanstvenoga skupa, uredili Damir Matanović i*

drugi, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku – Sveučilište Adama Mickiewicza u Poznanju – Fakultet za poljsku i klasičnu filologiju, Osijek – Poznanj, 2018., str. 155-167.

(recenzirani izvorni znanstveni rad)

5. **Vučetić, Andrea**, Filipović, Sergej: „Facebook – nova obrazovna platforma u učenju povijesti“, *Napredak: časopis za pedagoški teoriju i praksu*, 3 (2015.), str. 319-340.
(recenzirano prethodno priopćenje)
6. **Vučetić, Andrea**: Afirmacija biblijskih vrijednosti kroz Truhelkin lik majke u *Zlatku*, u: *Zlatni danci 18 – 150 godina od rođenja Jagode Truhelke: zbornik radova s međunarodnoga znanstvenoga skupa*, uredila Ana Pintarić, Filozofski fakultet, Osijek, 2014., str. 149-159.
(recenzirani izvorni znanstveni rad)